T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI'NIN İKMAL VE İAŞESİ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK

HAZIRLAYAN
Yüksel BAYIL

2012

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI'NIN İKMAL VE İAŞESİ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK

HAZIRLAYAN
Yüksel BAYIL

Jürimiz, ………tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu doktora tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. **Prof. Dr.**
2.
3.
4.
5.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun …... tarih ve …….sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Enver ÇAKAR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

Doktora Tezi

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın İkmal ve İaşesi

Yüksel BAYIL

Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Yakınçağ Bilim Dalı
Elazığ – 2012, Sayfa: XXIV + 189

Sanayi Devrimi sonrasında Avrupa'da görülen teknolojik gelişmeler, silah sanayinde de kendini gösterdi. Bu doğrultuda askeri hücum ve savunma sistemleri değişti. XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar savaş sistemi, kale gibi korunaklı savunma sistemine dayanmaktaydı. Ancak bu tarihten itibaren silah menzillerinin artması, buharlı makinelerin taşımacılık, üretim, vs. alanlarda kullanılmasıyla tabyalı tahkimat sistemine geçildi. Batıdaki teknolojik gelişmelerin gerisinde kalan Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyıldan itibaren bu gelişmeleri yakından takip etmeye başladı. III. Selim döneminden itibaren askeri alanda yapılan ıslahatlar, halefi olan diğer padişahlar zamanında da devam ettirilmeye çalışıldı. Tamamı maaşlı askerlerden oluşan Asakir-i Mansûre-i Muhammediyye Ordusu kuruldu. Ancak mali yetersizlikler, eğitimli personel yetersizliği, art arda çıkan isyanlar ve savaşlardan dolayı ordu teşkilatı kuruluşunu tam olarak tamamlayamadı. Başta Rusya olmak üzere diğer büyük güçlerin Boğazlar ve sıcak denizlerdeki çıkarları, Osmanlı Devleti'nin dış politikasının belirlenmesinde önemli bir etken oldu. XIX. yüzyıldaki çıkar çatışmaları, Osmanlı ile Rusya'yı dört defa karşı karşıya getirdi. Bunların sonuncusu ve Osmanlı Devleti'nin varlığı açısından en önemlisi 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı idi. Rumî takvimde 1293 yılına denk geldiği için "Doksanüç Harbi" olarak da bilinen bu savaş öncesinde, Rusya'nın kurnazca takip ettiği politika sayesinde Osmanlı Devleti siyasi ve askeri alanda diğer devletler tarafından yalnız bırakıldı. Savaşa çok önceden hazırlanan Rusya karşısında Osmanlı

Devleti, askeri birliklerini ve gerekli levazımatı seri ve düzenli bir şekilde sevk edememesi, emir komuta zincirindeki kopukluklar, savaşın Yıldız Sarayından idare edilmesi gibi nedenlerden dolayı yenilgiye uğradı. Aynı zamanda hem nakit hem de toprak bakımından oldukça büyük kayıplara uğradı. Savaş nedeniyle Balkanlardan ve Kafkaslardan yapılan göçler ise ayrı bir sorun yarattı. Göçlerle birlikte savaşta kaybedilen topraklar nedeniyle, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki varlığı büyük oranda yok oldu. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana olan büyük güçler, bu tavırlarını değiştirdiler. Bu tarihten itibaren Osmanlı toprakları, pastadan en büyük payı kapmak isteyenlerin mücadele alanı oldu.

Bu çalışma Osmanlı Devletinin yıkılmasını tetikleyen ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinin dış politikasını belirleyen, Osmanlı'nın en yıkıcı savaşlarından bir tanesinin kaybedilmesinin altında yatan lojistik sorunlara eğilmektedir.

Anahtar Kelimeler: 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Büyük Güçler, Askeri, İkmal, İaşe

ABSTRACT

Doctorate Thesis

The Supply and the Subsistence of Ottoman-Russian War of 1877-1878

Yüksel BAYIL

The University of Fırat
The Institute of Social Science
The Department of History
Elazığ- 2012, Page: XXIV + 189

The technological advance after the Industrial Revolution in Europe caused, also, improvement in weapon industry. Military attack and defence systems changed accordingly. The battle system, up to second half of the 19th century, depended on castle based sheltered defence system. However, from that day on, passed to the bastion fortification system because of the changes in weapon range, the use of steam machine in the field of transportation, production e.t.c. Ottoman Empire had fall behind technological development, from 18th century, however, it gave importance to trace them. The military reform carried out from the time of III. Selim, were tried to continue by his successors in their time. The regular army consisted of salaried soldiers was founded. Because of economic insufficiency, educated personel insufficiency, sequent uprising and wars, military organization could not complete its foundation exactly. The interest of, especially, Russia and other great powers in Bosphours became significant factor in determining the foreign policy of Ottoman Empire. The Ottoman Empire was isolated by others politically and militarily due to Russian subtle policy during the Ottoman-Russian war of 1877-1878. The Ottoman Empire lost the battle against Russia, well prapered before, because of being unseccessful in propel military units and essential munition regularly and rapidly, rupture in command chain, the conduct of war from Yıldız Palace. At the same time, the empire lost both cash and land. The migrations from the Balkans and Caucasia, due to war, lead to another problem. The existence of the Ottoman Empire in the Balkans was almost annihilated because of

migrations and loss in war. The great powers changed their attitudes, they supported the territorial integrity of Ottoman Empire. This thesis, is related to underlying logistic problems which caused the loss of one of the most distructive war of Ottomans that induced the collapse of the empire and determined the foreign policy of, newly established, the Republic of Turkiye.

Key Words: Otoman-Russina War of 1877-1878, Great Powers, Military, Supply, Subsistence

İÇİNDEKİLER

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BEŞİNCİ BÖLÜM

ALTINCI BÖLÜM

TABLOLAR LİSTESİ

HARİTALAR LİSTESİ

KROKİ LİSTESİ

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, birçok çalışmaya konu olmasına rağmen özellikle ikmal ve iaşe açısından yeteri kadar incelenmemiş ve aydınlatılmamış bir konu olan 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının, diğer bir deyişle Doksanüç Harbinin ikmal ve iaşe meselesi ele alınmıştır. Türk savaş tarihinin lojistik açısından bakıldığında bu alanda büyük bir eksiklik bulunmaktadır. Bu tarihe kadar korunaklı savunma sistemine dayanan savaş sistemi, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tabyalı tahkimat sistemine dönüşmüştür. Bu nedenle askeri lojistik tarihi bakımından çalışma konumuz, Yakınçağ alanında bir ilk olma özelliği taşımaktadır. Büyük güçler tarafından “Şark Meselesi” çerçevesinde, Türk dış politikasını uzun yıllar meşgul eden ve hâlâ da meşgul etmeye devam eden sözde bir Ermeni meselesinin siyasi tohumları harp sonrası imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarıyla ortaya atılmıştır. Yine bu anlaşmalara dayanarak İngiltere’nin Kıbrıs’ı işgal etmesi neticesinde, Ermeni meselesi kadar Türkiye’yi uğraştıran bir Kıbrıs Meselesi de bu harbin siyasi sonuçlarından olmuştur. Bunun ötesinde Anadolu’daki Türk siyasi hâkimiyetinin nefes boruları konumunda olan Kafkasya ve Balkanlar’daki istikrarsızlık ve çalkantılarda Doksanüç Harbi sonrasındaki oluşumlar, çok etkili olmuştur. Balkanlardan ve Kafkaslardan Anadolu’ya yapılan göçler ise Doksan Üç Harbinin sosyal ve iktisadi boyutlarından biri olmuştur. Türk tarihinde bu derece derin izler bırakan Doksan Üç Harbi,başta Padişah olmak üzere yönetim kademesinde görev alan herkesi fevkalâde sıkıntılara sevk etmiştir.

Rusya’nın “sıcak denizlere inmek” için Balkan ulusları arasında yoğunlaştırdığı Panislavist politika neticesinde, Osmanlı Devleti’ne karşı başta Balkanlar olmak üzere birçok yerde isyanlar başlamıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşına kadar Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünden yana olan diğer büyük devletlerin, bu tarihten itibaren dış politikalarını değiştirerek, Osmanlı Devleti’ni siyasi arenada yalnız bırakmaları ise hem Rusya’nın hem de Rusya destekçilerinin işini kolaylaştırmıştır. Osmanlı Devleti, bundan sonra kendi kaderiyle baş başa bırakılmıştır. İki cephede cereyan eden savaş, Osmanlı Devleti’nin ağır yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Yenilginin en büyük nedeni, cephedeki askere zamanında ve yeterince takviye kuvvet, mühimmat, nakit para gönderilememesi ve iaşesinin temininde yaşanan sıkıntılardır. Bilindiği üzere bir ordunun savaşı kazanması için gerekli başlıca unsur ikmal ve iaşesinin teminidir.

İaşenin temini ve ikmalin yapılması için de düzenli bir yol ağına sahip olmak gerekir. Ancak bilindiği üzere savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin ikmal ve iaşeyi sağlayabilecek kadar düzenli bir kara yolu ile yeterli bir demiryolu ağı yoktu. Bundan dolayıdır ki savaşa bir yıl öncesinden hazırlanan Rusya, gerek demiryolu gerekse karayolu yapımına önem vermişti. İkmal yollarıyla gerekli gördüğü yerlere zahire, asker ve levazımat yığınağı dahi yapmıştı.

Savaş nedeniyle alınan ağır yenilgiler, Osmanlı Devleti'nin özellikle Balkanlardan geri çekilmesini hızlandırmıştır. Rusya özellikle bu tarihten itibaren Ermeniler üzerindeki tesirini arttırırken, diğer dış güçler bu ve benzeri konuları bahane ederek Osmanlı Devletinin iç işlerine sık sık karışmaya başlamışlardır. Rusların ve diğer bazı Balkan devletlerinin de etkisiyle Rumeli'den, Kırım'dan ve Kafkaslardan Anadolu'ya yapılan göçler hız kazanmıştır. Devlet bu göçleri engellemeye çalıştıysa da başarılı olamamıştır. Bu da ülke için yeni bir mali sorun oluşturmuştur.

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda ve yapılan çalışmalar neticesinde elde edilen bilgiler ve varılan hükümler, bir giriş ve altı ana bölüm içerisinde sunulmuştur. Giriş bölümünde XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin genel siyasi durumu, harp ilân edilinceye kadar olan Osmanlı-Rus ilişkileri, dünyanın genel siyasi durumu, Avrupalı devletlerin Osmanlı-Rus ilişkilerine karşı tutumlarına değinilmiştir. I. Bölümde, savaş başlamadan önce yaşanan gelişmeler ile savaşın siyasi, ekonomik sebepleri üzerinde durulmuştur. II. Bölümde, Osmanlı ordusunun idari yapılanması hakkında bilgi verilirken, ordu için personel temini ve bunların eğitimi, askerlerin uyması gereken kurallar ile askeri konuşlandırma hakkında bilgi verilmiştir. III. Bölümde savaş sırasında sevkıyat, yol, ulaşım ve haberleşmenin nasıl yapıldığı meselesi incelenmiştir. IV. Bölümde sağlık hizmetleri ele alınarak, savaş zamanında hastanelerin ve hastaların durumu, veterinerlik hizmeti konusunda bilgi verilmeye çalışılmıştır. V. Bölümde, savaşın seyri, savaş sonunda yapılan anlaşmalar, kayıplar ve esirler hakkında bilgi verilmiştir. Sonuç kısmında ise savaşın sosyal ve iktisadi sonuçlarıyla, yenilginin Osmanlı Devleti'nin parçalanma sürecine olan etkisine değinilmiştir.

Bu çalışmanın konusunun belirlenmesi ve ortaya çıkarılması sırasında, kıymetli vaktini, sabrını ve isabetli fikirlerini esirgemeyen saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK'e sonsuz şükranlarımı sunarım. Her türlü telkin ve teşvikleriyle asistanlarına destek olan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Bilgehan PAMUK ile kıymetli hocalarım Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK'e, Prof. Dr. Ahmet AKSIN'a, Prof. Dr. Enver ÇAKAR'a,

Doç. Dr. Hilmi BAYRAKTAR’a teşekkür ederim. Akademisyenlik yolunda ilerlerken karşılaşmış olduğum güçlükleri aşarak doktoraya başlamama vesile olan ve her türlü desteğini esirgemeyen saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. İhsan ÜNVER’e, Yrd. Doç. Dr. Süleyman ÜNÜVAR’a, Yrd. Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR’e teşekkür ederim. Ayrıca sürekli telkinleriyle bizleri, akademik çalışma hususunda teşvik eden merhum Av. Mustafa ŞIĞVA’yı da minnet ve rahmetle anıyorum. İngilizce çeviriler, tasnif ve yazım hususunda yardımlarını esirgemeyen arkadaşlarım Seher ARSLAN, Mustafa DEMİR ve Feyzullah UYANIK’a, harita ve krokilerin taranmasında emeği geçen arkadaşım Dilek BÜYÜKBEŞE’ye, muhterem annem ve babam Ayşe-Mustafa BABANINOĞLU başta olmak üzere tüm aileme ve eşime sonsuz teşekkür ederim. Arşiv çalışmaları sırasında gerekli yardımı yapan Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve ATASE Arşivi çalışanlarına da teşekkürü borç bilirim.

Elazığ-2012 **Yüksel BAYIL**

KISALTMALAR

A}MKT.MHM	: Sadaret Tasnifi Mektubi Mühime Kalemi
ATASE	: Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	: Cilt
C..ML..	: Cevdet Tasnifi Maliye
C..NF..	: Cevdet Tasnifi Nafia
Çev.	: Çeviren
DH.MKT.	: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DTCF	: Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
HR.HMŞ.İŞO	: Hariciye Nezareti Tasnifi Hukuk Müşavirliği İstişare Odası
HR. SYS.	: Hariciye Nezareti Tasnifi Siyasi
HR.TO.	: Hariciye Nezareti Tercüme Odası
İ.DH.	: İradeler Dahiliye
İ.MMS.	: İradeler Meclis-i Mahsus
İ.İ.B.F.	: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
MF. MKT.	: Maarif Nezareti Tasnifi Mektubi Kalemi
ORH.	: Osmanlı Rus Savaşı Fonu
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
vs.	: Vesaire
Y.E.E.	: Yıldız Esas Evrakı
Y.PRK.A.	: Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı
Y.PRK.ASK.	: Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y.PRK.AZJ.	: Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnaller
Y.PRK.EŞA.	: Yıldız Perakende Tasnifi Elçilik ve Şehbenderlik Maruzatı
Y.PRK.HR.	: Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Hariciye
Y.PRK.MF.	: Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Maarif Nezareti Maruzatı

Y.PRK.MYD.	**:** Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Yâverân ve Maiyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi
Y.PRK.PT.	**:** Yıldız Tasnifi Perakende Posta Ve Telgraf Nezareti Maruzatı
Y.PRK.SH.	**:** Yıldız Tasnifi Perakende Sıhhıye Nezareti Maruzatı Evrakı
Y.PRK.UM.	**:** Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Umûm Vilayetler Tahriratı

KONU VE KAYNAKLAR

Rusların "sıcak denizlere inmek" için tarih boyunca Karadeniz ve Boğazlar yolunu kullanmaya çalışması, Türk-Rus ilişkilerinin ve Osmanlı-Rus savaşlarının en önemli nedeni olmuştur. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti ve Rusya, 1568-1912 yılları arasında on iki kez karşı karşıya gelmiştir. Bahsi geçen yıl aralığında Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki bu savaşları şöyle sıralayabiliriz: 1568-1570, 1676-1681, 1686-1700, 1710-1711 Prut Savaşı, 1735-1739, 1768-1774, 1787-1792, 1806-1812, 1828-1829, 1853-1856 Kırım Savaşı, 1877-1878 "93 Harbi", 1914-1917 I.Dünya Savaşı-Kafkasya Cephesidir.

Siyasi ve ekonomik sonuçları bakımından Osmanlı Devleti için bir dönüm noktası niteliğini taşıyan 1877-1878 Osmanlı Rus savaşı, diğer bir deyişle Doksanüç Harbi, bir çok yönüyle önemli bir araştırma konusudur. Özellikle savaşın çıkış nedenleri, savaşın siyasi ve ekonomik boyutları, savaşın cephelerdeki cereyanı, sonuçları ve günümüze kadar yansıyan etkileri hakkında pekçok çalışma yapılmıştır. Ancak çalışmaya konu olan "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın İkmal ve İaşesi" hakkında ciddi bir çalışma yapılmamıştır. Özellikle Yakınçağ alanında, ikmal ve iaşeyle ilgili pek fazla çalışmaya rastlanılmamaktadır.

Rusya'nın Panislavizm siyaseti neticesinde bağımsızlıklarını kazanmak için Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açan Sırbistan ve Karadağ'ın yenilgiye uğrayarak büyük devletlere sığınması, özellikle de Rusya'nın bu devletlerin hamiliğini üstlenerek Osmanlı Devleti'ne baskı yapması sonucu, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı başlamıştır. Savaş, Tuna ve Kafkaslar olmak üzere iki cephede cereyan etmiştir. Bu bağlamda ikmal ve iaşenin temini konusunda, her iki cephe birlikte mütalaa edilecektir. Her ne kadar konunun tafsilatlı olması bakımından cephelerden sadece bir tanesinin incelenmesi düşünüldüyse de konunun bütünlüğünü bozmamak için iki cephenin bir arada incelenmesi uygun bulunmuştur. Bu çalışmada, savaşın bütün incelikleri özellikle de İstanbul ile komutanlar arası çekişmeler konu dışındadır. Bu nedenle iç siyasi çekişmelere girilmemiştir.

Konuyla ilgili olarak araştırılan başlıca kaynakları şöyle sıralayabiliriz:

1. Arşivler

Çalışmada yararlanılan arşivlerden ilki, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*'dir. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü bünyesinde olan Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Osmanlı Devleti' ne ait Divân-ı Hümâyûn, Bâb-ı Defterî ve Bâb-ı Âsafî (Bâb-ı Âli) ve bunların çeşitli daire ve kalemlerine ait sicil, defter ve vesikaları ihtiva etmesinden dolayı Osmanlı tarihiyle ilgili çalışmalarda başvurulması gereken çok önemli bir arşivdir. Çalışmayla ilgili olarak arşivden temin edilen belgeler erzak, asker, hayvan ve mühimmat sevkıyatı; birliklerin bulundukları yerler ile personel miktarı; savaşın gidişatı; tayin, terfi ve aziller; yurtdışından yapılan silah siparişiyle ilgili bilgiler ihtiva etmektedir. Bunların yanında cepheden Yıldız'a, Yıldız'dan cephelere gönderilen telgraflar da mevcuttur.

Çalışmada önemli bir yer teşkil eden diğer bir arşiv de Genel Kurmay Başkanlığı bünyesindeki, *Askeri Tarih ve Stratejik Araştırma Başkanlığı Arşivi (ATASE)*'dir. ATASE Arşivi'nde 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı başlığı altında müstakil bir katalog yer almaktadır. Katalogda 37.000'den fazla belge bulunmaktadır. Buradaki belgeler çoğunlukla cephedeki yazışmaları içeren telgraflardan, birliklerin kuvve cetvellerinden, harita ve krokilerden oluşmaktadır. Belirtilmesi gereken diğer bir husus ise bu çalışma açısından en önemli arşiv, ATASE Arşivi olmakla birlikte, çalışma koşulları araştırmacılar için yeterli değildir. Arşivden istenilen belgeler, arşivdeki yoğunluğa göre yaklaşık bir ay sonra araştırmacılara sunulmaktadır. Ayrıca gerekli görülen belgelerin tamamı değil, arşiv kurallarına göre belirlenmiş sınırlı miktarda belgenin fotokopisi verilmektedir. Bu nedenle ATASE Arşivi'nden yeterince istifade edilememiştir. Çalışma konusu açısından araştırmaya tabi tutulan diğer bir arşiv ise Kızılay bünyesindeki *Kızılay Arşivi*'dir. Buradaki belgelerin büyük kısmı I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı dönemlerine ait olduğundan konuyla ilgili olarak bu arşivden istifade edilememiştir.

İkmal ve iaşe konusunda elde edilen belgeler çalışma konusu açısından önemli bilgiler içermektedir. Özellikle cephelerdeki asker miktarının tespitinde çok yararlı bilgiler mevcuttur. Çalışmayla ilgili olarak hatıralardan, tetkik eserlerden ve tezlerden elde edilen bilgilere göre savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu asker miktarları hakkında çeşitli verilere ulaşıldı. Ancak burada tamamen arşiv belgeleri kıstas alındığından arşiv kayıtlarına göre asker miktarı verildi. Çalışmada askerin tayinatı ve yaralı-ölü sayısının elde edilmesi sırasında belgelerden kısmen istifade

edilebildi. Bu tür bilgileri daha ziyade Düstur'dan, hatıratlardan ve tetkik eserlerden temin edildi.

2. Arşiv Kaynakları

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

a. **Cevdet Tasnifi**: Bu tasnif 1553-1904 tarihlerini kapsayan Adliye, Askeriye, Bahriye, Belediye, Dahiliye, Darphane, Evkaf, Eyalet-i Mümtaze, Hariciye, İktisad, Maarif, Maliye, Nafia, Sıhhiye, Saray, Tımar ve Zaptiye bölümlerinden oluşan 216.572 adet belge ile 87 adet katalogdan ibarettir. Çalışmada Cevdet Tasnifi'nin Nafia Evrakı'ndan faydalanıldı.

b. Dahiliye Nezareti Tasnifi: 1870-1922 yıllarını kapsayan 30'dan fazla alt koda sahip fonun Mektubî Kalemi, Hapishaneler Müdüriyeti, Kalem-i Mahsus gibi bazı kalemlere ait evrakları içermektedir. Çalışmada Dahiliye Nezareti Tasnifinin Mektubi Kalemi Evrakı'ndan faydalanıldı.

c. Hariciye Nezareti Tasnifi: 1838-1923 yılları aralığını kapsamakla beraber Hariciye Tercüme Odası, Hariciye Siyasi Fonu, Paris Sefareti Evrakı gibi fonlar mevcuttur. Çalışmada Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı, Hariciye Nezareti Tasnifi Siyasi Evrakı, Hariciye Nezareti Tasnifi Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evraklarından faydalanıldı.

d. İradeler: 1839-1923 yıllarını ihtiva eden iradeler Hatt-ı Hümayun'ları ihtiva etmektedir. Çalışmada İradeler Tasnifi Meclis-i Mahsus Evrakı, İradeler Tasnifi Dahiliye Evrakından faydalanıldı.

e. Maarif Nezareti Tasnifi: 1857-1922 yıllarını kapsayıp, 21 alt kod halinde tasnif edilmiştir. Çalışmada Maarif Nezareti Tasnifi Mektubi Kalemi Evrakından faydalanıldı.

f. Sadaret Tasnifi : 1839-1923 yılları arasındaki Babıali bünyesindeki Sadaret'e ait belge ve defterleri ihtiva etmektedir. Çalışmada Sadaret Tasnifi Mektubi Mühime Kalemi Evrakından faydalanıldı.

g.Yıldız Tasnifi : II. Abdülhamit devrinde Saray'da biriken defter ve belgeleri ihtiva etmektedir. Çalışmada Yıldız Tasnifi Esas Evrakı, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Askeri Maruzat, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnaller, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Hariciye, Yıldız

Tasnifi Perakende Evrakı Maarif Nezareti Maruzatı, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Yâverân ve Maiyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi, Yıldız Tasnifi Perakende Posta Ve Telgraf Nezareti Maruzatı, Yıldız Tasnifi Perakende Sıhhıye Nezareti Maruzatı Evrakı, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Umûm Vilayetler Tahriratından faydalanıldı.

B. Genel Kurmay Başkanlığı bünyesindeki, Askeri Tarih ve Stratejik Araştırma Başkanlığı Arşivi (ATASE)

Osmanlı-Rus Harbi (1877-1878) Koleksiyonu Kataloğu (ORH), Ankara 1995. Yedi ciltten oluşan bu katalogdaki belgeler arasında, kuvve cetvelleri, harita ve çizelgelerden istifade edilmiştir.

3. Yayınlanmış Belgeler ve Hatıratlar

1877-1878 Osmanlı-Rus harbinde, Yıldız Sarayı ile komutanlar arasında zaman zaman irtibatsızlık ve sorunlar yaşanmıştır. Bunun neticesinde savaşta görevli olan bazı Paşalar, savaşın kaybedilmesinde suçlu bulunarak, Divân-ı Harb'de yargılanmışlardır.

Söz konusu komutanların Divân-ı Harb'e sundukları savunmaları (muhakemeleri) araştırma konusu açısından önem taşımaktadır. Bu doğrultuda Mustafa Öztürk'ün hazırlamış olduğu "*1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Belgeleri: Abdi Paşa'nın Muhakemesi*" adlı çalışma, 93 Harbi'nin sebepleri, sonuçları emir-komuta kademesinde yaşanan çekişmeler ve en önemlisi de Tuna cephesinde bulunan Osmanlı kuvvetlerinin miktarı hakkında bilgi vermektedir.

Yine önemli bir diğer muhakeme de, Abdi Paşa'nın görevden alınarak yerine getirilen Süleyman Hüsnü Paşa'nın muhakemesidir. Osmanlıca olan bu matbu eser, Erol Özbilgen tarafından "*Osmanlının Balkanlardan Çekilişi: Süleyman Hüsnü Paşa ve Dönemi*" adlı çalışmada incelenmiştir. Bu çalışmada konuyla ilgili olarak savaşın seyri, Osmanlı kuvvetlerinin durumu ve miktarı, İstanbul ile komutanlar arası çekişmeler hakkında bilgi verilmektedir.

Süleyman Paşa'nın savaşın tüm evrelerini anlattığı "*Umdetü'l-Hakayık*" adlı eseri altı ciltten oluşup, bu ciltlerden birincisinde Karadağ ve Sırbistan ile yapılan savaştan, ikinci ve üçüncü ciltlerde Rus savaşından, dördüncü ve beşinci ciltler Tuna'nın doğu tarafında yapılan savaşlardan, altıncı ciltte ise Osmanlı'nın Balkanlardan çekilişinden bahsedilmektedir. Bu eser, Doksanüç Harbinin Rumeli cephesiyle ilgili olarak yazılmış en ayrıntılı ve birinci elden tek kaynak olması bakımından çok önemlidir. Erol

Özbilgen'in *Osmanlının Balkanlardan Çekilişi: Süleyman Hüsnü Paşa ve Dönem* adlı çalışmasında bahsettiği üzere Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Genel Kurmay Başkanlığı bünyesindeki Askeri Tarih ve Stratejik Araştırma Başkanlığı Arşivi (ATASE)'ndeki belgeler, Umdetü'l-Hakayık'ta yer alan bilgilere dair değil de daha çok stratejik önemi haiz olmayan telgraf metinlerine dayanmaktadır. Süleyman Hüsnü Paşa'nın anlattığı üzere, Divân-ı Harb savcısı, suçlamayı hazırlarken yeterli belge bulamamış, bu nedenle Süleyman Paşa'nın savaşa dair belgeleri sakladığı sandığını zorla almıştır. Bu nedenle Umdetü'l-Hakayık'ta yer alan belgeler, Süleyman Paşanın onayladığı, ancak arşivlerde asıllarına rastlanılamayan belgelerin, onaylı suretleri olmuştur. Umdetü'l-Hakayık'ın sadece 4. Cildi elde edilebildi. Eserin, Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Kütüphanesinde 1. ve 4. ciltleri mevcut olup sadece 4. cilt ödünç verilmektedir. İstanbul Atatürk Kütüphanesi'nde eserin beş nüshası mevcut olup, ödünç veya fotokopi verilmemektedir. Türk Tarih Kurumu Başkanlığı Kütüphanesinde yalnızca 6. cildi mevcut olup, nadir eser olmasından dolayı ödünç verilmemektedir. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesinde eserin altı cildi mevcut olup ödünç veya fotokopi verilmemektedir. Bu nedenle eserin yalnızca 4. cildi temin edilebilmiştir.

Çalışmayla ilgili olarak Ahmed Cevdet Paşa'nın 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1826′da Yeniçeri Ocağının kaldırılışına kadar geçen süreçteki Osmanlı tarihinden bahseden *Tarihi-i Cevdet* adlı eseri tetkik edilmiştir. Bu eser Hikmet Neşriyat tarafından 6 cilt halind, sadeleştirilip Türkçeye çevrilmiştir. Ancak burada eserin Osmanlıca olarak basılmış bir nüshasından faydalanılmıştır. Eserin 12. Cildi, Asakir-i Mansûre-i Muhammediyye ordusunun kuruluşu ve nizamnâmesi hakkında içerdiği bilgiler açısından önemlidir.

Çalışma konusu açısından önemli olan diğer bir eser de Ahmed Midhat'ın 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinden bahseden *Zübdetü'l-Hakayık* adlı eseridir. H. 1295/ M. 1878 yılında İstanbul'da Takvim-i Vekayi Matbaası'nda basılan eser, ikmal ve iaşe konusunda, savaşın gidişatı, Osmanlı ve Rus kuvvetleri hakkında ilgi çekici bilgiler içermektedir. Eserin sonunda savaş sırasında asker yetersizliği nedeniyle orduya asker temin etmek üzere kurulan Asakir-i Mülkiye Ordunsun nizamnâmesi yer almaktadır. Yine Ahmed Saib tarafından kaleme alınan ve H. 1327/ M. 1909 yılında Mısır'da Hindiye matbaasında basılan "*Son Osmanlı-Rus Muharebesi*" adlı eser ile Ali Fuad'ın *Musavver -Osmanlı Rus Seferi: 1293-1294* adlı eseri 1877-1878 Osmanlı Rus savaşıyla

ilgili önemli bilgiler içermektedir. Bu eselerde Anadolu ve Rumeli savaşları hakkında, askerin durumu, ikmal ve iaşe konusunda, Plevne müdafaası, Rusların Tuna'yı geçişleri hakkında önemli bilgiler verilmektedir. Çalışma konusu açısından önemli olan bir diğer eser, Basiretçi Ali tarafından kaleme alınan "*Yıldızın Hatası*"dır. 1324/1906 yılında İkbal-i Millet Matbaasında basılan bu eserde, Doksanüç Harbi sırasında savaşın Yıldız sarayından idare edilmesinin zararlı sonuçları, Osmanlı ve Rus askerinin kuvvet durumu, ikmal ve iaşe konularında ilgi çekici bilgiler verilmektedir.

XIX. yüzyılda henüz başlamış olan "Harb Ceridesi" tutma sisteminin Osmanlı ordusunda yerleşmemiş olması dolayı döneme ait harp ceridesi bulunmamaktadır. Yabancı gazetecilerin yazdıkları ise, çok az bir kısmı hariç tamamen taraflı bilgiler içermektedir. Yabancı gazeteciler tarafından kaleme alınan eserler arasında yazarı belli olmayan "Gazi Osman Paşa Hazretleri Nezdinde Yüz Gün" adlı bir çalışma mevcuttur. 1295/1878 yılında İstanbul'da Mihran Matbaasında basılan bu eserden istifade edildi.

Tuna cephesiyle ilgi olarak Hüseyin Raci Efendi'nin "*Zağra Müftüsünün Hatıraları Tarihçe-i Vak'a-i Zağra*" adlı eser, Osmanlı ve Rus ordularının durumu, sevkıyat, hava koşulları, Bulgarların ve Rusların Müslümanlara yaptığı mezalimler hakkında bilgi vermektedir. Mahmud Talat Bey'in "*Plevne Müdafaası*" adlı hatıratında da Tuna'daki Osmanlı ve Rus ordularının durumu, sevkıyat, hava koşulları, silah-mühimmat durumu ve asker tayinatı hakkında bilgi vermektedir. Yüzbaşı Von Herbert'in kaleme aldığı "*Plevne Meydan Muharebesi*" adlı hatırat da Rumeli'deki ordunun durumu, ikmal-iaşe ve askerin kıyafeti hakkında bilgiler vermektedir.

Doğu cephesiyle ilgili olarak Doğu cephesi kumandanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın anılarını kaleme aldığı "*Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Sanisi*" adlı hatıratı, Osmanlı ve Rus ordularının Doğu cephesindeki durumu, konuşlandırılması, ikmal, iaşe, sağlık hizmetleri, esir ve yaralılar konusunda çok önemli bilgiler vermesi bakımından önemlidir. Mehmed Arif Bey'in "Başımıza Gelenler" adlı hatıratı da Doğu cephesiyle ilgili önemli bilgiler vermektedir. Eserde savaşın başlaması, seyri, mühimmat ve erzak depolama, asker toplama, askerin durumu, ordunun eksiklikleri ve acil ihtiyaçları, hava koşulları, ordunun ve halkın içinde bulunduğu koşular hakkında bilgi verilmektedir.

1908 senesinde üç cilt olarak basılan ve Mahmud Celaleddin Paşa'nın kaleme aldığı "*Mirat-ı Hakikat*" adlı eser, 1839 ile 1908 yılları arasında gerçekleşen olayları anlatmaktadır. Bu eser 1877-1878 Osmanlı-Rus harbini başından sonuna kadar anlatmasının yanı sıra birinci elden kaynak olması bakımından önemlidir.

Yukarıda da bahsi geçtiği üzere bu hatıratlardan genellikle ikmal ve iaşe temini, Rus kuvvetleri, savaşın gidişatı ve çeşitli nizamnameler hakkında verilen bilgilerden istifade edilmiştir. Bu tür eserlerde Osmanlı askeri kuvvet miktarı hakkında birbirinden farklı rakamlar verildiğinden, Osmanlı asker ve levazımat miktarı konularında arşiv belgeleri esas alınmıştır.

Çalışma konusuyla ilgili olarak Genelkurmay Başkanlığı Yayınlarından çıkan *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi-Rumeli Cephesi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi- Kafkas Cephesi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi- Deniz Harekatı* adlı eserler ilgi çekici bilgiler vermektedir. Eserlerin kaynakça kısmında, başta ATASE Arşivi olmak üzere Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi gibi arşivlerden faydalanılmış olduğu gösterilmektedir. *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi-Rumeli Cephesi* ve *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi- Kafkas Cephesi* adlı eserlerde metin içerisinde dipnotlarla arşiv vesikalarının yeri ve numarası belirtilirken, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi- Deniz Harekatı* adlı eserde belirtilmemiştir. Üç eserin kaynakçalarında görüldüğü kadarıyla inceleme eserler oldukça sınırlı kalmıştır. Konuyla ilgili olarak kaleme alınmış hatıratlardan yeterince istifade edilmemiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi vesikalarına da oldukça sınırlı miktarda değinilmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda ikmal ve iaşenin temininin incelendiği bu çalışmada ise yukarıda bahsi geçen eserlere ek olarak daha fazla inceleme eser ve hatıratlara yer verilmiştir. Ayrıca çalışmada faydalanılan arşiv vesikaları, inceleme eserler ve hatıratlar, bilimsel usulde dipnotlarla belirtilmiştir.

3. Gazeteler

1877-1878 Osmanlı-Rus harbiyle ilgili olarak en önemli yerli basın kaynakları Ceride-i Havadis ve Basiret Gazeteleridir. Adı geçen gazetelerin konumuzla alakalı olan nüshaları İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Ancak bu çalışmada konuyla ilgili yapılmış olan tezlerden faydalanıldı. Sacit Uğuz'un hazırladığı "Basiret gazetesine göre 93 Harbi`nde Rumeli (1877-1878)" adlı tez çalışması, Sedat Bağırgan'ın hazırladığı "Osmanlı Basınında 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi)"adlı tez çalışması, o döneme ait Osmanlı basınında, 93 harbi hakkında ilgi çekici bilgiler vermektedir.

Yabancı basından ise The New York Times Gazetesi ve The London Gazette'nin konumuzla ilgili yıl aralıkları taranmıştır. Elde ettiğimiz gazete nüshalarında, savaşın

başlamasından önce devletlerin durumu, savaşın başlaması, Rusya'nın Balkanlarda ve Kafkaslardaki başarılarından bahsedilmektedir.

4. Düsturlar, Nizamnameler

Askerlerin uyması gereken kurallar, askere alma, askerin tayinatıyla ilgili Düstur'un 2. tertip 6. cildi incelenmiştir. Ayrıca konuyla ilgili olarak IRCICA yayınlarından çıkan Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi'nin her iki cildi de incelenmiştir.

GİRİŞ

1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI'NIN İKMAL VE İAŞESİ

Yakınçağlarda Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu

XIX. yüzyıl siyasî ve iktisadi gelişmeler nedeniyle Osmanlı Devleti ve Batılı devletler açısından bir dönüm noktasıdır. Dolayısıyla çalışma konusu olan 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinde ikmal ve iaşe meselesinden önce XIX. yüzyılın karakteristik özellikleri üzerinde durmak gerekmektedir.

XIX. yüzyıl, etkisi günümüzde de devam eden gelişmelerin temellerinin atıldığı, esas itibariyle klasik çağlardan ayrılan bir dönemdir. Sanayi devrimine kadar bütün toplumlarda devlet yönetimi, halkın günlük yaşamı, savaş malzemeleri, üretim, ticaret, ulaştırma, haberleşme benzer özellikler göstermekteydi[1]. Devletler, tarım toplumu özelliklerine sahip olup ulaşım-haberleşme, üretim, vs. su, hava, insan ve hayvan gücü gibi tabii enerji kaynaklarından faydalanılarak temin edilmekteydi. Devlet yönetimlerine, temeli dine dayalı olan monarşik yönetim hâkimdi. Buna bağlı olarak, devletin tüm topraklarının tek sahibi hanedan ailesiydi. Saltanat düzeninin getirdiği bu anlayıştan dolayı, kardeş/taht kavgaları, siyasî evlilikler nedeniyle veraset kavgaları yaşanmaktaydı.

XV. yüzyıldan itibaren Avrupa'da bazı değişiklikler meydana geldi. Mesela yeni ticaret yollarının bulunması için başlatılan Coğrafi keşifler, bir taraftan sömürgecilik hareketini başlatırken diğer taraftan da keşfedilen yerlerin zenginlikleri Avrupa'ya akmasına neden oldu. Böylece Avrupa'da giderek zenginleşen burjuva sınıfı şekillenmeye başladı. Matbaanın bulunması ve İslam bilginlerinin eserlerinin çeşitli dillere çevrilmesiyle Avrupa'da aydınlanma çağı başladı. Bir taraftan düşünce ve bilimde köklü değişimler yaşanırken, diğer taraftan düşüncede özgürlük görüşü hâkim oldu. Bütün bu gelişmeler, öncelikle İtalya'da başlayacak Rönesans hareketine temel hazırladı. XV. ve XVI. Yüzyıllarda felsefe, edebiyat ve güzel sanatlar alanında görülen bu hareket neticesinde kilisenin skolastik görüşünün yerini, bilimsel görüş aldı. Kilisenin ve din adamları yerlerini, entelektüel bir aydın sınıfına bırakmak zorunda kaldı. Bilim ve güzel sanatlardaki bu gelişmelere paralel olarak, dinsel alanda da değişimler yaşandı. Kilisenin dini görevlerini bir tarafa atması, elde ettiği haksız

---

[1] Mustafa Öztürk, "Batılı Devletlerin Osmanlı Üzerindeki Politikaları ve Bunun Osmanlı Dış Politikasına Etkisi", *Türk Dış Politikası-Osmanlı Dönemi,* c.2, (Edt: Mustafa Bıyıklı), İstanbul 2008, s. 347-348

kazançlarla aşırı derecede zenginleşmesi, kitaplardan elde edilen bilgilerle kilisenin vermiş olduğu bilgilerin birbirine uymaması kiliseye olan güveni sarstı. Başta Almanya olmak üzere Fransa, İngiltere ve diğer Avrupa ülkelerinde kiliseye karşı Reform hareketi başlatıldı. Alman düşünür Luther'in önderliğinde başaltılan bu Reform hareketinin kısa zamanda tüm Avrupa'ya yayıldmasıyla. Avrupa'da mezhep birliği bozuldu. Eğitim-öğretim alanında laik sistem kabul edildi. Bütün bu gelişmeler, "Rasyonalizm"* ve "Naturalizm"* gibi felsefi akımların doğmasına yol açtı.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde tüm düşünce alanında aklın önem kazanması ve özgür düşüncenin etkisiyle siyaset, ekonomi, hukuk, eğitim alanlarında akılcı metot etkin olmaya başladı. Özellikle Fransa'da Montesquieu, Voltaire, Jean-Jacques Rousseau gibi aydınların yazdıkları eserlerde özgürlük, eşitlik gibi düşüncelerle halkı etkilemeleri, Fransız Devrimi'nin ilk kıvılcımlarını ortaya çıkardı. Bu dönemde İngiltere, meşrutî yönetime geçmişti. Fransa'nın da meşrutî yönetime geçmesini isteyen halk, aydınların da etkisiyle monarşik yönetime karşı ayaklanmaya başladı. 1789'da başlayan büyük ayaklanma kısa zamanda ülkeye yayıldı ve Fransa'da büyük bir ihtilâl gerçekleşti. Krallık yönetiminin yıkılarak yerine meşrutî yönetimin getirilmesine neden olan bu ihtilâl, giderek tüm dünyada etkili oldu. Milliyetçilik, milli egemenlik, adalet, özgürlük, eşitlik gibi fikirler hızla yayılırken, monarşik yönetimlerin yerine demokratik rejimler oluştu. Bahsi geçen fikir akımları ışığında dönemin diğer bir karakteristiği olan "Birlik Dönemi" başladı. Buna göre aynı ırktan, aynı dinden, vs. olanların tek bir hâkimiyet altında ya da tek bir devlet şeklinde toplanması öngörülmekteydi. Pan-Cermenizm, Pan-İslavizm, Pan-İslamizm, Pan-Ottomanizm gibi ideolojiler bu gelişmelerin ışığında ortaya çıktı.

XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren Avrupa'da bir yandan bilim ve teknoloji alanında önemli adımlar atılırken diğer taraftan da sömürgelerden elde edilen servetlerden dolayı sermaye birikimi oluştu. Bunu takiben dokuma ve buharlı makinelerin icadıyla Sanayi Devrimi yaşanması, küçük sermayeden büyük sermayeye geçilerek, daha ucuza daha fazla üretim sağlanmasına yol açtı. Netice itibariyle dünya ticaret dengesi değişti. Avrupa için üretim açısından hammadde ve pazar problemi ortaya çıktı. Böylece Avrupalı büyük devletler arasında pazar ve hammadde açığını

---

* Rasyonalizm veya Akılcılık, kaynağını akıldan alan bilginin, sadece akıl ve düşünce yoluyla kazanılacağını savunan felsefi düşüncedir.

* Naturalizm veya Tabiatçılığa göre bilginin kaynağını tabiattan aldığını savunan, tabiata indirgenemeyen hiçbir şeyi kabul etmeyen felsefi düşüncedir.

kapatabilmek için sömürgecilik yarışı başladı. Sömürgecilik yarışının başlamasından sonra Avrupalı büyük devletler siyasal faaliyetlerini tekelci kapitalizm etkisinde kalarak belirlediler[2].

XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa, her alanda ilerleme kaydederken Osmanlı Devleti, askerî, malî ve ekonomik yönlerden geride kalmıştı. Bu nedenle bazı ıslahat girişimlerinde bulunuldu. 1808 yılında Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa tarafından ilân edilen ve Padişah II. Mahmut tarafından onaylanan Sened-i İttifak ile bir taraftan padişahın yetkileri kısıtlanırken diğer taraftan da ayanların/valilerin padişaha bağlılıkları teminat altına alınmaya çalışıldı.

Bir zamanlar dünyanın en güçlü ordusu olan Yeniçeri Ocağı, XVII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren bütün savaşma yeteneğini kaybetmeye başlamıştı. Zamanla bu ocak bir ayaklanma yuvası haline geldi. Bu nedenle XIX. yüzyıl başından beri Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması için birtakım tedbirler alınmaya başlandı. Ayrıca Batı tarzında eğitim almış yeni bir askeri örgütün kurulması için bazı girişimlerde de bulunuldu. 1825 yılında ise Yeniçerilerin, Yunan isyanındaki başarısızlığı nedeniyle bu ocak 1826 yılında lağvedildi ve yerine Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Ordusu kuruldu. Bu tarihten itibaren özellikle askeri ıslahatlar hız kazandı. 1827 yılında ilk defa buharlı gemi İngilizlerden satın alınarak[3] donanma kuvvetlendirilmeye çalışıldı.

1839 Tanzimat Fermanı'nın ilânıyla birçok temel hak ve özgürlük tanınırken, devlet iktidarının kullanılmasına ve sınırlandırılmasına ilişkin ilkler kabul edildi. Böylece padişahın yetkileri sınırlandırılırken, kanunların üstünlüğü kabul edildi. Bu doğrultuda 1853 Kırım savaşına kadar, Müslüman ve gayr-i Müslim halk arasında eşitliği sağlamak için bir kısım haklar kabul edilerek, reayanın durumu eskiye göre iyileştirildi[4]. Ancak yapılan bu girişimler, kalıcı çözümler getirmedi.

Bu dönemde de Mutlak monarşiyle yönetilen devletin başında yine tüm yetkilere sahip olan padişah vardı. Padişahtan sonra en yetkili kişiler Sadrazam ve Şeyhülislam

---

[2] Tevfik Çavdar, *Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu,* Ant Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1970, s. 18

[3] Ali İhsan Gencer, *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezaretinin Kuruluşu (1789-1867),* TTK Basımevi, 2.Baskı, Ankara 2001, s. 116

[4] "*Tanzimat Fermânından Kırım savaşına kadar geçen süreçte, halka bazı teminatlar verilmiş; bir kısım haklar kabul edilmiş, yargısız idama son verilmiş, müsadere kaldırılmış, işkence yasaklanmış, ülkenin başlıca beldelerinde karma mahkemeler kurulmuş ve bunların düzenli olarak görev yapmaları sağlanmış, merkez ve taşra idârî meclislerinde Gayrimüslimlerin üye olmalarının yolu açılmış, reayânın durumu eskiye göre iyileşmişti. Ayrıca mezhep değiştirme serbestisi getirilmişti. Buna rağmen, Müslümanların Gayrimüslimleri alt seviyede gören anlayışları tam olarak değiştirilememişti.*"daha fazla bilgi için bkz. Gazi Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyanların Sosyal ve Dini Hayatları (1856-1876),* Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Ankara 2005, s. 54

idi. Devletle ilgili kararlar Divan denilen kurulda görüşülürdü. Bu da demek oluyor ki bu yüzyılda idari yapı, merkeziyetçi özelliğini korumaya devam etti. Ancak isyanlardan dolayı devlet güç durumda kaldığından merkezi gücünü de kaybetmeye başladı. Bu dahi dış politikanın şekillenmesinde etkili oldu.

XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ve Avrupa'nın Genel Durumu

Osmanlı Devleti için 1699 Karlofça Anlaşmasıyla başlayan gerileme dönemini, XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren çözülme dönemi takip etti. Osmanlı Devleti bu süreçte, gerek Avrupa'daki gerekse Karadeniz ve Kafkaslardaki topraklarını yavaş yavaş kaybetmeye başladı. 1718 yılında Pasarofça Anlaşmasıyla, Arnavutluk ve Dalmaçya kıyılarındaki bazı yerler ile Sırbistan, Eflak ve Tameşvar'ın bir kısmını kaybedildi. 1724-1732 yılları arasında Kafkaslarda bazı kaleler Ruslara terk edilirken, Tebriz İran'a bırakıldı. 1774 yılında imzalanan Küçükkaynarca Anlaşmasıyla da Karadeniz'deki hâkimiyeti sona ermeye başladı. 1792 yılında imzalanan Yaş Anlaşması'yla Kırım'ın Rusya'ya verilmesi, Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'deki tek güç olma özelliğini tamamen yok etti. 1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali neticesinde yayılan ulusçuluk ilkesinin etkisiyle, özellikle Balkanlar'da çıkan bağımsızlık hareketlerinden dolayı, toprak kayıpları XIX. yüzyıl boyunca devam etti.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlerle ilişkileri, "Doğu Sorunu" çerçevesinde gelişti[5]. Siyasî bir terim olarak ilk defa 1815 yılındaki Viyana Kongresinde kullanılan "Doğu Sorunu" genel anlamda, Türkleri önce Balkanlardan daha sonra Anadolu'dan çıkararak bu toprakları paylaşmaktır. Nitekim XIX. yüzyıl boyunca bu paylaşım, Avrupalı büyük devletlerarasında çıkar çatışmalarına yol açtığından Osmanlı Devleti, durumdan istifade ederek izlediği "denge politikası" sayesinde varlığını devam ettirmeye çalıştı[6].

XIX. yüzyıl başına kadar Osmanlı-Fransız ilişkileri, Fransa'ya verilen kapitülasyonlar nedeniyle dostluk havası içinde geçti ve bu tarihe kadar Fransa, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasından yana bir siyaset izledi. XIX. yüzyıldan itibaren Fransa'nın, kendi ticaret gemileri için Karadeniz'e göz dikmesi Osmanlı Devleti'ni, Karadeniz'de çıkarı olan diğer devletleri ve Fransa'yı sıklıkla karşı karşıya getirdi.

---

[5] Rıfat Uçarol, *Siyasî Tarih (1789-2001),* s. 49

[6] İsmail Yıldırım, "Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 11 Sayı: 2, Elazığ 2001, s. 314

Ticari girişimlerle başlayan Osmanlı-İngiliz ilişkileri ise özellikle XIX. Yüzyıldan itibaren Rusya'nın Osmanlı toprakları ve İngilizlerin Akdeniz'deki çıkarlarını tehdit etmeye başlamasıyla, siyasî ve askerî ilişkiler boyutunda devam etti. XVIII. yüzyıl başlarından itibaren endüstrisi gelişmeye başlayan İngiltere'de üretim giderek artmaktaydı[7]. Sanayi devrimiyle birlikte İngiltere yeni hammadde ve pazar arayışlarına yöneltdi. Bu doğrultuda, sömürgelerine giden yolun Osmanlı topraklarından ve Akdeniz'den geçmesi, İngiltere'nin Osmanlılara yaklaşması için başlıca neden oldu. XIX. yüzyılda İngiltere Akdeniz'deki çıkarlarını, giderek güçlenen Rusya ve Avusturya tehlikesine karşı korumak için Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana bir dış siyaset izledi.

Almanya 1871 yılında birliğini henüz kurduğundan Avrupa dengesinin, Alman çıkarlarına göre ayarlanması ve Alman nüfuzunun etkisi altında devam etmesi için Osmanlı İmparatorluğu ile pek ilgilenmedi. Bunun yerine Avusturya ve Rusya'yı yanına alarak Fransa'yı Avrupa'da yalnız bırakmaya çalıştı[8]. Böylece 1870-1871 yılları arasında Almanya-Fransa mücadelesinin galibi Almanya oldu. Diğer taraftan Balkanlar ve Orta Avrupa'da önde gelen güç olan Avusturya baskılanarak, Almanya'nın Avrupa'daki yeri sağlamlaştırıldı[9]. 1872 yılında Birinci Üç İmparatorlar Birliği'nin kurulmasıyla Almanya-Avusturya-Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı birlikte hareket ettiler[10].

XIX. Yüzyılda Osmanlı-Rus İlişkileri

XIX. yüzyıl başlarında geniş bir coğrafyaya sahip olan Rusya, Çara bağlılık fikriyle bir arada olan farklı etnik ve dini kavimlerin yaşadığı bir yerdi[11]. Halk, alt (köylüler, tüccarlar, papazlar, keşişler) ve üst (soylular) tabakasından oluşmakla beraber, Ortodoksluğa sıkı sıkıya bağlıydılar[12]. Buranın buzullar ülkesi olması, Rus dış politikasının belirlenmesinde önemli bir etken oldu. Çar I. Petro zamanından itibaren Ruslar dış politikada, "sıcak denizlere inme" ilkesini benimsediler. Bu ilke doğrultusunda özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren Baltık Denizi yolu ve Karadeniz ile

---

[7] Mustafa Akdağ, *Yakınçağ Dönemi Avrupa Tarihi*, (Yayına Haz: Selda Kaya Kılıç), Berikan Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2011, s. 104

[8] Mustafa Albayrak, "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı", *OTAM*, Sayı: 6, Ankara 1995, s. 3

[9] İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Timaş Yayınları, 11. Baskı, İstanbul 2010, s. 17

[10] Oral Sander, *Siyasî Tarih 1- İlkçağlardan 1918'e,* İmge Kitabevi, 7. Baskı, Ankara 1997, s. 279

[11] İlyas Topsakal, *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1522-1917),* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1. Baskı, İstanbul 2009, s. 207

[12] İlyas Topsakal, *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1522-1917),*aynı yer

Boğazlar üzerinden Akdeniz'e geçme yolunu daha aktif bir şekilde takip ettiler. Bu bağlamda Osmanlı-Rus ilişkilerinin çatışma noktası, "Boğazlar" meselesi oldu.

1683 yılında II. Viyana kuşatmasının ardından Avusturya, Lehistan ve Venedik'ten oluşan Kutsal İttifak oluşturulduğu gibi Rusya bu ittifaka katıldı. Neticede on altı yıl süren savaşın sonunda önce ittifak devletleriyle 1699 Karlofça Anlaşması imzalandı. Ardından da Karlofça'nın devamı niteliğinde 1700 yılında da Rusya ile İstanbul anlaşması yapıldı. Bu anlaşmayla Rusya'ya Azak kalesi verilirken İstanbul'da daimi Rus elçiliği açılması kabul edildi. Böylece Rusya, güneye ve sıcak denizlere inme amacına ulaşma yolunda Osmanlı Devletiyle ilk resmi-siyasî ilişkileri kurdu. Ancak İstanbul ve Çanakkale boğazlarının hâlâ Osmanlı Devleti'nin elinde olması, Karadeniz'de Osmanlı Devletini üstün kılmaktaydı. Bu nedenle İsveç'in elindeki Baltık kıyılarını ele geçirmeyi hedeflediler. Bundan sonra Rusların tekrar Karadeniz'e yönelmesi, 1711 yılında Prut savaşının çıkmasına neden oldu. Rusya'nın bu savaşta yenilerek Osmanlıya Azak'ı iade etmesiyle Karadeniz, tamamen Osmanlı hâkimiyetine bırakıldı[13].

XVIII. yüzyıldan itibaren Rusya, Karadeniz ve Boğazlara hâkim olmak için faaliyetlerini yoğunlaştırdı. 1768-1774 savaşının ardından 1774 Küçük Kaynarca anlaşmasıyla Rusya, Karadeniz sahillerine ulaşarak Kafkaslara ve Balkanlara inecek duruma geldi. Bundan da önemlisi Osmanlı Devleti'nin Ortodoks tebaasını himaye bahanesiyle, Osmanlının içişlerine müdahale imkânını elde etti[14]. Kırım'ın bağımsızlık kazanmasıyla da Osmanlı Devleti'nin, Karadeniz'in kuzeyindeki varlığına son verildi. Bu tarihten sonra Rusya, İngiltere ve Fransa'ya verilen denizde ve karada ticaret serbestliği ile boğazlardan geçiş hakkına sahip oldu. Güneye doğru genişleme politikası Rusya'yı Avusturya (Balkanlar konusunda) ve İngiltere-Fransa devletleriyle (Boğazlar konusunda) karşı karşıya getirdi. Ancak Boğazları ele geçirmek ve Osmanlı Devleti'nin yerine Rusya himayesinde bir Rum İmparatorluğu kurmak isteyen Rusya Çariçesi II. Katerina[15], 1787 yılında Avusturya imparatoru II. Josef ile Osmanlı Devleti'ni yıkmak üzere anlaşma yaptı[16]. Osmanlı Devleti'ne karşı hareketlerini sertleştirerek 1787 yılında Osmanlı devleti'ne yeniden savaş açtı. Böylece yeni bir Osmanlı-Rus savaşı başladı.

---

[13] Rıfat Uçarol, *Siyasî Tarih (1789-2001),* s. 64

[14] Rıfat Uçarol, *Siyasî Tarih (1789-2001),* s. 66; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi- Başlangıçtan 1917'ye Kadar,* TTK Basımevi, 5. Baskı, Ankara 2010, s. 291

[15] Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi- Başlangıçtan 1917'ye Kadar,* s. 291-292

[16] Fahir Armaoğlu, *XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, TTK Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1997, s. 5

1788'de Avusturya da bu savaşa katılınca Osmanlı, kendini iki cepheli bir savaşın ortasında buldu. 1790 yılında Prusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan anlaşma gereği Prusya'nın, Osmanlı-Avusturya sınırına asker yığmasıyla Avusturya yenildi; 1791 yılında da Avusturya ile Ziştovi anlaşması imzalandı[17]. Osmanlı Devleti, iki cepheli bir savaştan kurtulurken müttefiki İsveç, Rusya ile anlaştı. Böylece Rusya, Baltık kıyısındaki bütün kuvvetlerini Osmanlı cephesine yığdı. Ancak Fransız ihtilâli neticesinde yayılan ulusçuluk fikrinin Rusya'yı etkilemesi sonucu, iki devlet arasında 10 Ocak 1792 tarihinde Yaş Anlaşması imzalandı ve Ruslar sınırlarını Dinyester Nehrine kadar uzattılar[18].

XVIII. yüzyıl sonlarında Fransa'nın Mısır'a saldırmaya hazırlanması, Akdeniz'de güçlü bir rakip istemeyen Rusya'yı, Fransa'ya karşı Osmanlı Devleti'ne yardım teklifinde bulunmasına neden oldu. İki devlet arasında 1798 yılında bir savunma anlaşması (İstanbul Antlaşması) imzalandı. Yapılan anlaşma neticesinde Osmanlı Devleti ilk defa Rusların Karadeniz'deki varlığını resmen kabul etti ve Rusya savaş gemilerinin, kendisine yardım etmek koşuluyla geçici olarak Boğazlardan geçirilmesine izin verdi. Böylece ilk kez devletlerarası bir antlaşmada "Boğazlar" söz konusu edilirken, Rusya ile Boğazlar meselesi de açıkça başlamış oldu.

1827 yılında Rusya, İngiltere ve Fransa arasında Londra Anlaşması imzalandı. Bu devletler, St. Petersburg Protokolü ve Londra anlaşmasında "Rumlara bağımsızlık verilmesi" kararını alarak Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmeye çalıştılar. Osmanlı Devleti ise anlaşma şartlarını reddetti[19]. Ancak bu üç devlet silah zoruyla da olsa bağımsızlık fikrini Osmanlı Devletine kabul ettirmek ve Yunanistan'a bağımsızlık kazandırmak üzere harekete geçti. Müttefik devletlerin donanması, 1827 yılında Navarin Limanını kuşatarak Osmanlı ve Mısır donanmalarını yaktı[20]. Osmanlı Devleti bu olaydan sonra İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı tavrını sertleştirdi. Ortada bir savaş durumu yokken bu devletlerin kendi donanmasına saldırmasını protesto etti ve bundan dolayı tazminat istedi. Ayrıca bu devletlerin Rumlara destek olmak amacıyla kendi iç

---

[17] Rıfat Uçarol, *Siyasî Tarih (1789-2001),* s. 76

[18] Fahir Armaoğlu, *XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914,* aynı yer

[19] Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi- Başlangıçtan 1917'ye Kadar,* s. 324; Rıfat Uçarol, *Siyasî Tarih (1789-2001),* s. 161

[20] 1821 yılında Osmanlı Devleti'nin Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa Osmanlı yönetimine karşı isyan edince durumdan istifade edenler Yunanlılar da bağımsızlık kazanmak üzere ayaklandılar. Bu ayaklanma kısa sürede bastırıldıysa da ardından Mora'da ikinci bir ayaklanma çıktı. Osmanlı Devleti Mora'daki bu isyanın bastırılması için Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı, -başarılı olduğu takdirde Mora ve Girit valiliklerini verme vaadiyle- görevlendirdi. Mehmet Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa vasıtasıyla isyanı bastırarak Mora ve Girit'i ele geçirdi.

işlerine karışmamalarını istedi. Bunun üzerine İstanbul'daki İngiltere, Fransa ve Rusya elçileri İstanbul'u terk etti. Rusya, müttefik devletlerden İstanbul ve Mısır'ı kuşatarak Yunanlılara destek olunmasını istedi. Diğer taraftan, Mora'ya gerekli gıda ve mühimmat yardımının gelmesi önlenerek İbrahim Paşa kuvvetlerinin Mısır'a çekilmesi sağlandı ve Fransızlar Mora'ya asker çıkararak burayı işgal ettiler.

Navarin'de yaşanan facianın akabinde 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı başladı. Rusların amacı Baserabya'dan geçerek Balkanları aşmak ve Boğazları elde etmek; Anadolu'da da Anapa, Kars, Ahıska kalelerini alarak istilasını Anadolu içlerine kadar uzatmaktı. Rusya'nın saldırıları Balkanlar'da başladı. Ruslar Eflâk'a girdikten sonra İbrail, Maçin, Tulca, Hırsova ve Varna'yı zapt ettiler. Ruslar daha da ilerleyecekken, ikmalde karşılaştıkları problemler sebebiyle ilerlemeyi durdurdular ve kışlaklarına çekildiler. 1829'da tekrar Balkanlar üzerinden başlayan Rus harekâtı Edirne'ye kadar dayandı. Bu arada Batı Rumeli'deki Türk kuvvetleri Eflâk'ı tehdit ederken İstanbul'da da önemli bir kuvvet toplandı. Bu durum Rusların aleyhine olunca Rusya hemen müzakerelere başlamak istedi. Zaten Osmanlı Devleti devam eden Mora gailesi ve Navarin'de donanmasının yakılmasından dolayı Rusya ile savaşacak durumda değildi[21]. Bu nedenle 1829 yılında Edirne Antlaşması imzalandı. Bu anlaşmayla Yunanlılara bağımsızlık verilirken, Sırbistan'a ve Eflak-Boğdan'a imtiyaz verildi[22]. Tuna'nın kolları arasında kalan adalar[23] ile savaş sırasında ele geçirilen kaleler Rusların ellerinde kaldı. Osmanlılar ağır bir savaş tazminatı vermek zorunda bırakıldı. Edirne Antlaşmasıyla Rus ticaret gemilerine Karadeniz ile Osmnalı limanlarında serbest ticaret hakkı tanındı[24].

Yunanistan'ın bağımsızlığının tanınmasıyla Mısır valisi Mehmed Ali Paşa, daha önce kendisine verilen vaatlere[25] dayanarak Suriye valiliğini istedi. Ancak Navarin'deki faciadan dolayı Mehmet Ali Paşa'nın yardımları istenilen sonucu vermemiş, buna ilâveten oğlu İbrahim Paşa kumandasındaki Mısır donanması müttefik devletlerle anlaşma yaparak padişahın izni olmadan Mora'dan çekilmişti[26]. Bu duruma kızan II. Mahmut Mehmed Ali Paşa'nın isteklerini reddedince Mehmed Ali Paşa, oğlu İbrahim Paşa kumandasındaki bir orduyu Anadolu üzerine gönderdi. İbrahim Paşa'nın emrindeki orduyla Kütahya önlerine kadar ilerlemesi sonucu Osmanlı Devleti,

---

[21] Fahir Armaoğlu, *XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, s. 183
[22] Şerafettin Turan, "Edirne Andlaşması", *DTCF*, C:9, S.1.2, Ankara 1951, s. 138-139
[23] Şerafettin Turan, "Edirne Andlaşması", s. 136
[24] Fahir Armaoğlu, *XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, s. 184
[25] Yunaniayaklanmasının bastırılması için Mehmed Ali Paşa'ya Girit ve Suriye valilikleri vaad edilmişti.
[26] Fahir Armaoğlu, *XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, s. 197

Rusya'dan yardım istemek zorunda kaldı. Böyle bir yardım talebi, büyük devletlerin Boğazlar üzerindeki çıkarları konusunda endişeye kapılmasına yol açtı. Büyük devletlerin yaptıkları girişimler neticesinde Osmanlı Devleti ve Mehmet Ali Paşa arasında 1833 yılında Kütahya Antlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre Mehmed Ali Paşa'ya Mısır, Girit ve Şam valilikleri, oğlu İbrahim Paşa'ya da Cidde valiliği verilecekti. Ancak daha sonra yapılan Londra Antlaşmasıyla Mehmed Ali Paşa'ya verilen yerler geri alınarak sadece Mısır, ömür boyu kendi soyundan geleceklere verilmesi koşuluyla kendisine bırakıldı.

Mehmed Ali Paşa isyanın bastırılmasıyla barış ortamını güvence altına almak isteyen II. Mahmut 1833 yılında Rusya ile Hünkâr İskelesi Antlaşmasını imzaladı. Anlaşma şartlarına göre Rusya'nın üstünlük kazanması, Akdeniz'de ekonomik ve siyasî çıkarları olan diğer devletlerin ilgisini çekti. Rusya'nın Boğazlar üzerinde üstün konuma gelmesini istemeyen devletler, "Boğazların kapalılığı" ilkesinin devam ettirilmesini istedi. Bu nedenle 1841 yılında Londra'da İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Prusya, Osmanlı devletlerinin katıldığı bir konferans düzenlendi[27]. 13 Temmuz 1841'de imzalanan Londra Antlaşması'yla boğazların yabancı savaş gemilerine kapalılığı ilkesi kesin olarak kabul edildi. Ancak Boğazlar üzerindeki emellerini gerçekleştirmek isteyen Rusya, yapılan antlaşmaya rağmen Rumları ve Karadağ'ı isyana teşvik etti. Rusların Macar ve Leh asiler üzerine yürüyerek Eflak ve Boğdan'ı işgal etmeleri, Rusya'nın Macar mültecileri Osmanlı Devleti'nden geri istemesi, Osmanlı Rus ilişkilerini iyice gerdi.

Fransızlar, kendilerine 1740'ta verilen kapitülasyonlara dayanarak Latinlerin hamisi, Ruslar da 1774 Küçük Kaynarca anlaşmasıyla Ortodoksların hamisi durumuna gelmişti. Bu nedenle Fransa ve Rusya arasında "kutsal yerler" meselesi yaşanmaktaydı. Kırım Savaşı'nın akabinde ilân edilen Islahat Fermanıyla Osmanlı Devleti Kudüs ve diğer yerlerde yaşayan Hıristiyanlara bazı imtiyazlar tanındı[28]. Osmanlı Devleti, "kutsal yerleri", Latinlerin ve Ortodoksların eşit bir şekilde ziyaret etmelerine izin verdi. Ancak Fransa'nın bu şartları reddetmesi, Rusya ile aralarında siyasi anlamda "Kutsal yerler meselesinin" çıkmasına neden oldu[29]. Bâbıâli'nin Katolikleri kayırdığını ileri süren Çar,

---

[27] Özcan Yeniçeri, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Paris Barış Antlaşması*", TÜRKLER*, C.12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.1436

[28] Bekir Sıtkı Baykal, "Makamat-ı Mübareke Meselesi ve Bâbıali," *Belleten, XXIII/90,* Ankara 1959, s. 242-266

[29] David M. Goldfrank, "Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım Savaşı'nın Çıkış Nedeni: Kaynaklar ve Stratejiler *TÜRKLER*, c.12, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1410-1416

İstanbul'a gönderdiği fevkalade elçi Mençikov aracılığıyla çok ağır taleplerde bulundu[30]. Ancak Osmanlı Devleti'nin bu teklifleri reddetmesiyle, savaş için bahane arayan Rusya savaş ilân etti. Ruslar Eflak-Boğdan'ı işgal ederken Sinop faciasıyla Osmanlıya ağır bir darbe vurdu. Fransa ve İngiltere'nin 1854'te Osmanlı Devleti'nin yanında yer almasıyla savaş, Rusya'nın güneye inmesini engelleyecek en önemli mevki olan Kırım'a kaydırıldı. Sivastopol alınarak Rusya'nın gücünü kırılması hedeflendi. Ruslarla İngilizlerin arasının açılmış olmasından dolayı Fransa, savaşın bitmesini isterken İngiltere, Rusya'nın bir daha kendine gelememesi için Baltık kıyılarında da bir cephe açmayı düşünmekteydi. Ancak Rusya barış isteğinde bulunmasıyla 1856 yılında Paris'te bir kongre toplandı ve kongre sonunda Paris Anlaşması imzalandı[31].

Kırım savaşı devam ederken, 1841 yılında "Mısır Valiliği Fermanı" ile özerklik kazanan Mısır'a vali olarak atanan Vali Sait Paşa, Kızıldeniz ve Akdeniz'i birleştirecek olan Süveyş kanalının açılmasına yardımcı olması amacıyla Fransızlardan yardım istedi. Fransa bu teklife sıcak baktıysa da İngiltere bunu kabul etmedi. Zaten o sırada Kırım savaşı devam etmekteydi ve Osmanlı Devleti, İngiltere'ye muhtaçtı. Bu nedenle bu plan ertelendi. 1856 yılında kanalın açılması için çalışmalar başladı ve nihayet Vali İsmail Paşa zamanında İngiltere'nin de tutumunu değiştirmesiyle 1869'da kanal açıldı. Kapalı bir deniz olan Akdeniz, bu kanalın açılmasıyla açık bir deniz haline geldi. Böylece Mısır'ın ekonomik, ticari, siyasî önemi daha da arttı.

---

[30] Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi- Başlangıçtan 1917'ye Kadar,* s. 328; Prens Mençikof, Şubat 1853'te Çar 1. Nikola tarafından Fransız yanlısı Dışişleri Bakanı Mehmet Fuat'ın uzaklaştırılmasını sağlamak, Filistin'de "Rum" Ortodokslara imtiyazlarını yeniden kazandıran bir anlaşma imzalayacak, tüm Osmanlı topraklarında Ortodoks Hıristiyanların haklarını koruyacak Rusya'nın koruyuculuğu konusunda da resmi bir onay almak görevleriyle olağanüstü büyükelçi olarak İstanbul'a gönderildi. Prens Mençikof'un, "Ortodoks kilisesinin imtiyazlarının teyidi ile bu konuda gelecek için de teminat verilmesi" yolundaki isteği, Fransa ve İngiltere'nin tavsiyeleri üzere Osmanlı Hükümeti tarafından kabul edildi. Ancak bunun ardından gelen teklifler, Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın himayesi altına koyacak nitelikte oldu. Yapılan teklifler şöyledir: *"Kutsal Yerlerdeki Ortodokslara tanınmış olan hakların sürdürülmesi hususunda yeniden bir anlaşma yapılması, Kudüs'te Ruslar tarafından yeni bir kilise yapılmasına izin verilmesi, Osmanlı ülkesinde yaşayan Ortodoks tebaanın korunup patriklerinin serbestçe hareket etmeleri ve görevlerinden uzaklaştırılmamaları; Kudüs'te görev yapan piskoposların aynı şehirde bulunan Ortodoks patrikliğine bağlanmaları, Beytüllahim Kilisesi'yle Hz. İsa'nın doğduğu rivayet edilen mağaranın bakım ve onarımının Ortodokslara bırakılması, Beytüllahim'deki bahçenin Katolik ve Ortodoksların gözetimine ve Kamame Kilisesi'nin onarım işlerinin Fener Patrikliğine bırakılması, Bir Osmanlı-Rus daimi ittifakının yapılması."* Ancak Osmanlı devleti bu teklifleri reddedince, Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Bkz. Özcan Yeniçeri, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Paris Barış Antlaşması*",* s. 1443

[31] Fahir Armaoğlu, *XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, s. 250-251

XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin İktisadi Durumu

Ekonomisi büyük oranda tarıma dayalı olan Osmanlı Devleti'nde ulaştırma imkânlarının sınırlı, nakit para politikasının gelişmemiş olmasından dolayı vergiler, ayni olarak toplanmaktaydı. Bu vergilerin merkez hazine tarafından toplanması, paraya çevrilerek görevlilerin maaşlarının ödenmesi o dönem şartları altında mümkün değildi. Bu nedenle devlet bazı asker ve memurlara, belirli bir bölgenin vergisini kendi hesaplarına toplama yetkisi vermişti. Tımar sistemi denilen bu düzenle hem tarım toprakları işleniyor hem de devlete yük olmayacak şekilde büyük bir askeri kuvvet temin ediliyordu. Ancak savaş teknolojisinde yaşanan gelişmeler merkeze bağlı büyük ve düzenli bir ordunun varlığını daha önemli kıldığı için vergilerin merkez hazinede toplanma zorunluluğu, tımar sisteminin bozulmasına yol açtı[32].

Devletin nakit para ihtiyacının karşılanması için ayni vergilerin nakde dönüştürülmesi gerekti. Bu doğrultuda XVIII. yüzyıldan itibaren iltizam sistemi yaygınlaştı. Devletin malı olan vergi kaynakları, "iltizam" adıyla ve belirli bir ücret karşılığında, genellikle 1 veya 3 yıllığına mültezim denilen vergi toplayıcılara tahsis edilmeye başlandı[33]. "*Zamanla mültezimlerin daha fazla vergi tahsil edebilmek için halka baskı ve şiddet göstermeleri ile birlikte XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren vergi tahsilini gerek devlet, gerekse halk açısından güvence altına alabilmek için, halk tarafından seçilen ve "ayân" adı verilen kimseler vergi tahsiline aracılık etmeye başladı*" ve bu ayanlar, başlangıçta halkı mültezimlere karşı korurken daha sonraları mültezimlerle anlaşarak kendileri iltizam almaya başladılar[34]. Böylece vergi tahsil işlemleri, devletin hükümranlık haklarıyla bağdaştırılamayacak şekilde bir fert veya şirkete bırakıldı[35]. Tanzimat fermanıyla bu sistem kaldırılmaya çalışılmış, yerine muhassıllık sistemi getirilmişti. Ancak bu şekilde devlet, "*…yeni vergi sistemini kurup buna işlerlik kazandırmadan eski düzeni ortadan kaldırmıştı. Bu ise son derece yanlıştı.*

---

[32] Eftal Batmaz, "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi,* Cilt: 18, Sayı: 29, Ankara 1996, s. 39

[33] Oral Sander, *Siyasî Tarih 1- İlkçağlardan 1918'e* s. 261; İltizam sistemi, vergilerin ayni olarak alındığı devirlerde kullanılan vergi tahsil usulü olup buna göre vergilerin tahsil yetkisi "mültezim" denilen şahıslara belirli bir bedel karşılığında ve arttırmaya yoluyla devlet tarafından verildi. İltizama verilecek vergiler, en yüksek bedeli teklif eden şahıs veya şirketlere bırakıldı. Mültezimlerin devlete ödediği bedel ile topladığı vergiler arasındaki fark, mültezimlerin kazancını teşkil etmektedir. XVII. Yüzyıldan itibaren nakit para sıkıntısı ve tımarlı sipahilerin öneminin azalmasıyla maaşlı bir orduya ihtiyaç duyulmuş, bu ordunun maaşının da nakit olarak ödenebilmesi için tımar ve diğer varidatlar iltizama verilerek temin edilme yoluna gidildi. Bkz. Coşkun Can Aktan, "Osmanlı İltizam Sistemi", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi", Sayı: 71, (Nisan-1991), İstanbul 1991, s. 74-75; Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2007, s. 101

[34] Coşkun Can Aktan, "Osmanlı İltizam Sistemi", s. 75

[35] Coşkun Can Aktan, "Osmanlı İltizam Sistemi", s. 73

Zira devlet mevcut gelirlerini kaybettiği gibi, yeni sistemin getireceği varidattan da emin değildi[36].

Ancak para ekonomisinin gelişmemiş olmasından dolayı devletin nakit sıkıntısı hat safhaya ulaştı. Artan nakit ihtiyacını gidermek için merkezi hükümet, giderleri arasında en büyük kalemi oluşturan merkezi ordu ve bir kısım ulufeliye, maaşlarını devlete bırakmaları karşılığında bazı mukata'aları, yıllık vergilerini hazineye ödemeye devam etmek üzere “kayd-ı hayat” şartıyla iltizama vermeye başladı[37]. Böylece iltizam usulünün yerini malikâne sistemi aldı.

XVIII. yüzyılın son çeyreğine kadar süren bu sistem, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra girilen mali darboğaz ve uygulamada görülen bazı aksaklıklar nedeniyle yerini esham sistemine bıraktı. Bu sistemde mukataanın yıllık kârı hisselere ayrıldıktan sonra her hisse malikâne gibi ömür boyuna satılmaktaydı. Esham sistemin malikâneden farkı, malikânenin girişimci eliyle, eshamın devlet eliyle işletilmesiydi. Belli bir süre sonra eshamların üçüncü şahıslara satılması eshamları bir devlet tahvili niteliğine büründürdü. Eshamların üçüncü kişilere satılmasıyla zarara uğrayan devlet, savaş yıllarında katkı anlamında “cebelu bedeliyesi” adıyla yıllık faizlerinin % 50’sini hazineye ödemekle yükümlü tuttu[38]. Böylece bir nevi esham senetlerine vergi koyma yoluna gitti.

Sanayi devrimiyle, Avrupa’da yaşanan gelişmeler doğrultusunda pazar ve sömürge yarışına giren Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti’ne göz diktiler. Tam da bu sırada Mısır valisi Mehmed Ali Paşa isyanı patlak verdi. Durumu fırsat bilen büyük devletler, 1838 yılında Balta Limanı Ticaret Antlaşması’yla[39], Avrupa fabrikalarının ürünleri için kendilerine açık bir pazar oluşturdular[40]. Avrupa’dan gelen ürünler,

---

[36] Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu,* İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2003, s. 40

[37] Binhan Elif Yılmaz, “Osmanlı İmparatorluğu’nu Dış Borçlanmaya İten Nedenler ve İlk Dış Borç”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi,* (4) , 2002, s. 41

[38] Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2007, s. 192

[39] Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı -İngiliz İktisadi Münasebetleri- l (1580-1838*), Ankara 1974, s.92-117

[40] Balta Limanı Antlaşması’yla ithalat gümrükleri %5, ihracat gümrük vergileri %12, transit gümrükleri %3 değere göre olarak belirlendi. Osmanlı tekelleri kaldırılarak serbest ticaret ilkesi getirildi. Avrupalıların bağlı oldukları ülkelerin mahkemelerine bağlı olmama imtiyazları onaylandı. Düşük gümrük oranları sebebiyle büyük çabalar sonucu kurulan yerli fabrikalar, daha ucuza üreten Avrupa fabrikaları karşısında kapandı. Bkz. Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2001, s.79; Balta Limanı Antlaşması, gümrük vergilerini önceki düzeylerden daha aşağılara çekmedi. Ancak bu antlaşmayla Osmanlı Devleti kendi gümrük vergilerini Avrupa devletleriyle birlikte olarak saptamayı bir ilke olarak kabul etti. Böylece bağımsız bir dış ticaret politikası izleyebilme hakkından vazgeçti ve önemli bir gelir kaynağını kaybetti. Bkz. Özer Ertuna, Osmanlı ve Türkiye Ekonomilerinin Borç Bunalımı, *Muhasebe ve Finansman Dergisi,* S.24, 2004, s.7; *“Osmanlı Devleti sanayi devriminden en çok etkilenen devletlerin başında gelir. Osmanlı genel olarak el emeğine dayalı*

Osmanlı Devleti'nde kendine pazar bulurken, yerli sanayi korunamayarak devletin içindeki ithalat ve ihracat, azınlık tacirlerin elinde kaldı. XIX. yüzyıla kadar bunların yabancı rekabete karşı gümrük duvarlarıyla korunması, devlet içindeki zenginliğin bu tüccar tekellerinde kalmasına neden oldu[41]. Ancak sermayenin tek kişi elinde toplanmasını önlemek için eskiden olduğu gibi "müsadere sistemine"[42] başvuruldu. Sermaye birikiminin olmamasından dolayı belli bir işçi sınıfı da oluşmadı. Bütün bu etkenleri Osmanlı Devleti'nde sanayi devriminin yaşanmamasına yol açtı[43].

Tanzimat Fermanı'nın ilânıyla birlikte Osmanlı Devleti, sınai ve zirai politikasında bazı değişiklikler yaptı. İthalatı kısıtlarken ihracatı teşvik etme yoluna gitti. Osmanlı tarımında yaygın işletme şekli olan bağımsız küçük üretici aile işletmelerini destekleyerek, yerli sanayi için gerekli hammaddeyi ülke içinden temin etmeye çalıştı. Ancak aile işletmelerinin sermaye imkânları sınırlı olmasından dolayı XIX. yüzyıl Osmanlı tarımının problemleri arasında sermaye kıtlığı önemli bir yer tuttu[44].

Avrupalı devletlerin kıskacında kalan Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın ikinci yarısına doğru merkez hazinenin ihtiyacı olan nakidin sağlanması için yürürlükte olan metal paraları tağşiş etme yoluna gitti. Tağşişlerden umduğunu bulamayınca da 1840

---

sanayisini çağdaş teknoloji ile güçlendirememiş, yerli üretim mallarını ise yüksek gümrük vergileri uygulayarak, Avrupa'da ucuza üretilip Osmanlı pazarlarına satılan malların rekabetinden koruyamadı. Osmanlı'nın 1838 yılında İngiltere ile yaptığı ticaret anlaşmasıyla verilen haklar, kısa bir süre içinde diğer batılı büyük devletlere de tanınmış ve ülke adeta yarı sömürge haline geldi. Avrupa'da üretilen mallar daha ucuza serbestçe Osmanlı pazarlarına girerken, Osmanlı'nın ürettiği hammaddeler daha ucuza yurt dışına çıkarıldı. Bu durum kısa sürede yerli sanayinin çökmesine yol açarak. Osmanlı'yı batılı ülkelerden borç almaya yöneltmiş, alınan paralar üretken yatırımlara dönüşmediği için, Osmanlı Devleti bu paraların faizlerini bile ödeyemez duruma düşmüş ve sonunda iflas ettiğini açıkladı." Bkz. Nedim Dikmen, "Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasî Sonuçları", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* Cilt 19/2, Erzurum 2005, s. 142

41 Oral Sander, *SiyasîTarih 1- İlkçağlardan 1918'e,* s. 259

42 "*Müsâdere; işlenen bir suçtan mahkumiyet halinde mahkumun mal varlığının tamamının veya bir kısmının mülkiyetinin ceza olarak; bizatihi kullanılması, yapılması, taşınması, bulundurulması ve satılması suç teşkil eden bir eşyanın bulunması halinde de bu eşyanın mülkiyetinin tedbir olarak devlete geçirilmesi işlemidir.*" Bkz. Hüseyin Esen, "İslam Hukuku Açısından Müsâdere", *D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı XV, İzmir 2002, s.183-215, s.185; *"Devlet adına çalışırken kazanılan malların kamuya ait sayılması kuralına dayanılarak uygulanan müsâdere, başlangıçta zulüm ve irtikâbından şüphe edilen veya serveti ile dikkati çeken devlet büyükleri hakkında diğerlerine de ibret olmak üzere uygulanırken, sonraları böyle bir töhmet söz konusu olmaksızın eceli ile veya idam yoluyla ölenler hakkında da kullanılmaya başlanmış... Bu şekildeki bir uygulama ile kişinin kendi evlatlarına mal bırakma kaygısı olmadan çalışması ve kamuya daha faydalı hizmetlerde bulunması hedeflendi... ayrıca bu yöntemle merkezî otoriteyi tesis etmek ve bu otoriteye rakip olabilecek güçlerin ortaya çıkması engellenmiş ve haksız elde edilen kazançlar da tekrar devlet hazinesine kazandırıldı...* " Bkz. Mehmet Karataş, "18-19. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Bazı Müsâdere Uygulamaları", OTAM, Sayı: 19, Ankara 2005, s. 220-221

43 Ahmet Tabakoğlu, *İktisat Tarihi- Toplu Makaleler 1*, Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2005, s. 18

44 Tevfik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yayıncılık, 1.Baskı, İstanbul 1998, s. 69

yılında ilk kâğıt parayı yani kaimeyi bastı. Kaime basılması, nakit para ihtiyacını karşılamak üzere iltizam sistemiyle başlayıp 1695'te malikâne sistemi ve 1775 yılında başlatılan esham sistemiyle devam eden bir çözüm yoluydu[45]. Ancak kalpazanlık, halkın kaimeye itimat etmemesi, basılan kaimelerin faizlerinin ödenememesi gibi nedenlerden ötürü başarısızlıkla sonuçlandı. Hazinenin açığını kapatmak için bu defa farklı bir yol denendi. 1844 yılında tashih-i ayar kanunuyla altın ve gümüşe dayalı çift-metal sistemi getirildiyse de gümüş paranın altın karşısında sürekli değer kaybetmesi ve devletin buna müdahale edememesinden dolayı bu sistem uygulanamadı. Nakit para ihtiyacının karşılanması için yapılan girişimlerin başarısız oluşu, Osmanlı Devleti'ni 1854 yılında ilk kez dış borç almaya mecbur bıraktı[46].

Ticaretin gelişmesi, nakit para sıkıntısı olduğu zamanlarda devlete acil kredi sağlanması, tarım kesiminin ihtiyaç duyduğu sermayeyi tedarik ederek bu kesimin tefecilere yüksek faizlerle borçlanmalarını önleyerek tarımdan elde edilecek kârın arttırılması için bir bankaya ihtiyaç vardı[47]. Ancak Osmanlı Devleti'nde ilk banka, sanayi devriminin etkilerinin geç hissedilmesinden dolayı 1849 yılında kurulabilmişti. Ancak bu durum uzun soluklu olmadı. Dersaadet Bankası adıyla kurulan banka, 1853 yılında bazı tüccarların hayali ticarete dayanarak poliçeleri işleme koymalarıyla itibarı sarsıldığı için kapatıldı[48]. 1856 yılında ilân edilen Islahat Fermanı'nda öngörüldüğü üzere devletin maddi ve kamusal gelirlerini arttırmak amacıyla Osmanlı Bankası kuruldu. Böylece gerçek anlamda bankacılık kurumu, Osmanlı Devleti'nde işlerlik kazanmaya başladı.

XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Nüfusu, Etnik Durumu ve İç İsyanlar

Osmanlı toplum yapısı sosyal, dini ve idari örgütlenme biçimi olarak "Millet Sistemi"ne dayanmaktaydı[49]. Nüfus, Müslüman Türkler ve diğer Müslümanlar ile Hıristiyanlar ve diğer Gayr-i Müslimlerden oluşmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıla kadar modern anlamda bir nüfus sayımı yapılmamakla beraber, vergi ölçütüne dayalı nüfus sayımları mevcuttu. Ancak 1826 yılında Asakir-i Mansure-i Muhammediyye ordususnun kurulmasıyla beraber askerlik çağına gelmiş erkek nüfusun

---

[45] Kaya Bayraktar, "Osmanlı Bankasının Kuruluşu", *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C: 3, S: 2, (2002), Adana 2002, s. 73
[46] Fahir Armaoğlu, *XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, s. 253
[47] Kaya Bayraktar, "Osmanlı Bankasının Kuruluşu", aynı yer
[48] Kaya Bayraktar, "Osmanlı Bankasının Kuruluşu", s. 77
[49] Rıfat Uçarol, *Siyasî Tarih (1789-2001),*Der Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 43

tespit edilmesi için 1831 yılında ilk sayım yapıldı[50]. Bu sayım sırasında sadece erkekler sayılmıştı ve toplam 3.772.738 erkek nüfus kaydedilmişti[51]. Ancak nüfusun yaklaşık % 50'sinin sayılmadığı ve öngörüldüğü üzere askeri amaçlara hizmet etmeyen bu sayım 1844 yılında tekrarlandı[52]. Buna göre 1844-1856 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin nüfusu 35.350.000 olup, 12.800.000'ini Türkler, 2.000.000'u Rumlar, 2.400.000'ini Ermeniler, geri kalanını ise diğer etnik gruplar oluşturmaktaydı[53]. 1877-1878 yıllarında ise doğan ve ölenlerin sayısının hesaplanmasından sonra yapılan nüfus tahminlerine göre toplam nüfus 13.064.109'a düşmüştü[54]. Ancak bu tarihten itibaren gerek Kafkasya gerekse Balkanlardan yapılan göçlerin artmasıyla Anadolu'daki Müslüman-Türk nüfus da artmaya başladı.

Osmanlı Devleti'nin nüfusunun etnik köken ve dinî bakımdan bu kadar çeşitlilik göstermesi, XIX. yüzyılda Avrupalı devletlerin Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini gerçekleştirebilmesi için gerekli zemini hazırladı. Osmanlı tebaası olan azınlıkların haklarını korumak bahanesiyle sık sık Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmeye başlayan bu devletler, Fransız İhtilali neticesinde yayılan ulusçuluk, özgürlük, eşitlik gibi ilkelerin de etkisiyle Balkan uluslarını Osmanlı Devleti'ne karşı isyana teşvik ettiler. Neticede XIX. yüzyıl başlarından itibaren Balkan ulusları arasında bağımsızlık hareketleri ve isyanlar başladı. Bu isyanların bastırılması ise devlete ağır bir mali yük getirdi. Osmanlı Devleti'ne karşı ilk isyan 1804-1817 Sırplar tarafından başlatıldı [55]. Bunun arkasından Yunan isyanı, Eflak-Boğdan isyanı, Tepedelenli Ali Paşa isyanı ve 1821 Mora isyanı çıktı. Bulgarlar ise 1830 yılında Şehirköyü ve Berkofça kazalarında, 1835'de Tırnova'da, 1841'de Niş'te, 1849 -1850 yıllarında ise Vidin'de isyan çıkardılar[56].

İsyanları bastırmak isteyen Osmanlı Devleti, Rusya başta olmak üzere Avrupalı devletlerin baskısı sonucu Kırım Savaşı ve sonrasında, tebaası olan azınlıklar lehine ıslahatlar yapmak üzere Tanzimat ve Islahat fermanlarını ilân etti. Bu sayede Osmanlı

---

[50] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu,* Timaş Yayınları, 2.Baskı, İstanbul 2010, s. 62
[51] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu,* s. 70
[52] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu,* aynı yer
[53] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu,* s. 246-247
[54] Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu,* s. 257
[55] Rıfat Uçarol, *Siyasî Tarih (1789-2001),* s. 144
[56] Hüdai Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875*), TTK Basımevi, 1. Baskı, Ankara 1992, s. 108-109

sosyal düzeni yeniden inşa edilmeye çalışıldı[57]. Ancak bu fermanlarla Hıristiyanlara verilen hak ve ayrıcalıklar Cidde, Lübnan, Şam gibi yelerde Müslüman halk arasında hoşnutsuzluklara neden oldu. Avrupalı devletlere güvenen Hıristiyan halk ise bu devletlerin kendilerini desteklemeleri sonucu taşkınlıklar yapmaya başladılar[58]. Suriye ve Lübnan'a göz diken Fransa, bölgede yaşayan dini ve etnik grupları Osmanlı aleyhine kışkırtarak ilerleyen zamanlarda buraların Osmanlı Devletinden kopmasını sağladı[59].

Avrupalı devletlerin desteği sonucu 1856 yılında imzalanan Paris Antlaşmasıyla ayrıcalıklı birer prenslik haline gelen Eflak ve Boğdan Prensliği, 1858 yılında Osmanlı devletine tabi olmak ve vergi vermek koşuluyla, Eflak-Boğdan Beyliği altında birleşti[60]. 1861 yılından itibaren Sırbistan da bağımsız bir devlet haline gelmek için Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca hareketlere başlaması Osmanlı-Sırbistan ilişkilerini bozdu. Ancak Avrupalı devletlerin duruma müdahale etmesiyle çeşitli iç ve dış sorunlarla uğraşan Osmanlı Devleti, 1867 yılında Sırbistan'daki tüm kaleleri Sırbistan'a terk etmek zorunda kaldı. Böylece topraklarının bir parçasını fiilen kaybetmiş oluyordu[61]. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bu durum, Osmanlı Devleti'ne tabi diğer küçük devletleri de cesaretlendirdi. Rusya'dan destek alan Karadağ, bağımsızlık isteğiyle

[57] Musa Gümüş, "Anayasal Meşrûtî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi", *Bilig*, S.47, Güz / 2008, s. 216; Islahat Fermanı'yla, gayr-i Müslimlere askeri ve sivil okullara girme hakkı ile gayr-i Müslimlere de askerlik yükümlülüğü getirilmesi ancak bedel-i askeri ile bundan kaçınma hakkı tanınırken, Müslümanlarla gayri Müslimler arasındaki ceza ve ticaret davalarının görülmesi için gerekli ceza, usûl ve ticaret kanunlarının hazırlanması kararlaştırılmış, mevzuata uyma şartıyla yabancılara da gayr-ı menkul edinme hakkı vs. tanındı. Bkz. Sina Akşin, "Siyasal Tarih (1789-1908)", *Türkiye Tarihi 3-Osmanlı Devleti 1600-1908,* (Yay. Yön: Sina Akşin), Cem Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul 2000, s. 132

[58] Rıfat Uçarol, *Siyasî Tarih (1789-2001),* s. 237

[59] Suriye halkı farklı menşelerden oluşmaktaydı. Halkın çoğunluğu İslam olup, farklı mezhepler mensup cemaatler vardı. Bunların en önemlisi Dürziler'di. Hıristiyanlar arasında da mezhep birliği yoktu. Bunlar da Ortodoks, Katolik ve Maruniler olarak ayrılmıştı. Dürziler ile Maruniler, Lübnan ve Cidde'de yoğun olarak bulunmakla birlikte iki cemaat arasında önceden beri süregelen dinden kaynaklanan bir anlaşmazlık vardı. Bu nedenle her iki cemaat arasındaki geçimsizliği önlemek için Lübnan'da biri Müslümanlara biri de Hıristiyanlara bakmak üzere iki kaymakamlık kuruldu. Islahat Fermanı'nın ilân edilmesiyle Müslümanlarla Hıristiyanların eşit hale gelmesi Dürzilerin tepkisine yol açtı. Kendilerini zayıf hisseden Maruniler, kısa zamanda teşkilâtlanmaya başladılar. Dürziler de Maruniler karşısında harekete geçmeye başladılar. 1858 yılında Cidde'de kanlı olaylar yaşandı. Dürziler ve Maruniler arasında çıkan çatışmada Fransız ve İngiliz konsolosların öldürülmesi İngiltere ve Fransa'nın gemilerini buraya getirterek Cidde'yi topa tutmalarına neden oldu. Bu olaydan iki yıl sonra Suriye'de isyanlar başladı. olaylarla ilgili Dürzilerin cezalandırılmaması özellikle Fransa'nın bölgeye ilgisini daha da artırdı. Bölgede asayişin sağlanması için Fransa olaylara müdahale etmek istedi. Toulon'dan çıkan Fransız askeri kuvvetleri Beyrut'a kadar geldi. Ancak bu askeri müdahale, Suriye'de asayişin sağlanması ve bölgenin yeni idare şekli konusunda Avrupalı devletlerden oluşan bir komisyonun kurulmasına zemin hazırladı. Fransa, Lübnan'ın Dürzilerden arındırılarak müstakil bir prenslik haline gelmesini istiyordu. Nitekim kurulan komisyon, Fransa'nın bu isteğini kabul etti ve Lübnan'da Hıristiyanlar arasından seçilecek bir kişi tarafından idare edilecek tek bir kaymakamlık kurulmasına karar verdi. Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi VI*, TTK,. Baskı, Ankara 1988, s. 30-40

[60] Rıfat Uçarol, *Siyasî Tarih (1789-2001),* s. 246

[61] Rıfat Uçarol, *Siyasî Tarih (1789-2001),* s. 249

ayaklanmaya başladı. Ancak bu defa Avrupalı devletlerin tarafsız kalması, Osmanlı Devleti'nin isyanı bastırmasını kolaylaştırdıysa da Karadağ, bağımsızlık isteğinden vazgeçmedi. Bu durum 1875 yılında Balkan bunalımına yol açtı.

Her fırsatta Balkan uluslarını ayaklandırmaya çalışan Rusya, henüz kurulmuş olan ve yayılmacı bir politika izleyen Yunanistan'ın, Girit'teki Rumları ayaklandırmasına yardım etti. Fransa'nın da desteğini alarak 1867 yılında sözde Girit halkının şikâyet ve isteklerini belirlemek üzere adaya milletlerarası bir komisyon gönderilmesini Bâbıâli'ye teklif ettiler. Ancak Osmanlı Devleti bu teklifi kendi iç işlerine müdahale sayarak reddetti. Tam da bu sırada yapım aşamasında olan Süveyş Kanalı açıldı. Böylece Hindistan yolu üzerinde bulunan Girit'te çıkacak bir karışıklık, İngiltere'nin Akdeniz'deki çıkarlarını tehlikeye atacaktı. Bu durumda İngiltere adada statükonun korunması için Osmanlı Devleti'ni destekledi. Ancak 1867 yılında Osmanlı Devleti adada ıslahat yapmayı kabul etmek zorunda kaldı. 1869 Paris Antlaşmasıyla, İngiltere'nin isteği doğrultusunda Yunanistan'a nota verilerek adanın statükosunun devamı, geçici de olsa sağlandı.

BİRİNİCİ BÖLÜM

1.1877-1878 OSMANLI-RUS HARBİNİN BAŞLAMASI

Sıcak denizlere inmeyi bir politika haline getiren Rusya, 1853 yılındaki Kırım Harbi'ne kadar Karadeniz ve Boğazlar üzerindeki Osmanlı hâkimiyetini kırmak için her fırsatı çok iyi değerlendirdi. Kırım Harbi'nde aldığı yenilgi ve sonrasındaki Paris Antlaşması, Rusları bir süreliğine durdurduysa da asırlık emellerini gerçekleştirmek için Ruslar, her fırsatı değerlendirmeye çalıştılar. 1870 yılında Fransa'nın, Prusya karşısında yenilgiye uğramasıyla dünya siyaset dengesi değişti ve Rusya da aradığı fırsatı yakaladı. Islahat Fermanının ilânından sonra özellikle Balkanlarda gelişen olaylar ile XIX. yüzyıl ortalarından itibaren Rusya'nın diğer bir politikası olan Panislavizmin etkisiyle ortaya çıkan Bulgar meselesi, Osmanlı Devleti'ni oldukça zor bir durumda bıraktı. Balkan bunalımını takip eden süreçte dünyadaki siyasî dengelerin değişmesi Osmanlı Devleti'ni, Rusya ile bir kez daha karşı karşıya getirdi. Netice itibariyle Rumi takvimde 1293 yılına rastladığı için tarihe "Doksan Üç Harbi" diye geçen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı patlak verdi.

1.1.Siyasî Sebepler

1.1.1.Panislavizm

Panslavizm, Orta ve Doğu Avrupa'da yaşayan bütün Slavların[62] ortak etnik geçmişinin kabul edilerek, tek bir siyasî ve kültürel birlik altında toplanması amacıyla XIX. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıktı[63]. Çarlık Rusya zamanında uygulanmaya baslayan Panislavizm terimi ilk kez 1826 yılında Slovak yazar J. Herkel tarafından kullanıldı[64]. Zamanla bazı Slav yazarlar eserlerinde tüm Slavlara birlik çağrısı yapmaya başladılar. Bunun üzerine Slovenler, Hırvatlar, Sırplar, Karadaglılar, Bulgarlar ve

---

[62] Fin kavimlerinden olan ve İsveçlilerin atası sayılan Normanlar, VI. ve VII. yüzyıllarda İsveç'ten kuzey ve güney Baltık kıyılarına gelerek buradaki Slavları hâkimiyetleri altına almışlardır. Slavlar Normanlara Rusi demişlerdir. Zamanla bu isim Slavlarla özdeşleşmiş ve Rus ismi Slavları bir araya getiren topluluğun adı olmuştur. Bkz. Cuma Sertan Subaşı, *Dünden Bugüne Panislavizm*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007, s. 1- 4

[63] Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi- Başlangıçtan 1917'ye Kadar,* s. 342-343; Mithat Aydın, "19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler* Dergisi, S. 15, Denizli 2004, s. 73

[64] Herkel, Slav diline ait eserinde "Verus Panslavismus" (Hakiki Panslavizm) tabirini ortaya atarak, bütün Slavların edebî, ilmî ve siyasi alanda birleşerek tek bir çatı altında toplanması gerektiğini ileri sürmekteydi. Bkz. Cuma Sertan Subaşı, *Dünden Bugüne Panislavizm,* s. 49

Rutenler arasında Slavcılık üzerine edebive kültürel çalısmalar hız kazandı[65]. Edebi ve kültürel alandaki yapılan bu çalısmalara bir süre sonra "Panislavizm" adı verildi.

Başta edebi ve felsefi alanda cereyan eden bu fikir, Çek ve Güney Slavları arasında Avusturya-Alman tahakkümüne karşı siyasî bir akım haline geldi[66]. Diğer taraftan Rusya, bu fikri bir devlet politikası haline getirdi. Rus Ortodoksluğu, Çarlık mutlakiyeti ve Rus milliyetçiliğine dayanan bu görüşe göre, Türkler Avrupa'dan kovularak merkezi İstanbul olan bir Slav devleti kurulmalıydı ve Rusya'nın buna tarihi hakkı bulunmaktaydı[67]. Konuyla ilgili olarak Rus Çarı I. Petro (Büyük Petro) vasiyetnâmesinde şunları söylemekteydi: "*İstanbul ve Hindistan'a mümkün mertebe yaklaşmağa çalışılmalı. Buralara hükümrân olan, hükümrân-ı cihân olur. Onun için gâh Türklere gâh Acemlere sûret-i Osmaniye'de muharebeler ihdâs etmeli; Karadeniz'de tersaneler vücuda getirilerek yavaş yavaş bu denize hâkim olmalıdır. Memâlik-i şarkiyede ne kadar Rum var ise hepsini etrafımıza cem' iderek onların merkezi ve istinâdgâhı olmalı ve üzerlerinde nüfuz ve hakimiyet temin itmelidir*[68]."

Panslavizm, Kırım Savaşı yıllarında Rusya'nın gündemini daha sık işgal etmeye başladı ve Rusya'nın "sıcak denizlere inme" politikasının temel amacı haline getirildi[69]. Bu doğrultuda Rusya, Boğazlar ve Balkanları yayılma sahası olarak gördü. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı egemenliğindeki Ortodoks Rum ve Slav halkları, yoğun bir şekilde Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmaya başladı[70]. Panistlavist propagandalar neticesinde 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinin etkenlerinden olan Hersek isyanı ile Sırbistan ve Karadağ savaşları çıktı.

---

65 Cuma Sertan Subaşı, *Dünden Bugüne Panislavizm,* s. 52
66 Rıfat Uçarol, *Siyasî Tarih (1789-2001),* s. 356
67 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi- Başlangıçtan 1917'ye Kadar,* s. 343
68 Ali Fuad Erden, *Musavver -Osmanlı Rus Seferi: 1293-1294,* c. I, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1326, s. 5-6
69 Mithat Aydın, "19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya", s. 3
70 Yuluğ Tekin Kurat, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri", *Belleten XXVI / 103,* TTK Basımevi, Ankara 1962, s. 571-573

1.1.2. Hersek ve Bulgar İsyanı

Panislavizm politikasının etkisiyle alevlenen Bulgar meselesi eğitim ve kültür hareketi, Bulgar Eksarhlığı[71]'nın kurulması, Bulgar isyanları olarak üç safhada gelişti[72]. Bulgarlar, aktif bir kilise ve okul siyasetiyle aydın bir millî Bulgar kitlesinin yetişmesini sağladılar. Sıra Bulgar kiliselerinin, Fener Rum patrikliğinin etkisinden kurtarılmasına gelmişti. 1459 yılında Sırp Patrikliği'nin kaldırılmasıyla Fener Rum Patrikliği, Ortodoksların tek din otoritesi haline getirilmişti. Ancak Avrupalı büyük devletlerin ve Rusya'nın desteğini alan Bulgarlar, Rum kilisesinden ayrılmak için harekete geçtiler. Bunların yanında çeşitli Bulgar komiteleri kuruldu ve bu komiteler vasıtasıyla isyanlar çıkarıldı. Olayların daha fazla büyümemesi ve bu sebeple kendi iç işlerine yabancıların müdahalesini istemeyen Rusya, müstakil bir Bulgar Eksarhlığı'nın kurulmasına sıcak baktı[73]. Bulgar Eksarhlığı'nın kurulmasıyla Bulgarlara, siyasî bağımsızlık yolu da açıldı. Bulgar komiteleri vasıtasıyla süregelen Bulgar isyanları, Rusya'nın Balkan halkları üzerindeki etkisini artırmaya başladı. Öyle ki bu komiteler tarafından çıkarılan isyanlar, Osmanlı Devleti'ni çaresiz bıraktı[74].

1875 yılında Hersek'te bazı Hıristiyanların Osmanlı Devleti'ne vergi vermek istememesi üzerine isyan çıktı. Osmanlı Devleti başta isyanı telkinlerle bastırmaya çalıştıysa da başarılı olamadı[75]. Durumdan istifade eden Avusturya, Rusya ve Almanya, Hersek'te ıslahat yapılmasını istediler. Program değil icraat isteyen[76] büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ne baskıda bulunmaları isyanı, bir Balkan bunalımı haline getirdi. Osmanlı Devleti, bu üç devletin kendi iç işlerine müdahalesini önlemek için ıslahat yapmayı kabul ettiyse de isyancılar daha fazlasını istediler. Bu arada Selanik'te Fransız ve Alman konsoloslarının öldürülmesi, büyük devletleri harekete geçirdi. Rus

---

[71] Roma İmparatorluğunda hem sivil hem de kilisede kullanılan Yunanca "Exarchos" kelimesi, Patrik'in verdiği yetkiyle valilik yapan din görevlisi anlamında kullanılmaktaydı. Ancak daha sonraları Rum Ortodoks Kilisesinin etkisinden kurtulmak isteyen Bulgarların, kendi Ortdodoks kiliselerinin liderleri için kullanılmaya başlandı. Bkz. Canan Seyfeli, "Osmanlı Devlet Salnamelerinde Bulgar Eksarhlığı ve Bulgar Katolikler (1847-1918)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 52,* Ankara 2011, s. 166

[72] Ali İhsan Gencer-Nedim İpek, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi Vesikaları (Temmuz 1877)", *Belgeler*, c.XV, S.19, TTK Basımevi, Ankara 1993, s. 205

[73] Ali İhsan Gencer-Nedim İpek, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi Vesikaları (Temmuz 1877)", s. 205

[74] 1876'daki Bulgaristan isyanıyla ilgili Mr.Baring'in raporunda Rusların, Avusturya ve Osmanlı İmparatorlukları hakimiyetinde yaşayan Slavları kendi hakimiyeti altına almak istediğinden, bu fikrin öncelikle Türk yetkililer tarafından kendilerine iyi davranılan Bulgarlar tarafından kabul gördüğünden, bu bağlamda Ruslar tarafından desteklenen Bulgar komitelerinin 14 yıl öncesinden beri Bulgaristan'daki isyanları kışkırtmasından bahsedilmektedir. Bkz. The London Gazette, September 19, 1876

[75] Rıfat Uçarol, *Siyasî Tarih (1789-2001)*, s. 357

[76] Ali Fuad Erden, *Musavver -Osmanlı Rus Seferi: 1293-1294,* s. 14

Başbakanı Gorçakof'un girişimiyle 1876 yılında Berlin'de bir memorandum hazırlandı[77]. Ancak İngiltere, karşısında güçlü bir Rusya görmek istemediği ve sömürgelerine giden yolların tehlikeye atılmaması için bu memorandumu reddetti. Fransa ve İtalya da İngiltere'nin yanında yer alınca bu memorandum önemini yitirdi. Hersek ve Bulgar isyanlarının bastırılmasında Osmanlı Devleti'nin başaralı olamaması, batılı devletlerin de desteğini alan Sırbistan ve Kardağ savaşının çıkmasına zemin hazırladı.

1.1.3. Osmanlı-Sırbistan, Osmanlı-Karadağ Savaşları

Monarşik yönetimin doğal bir sonucu olarak hükümdar başarıların tek sahibi, başarısızlıkların da tek sorumlusu idi ve sıkıntılar iyice artınca halk ümidini yeni hükümdara bağlardı[78]. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü siyasî ve mali kriz, Rus taraftarı olduğu düşünülen Mahmud Nedim Paşa'nın 1875 yılında yeniden sadrazamlığa getirilmesi, Padişah Abdülaziz'e karşı tepkileri artırdı. Tepkiler karşısında Mahmud Nedim Paşa görevinden alınarak, hükümete Hüseyin Avni Paşa ve Mithat Paşa getirildi. Devletin içinde bulunduğu bu durumdan ancak anayasal bir rejimle kurtulabileceği düşüncesiyle 1876 yılında Padişah Abdülaziz tahttan indirilerek yerine Sultan V. Murat çıkarıldı. Ancak çok sürmeden yeni padişahın akıl hastası olduğu anlaşıldı. Bu durumda tahta, Anayasayı ilân edeceğine söz veren II. Abdülhamit geçirildi. Osmanlı Devleti'nin yaşadığı bu buhranlar, Balkan halklarına ayaklanma çıkarmak için fırsat doğurdu.

Hersek'te başlayan isyanlar Bosna, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ'da tansiyonu artırdı. Rusya başta olmak üzere diğer büyük devletler, halkın silahlanmasını el atından desteklediler. Ancak umulanın aksine Osmanlı Devleti isyanların bastırılmasını güçlükle de olsa başardı. İsyanlarla istediklerini koparamayacaklarını anlayan Sırbistan ve Karadağ, 1876 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı savaş açtı. Avusturya, Balkanlar'daki dengenin Ruslar lehine değişmesine taraftar değildi. Rusya da Avusturya'nın Osmanlı Devleti yanında yer almasını istemedi. Bunun için Rusya,

---

77 Bu memorandumda Osmanlı Devleti'ne; Asilerle 2 aylık mütareke yapılması ve doğrudan görüşmeler başlanması, Ayaklanmada çıkan zararların tazmini ve asilerin affı, Hıristiyanların Müslümanlar gibi serbestçe silah taşıyabilmeleri, Islahatların, devletlerin konsoloslarının gözetimi altında yapılması teklif edildi. Daha fazla bilgi için Bkz. Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1789-1914*, TTK Basımevi, 1.Baskı, Ankara, 1997, s. 501

78 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi VIII*, TTK Basımevi, 3. Baskı, 1988 Ankara, s. 1

Avusturya ile iki ülke çıkarını koruyan Reichstadt Anlaşması'nı yaptı[79]. Ancak Sırbistan ve Karadağ, Osmanlı Devleti tarafından yenilgiye uğratılınca, Balkan ve "Şark" meselesinin kendileri aleyhine değiştiğini gören büyük güçler duruma müdahale etmek zorunda kaldı. İngiltere, Bâb-ı Âliye derhal ateşkes yapmasını önerdi. Ancak Osmanlı Devleti zaferle çıktığı bir savaşın sonuçlarını kendi lehine kullanmadan ateşkes yapmak istemedi. Ancak İngiltere'nin desteğini kaybedeceğini anlayınca mütareke şartlarını gözden geçirmek zorunda kaldıysa da şartlar Osmanlı Devleti aleyhine olduğu için hükümet, anlaşmayı reddetti. Bu arada Rusya da boş durmayarak, Sırbistan'daki desteği artırmaya çalıştı. Diğer taraftan da Avusturya İmparatorluğu ile yaptığı Reichstadt Anlaşması'n dayanarak, Avusturya'nın eyalet-i selaseye (Selanik, Manastır, Kosova) asker sevk ve ikame etmesini, Haliç'e bütün devlet donanmalarından oluşan bir donanmanın girmesini teklif etti[80]. Ancak bu antlaşma yazılı olmadığı için iki devlet arasında sonradan anlaşmazlık çıktı ve Petersburg kabinesi, teklifi reddetti. Roma sefarethanesi tarafından 20 Ramazan 1293/ 9 Ekim 1876 tarihli telgrafla bu durum hükümete bildirildi[81].

1.1.4. Tersane (İstanbul) Konferansı ve I. Meşrutiyet'in İlânı

Osmanlı Devleti karşısında hezimete uğrayan Sırplar, ateşkes yapılması için Avrupalı büyük devletlerden aracılık yapmalarını istedi. Bu devletlerin araya girmesiyle Osmanlı Devleti, Sırpların askeri gücünü sınırlayan bir anlaşma teklif etti. Ancak ileri sürülen şartlar Sırplara ağır gelirken, İngiltere dâhil diğer Avrupa devletlerinde kamuoyunun Osmanlı aleyhine dönmesine neden oldu[82]. Sırpların yenilgisi, Rusya'da büyük bir paniği yol açtı. Bundan sonra Rusya, hareketlerini sertleştirerek güney eyaletlerine askeri yığınak yapmaya başladı. Durumdan rahatsız olan İngiltere, Balkan meselesi konusunda Rusların tek başına etken olmasını istemediği için diğer Avrupalı

---

[79] Antlaşmaya göre savaşı Osmanlı Devleti kazanırsa statüko korunacak, Sırbistan ve Karadağ kazanırsa Avusturya, Bosna'nın bir kısmını, Rusya ise Baserabya'nın 1856'da kaybettiği kısmı ile Karadeniz'in doğu kıyılarını alacaktı. Bkz. Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1789-1914,* s. 506

[80] *"Şehr-i hâlin biri tarihli telgrafnâme-i âli-i nezaret-penâhileri arz olundu Hariciye Nezaretiyile görüşdüğümde müşârun-ileyh vakıa Petersburg kabinetosu tarafından eyalet-i selaseye asker sevk ve ikamesi ve memâlik-i şarkiye sularında bulunan Düvel-i Muazzama donanmalarının Haliç ve Dersaadet'te tecemmü'ü hakkında Petersburg kabinetosu tarafından bazı teklifât vuku' bulmuş ise de Avusturya Devletinin 'adem-i kabûlü üzerine şimdilik bertaraf edilmişdir…"* Roma Sefareti'nden gönderilen 6 Teşrin-i Evvel 76 tarihli telgrafname Bkz. BOA. HR.TO. 123/59

[81] BOA. HR.TO. 123/59

[82] Zaten 1876 Bulgar ayaklanmasının bastırılmasıyla ilgili olarak İngiliz gazetelerinde yazılanlar, İngiltere kamuoyunda Osmanlı Devleti aleyhine şiddetli tepkilere yol açmıştı. Bkz. Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1789-1914,* s. 507

devletlerin de onayını alarak 1876 yılında İstanbul'da bir konferans toplanmasına ön ayak oldu. Toplantıya 1856 Paris Antlaşmasını imzalayan devletler katıldı. Konferansın toplandığı gün Osmanlı hükümeti, Meşrutiyeti ilân ederek bunu temsilcilere bildirdi. Böylece artık konferansın toplanmasına gerek kalmadığını bildirdi.[83] Ancak temsilciler bu durumu konferansın önlenmesi için yapıldığı düşünerek konferansa devam ettiler. Konferans sonunda temsilciler, Sırbistan ve Karadağ için bağımsızlık kararı alırken Bulgaristan ve Bosna-Hersek'e özerklik verilmesini kararlaştırdılar. Ancak Osmanlı Devleti'nin bu şartları ağır bularak reddedince, bu devletlerle diplomatik ilişkiler gerildi. Osmanlı Devleti, bu durumu değiştirmek için 1 Mart 1877'de Sırplarla, savaştan önceki durumu esas alan bir anlaşma yapınca Avrupa'da Osmanlı lehine bir hava oluştu[84]. Bu gelişmeden destek alan büyük devletler, savaşa gerek kalmadan Karadağ'la anlaşma yapılması için girişimlere başladıysa da Karadağ'ın çok fazla toprak istemesi üzerine anlaşmaya varılamadı. Bu arada Rusya 1877 başlarında Peşte'de Avusturya'nın, daha sonra Almanya, İngiltere ve Fransa'nın desteğini kazanarak Osmanlı Devleti'ni siyasî yönden yalnız bıraktı[85].

Savaş için bahane arayan Rusya'nın, Ortodoks uyruklarına antlaşmadaki hükümleri uygulaması için Osmanlı Devleti'ne baskı yapması üzerine, İngiltere'nin önderliğinde Londra'da görüşmelerin tekrar başlaması sağlandı. Londra Protokolüyle Ruslar, Avrupalı diğer devletlerin desteğini alırken, Osmanlı Devleti'ne İstanbul Konferansı'ndaki gibi ağır şartlar teklif edildi[86]. Ancak görüşme neticesinde alınan bu kararları Osmanlı Devleti'nin, kendi iç işlerine müdahale sayarak reddetmesi sonucu, önceden hazırlıklara başlamış olan Rusya, Osmanlı Devleti'ne 24 Nisan 1877 yılında savaş ilân etti.

---

[83] Meşrutiyeti ilân ederek, bundan böyle Osmanlı Hıristiyan toplumların kendi temsilcileri aracılığıyla sorunlarını meclise iletebileceklerini ve Avrupa devletlerinin bunları savunmalarına gerek kalmadığı bildirildi. Bkz. Rıfat Uçarol, *Siyasî Tarih (1789-2001),* s. 367

[84] Rıfat Uçarol, *Siyasî Tarih (1789-2001),* s. 367

[85] Rıfat Uçarol, *Siyasî Tarih (1789-2001),* s. 368-369

[86] Londra Protokolüne göre: Osmanlı Devleti, Bulgaristan ve Bosna-Hersek'te ıslahat yapacak; Tuna boylarındaki Türk ordularının sayısı, sulh zamanındaki sayısına indirilecek; Rusya, son yıllarda silahaltına aldığı birliklerini terhis edecek ve kuvvetlerini Türk sınırından uzaklaştıracak; Karadağ, Türkiye'ye tâbi olmakla birlikte Hersek sancağından Ortodoksların oturduğu iki kaza Karadağ'a verilecektir. Bkz. Mustafa Öztürk, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Belgeleri: Abdi Paşa'nın Muhakemesi", *Belgeler*, c. XXIII., S.27'den ayrıbasım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s. 118

1.2. Ekonomik Sebepler

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti her alanda olduğu gibi ekonomik alanda da yetersiz kalmıştı. Bu dönemde devlet, ekonomik yenileşme faaliyetleriyle iktisadî kaynak arama, merkezî bir iktidar kurma ve bu doğrultuda merkezî yönetimin ekonomi içindeki payını yükseltme gayretlerine girmişti[87]. 1838 Balta Limanı Antlaşmasıyla Osmanlı tarım siyaseti değişmiş, Avrupa sanayisinin ihtiyaçlarına yönelik üretim yapmaya başlamış, bu da tahıl üretiminin artan nüfusa yetmemesine yol açmıştı[88].

Kırım savaşına kadar Osmanlı Devleti, dışardan borç almak yerine bütçe açık verdikçe ülke içerisindeki Rum ve Ermeni bankerlerden borç alarak finans ihtiyacını karşılamaya çalıştı[89]. Bu arada XVIII. yüzyıl başlarından itibaren kaybedilen toprakların geri alınması için birkaç savaş girişiminde bulunuldu. Ancak savaş masrafları devlete mali bir yük getirirken, savaşlarda tarımsal toprakların ve maden ocakları gibi çeşitli gelir getiren işletmelerin kaybedilmesi devletin gelir kaynaklarını azalttı[90]. Böylece gelir-gider dengeleri arasında büyük farklar oluştu. Giderek bozulan ekonomi, Kırım Savaşı'nın getirdiği mali yükler dolayısıyla daha kötü bir hal aldı. İç kaynaklardan gerekli parayı sağlayamayan devlet, dış kaynaklara yönelmek zorunda kaldı. 24 Ağustos 1854'te Londra'da Palmer ve ortakları, Paris'te Goldschmidt ve ortakları ile Osmanlı hükümeti arasında 5.500.000 Osmanlı lirası tutarındaki ilk borç anlaşması imzalandı[91]. Anlaşmaya göre ilk planda paranın 3.300.000 liralık kısmı kullanılacaktı ve bu amaçla piyasaya sürülen tahvillerin yıllık faiz oranı % 6 olarak kabul edilirken borcun ödeme

---

[87] Örneğin ilk başlarda İstanbul'un iktisadi ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan Zahire Nezareti'nin faaliyetlerine başlamasıyla, zengin çiftlik sahiplerinin ve iltizam işleriyle uğraştığı için ellerinde yüksek miktarda zahire bulunduran mahalli güçlerin, ellerindeki hububatı daha yüksek fiyata satarak önemli kazançlar sağlamasının diğer bir deyişle hububat kaçakçılığının önüne geçildi. Bkz. Tevfik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, s.15

[88] İsmail Yıldırım, " Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)", s. 318

[89] Nedim Dikmen, "Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasî Sonuçları", s. 139; XVIII. Yüzyılda kamu harcamalarındaki artış, normal devlet gelirleriyle finanse edilemediği için il kâğıt para "kaime", piyasaya sürülerek yeni bir gelir kaynağı oluşturulmak istendi. Ayrıca acil kamu harcamaları, Galata bankerlerinden borç alınarak finanse edilmeye çalışıldı. Kırım harbiyle başlayan dış borçlanma sürecine Osmanlı Devleti, İslam ekonomisinin bir öz sermaye ekonomisi olmasından dolayı uzun bir süre direndi. Bu zihniyetin zayıflamasıyla Osmanlı maliyesi iflasın eşiğine geldi. Bkz. Ahmet Tabakoğlu, *İktisat Tarihi- Toplu Makaleler 1,* s. 213-214

[90] XVIII. Yüzyılda Askeri birliklere ödenen "mevacip" ödemelerinin önemli askeri harcamalar arasında yerini koruması, asker sayısının artması, savaş esnasında gelir düzeyi düşen halkın, devletten iş talep etmesi ve devlet kadrolarının şişmesi, kaybedilen topraklardaki devlet çalışanlarının maaşlarının kesilememesi nedeniyle cari harcamaların artması, askerlerin vergiden muaf tutulmaları ve art arda gelen savaşlardan dolayı üretimin düşmesiyle vergi gelirlerinin azalması, Osmanlı Devleti'ni mali bir bunalıma soktu. Bkz. Binhan Elif Yılmaz, "Osmanlı İmparatorluğu'nu Dış Borçlanmaya İten Nedenler ve İlk Dış Borç", s. 188

[91] Rifat Önsoy, *Osmanlı Borçları 1854-1914,* Turhan Kitabevi, 1. Baskı, Ankara, 1999, s. 45

süresi 33 yıl olarak tespit edildi[92]. Ancak faizler çok yüksek olduğu için 75 milyon frank tahvil satıldı ve bu borçlanmadan devletin eline geçen sadece 60 milyon Frank oldu[93].

1854-1865 yılları arasında 11 yıllık dönemde toplam 40.470.000 liralık borç alınmasına rağmen, 1865'e yılına kadar borçlar nominal düzeyde seyretti[94]. 1865 yılından itibaren bütçe açıklarını kapatmak, eski borçların faiz ve taksitlerini ödemek amacıyla dış borç alımlarında artışlar başladı. 1865-1874 yılları arasında 204.460.000 lira borç alınarak borçlanma oranı geçmiş dönemlere kıyasla % 439 oranında arttı[95]. 1875 yılına kadar 15 kez borçlanma yoluna giden Osmanlı Devleti, 238.773.272 Osmanlı lirası borç aldı, ancak borç senetlerinin çok düşük emisyon kurlarından dolayı borçların net toplamı, nominal değerin yaklaşık % 53'ü olan 127.000.000 Osmanlı lirası tuttu[96]. Zor durumda olan devlet, ödemelerini yapabilmek için, ithalat gümrüklerini malın değerinin % 20'sine çıkarmaya çalıştıysa da büyük devletleri ikna edemedi. Tarım ürünlerinden aldığı öşrü 1874 yılında % 12,5'a yükseltip, Hıristiyanlardan aldığı bedel-i askeri vergisini arttırdıysa[97] da bu yeterli olmadı. Borç taksitlerini ödeyemeyen hükümet, 1875 yılında borç ödemelerini yarı yarıya indirerek iflası geciktirmeye çalıştıysa da yine başarılı olamadı ve 6 Ekim 1875 tarihinde yayınladığı bir kararname ile iflasını resmen ilân etti[98]. 1876 yılında da tüm borç ve faizlerinin ödemesine son

---

[92] Rifat Önsoy, *Osmanlı Borçları*, aynı yer

[93] İsmail Yıldırım, "Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)", s.319; "*Osmanlı Devleti 3,300,000 Osmanlı lirası tutarındaki borç karşılığında 2,574,000 lira elde etti. % 2'likbir komisyon ödenmiş ve faiz oranı da % 6 olarak tespit edildi. Borç taksiti için Mısır vergisinden 231,000 liranın doğrudan Fransa ve İngiltere bankalarına yatırılacağı kararlaştırıldı*". Bkz. Ali Yavuz, "Başlangıcından Bugüne Türkiye'nin Borçlanma Serüveni: Durum ve Beklentiler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:20, (Aralık 2009), Isparta 2009, s. 206

[94] Rifat Önsoy, *Osmanlı Borçları*, s. 100

[95] Rifat Önsoy, *Osmanlı Borçları*, aynı yer

[96] Ortalama faiz oranı % 6 olup, 1874 yılında borç taksitlerinin ve faizlerinin yıllık 13 milyon liralık ödemeleri, 1874-1875 bütçe yılında devlet gelirlerinin yarısından fazlasını oluşturmaktaydı. Bkz. Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, s. 80; "*1875 yılına gelindiğinde dış borçların tutarı 2,000,000 sterline yaklaşmış, anapara ve faiz ödemeleri ise 11,000,000 sterlini bulmuştu. Tüm gelirlerin 18,000,000 sterlin dolaylarında olduğu düşünülür ise mali durumun vehameti daha da anlaşılabilecektir*." Bkz. Ali Yavuz, "Başlangıcından Bugüne Türkiye'nin Borçlanma Serüveni: Durum ve Beklentiler",aynı yer

[97] Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, s. 80

[98] Kararnâmeye göre:

1. Kararnâmenin yayınlandığı tarihten itibaren Osmanlı Devletinin iç ve dış borçlarının faiz ve anapara taksitleri beş yıl müddetler yarı yarıya indirilecek,
2. Kararnâmenin yayınlandığı tarihten itibaren borçların yarısı tamamen nakit, diğer yarısı yeni çıkarılacak tahvillerle ödenecekti. Tahviller % 5 faizli olup faizler ilk kısım içinde geçerli olan süreler sonunda nakit olarak ödenecek,
3. Taksitlerin nakit olarak ödenecek ilk kısmı ile tahvillerin % 5 faizine toplam gümrük gelirleri, tütün ve tuz gelirleri, Mısır vergisi ve bunların yeterli gelmediği zamanlarda ağnam vergisi karşılık olarak gösterilecek,
4. Beş yıl sonunda % 5 faizli tahvillerin bedelleri ödenmezse, bunların ödeme süreleri en yakın dış borcun tamamen ödenmesinden sonraki döneme kadar uzatılabilecek ve en yakın borcun

verdi[99]. Alacaklıların borçlarının ödenemeyeceğinin açıklanması, Avrupa kamuoyunda Osmanlı Devleti aleyhine bir hoşnutsuzluk oluşturdu. Hatta bu durum Osmanlı'nın, 1877 -1878 Osmanlı- Rus Muharebesinde yalnız kalmasına yol açtı.

XIX. yüzyılda uzun süren savaşlar, hasat veya orak zamanında çiftçinin askere alınması, nakliye araçlarının ordunun hizmetinde kullanılması, çift hayvanlarının yetersiz olması, çiftçinin yorgun düşmesi, yapılan göçler neticesinde salgın hastalıkların yayılması, eşkıyalık faaliyetlerinin artması, şiddetli yağışlar ve şiddetli kuraklıkların yaşanması, ekonomisi büyük oranda toprağa bağlı olan Osmanlı Devleti'nde üretimi düşürdü. 1869 yılından beri Anadolu'da etkisini sürdüren kuraklık, 1873-1874 yıllarında etkisini iyice artırmış, meydana gelen kıtlık, pahalılık ve açlık gibi olumsuz etkilerden dolayı insan ve hayvan kayıpları söz konusu olmuştu[100]. Diğer taraftan, devam eden isyanlar, Karadağ ve Sırbistan savaşları buralarda yaşayan Müslüman halkın göç etmesine neden oldu. Bu da ekonomisi zaten kötü durumda olan Osmanlı Devleti için başka bir maddi problem oluşturdu[101]. Devlet, tam bir çıkmaza sürüklendi. Böyle bir zamanda Rusya, devletlerarası hukuka aykırı hareket ederek savaş ilân etmeden Kafkasya ve Balkanlardaki Osmanlı sınırlarını tecavüze başladı.

ödenmesinden sonra bu istikrazın serbest kalacak karşılığı tahvillerin faiz ve anaparalarının ödenmesi için ayrılacaktı. Bkz. Rifat Önsoy, *Osmanlı Borçları,* s. 107

[99] Binhan Elif Yılmaz, "Osmanlı İmparatorluğu'nu Dış Borçlanmaya İten Nedenler ve İlk Dış Borç", s. 195; Ali Yavuz, "Başlangıcından Bugüne Türkiye'nin Borçlanma Serüveni: Durum ve Beklentiler", s. 206

[100] 1878-1874 kuraklığından dolayı Anadolu'da 25.000 kişi ölmüş, kuraklık bölgelerindeki büyükbaş hayvanların %82'si, küçükbaş hayvanların ise yaklaşık olarak %96-97'si telef oldu. Mehmet Yavuz Erler, *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık Olayları (1800-1880)*, Libra Kitap, İstanbul 2010, s. 131-133

[101] Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu,* s. 163

İKİNCİ BÖLÜM

2.OSMANLI ORDUSUNUN İDARİ YAPILANMASI

2.1. Personel, Nefer Temini ve Eğitim

Sanayi devriminin getirdiği teknolojik gelişmeler karşısında birçok alanda olduğu gibi askeri alanda da reformlar yapılarak ordu ıslah edilmeye çalışıldı. İlk ciddi askeri ıslahat girişimleri I. Mahmut zamanında başlatıldı. Humbaracı Ocağı, Fransız asıllı Comte de Bonneval tarafından yeniden teşkilatlandırılmaya çalışıldı[102]. III. Mustafa zamanında Fransa'dan getirtilen Baron de Tott, Topçu Ocağı'na yeni düzenlemeler getirerek Sürat Topçuları adıyla yeni bir sınıf teşkil etti ve talimlerine özen gösterdi. I. Abdülhamit zamanında askerî ıslahatlara devam edildi. Batılı devletlerin orduları gibi donatılmış daha modern bir ordu kurmak isteyen III. Selim, Nizâm-ı Cedit Ordusu ile bu ordunun giderlerini karşılamak için İrâd-ı Cedid hazinesini kurdu. Ancak Nizâm-ı Cedit ordusu uzun süreli olamadı ve Kabakçı Mustafa isyanının patlak vermesiyle kaldırıldı[103].

Askeri alanlarda yapılan ıslahatlara paralel olarak kale, tabya, köprü lağım yapımıyla ilgilenmek üzere istihkâm sınıfı oluşturulurken, daha sonraki ıslahatlarla köprü inşa ve tamirinde görevlendirilmek üzere köprücü sınıfı oluşturuldu[104]. II. Mahmut zamanında yapılan askeri ıslahatlar, en köklü olanlardı. Artık eski gücünü kaybeden Yeniçeri Ocağı, 1826 yılında lağvedilerek yerine tamamı maaşlı olan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusu ve Mansûre hazinesi kuruldu.

Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Kanunnâmesine[105] göre yeni ordu: 12.000 neferden ibaret olup, her birinin başında binbaşı rütbesinde olan birer zabitin bulunduğu 8 tertibe ayrılacaktı. Ahval-i meçhul, dönme veya mayası bozuk olmamak şartı ile 15 yaşından 40 yaşına kadar olan kişilerden dinç, uzuvları münasip, kış yaz harekete kabiliyetli kişilerden 15 kuruş aylıkla asker yazılacaktı. Her tertip 1526 neferden oluşup her 100 nefer bir saftan ibaret olacaktı. Her safta 60 kuruş maaşla birer top ustası, 30

---

102 Ayten Can Tunalı, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839 -1876),* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2003, s. 13

103 Mehmet Karagöz, "Osmanlı Devletinde Islahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700-1839)", *OTAM,* S. 6 , Ankara 1995, s. 191

104 Cengiz Mutlu, *Birinci Dünya Savaşında Amele Taburları,* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2007, s. 45

105 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarihi-i Cevdet XII,* Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1301, s. 316-319

kuruş maaşla birer top halifesi, 15 kuruş maaşla 8 topçu, dörder arabacı ve ikişer cephaneci neferatı ve çeşitli edavat ile birer top bulunacaktı. Ayrıca 180 kuruş maaş ile ikişer Yüzbaşı Mülâzımı ve 60 kuruşla bir Sancaktar ve Çavuş, 30 kuruş maaşla onar Onbaşı, her tertipte 750 kuruş maaş ile birer Binbaşı bulunacaktı.

Yine her safta 200 kuruş maaşla birer Topçu Başı, 100 kuruş maaşla birer Topçu Çavuşu, 150 kuruşla maaşla birer Arabacı Başı, 80 kuruş maaşla birer Arabacı Çavuşu, 130 kuruş maaşla birer Cephaneci Başı, 60 kuruş maaşla birer Cephaneci Çavuşu, 140 kuruş maaşla birer Mehter Başı ve 60 kuruş maaşla birer Surna-zen Başı ve Ser-Etibba-yı Sultani tarafından atanan birer hekim ve cerrah bulunacaktı.

Her tertip Sağ Kol ve Sol Kol olarak ikiye ayrılacaktı. Aylık 400 kuruş maaşla Ağa-yı Yemin ve Ağa-yı Yesar namıyla birer zabit, 250 kuruş maaşla Sağ ve Sol Kolağası Mülâzımı, 15 kuruş maaşla ikişer Surna-zen ve ikişer Tabl-zen ve ikişer Nakara-zen ve ikişer Zilzen ve ikişer Tranpetçi ve 20'şer kuruş maaşla ikişer Saka, 150 kuruş maaşla birer Nefer Kâtibi bulunacaktı.

Her bir safta birer mektep inşa edilecek ve burada Kuran-ı Kerim ve ilmihal bilgilerini talim ettirmek üzere İstanbul kadısı tarafından 30 kuruş maaşla birer imam tayin edilecektir. Bu talimlere bütün subay taraflarından ihtimam ve dikkat olunacaktı.

Sekiz tertibin başındaki Binbaşıların üzerine, ehliyet ve liyâkata haiz, Başbinbaşı unvanıyla rütbesi Kapıcı Başı derecesinde olarak Serasker unvanıyla yüksek rütbeli bir komutan tayin edilecektir. Kıdem olarak öncelik bu kişilerin olmasına rağmen münhal kadrolara askerlikte başarı gösterenlerin de atanması uygun olacaktı.

Asâkir-i Mansûre'nin idari ve mali işlerini yürütmek üzere divan rütbesi Masraf-ı Şehriyri Kitâbeti ile Süvari Mukabeleciliği arasında olup, herhangi bir suçu olmadıkça azledilmemek üzere irade-i seniye ile birer kâtip atanacaktı. En alt kademeden en üst kademeye kadar herkes amirine itaat edecek, askerliğe yakışmayan davranışlar asker nazırı tarafından incelendikten sonra gerekli ceza, Serasker Paşa tarafından suçun büyüklüğü oranında verilecekti.

Zabit seçim ve atanmasında gerekli işlemlere dair Bâb-ı Aliye takdim edilecek arzlar Serasker Paşa ve asker nazırı taraflarından beraber mühürlenecek, sadece bir mührü olan arzlar dikkate alınmayacak, arzlar asker kâtibi yazısıyla yazılmış olacak ve bunun için 1 akçe dahi alınmayacaktı. Zabit ve askerin disiplin işlerinde Serasker, nizâmî hususlarla ilgili işlerde de nazır bağımsız olup, bununla birlikte bütün işler,

Serasker ve nazırın ortak oy ve tedbirleriyle görülmek üzere ikisinin uhdesinde bulunacaktı.

Tüfenk-endaz neferler eskidikçe sırasıyla Onbaşı, Çavuş, Sancaktar, Mülâzım, Yüzbaşı, Kolağası Mülâzımı; Saff-ı Evvelde ise alt Yüzbaşı hükmünde Ağa-yı Yemin, Saff-ı Sanide Ağa-yı Yesar olup, bundan sonra Sağ ve Sol Kol Ağalarından hangisi eski ve teknik bilgiye sahipse o Binbaşı olacaktı. Topçu neferleri, halife, Topçu Ustası, Çavuş, Topçu başı olup eğer talim ve teallümde maharetli olup bilgisi yeterli ve kolağalarından daha layık olur ise Binbaşı olması caizdi. Top Arabacısı neferi Halife, Çavuş, Top Arabacı Başı; Cephaneci neferi Ser-Surna-zen ve Tabl-zen ve sonra Mehter Başı olup bunların cümlesi izah olunduğu üzere eskiyerek terfi ve mahareti yoksa kabiliyetli olanlardan alt derecede olanlar öne geçirilebilirdi.

Sekiz Binbaşılardan ikisi Bâb-ı Seraskeri'de bulunan kışlalarda bulunacak ve talimlerini burada yapacaktır. İstanbul içlerinde bulunan büyük kolluklara Yüzbaşılar tarafından Onbaşılar gönderilerek gece ve gündüz çarşı ve mahallelerin güvenliğine önem verilecekti. Diğer altı Binbaşı maiyetindeki askerlerle Davut Paşa ve Üsküdar'da yapılmış ve yapılan kışlalara gereğince taksim edileceklerdi.

Üsküdar'daki Binbaşılar Fenerbahçe'den Karadeniz Boğazının Anadolu tarafında bulunan Fener kalesine kadar gerek kale ve karakol olarak kullanılan yedi tabya kışlalar ile diğer gerekli mevkilerin muhafazasını temin edecekti.

Davut Paşa'daki Binbaşılar Baruthaneden Karadeniz boğazının bitimine kadar Rumeli tarafında bulunan kale ve karakol olarak kullanılan yerlerin muhafazasını temin edecekti. Kışlalarında kalanlar talim yapacak, Binbaşılar ve neferat daima nöbetleşerek ikisinden birisi diğerinin yerine gönderilerek hepsinin kışla, Serasker sarayı, kale ve karakolların muhafazası sağlanacak, hem de askerler boş durmayarak talimle meşgul olacaktı.

Binbaşılara devlet tarafından birer sırma çıbrasetli kadife cepken ve göz çukadan sıkma, telli şubara başlarına Lahor şalından ibaret bir takım elbise verilecek, gerekirse kendi maaşından yeniden alacaktı. Her Hıdırellezde Kol Ağaları ve Mülâzımlara birer çukadan kısa cepken, çukadan kısa entari, telli şubara ve çiçekli Bağdadkâri baş şalı verilecekti. Yüzbaşılara, Mülâzımlara, Sancaktar ve Çavuşlara şaldan başka zikrolunan elbiselerden verilecekti. Topçu, Arabacı, Cephaneci, Mehterbaşı, nefer kâtip başlarına Bağdad şalı, imtiyaz için nefer kâtiplerine ibrişim çıbrasetli çukadan bir boy cepkeni verilip bunlar ve diğer neferlerin kisveleri sade şubara, talim abası, çukadan kısa entari,

çukadan yelek, karacalar kuşağı, şayak sıkma ve serhatli ayakkabıdan ibarettir ve her Hıdırellezde yenilenecekti. İmamlara soma destar göz yahut koyu mavi beneş verilecekti. Silahlar mertebelere subay tarafından teslim edilecek, eskimiş ve yıpranmış olanlar zabit tarafından Nazıra bildirilecek, tamire muhtaç ise tamir edilecek, yenilenmesi gerekse eskisi alınarak yenisi yine subay tarafından verilecekti.

İlk başlarda 12.000 kişiden oluşan Asâkir-i Mansûre ordusu, 1526 subay ve neferden oluşan sekiz tertibe ayrıldı[106] ve 1828 yılında yapılan düzenlemeye göre tertiplere "Alay", kollara "Tabur" ve Saf yerine de "Bölük" denilmesi, alay komutanına "Miralay", tabur komutanına "Binbaşı" denilmesi kararlaştırıldı[107]. Her alayın 500'er mevcutlu üç taburdan oluşturulup, alaylar da Hassa ve Mansûre alayları olarak ikiye ayrıldı [108].

Asâkir-i Mansûre Ordusu kurulduğu sırada askere alma sistemi, bütün Müslümanların ömür boyu askerlik yapmasını şart koşmaktaydı ve askere alınanlar 20 yıl orduda faal hizmet gördükten sonra yedeğe alınırlardı[109]. Emekli olmak için ya çok ileri yaşlarda olmak ya sakatlanmak gerekiyordu veya 12 yıl hizmetin ardından emekliliğe hak kazanmadan sivil yaşama dönülebilirdi[110]. 1843'te çıkartılan asker alma kanunuyla, kura usulü benimsendi. Bu kanuna göre askere alınacakların en az 15, en fazla 25-30 ya da fiziki olarak savaşmaya müsait iseler 40 yaşında pak ve asil, tüvana yiğitler olması kararlaştırıldı[111]. Vücutlarında askerliğin gereklerini yerine getirmeye engel olabilecek sakatlıklar bulunanlar askere alınmayacaklardı[112].

---

[106] Ahmet Yaramış- Mehmet Güneş, *Askerî Kanunnâmeler (1826-1827),* Asil Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2007, s. 5

[107] Musa Çadırcı, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilâtının Kuruluşu", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi* VII- XII/ 14-23 (1975), s. 65

[108] Musa Çadırcı, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilâtının Kuruluşu", s. 65-67. Zamanla bazı değişiklikler yapılarak iki alay bir liva kabul edilmiş, alayların başına birer ferik, livaların başına da birer Mirliva atandı

[109] Odile Moreau, *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu,* (Çev: Işık Ergüden), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010, s. 12

[110] Odile Moreau, *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu,* aynı yer

[111] Mehmet Vurmaz, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askere Alma Sistemi (1826–1970*), (Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Kırıkkale 2007, s. 20; Gültekin Yıldız, *Osmanlı Kara Ordusunda Yeniden Yapılanma ve Sosyo-Poiltik Etkileri (1826-1839),* (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2008, s. 91; Ayrıca askere alınacakların yeniçeri birliklerine mensup olmamaları şart koşulmuş, vasıfsız erlerin aylık 5 kuruş maaş almalarına karar verilirken, subaylara da uygun bir meblağ saptanmasına karar verildi. Kura usulü ise şöyle uygulanacaktır: Önce her yıl mart ayı girmeden askeri bölgelerde, ne kadar yeni askere ihtiyaç olduğu belirlenecek, gereken sayı tek tek kazalara, nüfusla orantılı olarak paylaştırılacaktır, her ordunun kendi ordu meclisi tarafından bir büyük zabit ve bir hekim, 5-6 kazadan asker toplayacaktır. Bkz. Tobias Heinzelmann, *Cihaddan Vatan* Savunmasına, (Çev: Türkis Noyan), Kitap Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 2009, s. 70-136

[112] Musa Çadırcı, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilâtının Kuruluşu", aynı yer

Redif askerinin de muvazzaflar gibi görevde bulunması bıkkınlığa yol açtığından muvazzaf askerlik süresi beş yıl, bundan sonra gelen rediflik yedi yıl kabul edilirken, rediflerin senede bir kez merkez livaya gelerek eğitim görmesi kararlaştırıldı[113]. Redif askeri yazılacak kimseler, 23-32 yaşları arasındaki gençler arasından kur'a ile tespit edilirdi[114].

Kanuna göre muvazzaf askerler beş yıllık görev sürelerini doldurduktan sonra terhis edilecek yerlerine yeni askerler alınacaktı[115]. Ancak nüfus sayımı yapılamadığından 1844 yılında terhis olacak askerlerin yerlerine, askerlik yaşı gelenler alelacele tespit edilip kura çektirildi[116]. 1869 yılında Osmanlı ordusu Nizâmiye, Redif ve Mustahfız olarak üç ana bölüme ayrıldı. Yeni yönetmeliğe göre askerlik süreleri şöyleydi: Nizâmiye askeri dört, Redif/İhtiyat askeri iki, Mustahfızlar sekiz yıl, süvari ve topçuların ihtiyatlık süresi bir yıl olacak; nizâmiye askerinin mevcudu 150.000, ihtiyatın ise 60.000-65.000 kadar olup, bu grupta toplam 210.000 civarında asker bulundurulacak; *Redifler, Mukaddem* ve *Talia* taburları olarak ikiye ayrılacak, mevcudunun her birisi 800 neferli 240 taburdan oluşacak, toplam 192.000 redif askeri bulundurulacaktır[117]. 1870 yılında çıkarılan yeni kanunda ise askerlik yaşı değişmeyerek, kur'a çekimlerinin her zamanki gibi Rûz-ı Hızır (Hıdırellez)'da yapılması kabul edildi. Askerlik hizmeti, bütün Müslüman halk için şahsen yerine getirilmesi gereken bir hizmet olup, asker alımı kura ve gönüllü olmak üzere ikiye ayrıldı[118].

---

[113] Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi V-Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856), TTK, 5. Baskı, Ankara 1988, s. 179

[114] Musa Çadırcı, *Osmanlı Ordusunda Yeni Düzenlemeler (1792-1869),* İmge Kitapevi, 1. Baskı, Ankara 2008, s. 101

[115] Ahmet Aksın, "Kura'-i Şer'iyye Usulü'nün Harput Eyaleti ve Çevresinde Uygulanması", *XIII. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler - III. C. III. Kısım*, TTK, Ankara 2002, s. 1790

[116] Ahmet Aksın, "Kura'-i Şer'iyye Usulü'nün Harput Eyaleti ve Çevresinde Uygulanması", aynı yer

[117] Ayten Can Tunalı, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839 -1876),* s. 112-113

[118] Askerlik yapamayacak derecede bedenen sakat olanlar askerlik yaşına geldiklerinde bir defa kuraya çağrılarak, sakatlıkları yeterli görülürlerse askerlikten muaf tutulacaklardı. Yetmiş yaşını geçenlerle yaşı 70'ten küçük olup işe güce yaramayacak derecede zayıf ve yaşlı görünenlerin, askerlik yapmakta olan bir oğlu olup, hanesinde on beş yaşını geçmiş oğlu, damadı, torun ve yeğen gibi işlerine bakacak kimsesi olmayanların askerlik yaşındaki oğlu askere alınmayıp ertesi yıla bırakılacak, yine bir adamın veya dul kadının askerlik yapmakta olan bir oğulları dışında diğer bir çocukları askerlik yaşında olup, işlerine bakacak kimseleri yoksa bu ikinci oğul o yıl alınmayıp ertesi yıla bırakılacaktı. Bağımsız bir hane sahibi olup askerlik yaşına gelmiş delikanlının yanında veyahut köyünde işlerine bakacak kimsesi yoksa ya da hasta veya yaşlı anne babası olup kendisinden başka bunlara bakabilecek kimsesi yoksa o yıl kuraya girmeyecekti. Ayten Can Tunalı, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839 - 1876),* s. 117-122

Yeni düzenlemeyle 3. Ordu Dairesinde üçer taburlu iki Boşnak Alayı ve biri üçer, ikisi dörder taburlu 3 adet Hudut alayı ve bir Kordon Taburu oluşturulacaktı. 6. Ordu'da mevcut bulunan 4 piyade alayına bir alay daha eklenerek piyade alay sayısı 5'e çıkarılacaktı. Merkezi "San'a" olmak üzere 7. Ordu adıyla üçer taburlu 5 piyade alayı ve 8 bölüklü 5 talia taburu ile 6 bölüklük bir topçu alayı oluşturulacaktı. 12 sene olan askerlik süresi 20 yıla çıkarılacaktı. 20 yaşından 40 yaşına kadar olan Müslüman erkekler askerlik hizmeti yapmakla yükümlü tutularak bunun 6 yılı Nizâmiyede, 6 yılı Redifte, 8 yılı da Mustahfız adıyla yeniden tesisi edilen sınıfta geçirilecekti. Bazı bölgelerden asker toplanırken savaşamayacak durumda, yaşlı, kimsesiz, evli ve çocuklu olanlar rediflikten muaf tutulacaktı[119]. Redif askerleri, askerlik süresinin uzamasından dolayı "mukaddem"(3 yıl) ve "tali"(3 yıl) olmak üzere iki gruba ayrıldı, böylece tabur sayısı 120'den 240'a çıkarıldı; yaşları 32-40 arasında olan mustahfızların sayısı ise 300.000 civarında olup, seferberlik esnasındaki Osmanlı ordusunun mevcudu 700.000 kişi kabul edildi[120].

Kura usulünün yürürlüğe girmesiyle Bahriye teşkilatında da bazı düzenlemeler yapıldı. Buna göre Bahriyede muvazzaflık süresi 10, Rediflik 5 yıl olması kararlaştırıldı; ancak 1851 düzenlemesiyle muvazzaflık süresi 8 yıla indirildi; her yıl ku'rayla 3000 erin deniz kuvvetlerine alınması kararlaştırılırken 1864 düzenlemesiyle de muvazzaflık 6 yıla indirilip rediflik süresi ise 5 yıldan 6 yıla çıkarıldı[121].

Osmanlı toprakları coğrafi konumu, nüfus yoğunluğu ve ulaşım imkânları değerlendirilerek beş büyük ordu bölgesine ayrıldı. Kara kuvvetleri *Birinci Ordu, İkinci Ordu, Rumeli, Anadolu* ve *Arabistan* ordularından oluşmaktaydı ve 1848'de bunlara *Irak* ve *Hicaz* orduları da eklendi [122]. Yeni ordunun merkezi Bağdat kabul edildi. *Hassa Ordusu* ile *Dersaadet Ordusunun* (Birinci ve İkinci Ordu) merkezleri İstanbul idi. Rumeli Ordusu'nun merkezi Manastır, Anadolu Ordusunun Sivas idi[123]. Ancak 1844 yılında alınan bir kararla Anadolu Ordusu'nun merkezi Harput'a alındı[124]. Hassa Ordusuna Bursa, Aydın, Balıkesir, Biga, İzmit, Menteşe, Karahisar-ı Sahip, Hamit, Teke ve Alanya yörelerinden, Dersaadet ordusuna Ankara, Kastamonu, Edirne, Konya,

---

119 BOA, A}MKT.MHM 478/57. Toskalık ahalisinden savaşamayacak durumda, yaşlı, kimsesiz, evli ve çocuklu olanlar rediflikten muaf tutulacaktı.S

120 Mahmud Şevket, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyâfet-i Askeriyesi II*, TTK, Tıpkıbasım, 2010 Ankara, s. 20-21

121 Musa Çadırcı, "Yenileşme Sürecinde Osmanlı Ordusu", *TÜRKLER,* c.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1461

122 Ayten Can Tunalı, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839 -1876),* s. 36

123 Musa Çadırcı, "Yenileşme Sürecinde Osmanlı Ordusu", s. 1458

124 Musa Çadırcı, *Osmanlı Ordusunda Yeni Düzenlemeler (1792-1869),* s. 106

Amasya, Bolu, İçel, Viranşehir, Büyük ve Küçük Çekmece, Kartal, Gebze yörelerinden asker alınacaktı. Bu durum Osmanlı devleti'nin yıkılışına kadar devam etti.

Anadolu harp ordusu için gerekli neferler Konya, Akşehir, Karaman, Ermenak, Kayseri, Nevşehir, Trablusşam, Lazkiye, Ereğli, Livana, Ünye, Bergama, Balıkesir, Antalya, Edlip, Halep, Maraş, Niğde, Ereğli, Karahisar, Sandıklı, Uşak, Anatalya, Isparta, Adana, Antep, Tarsus, Elbistan taburlarından temin edildi[125]. Ordunun personel depo birliği olmadığı için ihtiyaç olan neferler yeni bakaya, kura, hastaneden dönen, firar edip yakalanan neferlerden temin edilirken, birlik ihtiyaçları ise İstanbul'dan tabur ve bataryalar halinde temin edildi[126].

1877-1878 Yıllarında Osmanlı Ordu Teşkilâtı, Konumu, Mevcudu ve Asker Alma Usulleri

1844 yılındaki askeri düzenlemeye göre Osmanlı ordusunun seferberlik esnasında 700.000 asker toplayacağı varsayılmaktaydı[127]. Ancak sevk ve idaredeki eksiklikler, Balkanlarda süregelen isyanlar neticesinde 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında öngörülen miktarda asker toplanılamadı. Seferberlik dolayısıyla 528.000 Asâkir-i Mustahfıza askerinden 160.000'i silah altına alınmakla birlikte, savaş bölgelerine toplam 382.400 kişi gönderildi (Bkz. Tablo-1).

Savaş sırasında askeri kanunlar gereği kura usulüne göre asker temin edilmeye çalışıldı[128]. Ancak asker sayısı yetersiz kalınca, birçok bölgede gönüllü asker toplandı[129]. Erzurum'da ahaliden oluşturulan iki tabur tabur asker, "Milliye taburu", "İlmiye taburu" olarak ikiye ayrıldı[130]. Bunun yanında Doğu Anadolu'daki bazı Kürt aşiret reislerine ve mutasarrıflara asker toplanması hususunda tebligatlar gönderildi[131].

---

[125] Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, C. II, Genelkurmay Basımevi, 1. Baskı, Ankara 1985, s. 220-221

[126] Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, s. 221

[127] Ayten Can Tunalı, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839 -1876),* s. 137

[128] "*… nefs-i Sivas ve Amasya ile Tokad ve kazalarının bu kez kuraları keşide olunarak alınan asker li-ecli's-sevk cem' idilmekde…*" Bkz. BOA. YPRK. UM. 1/35

[129] Debre kazalarından, gerektiğinde Karadağ taraflarında istihdam edilmek üzere on tabur asâkir-i yardımcı teşkil edildi. Her taburun başında bir binbaşı, on yüzbaşı, bir sancaktar, bir imam, bir kâtip, on mülâzım, elli çavuş, yüz onbaşı olup, her tabur subayı ile birlikte bin neferden ibaret olacaktı. 1 Nisan 1293/13 Nisan 1877 BOA. İ..MMS. 56/2556

[130] Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, (Haz: M. Ertuğrul Düzdağ), İz yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2006, s. 138

[131] "*… bi'lcümle Dersim aşâiri rüesâsına tahrirâtları tastir ve derhal sûret-i mahsusa memurlar ta'yin ve tesyir olunmuş ve Erzurum vilâyetiyle Harput mutasarrıflığına dahi malûmât-ı icab itâ kılınmış olmağla inşallahu teâlâ tesir-i nüfuz-ı âli hazret-i zıllullah ile aşâir-i merkumeden tertib-i asâkir hususuna bezl-i*

Aşiretlerden toplanan askerlere, kendi reisleri kumanda edeceklerdi[132]. İane-i harbiye kapsamında olmak üzere Tunus valisi Mehmed Sadık Paşa, Tunus'tan 4-5 taburluk topçu ve piyade askeri gönderdi[133]. Ruslardan kaçan Dağıstan muhacirlerinden bir kısmı[134] orduda hizmet etmek üzere Osmanlı kuvvetlerine katıldılar[135]. Süvari sayısı yetersiz olduğu için Canik, Sivas ve Aziziye'de meskûn Çerkezlerden[136] ve diğer Kafkasyalı muahcirlerden süvari alayları teşkil edildi[137]. Ancak bunlar başıbozuk, itaatsiz olduklarından dolayı savaşta yağmacılık yaptıklarından bunlardan gereği gibi istifade edilemedi[138]. Ayrıca Sivas, Ankara, Yozgat, Halep ve Maraş sancaklarındaki muhacirlerden Erzurum'a gönderilmek üzere 41 nefer piyade askeri toplandı[139].

Balkan cephesinde Pomak milislerden de faydalanıldı[140]. Dobruca'da Kazaklardan ve diğer ahaliden 4000-5000 kadar süvari temin edildi[141]. Ancak halktan toplanan bu

---

sa'i gayret olunarak…" 15 Kanun-ı Evvel 93 / 27 Aralık 1877 tarihli telgraf. Bkz. BOA. Y.PRK.UM 1/37

132 Van tümeni teşkil edilirken Kürt aşiret reislerinden Şeyh Ubeydullah devlete, o bölgede yaşayan Kürt kabilelerden (Koskanlı, Zeylanlı, Camedanlı aşiretleri gibi) çok miktarda asker toplayacağı sözünü verdi. Şeyh Ubeydullah Efendi 50.000 piyade ve süvari askeriyle Ordu-yı Hümâyûn'a katılacaktı. Ancak beklentilerin aksine böyle bir şey olmadı. Ancak Şeyh Ubeydullah'ın gelmesi beklenen tarihten iki ay sonra yani Osmanlı askerinin Bayezid tarafından Rus hududunu geçtikten sonra Şeyh Efendi, beraberinde 2000 kadar piyade ve süvari yardımcı askeriyle Bayezid Tümenina katıldı. Ancak daha sonra devletten dolgunca maaş istedi. Fakat devletin mali durumu dolayısıyla isteğinin kabul edilmesi imkânsız görünmekteydi. Bu nedenle Şeyh Ubeydullah, askerleriyle beraber evine geri döndü. Dersaadet tarafından görevlendirilen Van valisi Hasan Paşa, Şeyhin gönlünü almak ve isteklerinin kabul edilmesinin şu sıralar mümkün olmadığını bildirmek üzere Şeyh'e müracaat etti. Ancak Şeyh Ubeydullah tarafından yazılan bir mektupta Şeyh'in oğlunun, İran tabiiyetine geçip aylık 25.000 kuruş maaşla hankâhına bağlı İran köylerinin iradını toplamakla görevlendirildiği bildirilmekteydi. Dahası, Şeyh Efendi'nin ve oğlunun İran'a müracaat etme zorunluluğunun ortadan kaldırılması için bir çare bulunmazsa kendisinin de İran'a geçeceğini bildirmekteydi. Bu durum üzerine Şeyh Ubeydullah'ın gönlünü almak için yazışmalara ve muhaberelere devam edilirken, Rusya ile mütareke yapıldığı için Şeyh'in askerlerini tekrar toplayarak savaşa katılması için minnet etmeye lüzum kalmadı. Bkz. Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 150, 239-240, 700-706

133 Tunus valisi Mehmed Sadık Paşa, asker ihtiyacı dolayısıyla harbiyeye layık olanların tefrik ve iğramıyla, süresi belli olmamak üzere asker-i kadimden bir tümen asker gönderecektir. Bu tümen, tahminen piyade ve topçu olarak dört beş taburdan oluşmaktadır. 17 Şevval 94/ 25 Ekim 1877 Bkz. BOA. HR.TO. 519/62

134 Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 185

135 Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 66

136 Her alay 1000 kişiden ibaret olmak üzere dört alay teşkil edildi. Bkz. Ahmed Mithat, *Zübdetü'l-Hakayık*, Takvim-i Vekayi Matbaası, İstanbul 1295, s. 241

137 Ahmed Saib, *Son Osmanlı Rus Muharebesi,* 1. Tab, Mısır'da Hindiye Matbaası, Kahire 1327, s. 24-25

138 Ahmed Saib, *Son Osmanlı Rus Muharebesi*, s. 25

139 *"… ordu-yı hümâyûnca iki alay süvari Canik sancağından ve sevahilden ve iki alay dahi Sivas vilâyetiyle Anakaraya tâbi' Yozgad ve Haleb'e tâbi' Maraş sancaklarında olan muhacirlerden tertib olunmuş ve Canik'den ne mikdar asâkir sevk olunduğuna buraca malûmât olmadığı gibi mezkûr yozgad ve Maraş havalisinden tertib olunan neferât dahi noksan gelmiş ve buradan Nisanın ibtidasından berü bin beş yüz elli dört nefer süvari ve kırk nefer piyade-i asker-i muhacire ve icra olunan teşvikatla ahalide güzide ve Müslim yedi yüz otuz dört nefer süvari ve yüz on bir nefer piyade asker-i yardımcı bi't-tahrir bölük bölük Erzurum'a tesyir olunmuş…"* 27 Haziran sene 93/ 9 Temmuz 1877 tarihli telgarf. Bkz. BOA. Y.PRK.UM. 1/28

140 Erol Haker, *93 Harbi Tuna'da Son Osmanlı Yahudileri*, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2011, s. 86

kişilerin çoğu askerlik eğitimi almadığı gibi, ata binmeyi ve muharebe etmeyi dahi bilmezlerdi. Bu sebeple daha deneyimli olan Çerkezlerden süvari olarak yararlanılmaya çalışıldı[142]. Ancak bunlardan yeteri kadar istifade edilemedi. Tuna vilayetindeki Tatarlar da Osmanlı Devleti'nden gördükleri lütfe karşılık her evden bir adet asker vermek üzere toplam 30.000 asker verebileceklerini bildirdiler[143]. Edirne civarında da bölgedeki asayişin temin edilmesi için Sofya ve Tırnova sancaklarındaki halktan, gönüllü tümenlar oluşturularak, cephe gerisinin güvenliği sağlanmaya çalışıldı[144]. Balkan cephesinde asker açığını kapatmak için Vidin ve Selanik hapishanelerinde bulunan suçlulardan, devletin uygun gördüklerinin tahliye edilerek askeri hizmette dahi kullanılması düşünüldü[145].

Cephede artan asker açıklarının kapatılması noktasında genellikle Müslüman halk daha duyarlıydı. Ancak Arap, Arnavut, Boşnak vs. gibi Müslüman unsurlar da askerlik yapmak istemedikleri[146] için yalnızca Müslüman-Türk nüfus askerlik hizmetini yerine geirmekteydi. Bundan dolayı Müslüman-Türk sayısı giderek azaldı[147]. Islahat Fermanı öncesinde Gayr-i Müslim tebaanın askere alınması hususunda yapılan girişimlere paralel olarak 1851 yılında, Tersane-i Amire bünyesinde çalıştırılmak üzere bir grup

---

[141] Ahmed Mithad, *Zübdetü'l-Hakayık,* s. 232

[142] Ahaliden temin edilen akçelerle vilâyetlerden toplanarak yollanan Yardımcı Süvari askerlerinin ata binme ve savaşma kabiliyeti olamadığından, o misüllü akçelerle toplanacak olanların, ata binmeyi ve silah kullanmayı bilen, ancak atı olmayan Çerkezlerden gönderilmesi düşünüldü. Bkz. BOA. DH.MKT. 1319/36

[143] "*Tuna vilâyeti dahilinde sâkin Tatar muhacirlerin mu'teberânı tarafından bi'l-vekâle verilüb leffen takdim-i huzûr-ı âli cenâb-ı vekâlet-penâhide kılınan arzuhâl mealine ve mûmâ-ileyhin ifâdât-ı sadâkat-ı isti'mâline nazaran vilâyet dairesinde mümekkin Tatarlar tahminen otuz bin hâne kadar olub ve devlet-i âliyeden görmüş oldukları lütuf ve inâyet-i celileye mukabil hasbıhâl, ileride lâzım görünür ise beher hâneden birer nefer itibariyle otuz bin kadar asker verebileceklerinden…* "12 Zilkade 93/29 Kasım 1876 Bkz. BOA. A}MKT.MHM 481/52

[144] "*… Edirne dahilindeki vak'a üzerine buralarca da bir uygunsuzluk vuku'u halinde Sofya ve Tırnova sancaklarında teşkil olunan gönüllü tümenlarının kullanılmasına mecburiyet hasıl olacağından bunlar üzerine arz-ı sabık üzerine…*" 21 Nisan 92/ 3 Mayıs 1876 Bkz. BOA, A}MKT.MHM 480/53

[145] "*… Vidin ve Selanik hapisanelerinde bulunan mücriminden kangı sınıfının ihlâ-i belsileriyle hıdemât-ı askeriyede lâzım geleceğine dair bi-irade-i seniyye mahallerine yazılan telgrafnamelerin bir varaka üzerine…*" 9 Ramazan 1294/ 17 Eylül 1877 BOA. DH.MKT. 1319/47

[146] Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Devleti'nin Askerî Yapısı", *TÜRKLER,* c. 13, Yeni Türkiye yayınları, Ankara 2002, s. 219

[147] Osmanlı-Rus harbi dolayısıyla vatanın emniyet ve selametini sağlamak üzere askeri kuvvetler taraf taraf toplanarak harb mevkilerine sevk edilmiştir. Müslüman halk askere alınma çağrısına canını ve başını feda etmiştir ki şimdiye kadar toplanmamış sayıda asker toplanmıştır. Ancak Rusların erzurum'a kadar ilerlemesi, Plevne'nin de muhasara altında kalmasından dolayı daha da çok askere ihtiyaç duyulmuştur. İki yıldan beri Müslüman ahaliden asker toplanması ise Müslümanların nüfusunu azaltırken, gayrimüslim nüfusun da artmasına neden olmuştur. Edirne ve Tuna taraflarınbdaki bir çok yerden ise halkın hicret etmekte olamsından dolayı pek asker toplanamamıştır. 17 Zilkade 1294/ 23 Kasım 1877 Bkz. BOA. Y.EE. 84/106

Hıristiyan tebaa, esnaf taburlarında hizmet görmüştü[148]. 1855 yılında alınan bir kararla cizye kaldırılarak Gayr-i Müslim tebaanın askere alınması kararlaştırılmış, askere alınmayanların ise cizye yerine İane-i Askeriye vergisi ödemesi kabul edilmişti[149]. 1856'da ilân edilen Islahat Fermanıyla, Müslüman ve Gayr-i Müslim herkesin askerlik yapması kararlaştırıldıysa da askerlik yapmak istemeyen Gayr-i Müslimler için *Bedel-i Askeri* vergisi alınmaya başlandı[150]. Böylece cizye vergisinin adı bedel-i askeri olarak değiştirildi[151]. Müslümanlardan ise askerlikten muaf olmak isteyenler, ya yerlerine birini göndermek zorundaydı ya da askerlik bedelini nakit ödeyerek 5 yıllığına bu görevden muaf tutulmaktaydı. Müslümanlardan alınan bu verginin adı *Bedel-i Nakdi* idi. 1864 yılında ilân edilen bir nizamnameyle kömür havzalarında bulunan yerlerde çevre köylerden 14, köy halkından da 13 yaşından 50 yaşına kadar olan sağlıklı erkeklere, bu havzalarda çalışma mecburiyeti getirilerek askerlikten muaf tutuldular[152]. Gayr-i Müslim tebaanın askerliği angarya saymasından dolayı bunlardan, ancak toplam ordu mevcudunun ¼'ü kadar asker toplanabilmişti.

Savaş sırasında Yardımcı askerlerinin kış vaktinde celb edilerek devlete mali bir külfet olmaması için lüzum görüldüğü takdirde asker celbine karar verilmesi, bu tür işlemlerin yapılmasında ağır davranılmasına neden oldu[153]. Bazı yerlerde asker sevkıyatı sırasındaki keyfi gecikmeler yaşandı. Bunların bir daha yaşanmaması için sorumlu olanlara, sadece azledilmekle kalınmayıp gereken en ağır cezanın verileceği konusunda ihtarlarda bulunuldu[154]. Ayrıca 1877 yılında tertip edilen alaylara numara verilmediği için sevk ve idarede bir takım aksaklıklar yaşandı[155].

Devlet, sürekli artan asker ihtiyacını karşılayabilmek üzere yeni bir girişimde bulundu. Nizâmiye, Redif ve Mustahfız askerlerini takviye etmek, savaşma potansiyeli

---

[148] Cengiz Mutlu, *Birinci Dünya Savaşında Amele Taburları*, s. 45; Tersanede çalıştırılmak üzere dışardan ücretle tutulan başıbozuk amele yerine muvazzaf bir esnaf sınıfı oluşturulmak istendi. Bkz. Ufuk Gülsoy, *Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010, s. 56

[149] Ufuk Gülsoy, *Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, s. 60-61

[150] Ufuk Gülsoy, *Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, s. 81-86. İane-i askeri de denilen bu verginin, toplam gayrimüslim nüfusun 1/180'i oranında alınmasına karar verildi. Buna göre, öncelikle her sancaktaki gayrimüslim erkek nüfus belirlenip bundan 1/180 oranında nefer alınacaktı. Askerlik yapmak istemeyenlerden de kişi başı 50 lira (5000 kuruş) alınacaktı

[151] Ufuk Gülsoy, *Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, s. 63

[152] Cengiz Mutlu, *Birinci Dünya Savaşında Amele Taburları*, s. 46

[153] Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 192

[154] Hınıs'dan Erzurum'a sevk olunacak askerin sevkıyatında yaşanılan gecikmeden, kaymakam ve idare heyeti sorumlu olduğundan bu kişilere, sadece azil cezası verilmeyip gereken en ağır cezanın verileceğine dair ihtar yapıldı. BOA. Y.PRK.UM 1/19

[155] Yüzbaşı Von Herbert, *Plevne Meydan Muharebesi*, (Çev: Nurettin Artam), Kastaş Yay., 1. Baskı, İstanbul 2004, s. 17

olduğu halde askeri sınıflarda görev almayanları silahlı kuvvetler bünyesine almak için Asâkir-i Mülkiye adıyla gönüllü bir ordu kurmaya çalıştı[156]. Buna göre askerlik çağına gelmemiş ve 17 yaşını aşmış, askerlik çağında olup ismine kura isabet etmemiş, zorunlu askerlik yaşını geçerek 40 veya 45 yaşına gelmiş kişilerden gönüllü bir ordu tesis edilecekti[157]. Bu sınıfın askerlerinden ismine kura isabet edenler, Redif veya Mustahfıza kaydalorak bu ordudan çıkarılacaklardı[158]. Hükümet ne zaman bu ordunun toplanmasını isterse o zaman bu sınıf silah altına alınacaktı[159]. Her vilayette bir veya birkaç tane Asâkir-i Mülkiye Tümeni teşkil edilecekti. Bu doğrultuda devlet, Mülkiye ordusuna katılımı artırmak için basın yoluna başvurdu. Gazeteler yoluyla ehl-i İslam cihada davet edildi[160]. Gönüllü olarak orduya yazılanlar, on gün kadar Beykoz'da atış talimi yaptırıldıktan sonra savaş bölgelerine gönderildiler[161]. Ancak bu on günlük eğitim savaşacak bir asker için çok yetersizdi. Netice itibariyle 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi sırasında ordu için talimli-terbiyeli asker temin etmek şöyle dursun, ordunun asker açığı kapatılamadı. Süvari açığı ise hat safhada idi. Ardahan gibi bazı yerlerde savaşın başından sonuna kadar hiç süvari bulunmamıştı[162].

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında istihkâmların onarım ve yapım işlerinde ordu personeli haricinde sivil ahalinin de katkıları oldu. Halk gönüllü olarak onarım faaliyetlerine katıldı[163]. Çatalca istihkâmının onarımında gerek askerden gerek halktan bazı kişiler amele olarak çalıştırılıp, Bilâd-ı Selâse (İstanbul-Edirne-Bursa) halkının erkeklerinden Şehremanetince kişi başından kırk kaime toplandı[164]. Asker toplanması sırasında zaman zaman yolsuzluklarla karşılaşıldı. Asker toplayan komisyonlar, para karşılığında birçok kişiyi askerlikten muafmış gibi gösterdiler. Önceleri gizli yapılan

---

[156] Rıdvan Ayayadın, *Osmanlı Devleti'nde Askeri Yükümlülükler ve Muafiyetler (1826-1914),* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2011, s.80

[157] Ahmed Mithad, *Zübdetü'l-Hakayık,*s. 527

[158] Ahmed Mithad, *Zübdetü'l-Hakayık,* aynı yer

[159] Rıdvan Ayayadın, *Osmanlı Devleti'nde Askeri Yükümlülükler ve Muafiyetler (1826-1914),* Aynı yer

[160] Sedat Bağırgan, *Osmanlı Basınında 1877–1878 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi),* (Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2008, s. 46

[161] Sedat Bağırgan, *Osmanlı Basınında 1877–1878 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi),* aynı yer

[162] Ahmed Mithad, *Zübdetü'l-Hakayık,* s. 243

[163] Ahmed Mithad, *Zübdetü'l-Hakayık,* s. 233

[164] Tahrip olan Çatalca istihkâmatı yapılırken askerden ve bölge halkından bazı kişiler amele olarak görev yaptılar. Ayrıca istihkâmın yapılması için İstanbul ve Bilâd-ı selase erkeklerinden şehremanetince 2'şer yirmilik kaime toplandı. Bu istihkâmın yapılması için 255.988 kuruş 19 para harcandı. 14 Kanun-ı Evvel 94/ 26 Aralık 1878 BOA, Y.PRK.A 2/32

usûlsüzlükler, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında had safhaya ulaştı ve artık açıktan yapıldı[165].

Savaş sırasında ordunun en büyük eksikliklerinden olan subay açığının kapatılması için askerlikte başarı gösterip terfi eden kişiler subay yapıldı. Sefer kadrosundaki 20.000 subaydan sadece 1600 kişi harp okulundan mezundu[166]. Yapılan düzenlemelere rağmen 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinde subay açığı kapatılamadı. Hatta bazı yerlerde Ferik veya Müşir rütbesinde kumandanlar olmadığı için buralara acilen üst rütbeli bir subay gönderilmesi istendi[167].

2.2. Askerî Personelin Uyması Gereken Kurallar

Düzenli ordunun kurulmasından itibaren, ordu mensuplarının gerek terfi, gerek emir komuta zincirinde aksaklıkların önlenmesi için birtakım talimatnameler yayınlandı. Bu doğrultuda 1869 yılındaki Terfi-i Rüteb[*] Nizamnamesi'yle askerlerin her türlü özlük ve terfi işlemleri kanunlar çerçevesinde belirlendi[168]. Bunların dışında en alt rütbeden en üst rütbeye kadar bütün askerlerin, kanunlara ve kurallara harfiyen uyulması için tebligatlar yayınlandı. Buna göre askerin riayet etmesi gereken kurallar şöyleydi:

- Askerliğin devamı için askerler her türlü kural ve nizamlara uyacak, üstlerine itaat edecektir,
- Bütün askeri efradın geçerli bir sebep olmadıkça görev yerlerinden ve görevleri başından ayrılmayacaklardır,
- Gece gündüz görevlerini en iyi şekilde ifa etmeleri için gerekli talimleri askeri kural ve nizamlara uygun şekilde yapacaklardır,
- Askerin yiyecek ve içeceğinin tazeliğine ve temizliğine özen gösterilecek,

---

[165] Bazı yerlerde asker toplanması sırasında yolsuzluklar yaşandı. Trablusşam'da asker toplanması sırasında 900 kişinin askere alınması gerekirken sadece 165 kişi askere yazılmış, geri kalan 735 askerlikten muaf tutuldu. Bunların yaklaşık olarak 600 kadarı haksız yasal olmayarak askerlikten para karşılığında muaf tutuldu. Bkz. BOA. HR.TO. 253/7 Lef1

[166] Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi,* Genelkurmay Basımevi, 1. Baskı, Ankara 1993, s. 36

[167]Kars işgâl edildiği sırada Bayburt'taki askerlerden yeni bir kuvvet oluşturulması Erzurum'un savunmasını zayıflatacağından Bayburt kumandanlığına bir Ferik veya Müşirin getirilmesi istendi. Bkz. BOA., A.}MKT.MHM. 482/23

[*] Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda Terfi-i Rütbe Nizamnâmesi olarak geçmekteyse de doğrusu Terfi-i Rüteb (Rütbeler) Nizamnâmesi'dir.

[168] Ayten Can Tunalı, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839 -1876),* s. 147

- Her türlü mühimmat ve silahların bakımları yapılarak gerektiğinde tamiratı yapılacak,
- Askeriyeye ait mekkâre hayvanların yemlerine, içeceklerine ve bakımlarına dikkat edilecek, muayeneleri her hafta düzenli olarak yapılacak,
- Her türlü hayvan ve top koşumlarının bakımı yapılacak,
- Askeri malzemeler sarf edilirken telef edilmemesine dikkat edilecek,
- Askerlerin her yerde hal ve hareketlerine dikkat edeceklerdir,
- Her türlü hesap ve kayıtların düzenli olarak tutulmasının zorunlu olduğu ve gerekirse bunun için fazladan gayret gösterilecektir,
- Kışla, karakol, hastane gibi askeri binalar her daim temiz tutulacak,
- Askerler kanunlarda belirtildiği üzere kılık kıyafetine dikkat edecek, askerliğin şan ve şerefine uygun hareketlerde bulunacak,
- Her türlü yazışmalar süratle neticelendirilip sürüncemede bırakılmayarak şikâyet ve sızlanmalara mahal bırakılmayacak, bunun için gerekli gayret ve himmet gösterilecekti[169].

---

[169] Fi 29 Ramazan sene 1295 tarihinde tebligât-ı umûmiye sûretidir
Fi 18 Cemaziye'l-Ahire sene 1295 tarihinde dahi tevhid ve iş'ar olunduğu vechle bi'l-cümle asâkir-i hazret-i padişâhînin şân ve şeref-i askerlerinin muhafaza ve terakkisini mûceb-i ikmâl ve harekât-ı memdûhe ve mebrûreye ve hususiyle umdetü'l-ve'ş-şifa-yı ehl-i İslam ve dârında bais-i necât ve's-selâm olan şer'iat-ı garâ-yı ahkâm-ı celilesine tamamen tavassul ve ittibâ' ile fariza-i diyânetimiz olan salâvât-ı hamseyi edâya müdâvemet zıll-ı zalilü'l-Hayy halife-i hazret-i hilâfet-penâhi veliyü'n-nimetimiz efendimiz hazretlerinin da'vât-ı hayriyât cenâb-ı cihan-bârileriyle tezyin-i natıka-yı ubûdiyet eylemeleri lâzıme-i şiâr-ı diyânet ve sadakatden olduğuna mebni her halde ahkâm-ı celile-i şer'-i şerîfe ve kavânin ve nizâmât-ı askeriyeye kemâl-i riâyet ve da'vât-ı padişâhîye müdâvemetle emr-i bâri ve rızâ-yı hazret-i şehriyâriye menâf-ı ikmal ve harekâtdan mücânebet olunup bir kat daha âlâ-yı şeref ve Şân-ı askeriye cidden ve hakikaten nasb-ı nefs-i ihtimâm olunması ve zabt-ı rabt ve ita'ât ve inkıyad ve (boş) behâsının hüsn-ı devrân- dâimesine ve silsile-i merâtıb-ı askeriyeye göre en büyük zâbitden nefere varıncaya kadar mâdunu mâ-fevkine hürmet ve itaat eylemesi ve mâ-fevk tarafından irae-i hüsn-i muamele idilmesi askerliğin ma-bihi'l-i hayatı ve müeyyed-i devamı olunması ve umûm-ı erkân ve ümerâ ve zâbitân ve efrâd bir mazeret-i kuvviye ve şer'iyeleri olmadıkca umûr-ı memûre ve mevkuleleri başından ve karagol ve nevbet mahallerinden zinhar ve zinhar ayrılmayub vezaif-i mertebelerini gice gündüz kemayil-i icrâ eylemeleriyle beraber asâkir-i şahânenin ta'lim ve teallümleri nazâriyât ve ameliyâtının ta'limât ve kavanin-i askeriyeye tamamıyla tevakık edecek sûretde cereyan itdirilerek husûl-i mülke ve maharetleri esbâbının (boş) ve me'kûlât ve meşrubâtlarının ciyâdet ve nefâsetine ve kâffe-i esliha ve mühimmat ve edâvât-ı harbiyenin daima hüsn-i halde tutulmasına cümle tarafından sarf-ı mezid-i itina olunması (boş) tedavileri ve nefâset-i me'kûlâtı emrinde dahi dikkat-i mütemadiye icrâsı ve topçu süvari ve mekkâri hayvanâtının yem ve (boş) hakkıyla virilerek (boş) üzere bakılarak hıfz-ı sıhhat-i vücudiyeler ale'd-devâm i'tinâ ile hayvanât-ı merkûme-i mirîyenin bunlara mahsûs olan hidemât-ı matlûb (boş) ve iktidârda bulunmalarına (boş) ve sair takımlarının ale'd-devâm hüsn-i halde tutulmalarına sarf-ı ma-hasıl dikkat olunması (boş) ve (boş) ve'l-hasıl (boş) her hafta nazar-ı teftiş ve muâyeneden geçürülerek derûnlarında bulunan (boş) mühimmât-ı hıyâmiye ve koşum ve at ve top takımları (boş) ve mühimmât (boş) ve sair bi'l-cümle malzeme-i askeriye ve harbiyenin telef ve sarfdan vekayesiyle (boş) hüsn-i muhafazalarına ümerâ-i zabıtân ile me'murin-i (boş) taraflarından mütemâdiyen nasb-ı nısfı dikkat ve (boş) ve hilâf-ı hal zuhurundan be-gâyet mücânebet olunması ve idâre-i askeriyenin nizamât-ı mevzû'a dairesinde ve her hal ve mahalde hüsn-i devrânıyla umûr-ı hesabiye ve kaydiyenin tedahülde ve

Ancak savaş sırasında ordunun, eksiklerini giderememesinden dolayı düzenli birlikler haricindeki, talimsiz ihtiyat askerleri ve başıbozuk gönüllü birlikler arasında gerekli disiplin sağlanamadı. Disiplini sağlamak için zaman zaman cezalandırma yoluna gidildi. Savaş alanından firar ettikten sonra yakalananlar, savaş alanında korkaklık edenlerin bir kısmı kurşuna dizildi. Ayrıca savaşta ihmalleri görülen bazı subaylar divan-ı harbe sevk edilip yargılandıktan sonra rütbeleri düşürülerek veya askerlikten tard edilerek gerekli cezaya çarptırıldılar[170]. Casusluk yapan askerler, divan-ı harpte yargılanarak idam edilirken, yağmacılık yapanlara ve Hıristiyan halka kötü muamelede bulunanlara ağır dayak cezası verildi[171].

1870 yılında yürürlüğe giren Askeri Ceza Kanunnamesiyle, kural ve nizamlara uymayanların işledikleri suçun niteliğine göre ne tür cezalara çarptırılacakları da ilaveten yayınlandı.

2.3. Askerin Vaziyeti

Yeni kurulan ordunun her anlamda birçok eksiklikleri vardı. Bunların başında da ordunun sevk ve idaresini yapacak, batılı tarzda eğitim almış, teknik bilgilere sahip subayların azlığı geliyordu. Devlet açığı kapatmak için görevde başarılı olan askerleri

---

teşviş ve tezyidinde kalmasından vekayesine ve kontratolarla mübayaatın hakkıyla ve (boş) nisâbında ve nizâm ve usûlü dairesinde hüsn-i devrân ve cereyânına kemaliyle ihtimâm olunmak mefrûzada bulunduğundan bu babda dahi ol vechle ifâ-yı vezâife bezl-i mesâi ve muharreret olunması ve kışla ve hastâne ve karagolhâne ve saire emâkin-i askeriyenin dâima hâl-i tahâret ve nizâfetde bulundurulması hakkında kâffe-i ümerâ ve zâbitân ve efrâd-ı askeriyeye (boş) ve vesayâ-yı ekide ve müessere icrası ve bir de ümerâ ve zâbitân ve efrâdın nizamın ta'yin eylediği zî ve kıyâfet ve nezâfet üzere gezüb öyle usûl ve nizam haricinde heyet-i muhtelife ve na-matbuâda ise kimâmları şer'-i şerif ve kanûn-ı münifin nehyi vaz' eylediği mevaki ve mahal-i makduha ve mezmumede gezmekden ve nâ-meşrû evzâ'dan be-gâyet tevki idüb mukaddesi olan meslek-i askerinin kıymet ve şânına adâbına nakise-i iras idecek hal ve etvâr-ı zımmiyeden ictinab eylemeleri maddelerinin dahi tebliğ ve tefhimi ve bir de her nev'i mesalih-i askeriyenin vakt-ı zamanıyla rü'yet ve tesviyesi ve muhaberât-ı tahriyeye ve ma'lûmât-ı kaydiye ve maliyenin dahi sürat-i hüsn-i cereyânıyla vechen mine'l-vücuh sürüncemede bırakılmaması ve ashab-ı mesalihin sızıltı ve şikayetlerine meydan virilmemesi esbabının istihsali vezaif-i esasiye ve mertebe cümlesinden bulunduğundan bu vazife-i mühimmenin dahi hemişe cümle tarafından virilmesi nazar-ı ihtimâm olunarak gerek merkez ve gerek mevaki'-i mecâlis ve aklâm-ı askeriyesinde ve sair cihetlerde umûr-ı cariye-i cünudiyenin sûret-i tesviye ve temşiyetine itina ve dikkatle zinhar ve zinhar ukde-i tehire düşürülmemesi ve birtakım ashâb-ı mesalihin süründürülmemesi sûretinin te'mini ve husûsât-ı mahbusenin yalnız tebligatıyla iktifa idilerek bu maddelerin kuvvede kalmayub fiiliyât-ı hüsnesinin vâsıl-ı hayz-ı şühud olması zımmında iktiza iden gayret ve himmetin dahi arkası bırakılmaksızın vesaya-yı meşruha dairesinde ale'd-devam hüsn-i ifa-yı vazifeye muvazebet olunmasına her-bâr-ı ikdam-ı tam kılınması lâzımeden olmağla muktezasının ifasına Y.PRK.ASK 2/10

[170]Deveboynu ve Kars muharebelerinde korkaklık ve firar etmelerinden dolayı, 4. Ordu 6. Redif Alayı Miralay Hacı Ahmet, Topçu Miralayı Arif Bey, Topçu Binbaşı Abdi Efendi, Hassa Ordusu 3. Nizâmiye Alayı Miralayı Hasan Bey Divan-ı Harb'de yargılanarak askerlikten tard edilmelerine karar verildi. 16 Zilhicce 295/ 18 Teşrin-i Sani 294/ 11 Aralık 1878 Bkz. BOA, Y.PRK.ASK, 2/38; Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, s. 223

[171] Yüzbaşı Von Herbert, *Plevne Meydan Muharebesi*, s. 56

subay kadrosuna atamaya başlayınca ordu içinde mektepli-alaylı çatışmaları yaşandı. Buna bir de kıdem farkına bakılmaksızın yapılan terfiler, uygunsuz atamalar, gereksiz yer değiştirmeler eklenince harp sırasındaki durum, içinden çıkılamaz bir hal aldı[172]. Çok kritik bir dönemde askeri kadrolarda ortaya çıkan bu buhran, kıskançlıklara[173], emir-komuta zincirinde aksamalara ve dolayısıyla orduların bilimsel usulde sevk ve idare edilememesine neden olmdu. Subayların kendi başlarına hareket etmeye başlaması ise savaş zamanında koordine eksikliğine yol açıyordu. 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi sırasında bu tür aksaklıklara oldukça sık rastlanıldı. Örneğin düşmanın harekâtı hakkında doğru bilgi almak için keşif kollarına ihtiyaç duyulduğu sıralarda subayların başıbozukluğu dolayısıyla keşif kollarının çıkarılması mümkün olamadı[174]. Haksız atamalar nedeniyle savaş meydanlarına işin uzmanı olmayan zabitlerin gönderilmesi, muharebe sırasında birliklerin daha savaşmadan bozulmasına ve askerlerin firar etmelerine neden oldu[175]. Bazı subayların ise emir almadan iş görememeleri, hayati bir durum karşısında o anda gerekli olanın yapılmasına mani olmaktaydı[176]. Sırf ordunun imtiyazlarından faydalanmak üzere askerlik mesleğini seçen bazı subayların kendilerini, iş yapıyor veya orada olmamalarına rağmen savaş meydandaymış gibi göstermeleri, haksız terfiler alınmasına yol açmaktaydı[177]. Bazı üst rütbeli subayların, geri çekilme sırasında düşmanın takip etmemesine rağmen gerekli tedbirleri almamaları, birliklerin dağılmasını kolaylaştırmıştı[178]. Kumandanların, emri altındaki askerleri tanımamaları ise verilen görevlerin gereği gibi ifa edilememesine neden olmuştu. Üst rütbeli subayların kıskançlıkları, birbirlerine karşı entrika çevirmeleri ve kendilerini tehlikeye

[172] Osman Paşa ve Ahmed Muhtar Paşa'ya verilen Gazilik unvanları, ordudaki kıskançlığı iyice su yüzüne çıkarmış, kendilerinden daha genç olanlara böyle unvanların verilmesi daha kıdemli subayları gücendirdi. Mehmet Ali Paşa'dan sonra Tuna Umum kumandanı olan Süleyman Paşa, emrine verilen ve kendinden daha yaşlı olan Mehmet Ali Paşa ve Rauf Paşalara, Plevne yolunu açmayı emrettiyse de bu emre itaat edilmedi. Turhan Şahin, *Öncesiyle ve Sonrasıyla 93 Harbi,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1988, s. 103-104

[173] Üst makama getirilen bir kumandan, kendinden daha kıdemli olan bir subaya emir veremiyordu. Mehmed Ali Paşa, Tuna umum kumandanı yapılırken, kıdem farkı gözetilmeden Süleyman paşa, Ahmed Eyüp Paşa ve Osman Paşalar, kendinin emri altına verildi. Ayrıca paşalara, bu atamadan dolayı haber verilmediği gibi haberleşme konusunda bağımsız oldukları, yani İstanbul'la direkt olarak iletişime geçebilecekleri bildirildi. Bkz. Erol Özbilgen, *Osmanlıların Balkanlardan Çekilişi*, İz Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2006, s.121-122

[174] Hüseyin Raci Efendi, *Zağra Müftüsünün Hatıraları,* (Çev: M. Ertuğrul Düzdağ), İz Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2010, s. 92

[175] İşin ehli olmayan zabitlerden bazıları kendilerine doğru gelen Osmanlı askerini, Rus askeri zannederek geriye doğru firar ettiler. Hüseyin Raci Efendi, *Zağra Müftüsünün Hatıraları,* s. 196

[176] Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 62

[177] Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 54

[178] Mehmed Ali Paşa kuvvetleri 42 tabur, düşman kuvvetleri 1 kolordu olmasına rağmen geri çekildi. Bkz. BOA, Y.PRK.ASK, 1/67

atmak istememeleri muharebenin en kritik zamanlarında önemli kayıpların yaşanmasına neden oldu[179]. Özellikle II. Plevne kuşatmasından sonra savaşta büyük kahramanlıklar gösteren kumandanlar dahi Rusların zafiyetinden faydalanmak üzere müttefik hareket edeceklerine, birbirinden ayrı ve ehemmiyetsiz hücümlarda bulunarak vakit kaybettiler[180].

Askerî kumanda konusunda sıkıntı yaşanmaktaydı. Sevk ve idarenin, Seraskerlik makamı ve Harbiye Kumandanlığının insiyatifine bırakılması gerekirken, Yıldız Sarayı'ndan ordu-kumanda işlerine karışılmaktaydı[181]. Bu durum cephelerdeki kumandanlara gönderilen telgraflarda da göze çarpmaktaydı. Telgrafların çoğu başkâtip Said Paşa'dan veya meclis azası Damat Mahmud Paşa'dan gelmekteydi[182]. Süleyman, Mehmed Ali, Osman ve Gazi Ahmed Muhtar Paşalar, bir olayı sadece Harbiye Nezareti'ne değil aynı zamanda saraya da bildirmek durumundaydılar[183]. Bu da mesuliyeti ortadan kaldırdığı için kumandanlar kendi başlarına buyruk davranmakta, başkumandanın verdiği emirler işlerine gelmezse, saraya telgraflar çekerek kendi istedikleri şekle büründürmekteydiler[184].

Yardımcı askerleri zaten talimsizdi. Buna bir de ağır kış şartları eklenince savaş meydanları, askerlik eğitiminden uzak, itaat etmeyi bilemeyen başıbozuk insan kalabalığıyla doldu. Bu askerlerin başına ehliyetsiz bir subay getirilmesi ise savaş meydanlarında bozgunları ve firarları kaçınılmaz kıldı. Orduya, askerliği bir angarya sayan Gayr-i Müslim tebaadan da asker alınması, harp meydanındaki birliklerin bozguna uğramasında etkili bir nedendi[185]. Bunların, muharebe yapmak istemedikleri

[179] II. Plevne muharebesinden sonra Ruslar arasında panik baş gösterdi. Türk kumandanlar, buradaki Rusları Tuna'nın diğer tarafına atmaya muktedir iken, birbirlerine karşı entrika çevirmekle meşgul olduklarından ve kendilerini tehlikeye atmak istemediklerinden dolayı Osmanlı kuvvetleri, cephe hattında savaş durumunu iki hafta kadar muhafaza etti. Bkz. A.B., Şirokard, *Osmanlı-Rus Savaşları*, Selenge Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2009, s. 423; Bu konuyla ilgili olarak Musurus Paşa'nın beyan ettiği savaş planı çok önemlidir. Kostaki Musurus Paşa'nın beyan etmiş olduğu fikre göre Mehmed Ali Paşa ve Osman Paşa birlikte ve serian hareket ederlerse Rusların Balkanlar'dan atılabileceği öngörülmekteydi. Ancak Mehmed Ali Paşa Şıpka'yı geri alamadığı için Osman Paşa ve birlikleri, imkânları doğrultusunda mücadele ettiler. Musurus Paşa'nın aldığı habere göre Moskoflar üzüntülü ve usanmış durumdadır. Musurus Paşa'nın savaş planına göre Mehmed Ali Paşa ve Osman Paşa birlikte ve serian hareket ederlerse Grandük geri çekilmeye ve Tuna'yı geçmeye mecbur kalacaktır. Rusların Balkan ordusunun da teslim olmaktan başka çaresi kalmayacaktır. Gerçekten de Ruslar, Türklerin elindedir. Rusları perişan etmek için çok iyi bir fırsat yakalandı. Ancak Ruslara sürekli yardım geldiği için bir hafta veya bir gün bile kaybetmeye gelmez. Bkz. BOA. Y..PRK.HR.. 1/52

[180] Ahmed Saib, *Son Osmanlı Rus Muharebesi,* s. 202-203

[181] Basiretçi Ali Efendi, *Yıldızın Hatası*, İkbal-i Millet Matbaası, Dersaadet 1324, s. 34

[182] Ahmed Saib, *Son Osmanlı Rus Muharebesi,* s. 247

[183] Ahmed Saib, *Son Osmanlı Rus Muharebesi,* s. 247-248

[184] Ahmed Saib, *Son Osmanlı Rus Muharebesi,* s. 248

[185] Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 66

için savaş meydanından kaçması, Müslüman askerlerin cesaretini kırmaktaydı. Çerkezlerden oluşan gönüllü birliklerin kendi beylerinden başka kimseden emir almayı kabul etmemeleri ise kendi başlarına buyruk hareket etmelerine yol açmaktaydı[186].

Rus askerlerinin moral durumu, savaşın başlarında Türk askerlerininkine göre kötüydü. Rus askerler çoğunlukla cephede yiyecek ve çadır sıkıntısı çektiklerinden, komutanların işe yaramaz insanlar olduklarından, köpekler gibi çamurlar içinde kaldıklarından, Muhtar Paşa askerlerinin iyi bir savunma yaptıklarından, gıda malzemelerinin pahalılığından şikâyetçiydiler[187]. Bazı askerler yenilgiyi çoktan kabul etmişken bazıları da umutlarını korumaya devam etmekteydi. Ancak zamanla Osmanlı kuvvetleri karşısında kazandıkları galibiyet, Rusların morallerini daha da artırdı.

Askerler arasında birliğin sağlanması, askerin moralinin yüksek tutulması ve savaş meydanındaki bozgunlar ile firarların önlenmesi için askerlerin bir takım ihtiyaçlarının karşılanmasına gayret edildi. Örneğin muharebenin durduğu zamanlarda güreş, tavla, domino, satranç oyunları oynanıp ufak tefek tiyatro temsilleri yapıldı[188]. Ayrıca askerin ibadet edebilmesi için bazen civar yerlerdeki bulunan camilere gitmelerine izin verildi. Bunun uygun olmadığı zamanlarda da karargâhlarda iki uzun direk arasına konulan merdiven üzerinde ezan okunduktan sonra karargâh meydanında namaz kılındı[189]. Ancak muharebe şartlarından dolayı askerin moral durumu sürekli değişiklik göstermekteydi. Hücuma geçildiği zaman cesareti artan askerler, savunmada kalındığı zaman firar ederek bozgun yapacak derecede korkuya kapıldı. Askerlerin çoğu uzun süren savaşlar ve uzun askerlik döneminden dolayı çok zamandır evinden, tarlasından, ailesinden uzaktaydı. Kışın karda, yağmurda, çamurda, yazın kavurucu sıcağı altında aç ve susuz hareketine devam etmek zorunda kaldı. Bu da muharebenin kaybedilmesinde önemli bir rol oynamıştı.

---

[186] Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 232, 358-359, 364

[187] Rus askerler ailelerine yazdıkları mektuplarda, ekmeğin kıyyesinin 12 kuruş, şekerin kıyyesinin 60 kuruş olduğundan şikâyet etmişlerdir. Bkz. BOA, Y.PRK.ASK. 1/34, Lef 2-3

[188] Yüzbaşı Von Herbert, *Plevne Meydan Muharebesi*, s. 149

[189] Yüzbaşı Von Herbert, *Plevne Meydan Muharebesi*, s. 56

2.4. Osmanlı Ordusunun Muharebe Düzeni

2.4.1. Osmanlı Askerî Kuvveti

Tuna ve Kafkaslar olmak üzere iki cephede cereyan eden 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sırasında Osmanlı ordusunun mevcudu hakkında kaynaklarda çeşitli rakamlar verilmektedir. Serasker Redif Paşa'ya göre Osmanlı kuvvetlerinin mevcudu savaş sırasında 300.000'i Rumeli'de, 100.000'i Anadolu'nun kuzeydoğusunda, geri kalanı da muhtelif bölgelerde olmak üzere toplam 490.000 nefer idi[190]. Mahmud Celaleddin Paşa'nın Mirat-ı Hakikat adlı eserinde Osmanlı ordusunun toplam mevcudu, İstanbul'daki ihtiyat kuvvetleriyle beraber 298.000 olarak belirtilmektedir[191]. Bir diğer çalışmaya göre de savaş sırasında Osmanlı ordusunun toplam mevcudu 350.000'i geçmekte idi[192]. Ancak arşiv belgelerindeki bilgilere göre Osmanlı ordusunun savaş sırasındaki mevcudu hakkında daha farklı veriler göze çarpmaktadır.

Tablo-1'de görüldüğü üzere 14 Mart 1293/ 26 Mart 1877 tarihi itibariyle daimi olan asker ile savaş dolayısıyla silahaltına alınarak, harp mevkilerine gönderilen asker miktarı ve kuvvetlerin dağılımı şöyleydi[193]:

---

[190] Nedim İpek, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı", *TÜRKLER,* c.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 11

[191] Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat II,* (Hazırlayan: İsmet Miroğlu), Berekât Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1983, s. 295

[192] Ayten Can Tunalı, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839 -1876),* s. 137-138; Muvazzaf piyade: her biri üç taburlu 44 alay, 4 taburlu bir alayı beher alaya bir tabur verilmek üzere 43 Avcı Taburu, ikisi müstakil tabur ki toplam 181 Piyade Taburu; Süvari: 50'şer bölüklü 25 alaydan toplam 150 bölük; Topçular: 24 süvari bataryası,77 piyade bataryası, 11 cebel bataryası ve 6 mitralyöz bölüğünden ibaret olarak toplam 118 bataryadan oluşurken buna ialveten Boğaz Muhafızı olarak kale topçuları ve istihkâm alayları mevcuttu; Altıncı Ordunun mevcudu sonradan kurulduğu için az olup Hazeri kuvvetin mevcudu 140.000 civarındaydı ve ihtiyatların celbiyle toplam 237.000 kişiye tekabül etmekteydi; Beşinci ve Altıncı Ordu bölgelerinde redif teşkilâtı tamamen kurulamamış, ancak redif kuvvetlerinin her biri dörder taburlu 39 alaydan teşkil edilerek mukaddem ve tali kısımlarına ayrıldı.

[193] ATASE, ORH, Kutu 84/Gömlek 48

Tablo 1. Osmanlı Ordusunun Mevcut Durumu

İstihkam	Mustahfıza skerinden ilah altına lınan	Mustahfıza askeri	İtfaiye Taburu	Sanayi Alayı	Dağ Top. Blk.	Süvari Alayı	Topçu Batar.	Tolam Tabur	Tabur				Ordu nosu
									Salis	Tali	Mukaddem	Nizâmiye	
1				2	4	7	24	112	28	28	28	28	1
1					2	4	12	96	24	24	24	24	2
1					2	4	12	129	24	32	32	41	3
1					2	4	12	96	24	24	24	24	4
1					2	4	12	93	31	24	24	24	5
2				----	2	4	12	30	-	-	10	20	6
								20	-	-	-	25	7
					1	-	2	9	-	-	-	9	Mısır Ask.
								36	12	12	12	-	Sahiller
8			3				12						----
15	160000	528000	3		14	26	98	621	133	144	154	190	Toplam

(Kaynak: ATASE, ORH, Kutu 84/Gömlek 48)

Bütün ordularda bulunan asker miktarı 190 Nizâmiye taburu, 154 Mukaddem tabur, 144 Tali tabur, 133 Salis tabur olmak üzere toplam 621 Piyade tabur; 26 Süvari alayı; 14 Dağ Topçu alayı; 3 İtfaiye taburu; 15 İstihkâm bölüğü; 132 Topçu bataryasıydı. Bunlardan 621 tabur, 21 Süvari alayı ile 132 Topçu bataryası düzenli askerlerden oluşan ordu miktarıdır. 528.000 Mustahfız askerinden 160.000'i silah altındaydı. Harp mevkilerine toplam 382.400 kişi gönderilmiş olup bunların 222.400'i düzenli askerlerdi. Mustahfız kuvvetleri hariç piyade taburu, süvari alayları, topçu taburlarının dağılımı şu şekildeydi[194]:

[194] ATASE, ORH, Kutu 84/Gömlek 48

Tablo 2. Mustahfız Kuvvetleri Hariç Birliklerin Mevkilere Göre Dağılımı

Mustahfız Kuvvetlerinden Hariç Piyade Taburu, Süvari Alayları, Topçu Taburları ve Mevkilere Dağılımı			
Sınıfların isimleri	Piyade Taburları	Süvari Alayları	Topçu Bataryası
Trablusgarb	3	-	-
İzmir	2	-	-
Hicaz	4	-	-
Mitroviçe	6	1	1
Yenipazar	24	(okunamadı)	4
Bosna	25	(okunamadı)	9
Hersek	50	1	4
İşkodra	24	-	10
Girid	16	-	-
Beğşehri ve Yanya	19	1	3
3. Ordu Dairesi	1	-	
4. Ordu Dairesi	105	4	12
5. Ordu Dairesi	18	3	-
6. Ordu Dairesi	30	3	-
7. Ordu Dairesi	21		-
Niş	14	(okunamadı)	2
Tuna ve Balkan Tarafı	132	(okunamadı)	49
Vidin	80	2	14
İstanbgul'da Sanayi Alayı ile birlikte	49		-
Toplam	621	21*	132*

(Kaynak: ATASE, ORH, Kutu 84/Gömlek 48)

* Bu rakam bir önceki tabloda verilen 26 toplam süvari alayı sayısıyla eşleşmemektedir. Her iki tabloda aynı beleye dayanarak ortaya çıkarıldığından buradaki farlılığın belgeyi yazan kişiden kaynaklandığı düşünülmektedir.

* Tablodaki rakamlara göre Topçu bataryası toplamı tabloda 132 olarak verilmiştir. Ancak rakamlar toplandığı zaman 108 elde edilmektedir. Ayrıca Tablo-2'de 98 olan topçu bataryası sayısı, Tablo-3'te 108'e çıkmıştır. Ancak buradaki farklılığın belgeyi yazan kişiden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Buna göre Osmanlı ordusunun mustahfızlar hariç toplam 621 tabur piyade taburu, 21 süvari alayı, 132 topçu bataryası mevcuttu. Gerek savaş başlayıncaya kadar gerekse savaşı takip eden günlerde ihtiyaçtan dolayı sevkıyat işlemleri devam etti. Bu doğrultuda her iki cephede de asker, tabur, bölük, alay sayılarında artışlar oldu.

Tablo 3. Tuna Taraflarında Silah Altında Bulunan Taburlar Hariç Bütün Orduların Miktarı ve Bulundukları Mevkiler

yade ıburu	Bölüğü	Süvari Alayı	Topçu Bataryası	İstihkâm Bölüğü		Tuna tarafında silah altında bulunan 24 tabur mustahfıza askeri i tertibin dışındadır
176	-	8	43	5	Tuna tarafında	
40	-	2	10	-	Niş Mevkindeki	
28	1	1	5	1	Mitroviçe'deki Yeni Pazar	
75	5	1	9	-	Bosna ve Hersek	
33	-	-	7	-	İşkodra	
19	-	1	3	-	Yanya ve Yenişehir	
88	-	4	22	2	Anadolu hududu, Erzurum, Kars, Bayezid, Ardahan'da	
25	-	3	-	-	Batum	
14	-	-	-	-	Girid Ceziresi	
3	-	1	-	-	Trablusgarb	
1	-	-	-	-	İzmir	
4	-	-	-	-	Hicaz	
4	-	-	3	-	3.Ordu	
21	-	3	5	-	5.Ordu	
30	-	2	14	1	6.Ordu	
21	-	-	6	1	7.Ordu	
32	-	1	5	-	Desaadet	
3	-	3	-	-	İstanbul'a gelecekler	
2	-	-	-	-	Nizâmiye Sanayi Taburu	
1	-	-	-	-	Tersane-i Amirede	
620	-	25	138	10	Toplam	

(Kaynak: BOA. Y..PRK.ASK 1/59)

Tablo-3'te görüldüğü üzere savaş başlamadan önce istihkâm bölüklerinin sayısı toplamda 7 iken bunu takip eden günlerde ve artan ihtiyaca binaen istihkâm bölüğünün

sayısı 10'a çıkmıştır. 621 olan piyade taburu sayısı 644'e çıkarıldı[195]. 1294/1878 tarihinde Rumeli ve Anadolu Ordularındaki asker miktarı ve dağılımı şu şekildeydi:

Tablo 4. 1877'de Osmanlı Ordusunun Asker Mevcudu ve Bölgesel Dağılımı

Seyyar top kıta	Yardımcı Süvari	Yardımcı Piyade	Süvari tabur	Piyade tabur			
48			1	39	Rusçuk Kolordusu	Tuna Şark Ordusu	Tuna Genel Kumandanı Mehmed Ali Paşa
30			2	30	Silistre Tümeni		
96			36	48	Şumnu Kolordusu		
24			-	11	Varna Tümeni		
24	540	1123	6	15	Hacıoğlu Pazarcığı Tüm.		
00			-	09	Varna'ya sevk olunan sonradan		
24			-	10	Sohum Tümenindan Varna'ya gönderilen		
246	540	1123	45	162			
15	-	-	-	20	Vidin, Lom ve Rahve Tümeni	Tuna Garb Ordusu Kumandan Osman Paşa	
70	1561	430	14	52	Plevne Kolor.		
42		-	5	32	Sofya,Berkofçaİzladi ve Orhaniye Tüm.		
127	1561	430	19	104	Sonradan Orhaniye'ye sevk olan 20 tabur		
60 İşkodra'dan gelen toplar hariç	3259	3057	3	83	Edirne ve Balkan Ordusu		Süleyman Paşa
144	8500		24	62	Kars Ordusu ile Kars ili	Anadolu Ordusu	Ahmed Paşa
	-		-	6	Penek Müfrezesi		
	15000		12	38	Bayezid Kolordusu		
	23500		36	106			
32	10847	92	2	32	Batum Kolordusu		Derviş Paşa

(Kaynak: BOA. Y..PRK.ASK 1/42)

195 Tablo-3'te 620 olan piyade taburu sayısında, Tuna tarafındaki silah altındaki 24 tabur dahil edilmemiştir. Bahsi geçen 24 tabur da eldeki 620 tabura eklenince tabur sayılarının toplamı 644 etmektedir. Bkz. BOA. Y..PRK.ASK 1/59

Tuna Şark Ordusunda 246 kıta seyyar top, 540 nefer Yardımcı süvari askeri, 1123 Yardımcı piyade askeri, 45 süvari taburu, 162 piyade taburu; Tuna Garp Ordusunda 127 kıta seyyar top, 1561 nefer Yardımcı süvari askeri, 430 Yardımcı piyade askeri, 19 süvari taburu, 104 piyade taburu; Edirne ve Balkan Ordusunda 60 kıta seyyar top, 3529 nefer Yardımcı süvari askeri, 3057 Yardımcı piyade askeri, 3 süvari taburu, 83 piyade taburu; Anadalu Harp Ordusunda 23.500 nefer Yardımcı süvari askeri, 36 süvari taburu, 106 piyade taburu; Batum Kolordusunda 32 kıta seyyar top, 10.847 nefer Yardımcı süvari askeri, 92 nefer Yardımcı piyade askeri, 2 süvari taburu, 32 piyade taburu mevcuttu[196].

2.4.1.1. Balkan Cephesindeki Osmanlı Askerî Kuvvetleri ve Muharebe Düzeni

Savaşın ilk zamanlarında Tuna Cephesi Başkumandanı, Serdar-ı Ekrem Müşir Çırpanlı Abdülkerim Nadir Paşa'ydı. Ancak daha sonra bu cephenin Umum Başkumandanlığı, önce Müşir Mehmet Ali Paşa'ya, ardından Müşir Süleyman Hüsnü Paşa'ya verildi. Balkan cephesindeki Osmanlı kuvvetlerinin kumanda dağılımı şöyleydi[197]:

- Rusçuk-Silistre-Şumnu-Varna arasındaki ordu, Doğu Tuna Ordusu olup kumandası Ahmet Eyüp Paşa'ya,
- Vidin'deki Batı Tuna Ordusu olup kumandası Osman Nuri Paşa'ya,
- İki ordu arasındaki kuvvetler, Balkan Ordusu olup kumandası Süleyman Hüsnü Paşa'ya verildi.

Savaş başlamadan önce Tuna cephesine sevk edilen asker dağılımı şöyleydi[198]:

[196] BOA. Y..PRK.ASK 1/42
[197] Manastırlı Mehmet Rıfat Bey, *93 Harbi Faciası*, Haz: Tahsin Yıldırım, DBY Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010, s. 59
[198] ATASE, ORH, Kutu 84/Gömlek 48

Tablo 5. Mart 1877 Tarihine Kadar Harp Bölgelerine Sevk Edilen Asker Miktarının Bölgesel Dağılımı

14 Mart 93/ 26 Mart 1877 Tarihine Kadar Savaş Bölgelerine Gönderilen Asker Miktarı										
Bütün Subay ve Neferlerin Toplamı	Süvari Bölüğü	İstihkâm Bölüğü	Dağ Topçu Taburu	Batarya	Tabur					Harp Mevkileri Adı
					Tabur-ı yekûn	Salis	Tali	Mukaddem	Nizâmiye	
32170	4	-	2	2	48	-	15	12	21	Hersek Tümeni
63735	12	1	-	14	77	2	37	21	17	Vidin Tümeni
15374	-	1	-	6	18	3	9	2		Rusçuk Tümeni-Ziştovi ve Niğbolu
5958	6	-	-	1	8	-	1	4	2	Dobruca Tümeni
16059	-	1	-	2	19	8	6	3	2	Silistre Tümeni
24145	10	-	-	8	29	5	3	14	7	Sofya Tümeni
23531	6	-	-	5	32	12	6	6	8	Şumnu Tümeni
8758		1	2	1	10		1	2	7 Mısriye	Varna Tümeni Mısır askeri dahil
8375	6	-	-	-	10	5	3	2	-	İslimye ve Kızanlık Tümeni
23815	16	-	1	8	24	-	6	11	7	Bosna Tümeni
19836	-		6	4	28	2	-	19	7	İşkodra Tümeni
6562	-	-	1	-	10	3	3	3	1	Yanya Tümeni
21490	2	1	4	-	26	5	5	8	8	Yenipazar Tümeni
9709	2	-	1	1	13	-	7	5	1	Niş Tümeni
5617	6	-	1	-	7	1	4	2	-	Mitroviçe Tümeni
										4.Ordu Bölgesi
18731	12	1	-	3	25	2	5	9	9	Kars

16693	6	1	-	3	21	7	7	-	7	Erzurum
6287	-	-	-	1	11	1	4	3	3	Ardahan
6014	6	-	1	2	11	-	3	4	4	Bayezid
14511	-	-	-	2	14	5	1	7	1	Batum
10417	-	-	-	-	14	-	4	4	6	Girit
7942	6	-	1	1	9	1	3	3	2	Yenişehir
16671	-	-	-	-	20	15	4	-	1	Tümenlere katılacak olanlar
382400	100	7	20	64	489	77	137	144	125	Genel toplam

(Kaynak: ATASE, ORH, Kutu 84/Gömlek 48)

Hersek Tümeni 48 tabur, 2 batarya, 2 dağ topçu taburu, 4 süvari bölüğü, 32170 nefer; Vidin Tümeni 77 tabur, 14 batarya, 1 İstihkâm bölüğü,12 süvari bölüğü, 63735 neferdir; Rusçuk-Ziştovi- Niğbolu Tümeni 13 tabur, 6 batarya, 1 İstihkâm Bölüğü, 15374 nefer; Dobruca Tümeni 5 tabur, 1 batarya, 6 süvari bölüğü, 5958 neferdir; Silistre Tümeni 19 tabur 2 batarya, 1 İstihkâm Bölüğü, 16059 nefer; Sofya Tümeni 29 tabur, 8 batarya, 10 süvari bölüğü, 24145 nefer; Şumnu Tümeni 32 tabur, 5 batarya, 6 süvari bölüğü, 23531 nefer; Varna Tümeni(Mısır askeri ile beraber), 10 tabur, 1 batarya, 2 dağ topçu taburu, 1 İstihkâm Bölüğü, 8758 neferdir; İslimye ve Kızanlık Tümeni 10 tabur, 6 süvari bölüğü, 8375 neferdir; Bosna Tümeni 24 tabur, 8 batarya, 1 dağ topçu taburu, 16 süvari bölüğü, 23815 nefer; İşkodra Tümeni 28 tabur, 4 batarya, 6 dağ topçu taburu, 17839 nefer; Yanya Tümeni 10 tabur, 1 dağ topçu taburu, 6562 neferdir; Yenipazar Tümeni 26 tabur, 4 dağ topçu taburu, 1 İstihkâm Bölüğü, 2 süvari bölüğü, 21490 neferdir; Niş Tümeni 13 tabur, 1 batarya, 1 dağ topçu taburu, 2 süvari bölüğü, 9709 neferdir; Mitroviçe Tümeni 7 tabur 1 dağ topçu taburu, 6 süvari bölüğü, 5617 neferdir. Bu durumda savaşın başlamadan önce Tuna (Balkan) cephesine sevk edilen Osmanlı kuvvetlerinin toplamı 351 tabur, 52 batarya, 18 dağ topçu taburu, 5 istihkâm bölüğü, 70

süvari bölüğü, 285.134 neferdir [199]. Bu rakamlara Mısır askerleri de dâhil olup, savaşta bu askerlerden fayda sağlanamadı[200].

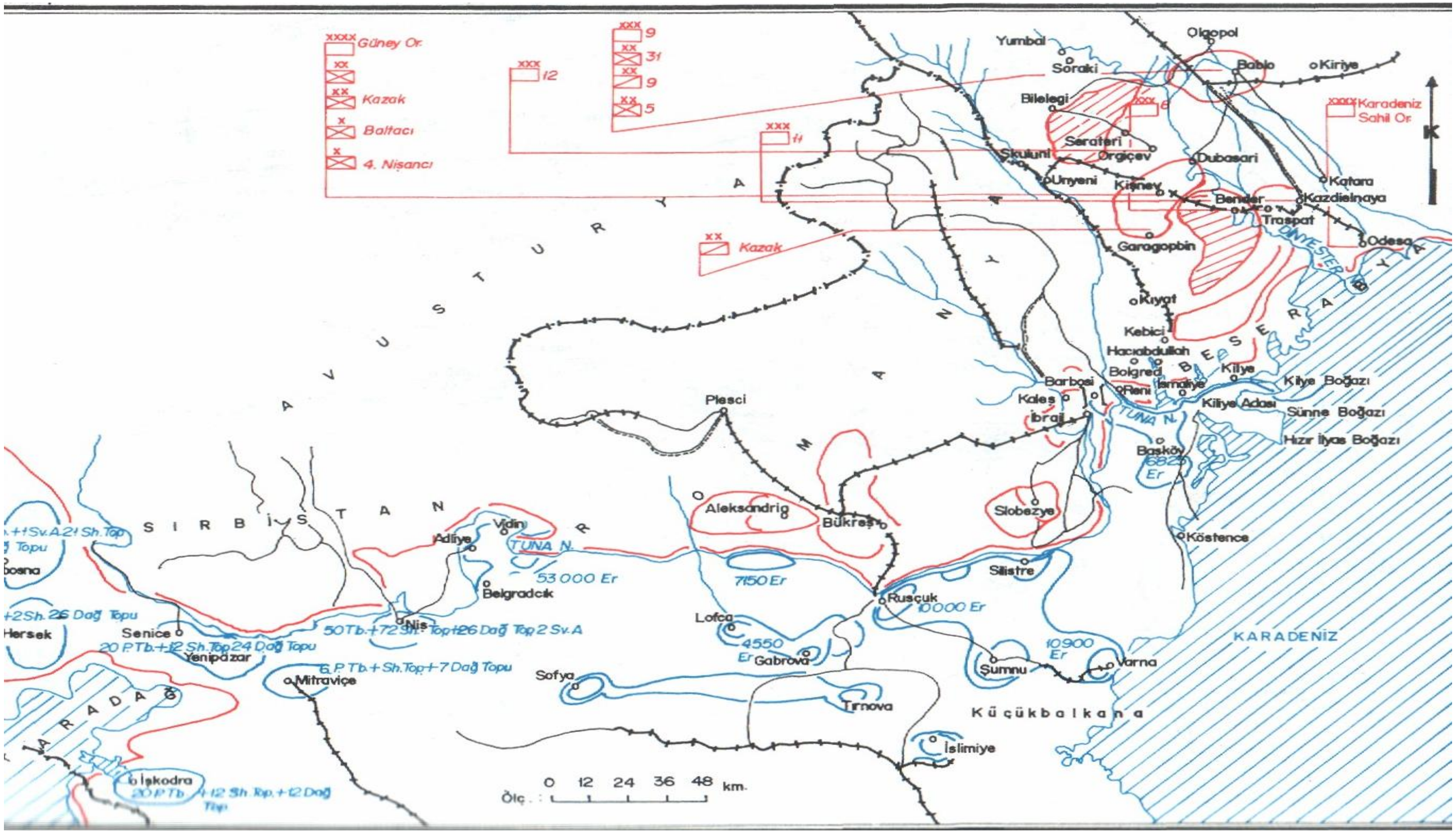
Rusların savaş hazırlığına karşı Osmanlı Devleti de askeri yığınak yapmaya başladı. Savaş ilân edildiği sırada Balkanlarda Rusların karşısındaki Osmanlı kuvveti, 171 piyade taburu, 110 sahra topu, 3 süvari alayı, 95 dağ topu, 92.425 neferden ibaretti. (Bkz. Kroki-1) Savaş başlamadan önce bölgeye sevkedilen 351 tabur, 52 batarya, 18 dağ topçu taburu, 5 istihkâm bölüğü, 70 süvari bölüğü, 285.134 neferin tamamı cephede değildi.

---

[199]ATASE, ORH , Kutu 67/Gömlek 63; Bazı kaynaklarda, Rumeli cephesindeki Tuna Ordusu mevcudu, 202 piyade taburu, 8 süvari alayı, 42 top bataryası, 100.000 nefer Tuna Şark ordusunda, 35.000 nefer Tuna Garb ordusunda, 51.000 nefer Tuna Cenub ordusunda olmak üzere 186.000 nefer mevcut olup, savaş başlarındaki nefer mevcudu yaklaşık 200.000 civarında gösterilmektedir. Ancak bu çalışmada ATASE ve Başbakanlık Osmanlı Arşivinden temin edilen belgeler esas alındı. Bkz. Erol Özbilgen, *Osmanlıların Balkanlardan Çekilişi*, s. 91

[200] Bu grubun birçoğu, geri hizmette bulunmak için kendi silahlarıyla parmaklarını kopardılar. "… *garibdir ki hastaneye getürülen iki yüz kırk dört nefer Mısır askerinin sağ ellerinde baş parmakları kesili idi tüfenk ile sağ elinin baş parmağı muhafa oluna geldiğine nazaran bunların muharebede vuku'una imkân olmadığından bizzat kendüleri kesmiş olmalarından başka mana virilemez*" 27 Eylül 1877 Bkz. BOA, Y.PRK.ASK., 1/67; Charles S. Ryan, *Kızılay Emri Altında Pilevne ve Erzurum'da (1877-1878 Rus-Türk Harbi),* Çev: Ali Rıza Seyfioğlu, Milli Eğitim Basımevi, 1. Baskı, İstanbul 1962, s. 85

Kroki 1. Savaş İlân Edildiği Sırada Balkanlardaki Osmanlı ve Rus Kuvvetleri

(Kaynak: Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi,* Krokiler)

3 Kanun-ı Evvel 1293/ 15 Aralık 1877 tarihinde Rumeli'deki Osmanlı askerinin miktarı şöyleydi[201]:

Tablo 6. Aralık 1877 tarihinde Rumeli'deki Osmanlı askerinin bölgesel dağılımı

Bulunduğu Yer	**Mevcut**	**Tabur Adedi**
Tuna Şark Ordusunun Kadıköy mevkiinde Osman Pazarı'nın yaylak ve Elene mevkilerine kadar imtidad eden	50.000	93
Rusçuk, Varna, Hacıoğlu Pazarcığı mevkilerindeki Mısır askeri	10.000	13
Silistre, Rusçuk, Şumnu, Varna kalesinde bulunan	25.000	45
Hacıoğlu Pazarcığı mevkiinde	5000	12
Vidin ve tevabında	12.000	21
Niş ve Şehirköyü tevabında	5000	9
Mitroviçe, Ragozna Balkanı, Yenipazar ve Seniçe ve Yenivaroş ve Perepol mevkilerinde	6000	13
Şıpka ve Kızanlık'ta	2200	4
Hain ve Frediç Boğazı mevkilerinde	4500	10
Yeni Zağra ve Tırnova istasyonunda	500	1
Istraka, Demirkapı, Keçidere, İslimiye, Akdere ve çalıkavak mevkilerinde	4500	19
Filibe, Toryan, Rahmanlı, Karlova, Avretalan, Perasadem derbendi mevkiinde	3500	7
Kamarlı, İzladi, Sofya, Letkova, Tovrak mevkilerinde	30.000	96
Edirne'de	500	1
Toplam	178.500	353

(Kaynak: Süleyman Hüsnü Paşa, *Umdetü'l-Hakayık VI.*, Askeri Matbaa, İstanbul 1928, s. 214-215)

Savaş başladığı sıralarda Balkanlardaki asker miktarı 285.134 iken savaşın sonlarına doğru bu rakam 178.500'e düştü. Bu durum savaş sırasında askerlerin şehit düşmesi, yaralanması, hastalanması ve firar etmesiyle açıklanabilir. Osmanlı

[201] Süleyman Hüsnü Paşa, *Umdetü'l-Hakayık VI.*, Askeri Matbaa, İstanbul 1928, s. 214-215

Devleti'nin yeni kurulan düzenli ordusunun eksiklikleri henüz tamamlanmadığından, savaş sırasında bazen taburlar sayı ve sınıflarına bakılmaksızın birleştirildi. Farklı alayların birleştirilmesinden livalar, bunların birleştirilmesinden tümenlar, bazen de kolordu ve ordular oluşturuldu. Örneğin savaşın ilk başladığı sıralarda Balkan cephesinde 450 civarında olan piyade taburu sayısı (Bkz. Tablo-4) savaşın sonlarına doğru Tablo-6'da görüldüğü üzere 350 civarına düştü. Bu düşüş savaş sırasındaki kayıplardan, firarlardan ve yaralı-hasta olanların hastanede olmasından kaynaklanmaktaydı.

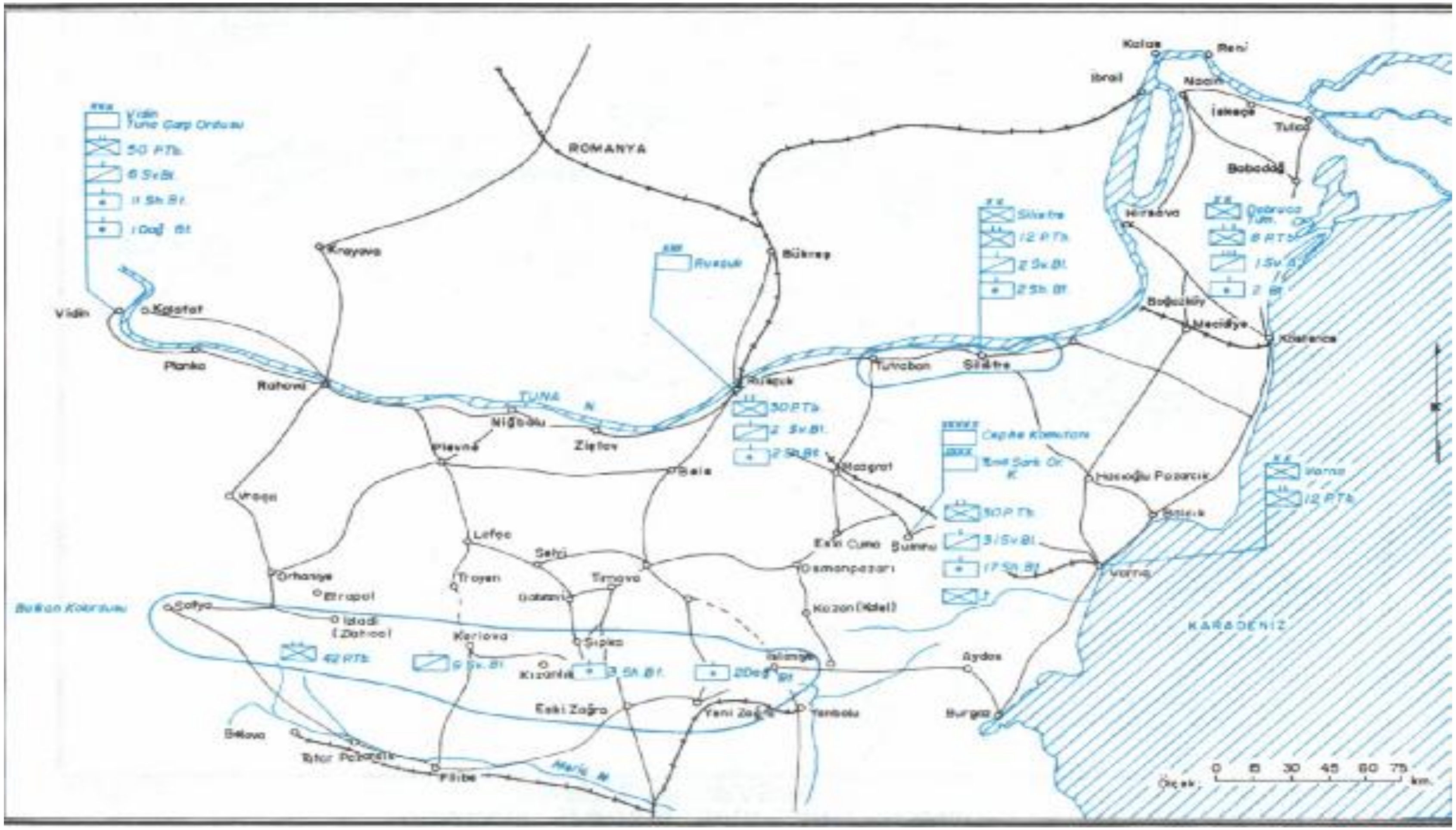
Ordunun araç, gereç, erzak, barınma, silah, cephanesi tabur üzerinden hesap edilmesi, daha üst birimlerin örgütlenmesi ve eğitimi henüz tamamlanmış olduğundan, birliklerin savaş alanlarındaki stratejik hareketleri "tabur talimi" düzeyinde kaldı. Bundan dolayı savaş alanında ordular ve kolordular düzeyinde büyük birliklerle stratejik hareketler yapacak seviyeye gelinemedi[202].

26 Haziran'da Balkanlar'daki Osmanlı kuvvetlerinin konuş şekli şöyleydi: 50 Piyade Taburu, 6 Süvari bölüğü, 11 sahra bataryası, 1 dağ bataryasına haiz olan Tuna Garp Ordusu, Vidin'de konuşlandı. Rusçuk'ta 30 piyade taburu, 2 süvari bölüğü, 2 sahra bataryası mevcuttu. Silistre'de 12 piyade taburu, 2 süvari bölüğü, 2 sahra bataryası mevcuttu. Dobruca'da 8 piyade taburu, 1 süvari alayı, 2 batarya mevcuttu. Şumnu'daki Tuna Şark Ordusunun 30 piyade taburu, 31 süvari bölüğü, 17 sahra bataryası vardı. Varna'da 12 piyade taburu bırakıldı. İzladi-Karlova-Kızanlık-Şıpka-İslimye doğrultusunda konuşlanan Balkan Kolordusuna bağlı birliklerin mevcudu ise 42 piyade taburu, 9 süvari bölüğü, 3 sahra bataryası, 2 dağ bataryasından ibaretti.(Bkz. Kroki-2)

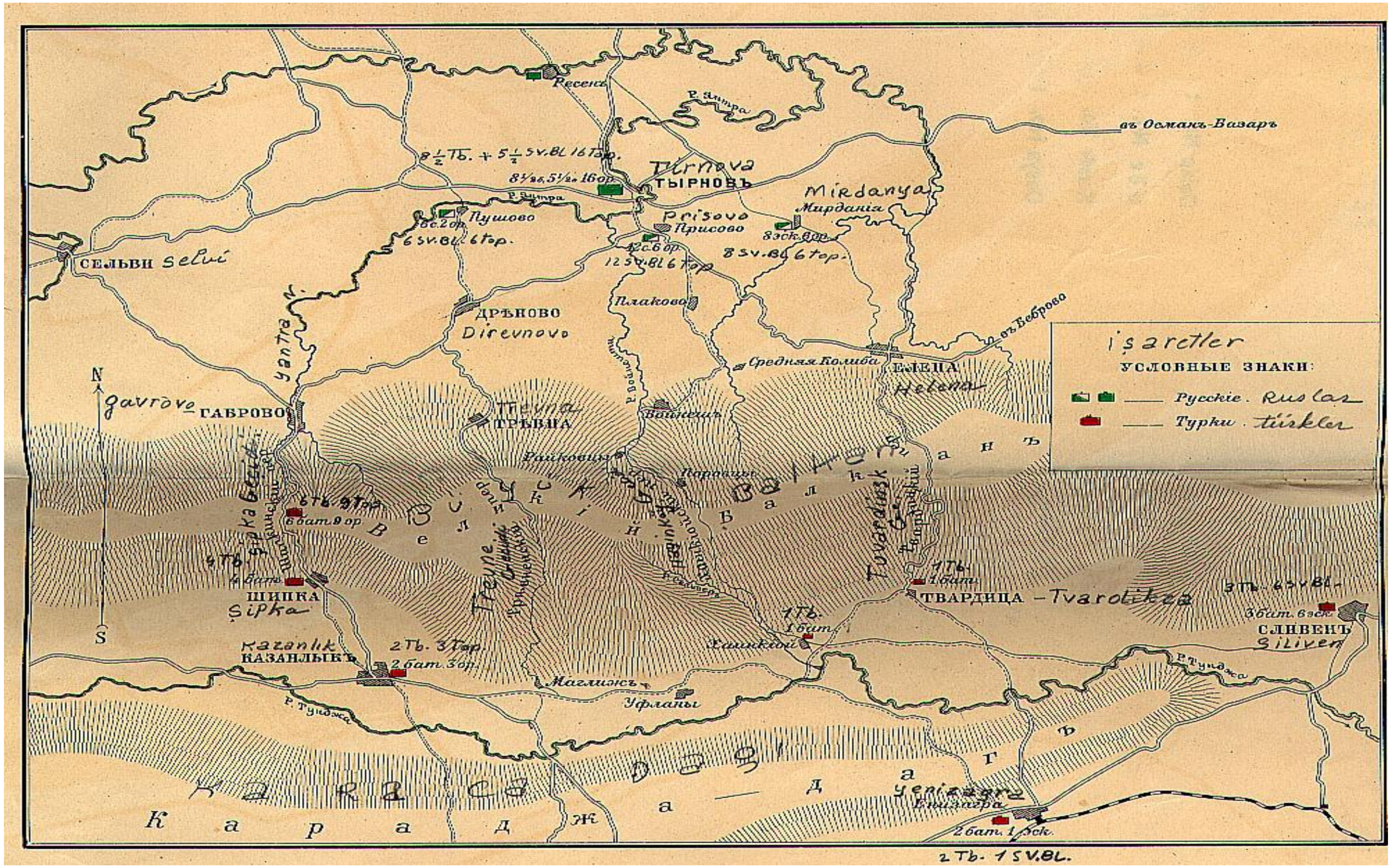
[202] Erol Özbilgen, *Osmanlıların Balkanlardan Çekilişi,* s. 94

Kroki 2. 27 Haziran 1877 Tarihinde Balkanlar'daki Osmanlı Kuvvetlerinin Konuşu

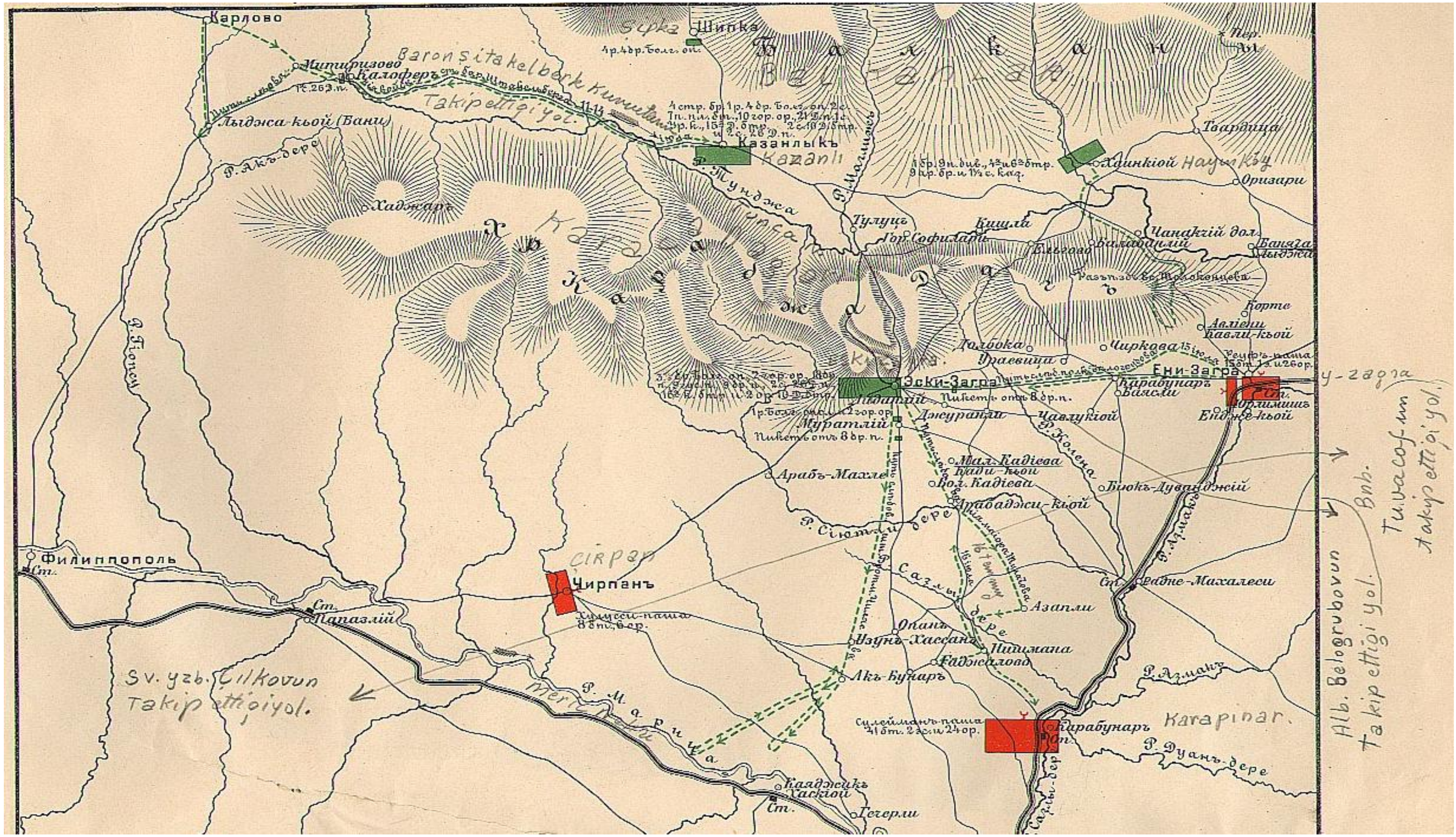
(Kaynak: Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi,* Krokiler)

Harita 1. 27 Haziran 1877 Tarihinde Her İki Tarafın Kuvvetlerinin Konuşu-Balkanlar

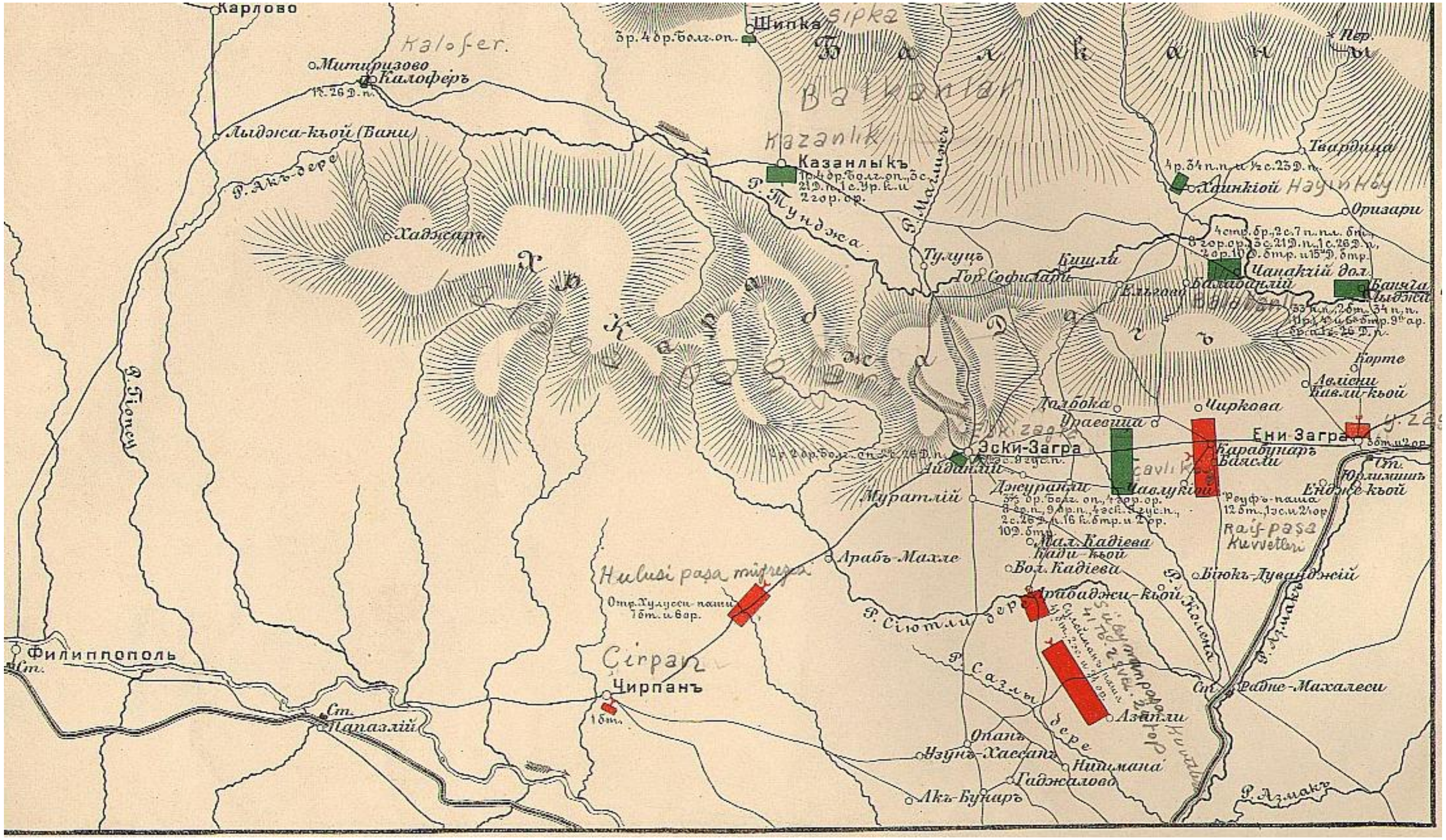
(Kaynak: ATASE, ORH. Kutu.4/Gömlek:113)

Harita 2. 16-17 Temmuz 1877'de İki Taraf Ordularının Konuş Şekli- Balkanlar

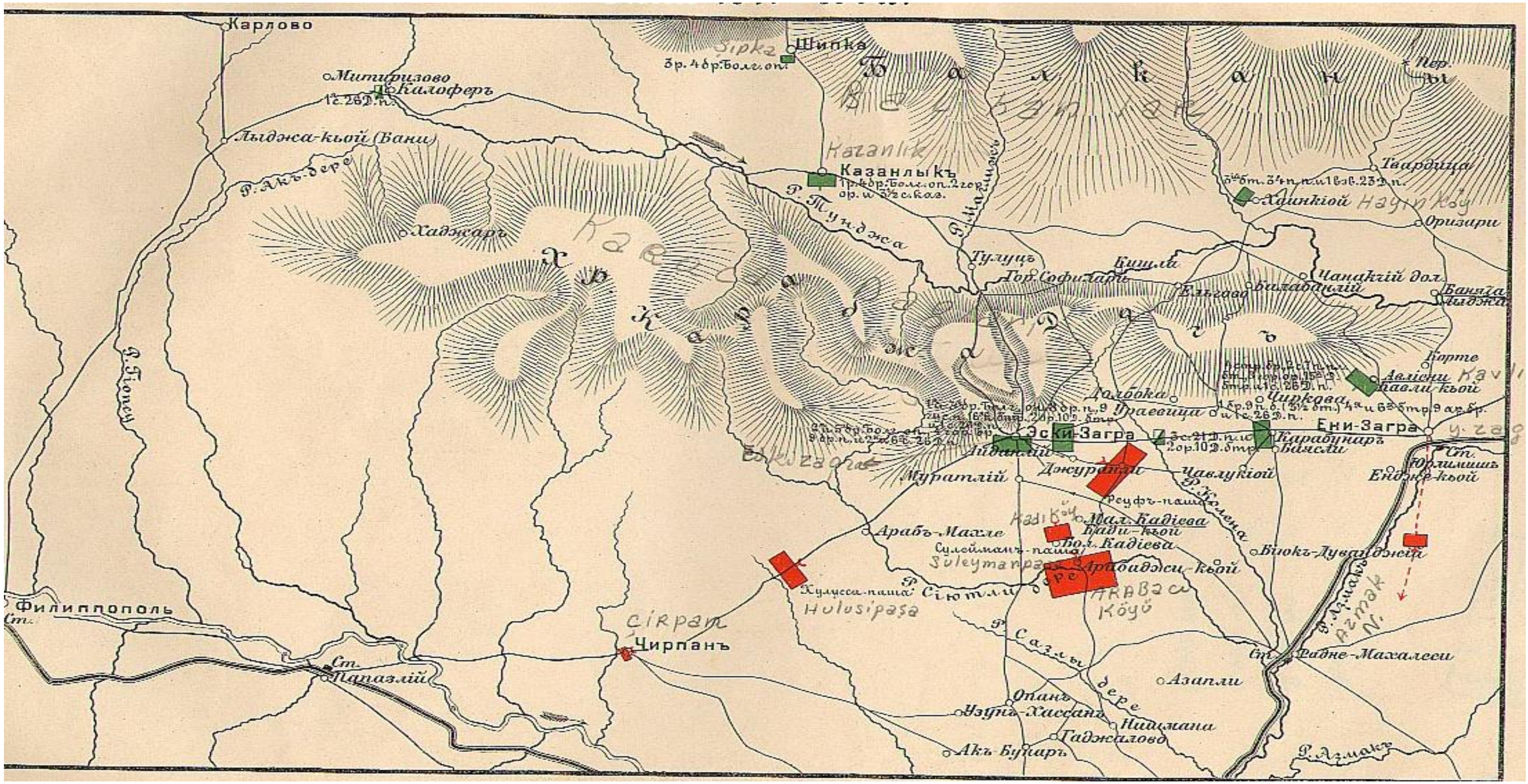
(Kaynak: ATASE, ORH. Kutu.4/Gömlek:121, 1)

Harita 3. 17-18 Temmuz 1877'de Her İki Taraf Ordularının Konuş Şekli- Balkanlar

(Kaynak: ATASE, ORH. Kutu.4/Gömlek:121, 1C)

Harita 4. 18-19 Temmuz 1877'de Her İki Taraf Ordularının Konuş Şekli- Balkanlar

(Kaynak: ATASE, ORH. Kutu.4/Gömlek:121, 1A)

2.4.1.2. Kafkas Cephesindeki Osmanlı Askerî Kuvvetleri ve Muharebe Düzeni

Kafkas cephesindeki orduların kumandası Müşir Ahmet Muhtar Paşadaydı. Erzurum'da Müşir Kurt İsmail Paşa, Batum'da Müşir Derviş Paşa birlikleri bulunmaktaydı[203]. Buradaki kuvvetler dağılımı ise şöyleydi: Kars'ta 25 tabur, 3 batarya, 1 İstihkâm bölüğü, 12 süvari bölüğü, 18731 nefer; Erzurum'da 21 tabur, 3 batarya, 1 İstihkâm bölüğü, 6 süvari bölüğü, 16.693 nefer; Ardahan'da 11 tabur, 1 batarya, 6287 nefer; Bayezid'de 11 tabur, 2 batarya, 1 dağ topçu taburu, 6 süvari bölüğü, 6014 nefer; Batum'da 14 tabur, 2 batarya, 14511 nefer mevcuttu[204]. Toplam mevcut 82 tabur, 11 batarya, 1 dağ topçu taburu, 24 süvari bölüğü, 2 istihkâm bölüğü ve 62.236 nefer idi.

31 Mart 93/ 12 Nisan 1877 tarihi itibariyle Anadolu Harp Ordusunda, 2046 yönetici ve subay, 66.530 nefer, 63 sıhhiye memuru olmak üzere toplam 68.611 mevcut bulunmaktaydı[205](Bkz. Tablo-7).

---

[203] Manastırlı Mehmet Rıfat Bey, *93 Harbi Faciası*, s. 77
[204] BOA. Y.PRK.ASK. 1/42
[205] ATASE, ORH, Kutu 84/ Gömlek 50

Tablo 7. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinde, Anadolu Harp Ordusunu Teşkil Eden Ordu ve Tümenların Mevcut ve Gayrı Mevcutları

Anadolu Harp Ordusunu Teşkil Eden Ordu ve Tümenların Mevcut ve Gayrı Mevcutları								
	Birinci Tümen	Kars Kolordusu	Ardahan Tümeni	Bayezid Tümeni	Erzurum Tümeni	Batum Tümeni	(I. Tümen hariç) Genel toplam	Genel toplam
Yönetici ve Subay Mevcudu	288	649	182	285	356	286	1758	2046
Silahlı er Mevcudu	8469	20355	6668	7151	13782	10105	58061	66530
Sıhhiye Memuru Mevcudu	24	29				10	39	63
Toplam Mevcut	8753	21033	6850	7436	12458	10401	59858	68611
Yönetici ve Subayların Gayrı Mevcudu	27	51	17	1	11	26	106	133
Silahlı er Gayrı Mevcudu	565	1375	447	11	1344	677	3814	4379
Sıhhiye Memuru Gayrı Mevcudu								
Toplam Mevcut	592	1426	464	12	1355	663	3920	4512
Genel Toplam		22459	7312	7448	15493	11044	63778	63778

(Kaynak: ATASE, ORH, Kutu 84/ Gömlek 50)

Ahmed Muhtar Paşa emrindeki askerleri dört kısma ayırarak savaş nizamına soktu. Van, Doğubayazıt ve Eleşkirt birlikleri sağ kanat tümeni, Kars ve civarındaki birlikleri üç tümen şeklinde Kars Ordusu olarak, Ardahan'daki birlikleri Ardahan

tümeni olarak, daha içerdeki birlikleri ihtiyat birliği olarak konuşlandırıldı[206]. (Bkz. Kroki-3)

Bu cepheye, Batum dışında Anadolu harp ordusuna savaşın başından sonuna kadar gönderilen asker miktarı ise (Nizâmiye, Redif, Mustahfız) şöyledir[207]:

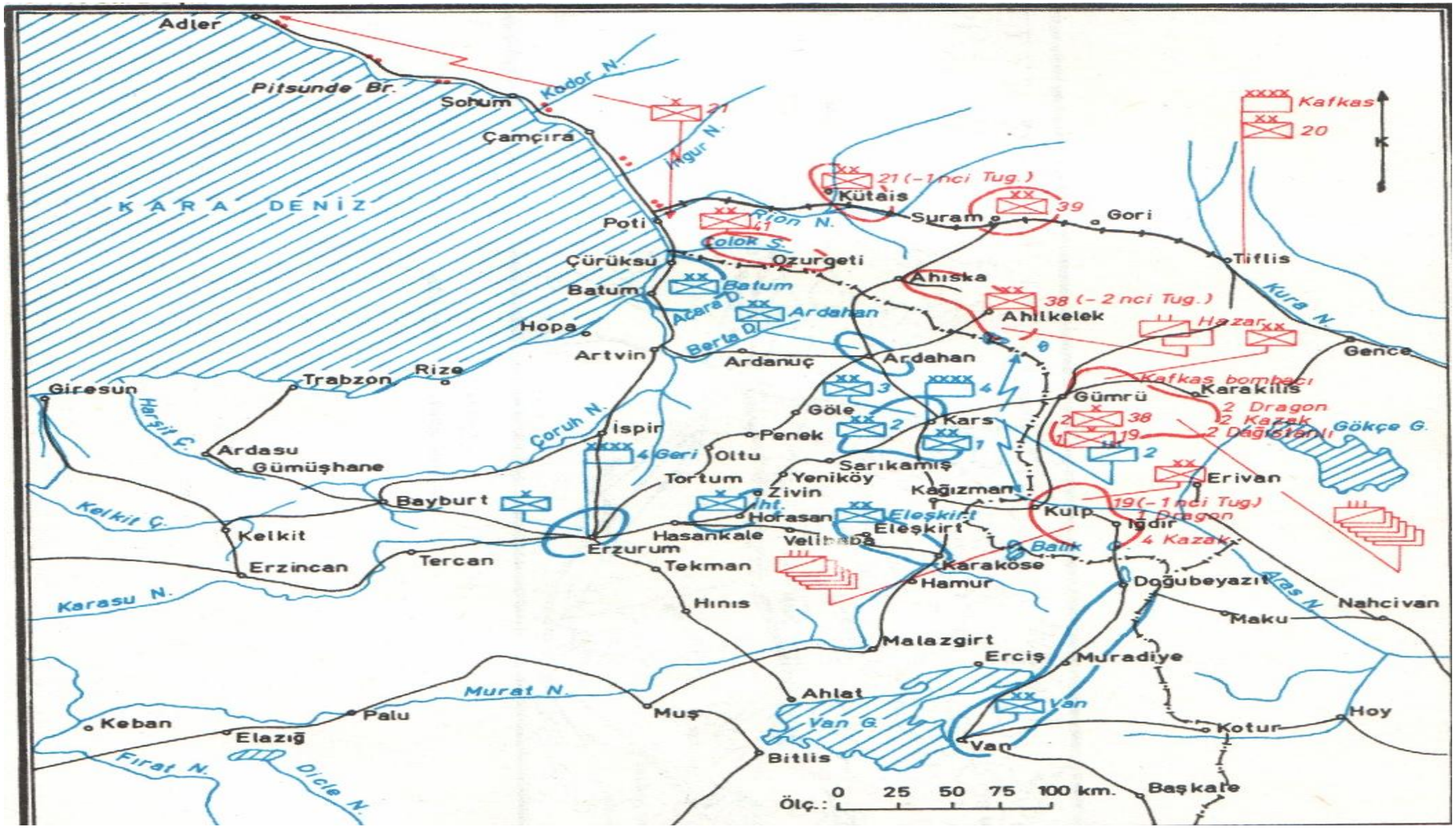
Tablo 8. Nisan 1877 tarihinde hizmet veya hastanede ve silah elde hazır bulunan asker miktarı

12 Nisan 1293/24 Nisan 1877 tarihinde hizmet veya hastanede ve silah elde hazır bulunan	56.760
Harbin ilânından itibaren elli gün içinde gönderilen	21.444
Piyade ve süvari olarak Ağustos sonuna kadar gelen	4455
3 Kasım'dan 4 Aralık'a kadar gelenler	9258
Baştan sona kadar gelenler	12.861
Toplam	104.778

(Kaynak: Gazi Ahmed Muhtar Paşa, *Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Sanisi*, (Sad: Nuri Akbayar, (Çev:Yücel Demirel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1996, s. 276

[206] Manastırlı Mehmet Rıfat Bey, *93 Harbi Faciası*, s. 85
[207] Gazi Ahmed Muhtar Paşa, *Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Sanisi*, (Sad: Nuri Akbayar, (Çev:Yücel Demirel), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1996, s. 276

Kroki 3. 24 Nisan 1877 Tarihinde Kafkas Cephesindeki Her İki Taraf Ordularının Konuş Şekli

(Kaynak: Şadi Sükan, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı, krokiler)

2.4.2. Rus Askerî Kuvveti ve Muharebe Düzeni

Rusya'nın seferberlik ordusu, düzenli askerler ile düzensiz birliklerden oluşmaktaydı. Düzenli askerler, sahra askerleri ve yerel askerler olmak üzere iki gruba ayrılmıştı[208]. Bunun haricinde bir de ihtiyat sınıfı mevcuttu[209]. Düzensiz birlikleri Kazaklar, Trans-Kafkasya'daki ve Orta Asya'daki yerel birlikler oluşturmaktaydı[210]. 1874 yılında Rusya seferberlik ordusu 330.000 düzenli asker, 235.000 faal yedek, 200.000 ihtiyat askeri olmak üzere toplam 765.000 kişiydi[211].

Ruslar savaşa yaklaşık bir öncesinden hazırlanmaktaydı. Bu nedenle savaş ilân edilmeden evvel Avusturya, Sırbistan, Karadağ ve Romanya sınırlarına bu devletlerin de yardımıyla kuvvet yığılmıştı. Karadeniz'de Odesa, Dinyester Nehri ve Baserabya'dan, Tuna uzantısında ordularını konuşlandırmışlardı. Eylül ayının sonlarından itibaren Odessa, Harkov, Kiyef Ordularının tamamı ile Kafkas bölgesi ordusunun bir kısmının sefere hazırlanması emredildi. 1876 yılının Aralık ayında kısmî hareket için 20 piyade ve 8 süvari tümeni, 3 tüfekçi bölüğü, 2 istihkâm bölüğü ile deneyimli Kazakların bir kısmı, atlı birlikler için 70.000 at hazırlandı. 33.000 tecrübeli Kazak, gerektiğinde 225.000 yedek asker hazır tutuldu. 1877 yılında 195.000 kişi silah altına alınırken, 300.000 ihtiyat askeri de savaşa hazır durumdaydı[212]. Rus seferberlik ordusu 390.000 kişi olup, 130.000'i seyyar orduda, 60.000'i Karadeniz sahilinde, 40.000'i Kafkaslarda olup, 730.000 de ihtiyat askeri mevcuttu ki Rus kuvvetlerinin yalnızca 1/3'ü harekete geçirilmişti[213]. Ayrıca Rus ordularında Kürt, Ermeni, Çerkez gönüllü birlikleri de mevcuttu[214].

2.4.2.1. Balkanlar'daki Rus Ordusu

Rusların Balkanlardaki ordusuna Çar'ın kardeşi Grandük Nikolay Nikolayeviç Başkumandanlık etmekteydi. Karargâh Romanya hududuna yakın olan Kişnef'te[215] olup askerler Prut ve Dinyester nehirleri arasında toplanmıştı. Zaten savaş başlamadan önce Rusya ve Romanya arasında yapılan anlaşmaya göre Kişnef civarındaki Romanyalı

---

[208] F.V. Greene, *The Russian Army and Its Campaings in Turkey in 1877-1878*, New York, 1879, s. 20
[209] F.V. Greene, *The Russian Army and Its Campaings in Turkey in 1877-1878*, aynı yer
[210] F.V. Greene, *The Russian Army and Its Campaings in Turkey in 1877-1878*, aynı yer
[211] F.V. Greene, *The Russian Army and Its Campaings in Turkey in 1877-1878*, s. 42
[212] F.V. Greene, *The Russian Army and Its Campaings in Turkey in 1877-1878*, aynı yer
[213] A.B., Şirokard, *Osmanlı-Rus Savaşları*, s. 408-409
[214] A.B., Şirokard, *Osmanlı-Rus Savaşları*, aynı yer
[215] Ahmed Saib, *Son Osmanlı Rus Muharebesi,* s. 19

memurlar görevlerini Ruslara terk etmişlerdi[216]. Böylece Rusların konuşlanması kolaylaştı. 4 Kolordu, 1 Kazak süvari tümeni, 1 Avcı Tugayı, 5 batarya (her bataryada 8'er top olmak üzere) ile takviyeli General Skobelev birliklerinden oluşturulmuştu[217]. Savaş başladığı sıralarda Rusların Balkanlar'da 180 tabur, 200 süvari bölüğü, 800 top ve 200.000 neferi mevcuttu[218]. Buna ilaveten Ruslara yardım etmek üzere, Romanya'nın 52 piyade, 4 istihkâm taburu, 40 süvari bölüğü, 144 top; Karadağ'ın 26.000 nefer (35 tabur), 55 top; Sırbistan'ın 136 tabur piyade, 32 bölük süvari, 54 bataryası (yaklaşık 150 top) hazır bulundurulmuştu[219]. Savaş sonlarında Rusların Rumeli'deki asker miktarı 248.800 olup bunun sadece 150.644'ü muharebe alanındaydı[220]. Geri kalan askerlerin bir kısmı hasta, sakat, bir kısmı geri hizmette bulunmakta, bir kısmı da harbende(seyis) veya ajanlık yapmaktaydı[221].

13 Ağustos 93/ 25 Ağustos 1877 tarihinde Rusların Dobruca hariç Balkanlarda bulunan kuvvet miktarı şöyleydi[222]: Sağ cenah 52.000, merkez ordu 46.000, sol cenah 54.000 olmak üzere toplam 152.000 nefer, ihtiyat kuvveti olarak 20.000 kişilik Ulah (Eflak) Ordusu, Baserabya'dan gelen 24.000 kişilik 3. Kolordu, Petersburg'dan yola çıkan 40.000 kişilik Hazar Ordusu olmak üzere toplam kuvvet 236.000 kişiydi. Balkanlardaki Rus kuvvetlerinin dört kolorduya ayrıldığını ve her kolordunun en az 40.000 kişiden oluşturdukları göz önüne alınırsa, Rusların Balkanlardaki ordusunun 250.000 civarında olması kuvvetle muhtemeldir.

Rusya'nın 27 Haziran 1877 tarihinde aldığı muharebe düzeni şöyleydi: General Gurko komutasındaki Rus kuvvetleri, Tuna'nın kuzeyinde Tırnova ve civarında konuşlandırıldı. Buradaki Rus askeri kuvveti, 34 top, 8.5 piyade tabur, 31.5 süvari bölüğü idi. (Bkz. Harita-1)

Rusların Tuna'yı geçmesinden sonra her iki taraf ordularının muharebe düzeni değişti. 16-17 Temmuz 1877'de Ruslar Karacadağ'a kadar ilerlediklerinden, Osmanlı kuvvetleri Çırpan, Yeni Zağra ve Karapınar'a kadar geri çekilerek buralarda konuşlanmak zorunda kaldı. (Bkz. Harita-1) Hulusi Paşa müfrezesi Çırpan'a çekilirken,

---

216 Ahmed Saib, *Son Osmanlı Rus Muharebes,* aynı yer

217 Manastırlı Mehmet Rıfat Bey, *93 Harbi Faciası*, s. 42

218 F.V. Greene, *The Russian Army and Its Campaings in Turkey in 1877-1878,* s. 140

219 Erol Özbilgen, *Osmanlıların Balkanlardan Çekilişi*, s. 90

220 "*Bu günkü gün Rusya'nın Rumeli'de bulunan askeri iki yüz kırk sekiz bin kişi olub bunlardan yüz elli bin altı yüz kırk dördü muharebe halinde küsürünün çoğu hasta ve bir takımı da sakalık harbendelik ve işçilik gibi ordu hıdemâtında bulunduğu ıstıtla'at-ı hafiyedendir…*" 17 Şaban 1294/ 26 Ağustos 1877 Bkz. BOA, Y.PRK.ASK. 1/40, Lef 1/1

221 BOA, Y.PRK.ASK. 1/40, aynı belge

222 ATASE, ORH V, Kutu 110/Gömlek 149

Arabacıköy civarındaki Süleyman Paşa kuvvetleri 41 tabur, 2 süvari bölüğü, 21 toptan ibaretti. Eski Zağra yakınlarındaki Raif Paşa kuvvetleri 12 tabur, 1 süvari bölüğü ve 2 toptan ibaretti. (Bkz. Harita 2-3)

2.4.2.2. Kafkaslar'daki Rus Ordusu

Rusların Anadolu'daki ordularının başkumandanlığına, önce Ermeni asıllı General Melikof, Zivin muharebesinden sonra Çar'ın kardeşlerinden Grandük Mihail Nikolayeviç getirildi[223]. Karargâh Odessa'daydı[224].

Rusların Kafkas cephesindeki kuvveti 12 Nisan 1877 tarihi itibariyle 160.000 nefer, 456 sahra ve 148 kuşatma topu bulunmaktaydı[225]. Bunlardan 70 piyade ve süvari ile 232 sahra topu fiilen cepheye sürülüp 9000 asker ve 4 top, Poti'den Novorosiysk'e kadar olan şeridi korumakla görevlendirildi[226]. 13.000 asker ve 8 top ihtiyat olarak ayrıldıktan sonra geri kalanları Kuban, Ters ve Dağıstan bölgelerinde bırakılmıştı[227]. Sadece Kars'ta 55.00 piyade askeri, 8000 süvari askeri, 228 de top mevcuttu[228]. Mahmud Celaleddin Paşa da Kafkaslardaki Rus kuvvetlerini savaş başlarında 159.689 asker ve 336 sahra topu olarak belirtmiştir[229]. Buradan yola çıkarak Rusların Kafkas cephesindeki kuvvet miktarının 160.000 nefer civarında olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu kuvvetlerden 125.000 nefer ile 189 top aktif olarak cepheye sürülmüştü.[230]

Rus ordusu dört kola bölünerek hareket etti. General Loris Melikof kumandasında 30.000 kişilik büyük kuvvetler, merkez kolu teşkil ederek Gümrü'den Kars'a; General Tergukasof kumandasındaki 20.000 kişilik Revan Kolordusu/Sol Kol Ezbahir'den Bayezid'e; General Devel kumandasındaki 15.000 kişilik Ahalçık Kolordusu/Sağ kanat Ahılkelek'den Ardahan üzerine; General Oklobico kumandasındaki 20.000 kişilik Dübon Kolordusu Batum'a sevk olundu. Bunlardan başka Kuban, Terek, Ardahan Kazaklarından oluşan 4300 piyade ve 16.500 süvarisi de hazır bulunduruldu[231].

---

[223] Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 96
[224] Manastırlı Mehmet Rıfat Bey, *93 Harbi Faciası,* s. 43
[225] A.B., Şirokard, *Osmanlı-Rus Savaşları*, s. 437
[226] A.B., Şirokard, *Osmanlı-Rus Savaşları*, aynı yer
[227] A.B., Şirokard, *Osmanlı-Rus Savaşları*, aynı yer
[228] .V. Greene, *The Russian Army and Its Campaings in Turkey in 1877-1878,* s. 380
[229] Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat II,* s. 292
[230] Manastırlı Mehmet Rıfat Bey, *93 Harbi Faciası*, s. 96
[231] Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat II*, s. 334

Savaş başlarında Rusların sınırlarda yaklaşık olarak 400.000'den fazla askeri mevcut olup, buna Romanya'nın 80.000-100.000 kişilik ordusu[232] ile Karadağ ve Sırbistan kuvvetleri de eklenince toplam 600.000 civarında Rus askeri kuvvetinin olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Rus taburlarının her biri 900-1000 neferden oluşurken Osmanlı taburlarının her biri ortalama 400 neferden oluşmaktaydı[233]. 382.400 kişilik Osmanlı askeri kuvvetinin karşısında 600.000'e yakın Rus askeri kuvveti bulunmaktaydı ve bu demek oluyordu ki Rus askeri kuvveti, Osmanlı askeri kuvvetinin yaklaşık olarak iki katı kadardı.

2.4.3. Osmanlı Donanması ve Muharebe Düzeni

Osmanlı deniz harekâtının amacı, kıyıların güvenliğini sağlayarak askeri nakliyatın sorunsuzca yapılmasını sağlamaktı. Bu bağlamda Tuna nehri, doğal bir savunma hattı oluşturmaktaydı. Osmanlı Donanmasının, 1877'de 22 zırhlı, 82 zırhsız gemi, 763 top ve 15.000 mürettebatı mevcuttu[234]. Bahriye subaylarından üst rütbeli olanlar, talim ve terbiye konusunda yetersizken, genç subaylar arasında fennî bilgisi olanlar mevcuttu[235].

Savaş sırasında Osmanlı donanması Karadeniz, Akdeniz ve Tuna filoları olmak üzere 3 filoya ayrılmaktaydı ve Boğazları korumak üzere de bir ihtiyat filosu oluşturulmuştu[236]. (Bkz. Donanma Kuruluş Şeması-1) 500 millik bir alana yayılan Tuna donanmasının amacı, düşmanın karşıya geçmesini engellemekti[237].

Osmanlı donanmasının Karadeniz'deki başlıca hareket noktası[238]: Kilya, Sünne ve Hızırilyas boğazları; St. Nikola, Sohum, Anapa, Kefe, Yalta, Sivastopol, Opatorya, Odesa, Batum, Trabzon, Sinop, Ereğli, Burgaz, Varna, Balçık, Kavarna, Köstence, Tulca, Ishakça, Tormarova, Reni, Kalas, Barbuşi, Geçet, İbrail, Maçin, Hırsova, Rahova, Silistre, Oltaniça, Tutrakan, Rusçuk, Leylekadası, Çıplakada, Maçkaadası, Zimniçe, Ziştovi, Vardin, Burgiresko adası, Niğbolu, Osma nehri ile Karaağaç, Girit, Kilik, Bar, İskenderiye. Osmanlı zırhlı filosu, savaş sırasında 6 fırkateyn, 7 korvet, 2

---

[232] Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat II,* s. 334
[233] Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 464
[234] Nedim İpek, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı", s. 12
[235] Nedim İpek, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı", s. 12
[236] Saim Besbelli, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri / 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi / Deniz Harekatı*, s. 12
[237] A.B., Şirokard, *Osmanlı-Rus Savaşları*, s. 416-417
[238] Saim Besbelli, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri / 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi / Deniz Harekatı*, Genelkurmay Basımevi, 1. Baskı, Ankara 1980, s. 6-9

monitör, 7 gambottan, ahşap filosu 4 pervaneli kalyon, 5 fırkateyn, 7 korvet, 10 gambot, 2 maiyyet vapuru olmak üzere 50 harp gemisi, 43 taşıt gemisinden oluşmaktaydı[239].

Karadeniz zırhlı tümeni; Karadeniz Ereğlisi, Batum ve Tuna'da Sünne boğazında, Akdeniz filosu Girit'te Suda Limanıydı[240]. Bu gemilerin taşıt araçları çeşitli büyüklükteki filikalar olup, zırhlı gemilerin başlıca silahları ağızdan dolma Armstrong topları ile Krupp toplarıydı. Ahşap gemilerinki ise Krupp toplarından oluşmaktaydı[241]. En önemli üsler Burgaz, Varna, Balçık, Kavarna, Köstence, Sünne ve Batum olup, Burgaz zahire sevkiyatı bakımından önemli bir yere sahipti[242].

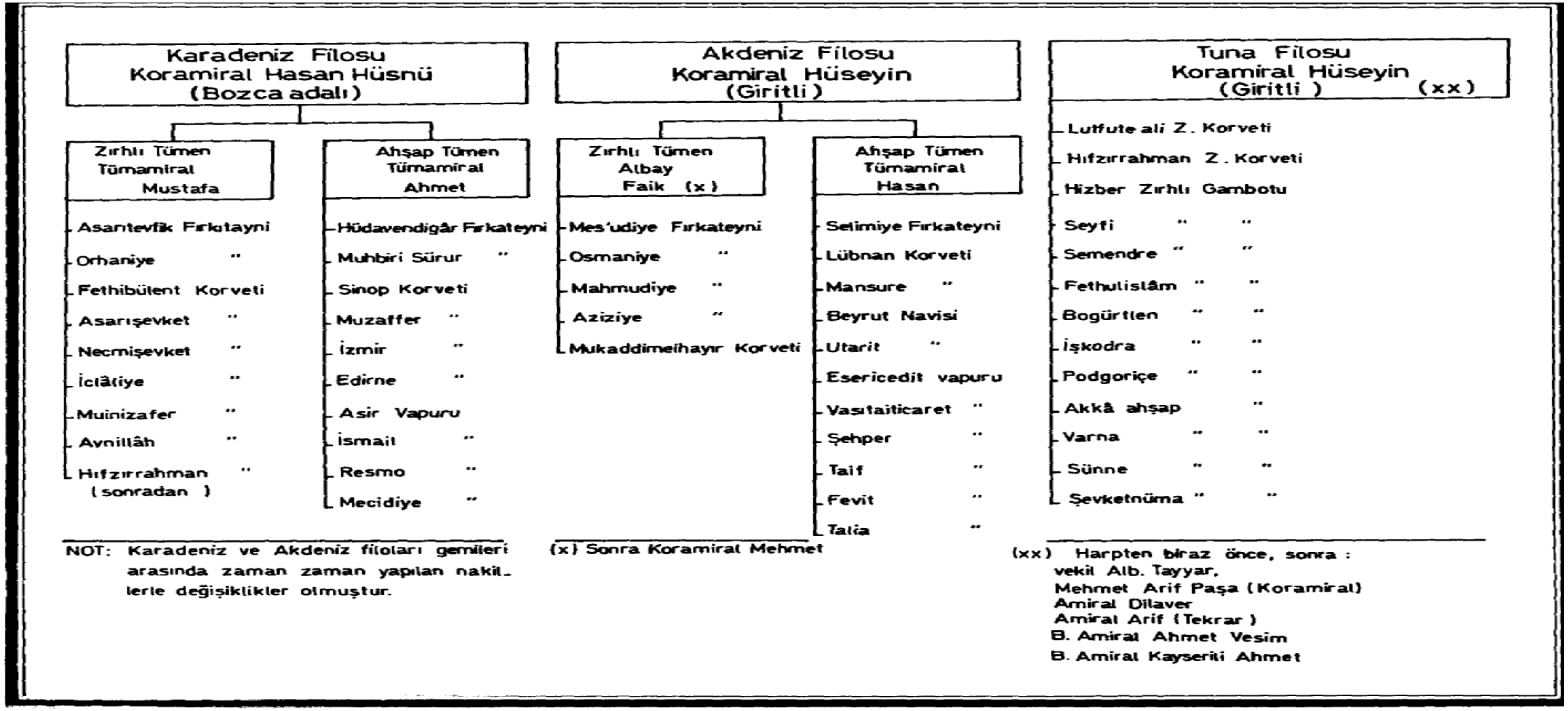
[239] Saim Besbelli, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri / 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi / Deniz Harekatı*, s. 11

[240] Saim Besbelli, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri / 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi / Deniz Harekatı*, aynı yer

[241] Saim Besbelli, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri / 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi / Deniz Harekatı*, s. 16

[242] Saim Besbelli, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri / 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi / Deniz Harekatı*, s. 71

Kuruluş Şeması 1. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Osmanlı Donanmasının Kuruluş Şekli

(Kaynak: Saim Besbelli, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi / Deniz Harekat, Kuruluş)

1877-1878 Osmanlı-Rus harbinde yapılan üs ve limanların idamesi ve savunması için mahalli alt yapı ve organizasyon eksikliği, devlet yönetiminde ve savaşın sevk-idaresinde görevli kişilerin nitelikli olmaması, yetenekli ve yeterli denizci personel yetiştirilememesi gibi sebeplerden ötürü, donanmadan faydalanılamadı[243]. II. Abdülhamit, donanmanın yeteri kadar güçlü olduğunu bilmesine rağmen, bu savaşta donanmayı geri plana attı[244]. Zaten Sultan II. Abdülhamit, Sultan Abdülaziz'in ordu ve donanma eşliğinde hal edilerek tahttan indirilmesinden ve Sultan Abdülaziz zamanında donanma için yapılan aşırı harcamalar neticesinde oluşan borçlar yüzünden, donanmaya karşı mesafeliydi. Buna, savaş sırasında Tuna'daki filoların yanlış sevk ve idaresi, merkezden bağımsız hareket edilmesi de eklenince II. Abdülhamit, donanmayı çürümeye bıraktı.

2.4.4. Rus Donanması ve Muharebe Düzeni

Ruslar 1856 Paris Antlaşması şartlarından dolayı Karadeniz'deki donanmasını istediği gibi kuvvetlendiremedi[*]. Bu nedenle Karadeniz'deki Rus donanması, 2 kıyı koruma zırhlısı, 4 korvet, 4 taşıt gemisi, 5 kotra, 10 torpido stimbotu, özel şirkete ait nakliyede kullanılmak üzere 20 vapurdan ibaretti[245]. Rusların başlıca üssü Odesa (Hocabey) ve Sivastopol'du[246]. Nikolayef ve Kerson diğer önemli üsleri oldu[247]. Tuna'daki deniz kuvvetleri ise 10 torpido stimbotu, 17 büyük kayık, aşağı Tuna'da 9 vapur ve 13 kayık, orta Tuna'da 5 vapurla 4 kayıktan ibaretti[248]. Subaylar ve öğrenciler gerekli eğitim aldıklarından, donanmanın sevk ve idaresi bilimsel tekniklere dayalı olarak yapıldı. Rusların savaş sırasındaki deniz harekâtı, iyi düzenlenmiş kara-deniz iş birliğine örnek oldu.

---

[243] Nejat Tarakçı, *Deniz Gücünün Osmanlı Tarihi Üzerindeki Etkileri*, Deniz Basımevi, 1. Baskı, İstanbul 2009, s. 268

[244] Denizcilerin talim yapması, gemiyle açılması, gemilerin yerlerinden hareket ettirilmesi yasaklandı. Bkz. Elif Süreyya Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme ve Buhar Makineleri*, Doğu Kitapevi, 1. Baskı, İstanbul 2010, s. 161.

[*] 1856 Paris Antlaşmasına göre Karadeniz, tarafsız bir bölge kabul edilerek askerden arındırılacaktı. Bu nedenle Karadeniz'deki tüm tersaneler yıkılacak ve hiçbir devletin donanması burada bulundurulmayacaktı

[245] Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi,* s. 43

[246] Saim Besbelli, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri / 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi / Deniz Harekatı, s. 6-10

[247] Saim Besbelli, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri / 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi / Deniz Harekatı*, s. 20

[248] Saim Besbelli, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri / 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi / Deniz Harekatı*, aynı yer

2.4.5. Osmanlı Ordusu Silah ve Donanımı

III. Selim'den itibaren askeri alanda yapılana ıslahatlar, Sultan Abdülaziz devrinde artırılmıştı. Navarin olayının da etkisiyle Avrupa ve Amerika'daki silah teknoloji yakından takip edilerek yeni ordu için modern silah ve teçhizat ithal edilmeye başlandı. 1861-1865 Amerikan İç Savaşı'nın bitmesinden sonra silah sanayindeki bunalımın giderilmesi için elde kalan savaş artığı silahlar dış pazarlarda boşaltılmaya başlandı[249]. Bu dış pazarların başında da Osmanlı Devleti gelmekteydi. Neticede, resmî olarak 1830 yılında başlayan Osmanlı-Amerikan ilişkileri, 1869-1870 yıllarından itibaren silah ticareti çerçevesinde yoğunlaştı. Enfield, Springfiled, Snyder, Martini Henry ve Winchester marka tüfekler sipariş edildi[250]. Silahlarla beraber, gerekli fişekler ve kovanlar da ithal ediliyordu. 1877 yılına kadar gerek Tersanede yapılan imalat, gerekse yurtdışından yapılan ithalat neticesinde ordu için gerekli olan silah temin edilmeye çalışıldı. Savaş sırasında da silah ve mühimmatın üçte biri Amerika'dan getirtildi[251]. Savaşın başında Osmanlı Devleti'nin 138 batarya seyyar top (bazı kale ve istihkâmlar hariç), 334.000 Martini Hanry tüfek mevcudu vardı[252]. Bunun 315.000 kadarı askere dağıtılırken geri kalan 18.000 depolarda mevcut idi. Şinayder tüfek miktarı 325.000 olup 323.000'i taburlara dağıtılmıştı[253]. Geri kalan 200 kadar tüfek depolarda bulunmaktaydı[254]. Ayrıca zabtiyelere, süvarilere ve yardımcı askerlerine verilmek üzere toplam 39.000 Wincester tüfek ile 20.000 revolver tabancası mevcuttu[255]. Savaş başladığı sırada Balkan cephesindeki silah ve cephane mevcudu şöyleydi:

---

[249] Oral Sander-Kurthan Fişek, *Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı (1829-1929)*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara 2007, s. 26
[250] Oral Sander-Kurthan Fişek, *Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı (1829-1929)*, s. 26-29
[251] Ahmed Mithad, *Zübdetü'l-Hakayık,* s. 230
[252] Ahmed Mithad, *Zübdetü'l-Hakayık,* s. Aynı yer
[253] Ahmed Mithad, *Zübdetü'l-Hakayık,* s. Aynı yer
[254] Ahmed Mithad, *Zübdetü'l-Hakayık,* s. Aynı yer
[255] Ahmed Mithad, *Zübdetü'l-Hakayık,* s. Aynı yer

Tablo 9. 1877 yılında harp bölgelerine sevk edilen cephane miktarı

Şimdiye Kadar Harp Bölgelerine Sevk Olunan Cephane Miktarı						
Atım	İhtiyat Cephanesi sandık	Askere verilen Cephane Deste	Şarapnel	Peşrev	Dane	Harp Mevkilerinin İsimleri
9493	1130	343893				Hersek Tümeni
	4677	1418222	3110	5658	44621	Vidin Tümeni
-	1235	263000	2549	1334	8690	Rusçuk Tümeniyle Ziştovi ve Niğbolu
-	-	185900	-	-	-	Dobruca Tümeni
	-	506000	330	250	1950	Silistre Tümeni
	1752	108740	1180	1142	6711	Sofya Tümeni
13053	1433	646000	-	-	-	Şumnu Tümeni
1525		433900	-	-	-	Varna Tümeni Mısır Askeri dahil
-	282	208300	-	-	-	İslimye ve Kızanlık Tümeni
1464	1497	616389	-	-	-	Bosna Tümeni
-	8000	17729	1558	8832	22596	İşkodra Tümeni
-	-	275000	-	90	838	Yanya Tümeni
5203	6530	142490	-	1	-	Yenipazar Tümeni
-	798	70667	224	169	1328	Niş Tümeni
2483	314	33710	-	-	-	Mitroviçe Tümeni
						4.Ordu mevakii
	6558	490959	-	350	4203	Kars
-	-	332600	-	335	2448	Erzurum
	-	153350	-	75	1548	Ardahan
	-	182985	-	660	5451	Bayezid
-	5000	233000	1264	1068	3324	Batum
-	-	471500	-	-	-	Girit
-	-	286501	1204	1416	11300	Yenişehir
-	-	410000	-	-	-	Tümenlara katılacak olanlar
34221	39206	798788*	14369	98379	114928	Genel toplam*

(Kaynak: ATASE, ORH, Kutu 84/Gömlek 48)

* Belgede toplam toplam rakamı, 798.788 çıkmıştır. Ancak bizim hesaplamalarımızda 7.830.835 çıkmıştır.

* Yukarıdaki tablodagörüldüğü üzere genel toplamda dane toplamı 114928, peşrev toplamı 98379, şarapnel toplamı 14369 olarak verilmiştir. Ancak bizim hesaplamalarımızda dane toplamı 115008, peşrev toplamı 21380, şarapnel toplamı 11419 olarak çıkmıştır.

33.221 adet atım, 27.648 sandık ihtiyat cephanesi, 3.993.540 deste askerin elinde mevcut cephane, 8951 şarapnel, 17.476 peşrev, 86.734 dane bulunmaktaydı[256]. Top mermilerinin ağırlığı 30 kg.'dan fazlaydı. Piyade birlikleri Snider ve Martin Hanri tüfeklerini, süvari birlikleri de Winchester marka filinta ile kılıç kullandı. Seyyar orduda ve kalelerde 3, 4 ve 6 fundluk Krupp topları mevcuttu. Anadolu Harp Ordusunda mevcut olan silah, hayvan, mühimmat miktarı şöyleydi[257]:

Tablo 10. 1877 yılında Anadolu Harp Ordusunun silah, mühimmat ve hayvan miktarı

	Birinci Tümen	**Kars Kol Ordusu**	**Ardahan Tümeni**	**Bayezid Tümeni**	**Erzurum Tümeni**	**Batum Tümeni**	**Genel toplam**
Yönetici ve Subay Mevcudu	288	649	182	285	356	286	2046
Silahlı er Mevcudu	8469	20355	6668	7151	13782	10105	66530
Sıhhiye Memuru Mevcudu	24	29				10	63
Toplam Mevcut	8753	21033	6850	7436	12458	10401	68611
Yönetici ve Subay Gayrı Mevcudu	27	51	17	1	11	26	133
Silahlı er Gayrı Mevcudu	565	1375	447	11	1344	677	4379
Sıhhiye Memuru Gayrı Mevcudu							
Toplam Mevcut	592	1426	464	12	1355	663	4512
Genel Toplam		22459	7312	7448	15493	11044	63778
Martini Hanri			620	1382	5118	800	7920

256 Bkz. Tablo 3, ATASE, ORH, Kutu 84/Gömlek 48
257 Bkz. Tablo 7, ATASE, ORH, Kutu 84/ Gömlek 50

Tüfek							
İğneli Tüfek	8115	18820	2695	7460	3622	8681	52993
Vinçester Tüfek	600	600	26	600	535		2361
Vinçester Filinta		380					380
Revolver Tabanca	633	1238		500	383		2754
Kapsüllü Tabanca					58		58
---	100	275	142	235	1397		2089
Martini Cephanesi Sandık		421	463	818	645	41	2392
İğneli Cephanesi Sandık	2010	4692	1766	2620		1787	12875
Vinçester Cephanesi Sandık	19	34		15	34		102
Revolver Cephanesi Sandık	459 deste	2859 deste		2785			6103
Kapsüllü Tabanca Cephanesi Sandık							
6 Funtluk Top Kıta	6	18	6	12			42
4 Funtluk Top Kıta	12	18		6	24		60
3 Funtluk Top Kıta					12		24
Kuyrukdan Dolar Top Mermisi Tapalı Dane Deste	4437	8985	1350	5084	6942	1950	28748
Kuyrukdan						797	797

Dolar Top Mermisi Tapalı Şarapnel Deste							
Kuyrukdan Dolar Top Mermisi Peşrev Deste	510	980	210	630	630	252	3212
Kuyrukdan Dolar Top Mermisi Şallı Hartuç Deste	1658	4747	1548	4896	3170		16019
Tüfekçi Esnafı Nefer						1	1
Demirci Esnafı Nefer	3	8		2	6		19
Saraç Esnafı Nefer	1	3		1	2		7
Marangoz Esnafı Nefer	3	8		3	6		20
Kapaklı Arabası Kıta	6	18		18	12		54
Demirci Arabası Kıta							
Binek Hayvan Baş	394	928	40	643	429	46	2480
Top Çeken Hayvan Baş	328	412	59	115	143	137	1194
Sucu Hayvanı Baş	81	141		32	12	12	278
Katır Baş	28		36		52	4	161
Toplam Hayvan	829	1522	135	790	636	199	4111
Nakliye						6	6

Mekkari Kıta							
Nakliye arabası kıta							
Balta Deste			147		52		199
Kazma Deste		64	296		28		388
Kürek Deste		64	296		50		410
Çadır Deste		138	522	20	217		907
Yardımcı mustahfızlarda mevcut büyük çaplı şişhane cephanesi deste							4656

(Kaynak: ATASE, ORH, Kutu 84/ Gömlek 50)

7920 adet Martini Hanri tüfek, 52993 adet iğneli tüfek, 2361 adet Wincister tüfek, 380 adet Wincister filinta, 2754 adet revolver tabanca, 58 adet kapsüllü tabanca, 2089 adet seyf/kılıç, 2392 sandık martini cephanesi, 12875 sandık iğneli cephanesi, 102 sandık Wincister cephanesi, 6103 sandık revolver cephanesi, 42 kıta 6 funtluk top, 60 kıta 4 funtluk top, 24 kıta 3 funtluk top, 28748 deste kuyruktan dolar top dane ile tapası, 797 deste kuyruktan dolar top şarapnel ile tapası, 3212 deste kuyruktan dolar top peşrevi, 16019 deste kuyruktan dolar top şallı hartuçu, 1 nefer tüfekçi, 19 nefer demirci, 7 nefer saraç, 20 nefer marangoz, 54 kıta kapaklı araba, 2480 baş binek hayvan, 1194 baş top çeken hayvan, 278 baş saka hayvanı, 161 esteran olmak üzere toplam 4111 baş hayvan, 6 kıta nakliye mekkâre, 199 deste balta, 388 deste kazma, 410 deste kürek, 907 deste çadır, 4656 deste yardımcı ve müstahfazlarda mevcut olan büyük çaplı şişhane cephanesi. Trabzon Batum, Ardahan, Kars ve Erzurum kalelerinde ise toplam 577 adet değişik çap ve türde çoğu eski tip olan kale topları vardı[258]. Savaş esnasında Osmanlı kuvvetlerinin çeşitli markalardan mürettep toplam 935.000 civarında silahı mevcuttu[259]. Ancak silahların değişik çapta türde olması, cephane ikmali sırasında aksaklıklar yaşanmasına neden oldu. İhtiyaç duyulan bir fişeğin yerine, başka bir silahın cephanesi gönderildi. Silahlarda görülen bu derece çeşitlilik, Osmanlı ordusunun o tarihlerdeki silah sanayine sahip ülkelerden ithalat yaptığının bir göstergesidir. Diğer bir deyişle belirtilen tarihlerde yerli silah sanayisi, Türk ordusunu teçhiz edecek nitelik ve nicelikte olmadığı için ordunun silah ve cephane bakımından dışa bağımlı olduğu görülmektedir.

[258] Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, s. 211

[259] Ali İhsan Gencer- A.F. Örenç-M. Ünver, *Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi*, Doğu Kütüphanesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2008, s. 119

Kara birliklerinin elindeki 0.45 kalibrelik Martini-Hanry tüfekleri, dönemin kuyruktan dolar en iyi tüfekleridir. Osmanlı birliklerinin elindeki 0.58 kalibrelik Snider tüfekleri ise Rusların elindeki 0.60 Kranke tüfeklerden daha üstün niteliklere sahipti[260]. Ruslar savaş sırasında top bakımından üstündü. Ancak Osmanlıların metal kalitesi, mesafe, isabetlilik, hafiflik bakımından Rusların bronz toplarından daha üstün olan kuyruktan dolar, 8-9 cm. kalibrelik Krupp topları mevcuttu[261]. Toplar tamamen sökülüp, katırlar üzerinde istenilen yere ve yüksekliğe çıkarılabilmekte ve süratle yeniden monte edilebilmekteydi[262]. Eski topların menzilleri 1 km.'yi bulurken yeni topların menzilleri 2 km. ile 3 km arasında değişmekteydi. Genel olarak savaş sırasında Osmanlı ordusunun silah durumu yeterli denilebilecek miktarda olup, sadece top cephanesinde eksiklikler vardı. Askerlerin yanlarında çok miktarda cephane bulunup, bunların sayısı 120 atım kadardı[263]. Savaş bitiminde Tophane-i Amire'de 83.315 adet çeşitli marka tüfek ve tabanca, 811 adet çeşitli kılıç, 149.418 sandık fişek (dolu ve boş kovanlar dahil), 357 adet çeşitli marka ve menzillerde top, 103.371 deste top mermisi, 10.092 deste eksantirik zembereği mevcuttu(Bkz. Tablo-11)[264].

---

[260] Ali İhsan Gencer- A.F. Örenç-M. Ünver, *Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi,* s. 120

[261] Ali İhsan Gencer- A.F. Örenç-M. Ünver, *Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi,* aynı yer

[262] T.Nejat Eralp, *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silâhlar,* TTK Yayınevi, 1. Baskı, Ankara 1993, s. 123

[263] Oral Sander-Kurthan Fişek, *Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı (1829-1929)*, İmge Kitapevi, 2. Baskı, İstanbul 2007, s. 73

[264] BOA. Y.PRK.ASK. 2/45

Tablo 11. Savaş Sonunda Tophane-i Amire Ambarlarında Mevcut Çeşitli Cins ve Miktarda Tüfek, Tabanca, Fişek, Top, Kılıç ve Mühimmat

Tophane-İ Amire Anbarlarında Mevcut Silah ve Mühimmatın Cins ve Miktarı			
Cins	Miktar	Cins	Miktar
Martini Hanri Tüfek	70096 Adet	Winchester Filinta Ve Tüfeği	7859 Adet
Snider Tüfeği	2790 Adet	Revolver Tabancası	2320 Adet
Remekton Filintası	250 Adet	Snider Fişeği	15.504 Sandık
Martini Hanri Fişeği	22.996 Sandık	Seyf/ Kılıç	811 Adet
Dolu Whincester Tüfeği	1163 Sandık	Belçikakâri Revolver Fişeği	109.755.5 Deste

(Kaynak: BOA. Y.PRK.ASK. 2/45)

Çeşitli Top ve Havan			
Cins	Miktar	Cins	Miktar
15 cm.lik kundaklı tunç top	2 adet	6 fundluk top	69 adet
15 cm.lik kundaklı çelik krupp topu	8 adet	4 fundluk top	182 adet
21 cm.lik kundaklı çelik krupp topu	9 adet	Kundaksız üç fundluk top	32 adet
24 cm.lik kundaklı çelik krupp topu	15 adet	9 çap kundaksız tunç havan	4 adet
26 cm.lik kundaklı çelik krupp topu	4 adet	44 çap tunç havan	12 adet
28 cm.lik kundaklı çelik krupp topu	5 adet	65 çap tunç havan	15 adet

(Kaynak: BOA. Y.PRK.ASK. 2/45)

Mermi Cins ve Miktarları			
Cins	Miktar	Cins	Miktar
Üç fundluk toplara mahsus	14.123	Dört fundluk toplara mahsus	37.799
Altı fundluk toplara mahsus	14.549	Dört fundluk çenberli toplara mahsus	2065
Altı fundluk çenberli toplara mahsus	6508	12 cm.lik toplara mahsus	13.376
15 cm.lik toplara mahsus	10.251	20 cm.lik toplara mahsus	3770
24 cm.lik toplara mahsus	796	26 cm.lik toplara mahsus	132
28 cm.lik toplara mahsus	2	Eksantirik zembereği	10.092

(Kaynak: BOA. Y.PRK.ASK. 2/45)

2.4.6. Rus Ordusu Silah ve Donanımı

Rus ordusunda yoğun olarak Kranke tüfekleri ile tahrip gücü yüksek, ağır ve koni kurşunlu Berdan/Berdanga tüfeği kullanıldı[265]. Osmanlı süvarilerinin elindeki Vinçester tüfekleri, Rusların elindeki Berdan tüfeklerinden daha kısa menzilli oldukları için düşmana, zayiat verdirmek için 500-600 adım kala sokulmak zorundaydılar[266]. Bu nedenle süvarilerin isteği üzerine piyadelerin elindeki Martini Hanri tüfeğinden verilmiş, bunlar da uzun oldukları için at üstünde kullanılmaya müsait olmadı[267]. Rus askerlerinin birçoğunun kalpleri hizasında keçi derisi kaplı çelik siper levhalar mevcuttu[268]. Harp başladığı sıralarda erler üzerinde 247.130 Berdan, 383.382 Kranke, 113.317 adet Karle tüfeği ile depolarda 230.000 Berdan tüfek mevcut olup er başına 60' üzerinde, 60'ı alay cephanesinde, 62'si seyyar ve sahra parklarında bulunmak üzere 182'şer fişek düşmüştür[269]. 9, 4 ve 3 fundluk sahra toplarından 9 fundluk olanların

---

265 Charles S. Ryan, *Kızılay Emri Altında Pilevne ve Erzurum'da (1877-1878 Rus-Türk Harbi),* s. 77 Berdan ve Krankelerin menzili 1.100 metre idi
266 Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 365
267 Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 366
268 Charles S. Ryan, *Kızılay Emri Altında Pilevne ve Erzurum'da (1877-1878 Rus-Türk Harbi),* s. 87
269 Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, s. 51

menzili 3.200 m. olup top başına 125 atım, 4 fundlukların menzili 2.5 km. olup top başına 137 atım, 3 fundlukların menzili ise 1.9 km. olup top başına 98 atım mevcuttu[270].

Rusların savaş sırasında her türlü manevra ve ihtiyaca yönelik olarak fenni birlikleri, istihkâm birlikleri, köprücü taburları, demiryolu taburları, seyyar fenni taburları, telgraf parkları, muhasara parkları, kale birlikleri, ikmal birlikleri, garnizon birlikleri mevcuttu[271].

2.4.7. Müstahkem Mevkiler

XIX. yüzyılda ateşli silahlardaki gelişmelere paralel olarak tahrip gücü yüksek, uzun menzilli topların yapımı kalelerle savunma fikrini değiştirmeye başlamış, bunun yerine, içi çok bölmeli savunma menzilleri yapılmaya başlamıştı[272]. Bu nedenle XIX. yüzyıl sonlarına kadar savunma amacıyla tabyalı[*] tahkimat sistemleri yapıldı[273].

Savaş sırasında mevziler arasında karakol zinciri meydana getirilerek tabya ile karakollar arasında yaklaşık olarak 1/3 mil, karakol ile postalara arasında ¼ mil mesafe bırakıldı ve tabyaların etrafına, düşmanı yan ateşe alabilmek için değişik açılardan ikişer sıra siper kazıldı[274]. Tabyaların erzak deposu, cephanelikleri, revirleri, savunma menzilleri bulunup, su ihtiyacını karşılamak üzere açılan sarnıçlar, kar ve su kuyuları ile erzak depoları yeraltına inşa edildi[275]. Askerlerin temizlik ve muhtelif ihtiyaçları için hamam ve tuvaletler inşa edilip, şehir merkezinden uzak, sevkıyatın zor olduğu yerlerdeki tabyalara mutfak ve fırın da eklendi[276].

---

[270] Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı,*, s. 52

[271] Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, s. 42-43

[272] Osman Ülkü, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Savunma Mimarisi Olarak Tabya", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* S.27, Erzurum 2007, s. 247

[*] Tabya: Arapça hazırlık, asker yığmak anlamında olup, istihkâm siperlerinden dışarıya doğru taşan top mahalli anlamına gelmektedir. Kale benzeri bağımsız tahkimli savunma yapısıdır. Bkz. Osman Ülkü, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Savunma Mimarisi Olarak Tabya", s. 248-249

[273] "*İki ön ikide yan olmak üzere dört cepheli tabyanın iki cephesi, dar bir açıyla öne doğru çıkıntı yaparak, düşmanın gözetlenmesini ve silahların dengeli konuşlandırılmasını sağlarken, diğer iki yan cephe tabyayı dik bir açıyla duvara bağlıyordu. Bu bölümlerin üzerinden savunma silahları ile hendek ve tabyalar arasında bağlantı kuran duvarlar korunabiliyordu.*" Bkz. Osman Ülkü, *Kars ve Ardahan Tabyaları*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 2006, s. 51

[274] Yüzbaşı Von Herbert, *Plevne Meydan Muharebesi*, s. 115

[275] Osman Ülkü, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Savunma Mimarisi Olarak Tabya", s. 260

[276] Tuvaletler bazen tabyanın içinde bazen de dış kısma inşa edildi. Hamamlar, ısı kaybının olmaması için fırın ve mutfakla bir arada planlandı. Bkz. Osman Ülkü, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Savunma Mimarisi Olarak Tabya", s. 266

1877-1878 Osmanlı-Rus harbi öncesinde sınırlardaki kalelerin, istihkâm ve tabyaların bir kısmı eski ve bakımsız durumdaydı. Bu nedenle müstahkem mevkilerin bir an önce tamir ettirilmesi, eksikliklerin giderilmesi gerekmekteydi. Bu nedenle, mevcut istihkâm ve tabyaların bir an önce tamir edilmesi gerekirse yenilerinin inşası için emirler verildi. Şiddetli kış şartlarına rağmen istihkâmlar kontrol edilip eksiklikleri giderilmeye çalışıldı[277]. Savaş sırasında olası bir tahribata karşı istihkâmların acilen tamir edilmesi için merkezden levazımatı ve taburuyla birlikte askeri mühendisler istendi[278]. Bazı yerlerde askerlerin az bir kısmı karakol olarak istihkâmlara yerleştirildiğinden geri kalan askerler şehir içinde bulunan han, ev, ahır, kahvehane gibi yerlere istihdam edildi[279].

2.4.7.1. Balkan Cephesi

Balkan cephesinde Rusçuk, Varna, Şumnu, Silistre, Vidin gibi korunakları yerlerin eksiklikleri tamamlanarak, Rahova, Niğbolu, Tutrakan, Hırsova, Maçin ve Tulçe kaleleleri ile diğer yerlerde istihkâmlar[*] inşa edildi[280]. Bu istihkâmlardan Sırbistan ve Karadağ'a karşı önceden inşa edilen Trebin ve Bileke kasabaları etrafındakilerle, İstulça, İzvornik, Siniça, Kolobuk, Yenipazar hisarlarıyla Nikşik kalesi stratejik açıdan büyük öneme haizdi[281]. Özellikle Silistre, Varna, Vidin, Rusçuk, Şumnu ve Plevne'de tabyalı tahkimatlar yapıldı[282]. Ancak muayeneler her zaman düzenli ve kontrollü yapılmadı. Üst düzey subaylar, önemli müstahkem mevkilerin tamiratını göz ardı ederek bazı yerlere hiç uğramadılar. İki hat boyunca yapılan Çatalca İstihkâmı, Dersaadet'in korunması için en önemli muhkem mevkii olmasına rağmen ve Rusların İstanbul'a girmesine ramak kaldığı bir dönemde, harap bir durumda bırakıldı. Terkos

---

[277] 11 Kanun-ı Evvel 93/23 Aralık 1877 tarihli bir telgrafta Müşir Mahmud Paşa, mabeyne Sırbistan tarafındaki istihkâmların şiddetli kış şartlarına rağmen kontrol edilip eksikliklerin giderildiğini bildirdi BOA, Y.PRK.ASK 1/52 ; Karadeniz Boğazı ve Anadolu sahillerinin güvenliği için buradaki istihkâmların kontrol edilip, eksikliklerin giderilmesi istendi. Buna göre yeniden inşa edilmesi gereken yerler inşa edilecektir Y.PRK.ASK 2/27

[278] Varna istihkâmatında çalıştırılmak üzere askeri mühendisten 1 taburun levazımat ve mühimmatıyla beraber kendilerine gönderilecek olan vapurla Varna'ya gelmeleri istendi. 11 Temmuz 293. Bkz. BOA, Y.PRK.ASK 1/35

[279] Kars'ta askerin barınacak yeri kalmadığı için, istihkâmlar dolunca geri kalan askerler şehir içindeki binalara yerleştirildi. Bkz. Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 142

[280] Erol Özbilgen, *Osmanlıların Balkanlardan Çekilişi*, s. 101

[281] İ. Halil Sedes, *1875-1878 Osmanlı Ordusu Savaşları: 1875-1876 Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilalleri ve Siyasî Olaylar II*, (1.Kısım), İstanbul 1946, s. 75

[282] Osman Ülkü, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Savunma Mimarisi Olarak Tabya", s. 248

Gölü civarındaki ve Büyükçekmece üzerindeki istihkâmlarda asker olmayıp, eskiden yapılan yerler harap olmuştu[283]. Rıfat Paşanın bulunduğu istihkâmda 1 tabur asker olup bunların kazma, kürek, toprak ve taş nakline kullanılacak arabası, küfe veya nakliye vasıtası olmadığından askerler tabya yapmak için elleriyle taş toplayıp, yufka ekmek yapılan saclarla toprak taşımak zorunda kaldılar[284]. Bazı istihkâmlarda ise çok az sayıda askerin bulunup, bunlara komuta edecek kimse yoktu[285].

2.4.7.2. Kafkas Cephesi

Kafkas cephesinde Kars'ta *Kanlı Tabya, Süvari Tabyası, Karadağ Tabyası, İsimsiz Tabya, Hafız Paşa Tabyası, Kerim Paşa Tabyası, Cenub Tabyası, Hüseyin Paşa Tabyası, Veli Paşa Tabyası, Çakmak Tabya, Williams tabya, Hafız Paşa Tabyası* mevcuttu[286]. Ardahan'da *Emiroğlu Tabyası, Ramazanoğlu Tabyası, Kaz Tepesi Tabyaları, Ahali Tabyası* ile *İstanbul, Kavak, Kars ve Gürcü Kapıları* denilen Savunma menzilleri mevcuttu[287]. Erzurum'da *Aziziye, Hamidiye, Mecidiye, Sivişli, Uzunahmet İlave, Kiremitli Tabya, Büyük ve Küçük Palandöken, Namazgâh, vd.* tabyalar ile *Kars ve Ardahan Kapısı* mevcuttu. Ardahan'da *Ramazonoğlu Tabyası* büyük bir "U" şeklinde inşa edilirken, Gölebert tepesindeki *Emiroğlu Tabyası,* tepenin şekline göre konuşlandırılarak tepenin iki yüzüne yayılmıştı. Karadeniz'in bazı kısımlarında tabyalı tahkimatlar bulunmaktaydı[288]. Kars tabyaları şehrin içinde ve etrafında kuruluydu; Erzurum'daki tabyalar yüksek ve sivri tepeler üzerinde dairevi bir planda düzenlenmiş

---

283 Terkos Gölü civarındaki istihkâmda asker yoktur. Eskiden yapılan yerler harap haldedir. Rıfat Paşa'nın bulunduğu istihkâmatta 1 tabur asker vardır. Bunların kazm, kürek, toprak ve taş nakline kullanılacak arabaları yoktur. Erkan-ı harb burayı gelip görmediğinden buradaki askerler elleriyle taş toplamaktadırlar. Diğer bazı istihkâmlar on-on beş kişiden oluşmaktadır. bunlara ne iş yapacaklarını söyleyecek bir kimse başlarında yoktur. Hafriye-i edavatlari olmadığından ta'biyye yapacak toprakları yufka ekmeği tabhına mahsus saclarda taşımaktadırlar. Haşim Paşa'nın bulunduğu Ahmed Paşa istihkâmatında bulunan 1 tabur asker yol yapımı, istihkâmatı ikmal ve tamir işlerinde kullanılmaktadır. Bunun için gerekli taşları ellerinde ve arkalarında taşıyarak toprağı da saç da taşımaktadırlar. Küfe veya vs. nakliye vasıtaları yoktur. Büyükçekmece üzerindeki istihkâmatda hiç kimse yoktur. Buralar tamamen harap olmuştur. Orada mevcut olantaburlara mahsus 30-40 mekkâri hayvan varsa da bunların da 20-25 kadarı işe yarar durumdadır. Askerin erzakı buraya 2,5 saat mesafedeki Hadımköy'den bu hayvanlarla sevk olunmaktadır. Nakil işleminden sonra bazı askerler ekmek imaliyle uğraşmaktadırlar. Aslında buradaki askerlerin görevi istihkâm inşa ve ikmalidir. Askerin elbisesi çok fena durumdadır. Mükemmel bir istihkâmatta bütün gerekli edavat mevcut, hava koşulları uygun, 1000-1500 kişi çalışıyor olsa dahi istihkâmatın ikmali için 3 aya ihtiyaç vardır. Ancak istihkâmların ekserisinde asker olmadığı ve bunların ellerinde edavat-ı nakliye ve hafriye olmadığı takdirde bunun hiçbir vaki istenilen derecede olmayacağı bellidir. 23 Teşrin-i Evvel 94/ 4 Kasım 1878 Bkz. BOA, Y..PRK.ASK. 2/25

284 BOA, Y..PRK.ASK. aynı belge

285 BOA, Y..PRK.ASK. aynı belge

286 Osman Ülkü, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Savunma Mimarisi Olarak Tabya", s. 247-248

287 Osman Ülkü, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Savunma Mimarisi Olarak Tabya", s. Aynı yer

288 Osman Ülkü, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Savunma Mimarisi Olarak Tabya", s. Aynı yer

olan “hilal tabyalar” ile daha az sarp ve yayvan tepelere kurulan, hafif iç bükey kavis çizen, yan kanatları kısa yay şeklinde planlanmış olan “yay tabya”lardı[289]. Erzurum istihkâmları ise eski silahlara göre yapıldığından ve menzil mesafesi uzayan top güllelerinin istihkâmlardan sapması durumunda şehir alt üst olabilirdi[290].

[289] Osman Ülkü, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Savunma Mimarisi Olarak Tabya”, s. 259
[290] Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 622

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.ASKERÎ LEVÂZIMÂT TEMİNİ

3.1. Yol ve Sevkıyat

3.1.1. Karayoluyla Sevkıyat

Savaş sırasında ikmal ve iaşenin temini, ulaşım sistemlerinin varlığına ve noksansız olmasına bağlıdır. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nde ilk dönemlerden beri, askeri lojistik doğrultusunda, seferberlik halindeki ordunun konaklayacağı menzillerin mevcut olduğu yollar yapıldı. Anadolu ve Rumeli toprakları, kollara ayrıldı. Buna göre Osmanlı kol düzeni şöyle taksim edildi: Anadolu Sağ Kolu: İstanbul – Bilecik – Eskişehir – Afyon – Konya – Adana - Halep-Şam; Anadolu Orta Kolu: İstanbul – Bolu – Ankara – Sivas – Malatya – Harput –Diyarbakır – Musul – Bağdat; Anadolu Sol Kolu: İstanbul – Bolu – Kastamonu – Tokat – Niksar – Erzincan – Erzurum – Tebriz [291]. Tokat'a giden kuzey yolu ve Niksar – Koyulhisar – Karahisar – Şiran – Kelkit Çiftliği – Aşkale – Erzurum uzantısıyla Oltu - Ardahan - Ahıska, Kars, Doğubayezid ve Van'a ulaşılmaktaydı[292]. Rumeli Sağ Kolu: İstanbul – Kırkkilise – Köstence –Tulça ve İsakçe'den sonra Tuna nehrinden yukarı doğru Adakale; Rumeli Orta Kolu: İstanbul – Edirne – Filibe- Köstendil – Üsküp- Yenipazar – Saraybosna ve Mostar; Rumeli Sol Kolu: İstanbul – Edirne – Gümülcine- Selanik- Kuzey Teselya'dan geçerek Yanya – Delvinon uzantısındaydı[293].

Orduların kısa zamanda sınırlara nasıl ulaştırılacağı görüşünün ekonomiye bir katkısı olmadığı düşüncesiyle ticari amaçlı olarak muhtelif yerlerde şose yollar yapıldı[294]. Tanzimat'ın ilânını takiben1848 yılından itibaren yol, köprü, vs. yapımı Nafia Nezareti tarafından uyürütülmeye başlandı[295]. 1864 Vilayet Nizamnamesinin akabinde yol, köprü, vs. yapımına daha da önem verildi. Nafia Nezareti yol, geçit,

---

[291] Mustafa Öztürk, "Osmanlı Mîrî Rejiminin Misak-ı Millî ile Münasebetleri", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I* (23-25 Ekim 1995-İstanbul), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996, s. 188

[292] Franz Teaschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı,* C. II., Bilge Kültür Sanat, 1. Baskı, İstanbul 2010, s. 53

[293] Franz Teaschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı II,* aynı yer

[294] İskender Yılmaz, "Milli Mücadelede Ulaşım", Atatürk Dergisi, C.1, S.3, Erzurum 1989, s. 101-102

[295]Aziz Tekdemir, "Tanzimat Dönemi Nafia Nezareti", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt: 1, Sayı: 1, (Ocak 2011),Edirne 2011, s. 121-122

demiryolları, maden, posta ve telgraf idarelerine ayrılınca ticaret için gerekli olan şose yolların, demiryollarının yapımı hızlandı[296].

Devletin yaptığı yollar şu şekilde sınıflandırılmaktaydı[297]: Vilâyet merkezlerinden İstanbul'a, iskelelere ve demiryollarına ulaşan birinci sınıf yollar, vilayet merkezleri ile sancak merkezlerini birbirine bağlayan ikinci sınıf yollar, kazalar birbirine ve büyük caddelere, demiryollarına ve iskelelere bağlayan üçüncü sınıf yollar, daimi surette kullanılmayan dördüncü sınıf yollardı. "*Yolların iki tarafına yapılacak hendeklerle kaldırımlar hariç, metre olarak genişlik şöyle olacaktı: Birinci sınıf itibar olunan büyük caddelerin net genişliği 7 metre her iki kenarında birer metre düzeltilmiş alan olmak üzere toplam genişliği 9 metre olacaktı. İkinci sınıf yolların genişliği 5 metre 50 santim, kenarlar 1,5 metre toplam 7; üçüncü sınıf yolun genişliği ise 4,5 metre, kenarlar 1, ve toplam 5,5 metre, dördüncü sınıf yolun genişliği ise 3 metre olacaktı. Ancak, yükseklerden geçen yolun genişletilmesi zor olursa, bir alt derecedeki genişlikte tutulması yeterli olacaktı. Yokuşlar % 6'yı geçmeyecek, gerekli görülürse Nafia Nezareti'nin talimatıyla değişiklik yapılabilecekti (3.madde). Çakıldan veyahut kırma taştan olan şoselerin kalınlığı için 1.ve 2. sınıf yollarda 25 cm, 3. sınıfta ise 20 cm yeterli olacaktı*[298]."

1869 yılında yayınlanan bir nizamnameyle 18-60 yaş arası erkekler, 5 senede 20 gün olmak üzere ücretsiz yol çalışmalarına bilfiil ya da bedelini vermek kaydıyla katılmak zorundaydı[*]. Böyle bir zorunluluğun haricinde savaş gibi olağanüstü durumlarda, yolların tamiratı için halkın gönüllü çalıştığı da olurdu. Nitekim 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sırasında Mitroviçe-Yenipazar yolunun içinden geçtiği Ragozna'daki sarp kısmı, halkın gönüllü katılımı sonucu tamir ettirildi[299]. Bazı durumlarda yol tamiratı için geri ödenmek üzere halktan para alındığı da oldu. Ancak

---

[296] Aziz Tekdemir, "Tanzimat Dönemi Nafia Nezareti", s. 138
[297] Mehmet Yavuz Erler, *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık Olayları (1800-1880)*, s. 234
[298] Musa Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Karayolu Yapımı ", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 15 /26, Ankara 1963, s. 155
[*] Erkeklerin yol yapımında gönüllü çalışması ve yol yapımına fiilen katılmaları hususu, 1940'lı yıllarda da mevcuttu. Bu uygulama muhtemelen Osmanlı zamanından kalmıştı.
[299] Mitroviçe'den Yenipazar'a askeri mühimmat ve erzak naklinde kullanılmak üzere bölge halkı, iki yüz haneden 3 hayvan hesabıyla toplam 100 baş kadar beygirlerini üç aydan beri ianeten orduya tahsis etti. Bu nedenle tedarik olunan kiracılara ve Mitroviçe-Yenipazar yolunun içinden geçtiği Ragozna Balkanı'ndaki sarp kısmın şose haline getirilmesinde emeği geçen ahaliye teşekkür edilmesi istendi. Bkz. BOA. DH.MKT. 1319/67

geri ödenemeyen bu paralar, alacaklıları zor durumda bıraktı[300]. 1875 yılında yol inşaatında çalışma mecburiyeti tarımsal ve mesleki uğraşının aksamaması, 1869-1875 yılları arası yaşanan kıtlık, olası bir Osmanlı-Rus savaşı tehlikesi dolayısıyla geçici olarak kaldırıldıysa da 1879'da tekrar yürürlüğe konuldu[301].

İstanbul'dan vapurla Trabzon limanına gelen asker ve levazımat, buradan Cevikli, Hamsiköy, Zigana, Gümüşhane, Bayburt üzerinden Erzurum'a sevk edilmekteydi[302]. Samsun ve Sivas'tan tertip edilen askerler, ordu için gerekli zahire Anadolu harp ordusunun mühimmat merkezi olması bakımından Erzurum'a sevk edilerek buradan gerekli yerlere dağıtılmaya çalışılmaktaydı[303].

Erzurum ve Kars arası yolar sevkıyat için en uygun yollar olup, ağır kış şartlarında Bardiz yolu askeri harekâta müsait tek yoldu[304]. Bardiz-Bozkale yoluyla asker, cephane, mühimmat, vs. levazımat Ruslar'ın haberi olmadan Kars'a kadar ulaştırıldı[305]. Ardahan- Erzurum arasında ise Erzurum-Tavusger-Livana-Ardahan yolu kullanıldı[306]. Bazı yerlerde köprü olmadığı gibi köprüyü yapacak zaman olmadığı için askerler, sudan yürütülerek geçirildi[307].

Kafkas cephesindeki Rus kuvvetleri sevkıyatını genellikle, Moskova-Kuzlow-Woranej-Rostov-Viladi Kafkas, Moskova-Kursk-Lozawya-Rostow ve Poti-Tiflis demiryolları ve bunları Güney Kafkaslara bağlayan karayolları vasıtasıyla yaptılar[308]. Kuvvetlerin büyük kısmı, Gümrü-Kars-Sarıkamış-Köprüköy-Erzurum şosesi ekseninde, Ahıska-Ardahan-Göle-Kosor istikametindeki ve Iğdır'daki kuvvetler de Çengel Dağları geçitlerini aşarak Karaköse-Eleşkirt-Tahir Gediği istikametinde ilerledi[309]. Rusların

---

300 1877 yılında Ayvalık'tan Kırkağaç'a kadar olan yolun tamir edilmesi için Yusuf Ziya adlı bir şahıstan 38.000 küsür kuruş para alındı. Ancak alınan meblağ geri ödenmediği için zor durumda kalan şahıs, durumunu bir arzuhalle devlete bildirdi. Bkz. BOA. DH.MKT. 1322/98

301 Daha sonra 18 yaşının 16'ya indirilmesi istendi. Bkz. Mehmet Yavuz Erler, *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık Olayları (1800-1880),* s. 232

302 Mehmet Yavuz Erler, *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık Olayları (1800-1880),* s.303. Bu yolda, at arabalarından istifade edilemedi.

303 19 Haziran 1293 tarihli Sivas'tan Yıldıza gönderilen telgrafta, Batum ve Erzurum'daki birlikler için gerekli olan 600 bin kıyye bulgur, 31.083 keyl İstanbuli dakik ve hınta, 10.669 keyl İstanbuli şair, 12000 keyl İstanbuli hınta ve 1200 deve ve mekkâre hayvanatın, Sivas'tan Samsun ve Giresun'a sevk edildiği bildirildi. BOA. Y..PRK.UM.. 1/27;Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler,* s. 225

304 Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler,* s. 162

305 Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler,* s. 189

306 Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler,* s. 256-257

307 Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler,* s. 263

308 Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı,* s. 50

309 Şadi Sükan, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı, s. 30

sadece levazımatları için değil, ihtiyaç hayvanlarını dahi yetiştirecek miri çiftlikleri mevcuttu; Rusların hayvanları genelde kadana cinsindeydi. Bunları ağır şartlarda terbiye ettiklerinden Rusların hayvanları kuvvetlerini kaybetmediler[310]. Rus ordusu yol tamirinde de çok sistemli çalıştı. Kazmacılar, birliklerinin geçeceği bozuk yolları zaman kaybetmeden tamir ederek ve kapanan yolları açarak askerlerini takım takım sevk ettiler. Türk subayları ise Rusların bu hareketini engellemek ve zaman kazanmak için bölge halkından, yol kenarındaki ağaçları yollara devirmelerini istediler[311].

Balkan cephesinde, iki büyük şose mevcuttu. 1. yol: Sofya – Zlatiça(İzladi) - Karlova - Kızanlık - Eski Zağra - İslimye - Burgaz yolu, 2. yol: Sofya - Filibe - Edirne - İstanbul yolu olup, bunlardan başka Zlatiça - Tatar Pazarcığı, Karlova - Filibe, Kızanlık - Eski Zağra -Harmanlı, İslimye - Yanbolu- Edirne, Çatalca - Lüleburgaz – Kırklareli - Karapınar -Burgaz, Dedeağaç - Dimetoka - Edirne yolları ikinci dereceden önemli ulaşım yolları oldu[312]. Plevne'ye asker, erzak, levazımat gönderilirken Sofya-Orhaniye

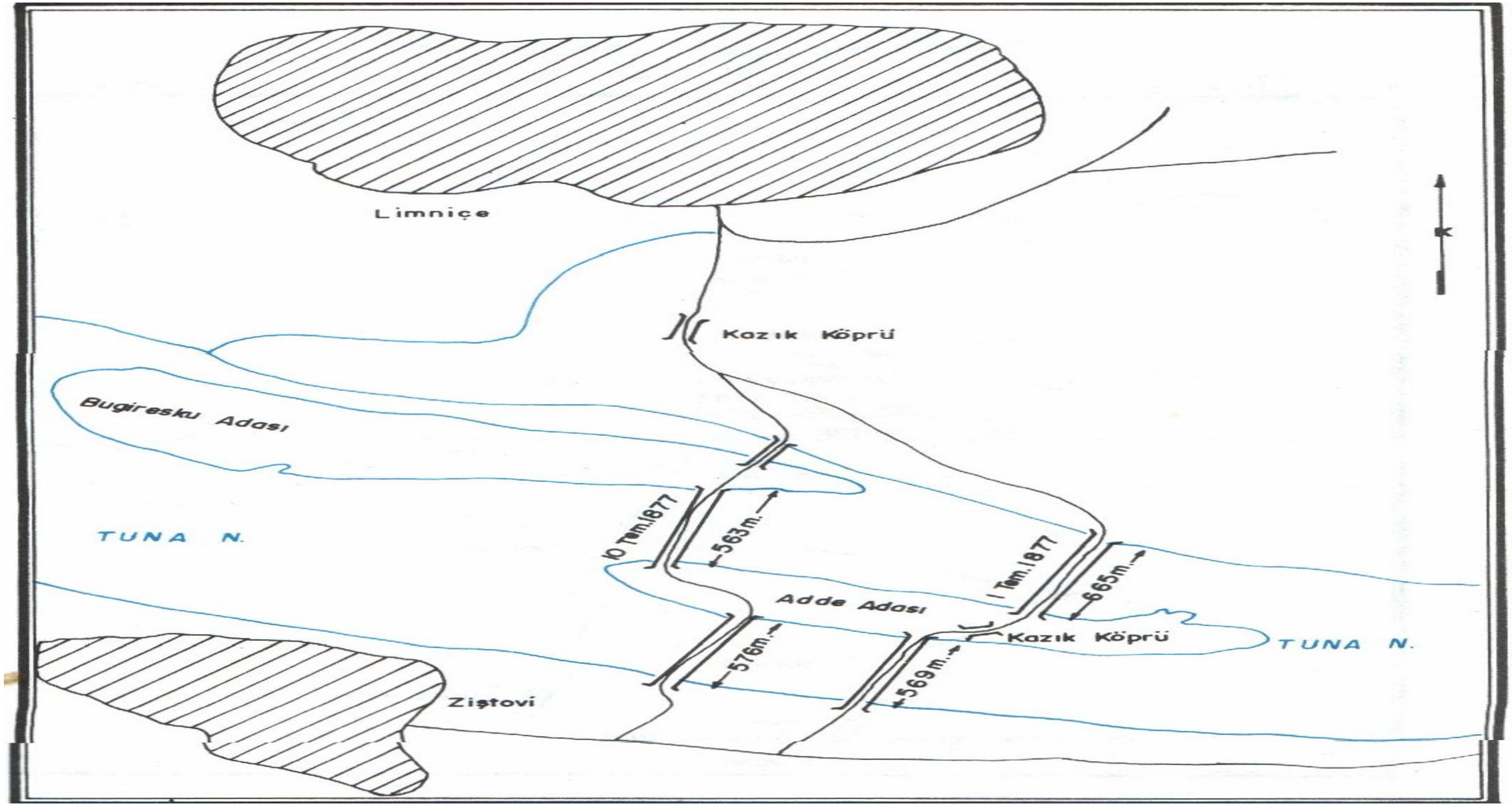
yolu kullanıldı[313]. Tuna yalılarında bulunan kara öküz ve mandalar, hem suda yüzebildikleri hem de karada gidebildikleri için bu hayvanlardan oldukça istifade edildi[314]. Nehrin üzerinden geçmek için tahtadan yapılmış köprüler mevcut olup, bunlar da aşırı yağışlar ve nehrin taşmasından dolayı çürüyerek kırıldılar[315]. Böylece sevkıyat yapılması güçleşti.

Karayoluyla ulaşımda nakliye vasıtası olarak deve, katır, at, öküz, manda arabaları, kağnı vs. taşıma vasıtaları kullanılmaktaydı. Ancak mevcut hayvan sayısının yetersizdi. Askerlerin kendilerine gerek olan çadır, cephane, kazma, kürek, ekmek sacı, mühimmat, vs. levazımatını taşıyabilmesi için yeterli mekkâre bulunamadı[316]. Kimi zaman savaş sırasında cephede topların çekilmesi için hayvanlarla birlikte askerler, sürütme denilen halatlarla topları çekmeye çalıştılar[317].

---

[310] Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 384-386
[311] Hüseyin Raci Efendi, *Zağra Müftüsünün Hatıraları,* s .90
[312] Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi,* s. 26-27
[313] Charles S. Ryan, *Kızılay Emri Altında Pilevne ve Erzurum'da (1877-1878 Rus-Türk Harbi),* s. 81
[314] Charles S. Ryan, *Kızılay Emri Altında Pilevne ve Erzurum'da (1877-1878 Rus-Türk Harbi),* s. 56
[315] *"... havalar fena yalnız birkaç saat evvel virilen emr üzerine otuz bin kişi birden kalkub ahmâl ve eşkaliyle beraber biribiri arkası sıra tek bir yoldan geçmeğe mecbur oldu sular taşmış ve köprüler dar olduğundan ma'ada odun parçalarından yapılmış idüğünden bu odunlar ikide bir kırılıyor ve peksimad ve mühimmat torbaları ve saire atılıb bırakılıyor idi…*" 27 Eylül 1877. BOA, Y.PRK.HR., 1/67
[316] Her taburun en az 65 mekkâreye ihtiyacı olup, sadece Kars'taki ordu için en az 2500 hayvana ihtiyaç duyulurken 500 tane bile mevcut hayvan bulunamadı. Bkz. Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler,* s. 142
[317] Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler,* s. 385

Kroki 4. Tuna Üzerine Yapılan Köprüler

(Kaynak: Hikmet Süer, 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi, krokiler)

Ekonomik kalkınmaya yönelik yapılan yollar savaş sırasında yetersiz kaldığından sevkıyatta çeşitli sıkıntılar yaşandı. Askerlerin ve gerekli levazımatın karayoluyla sevk edilmesi gereken yerlerde, bahsi geçen kervan yolları ve şose yollar kullanıldı. Ancak bu yollar da olumsuz hava koşulları, yağmur, çamur, uzun süren savaşlar dolayısıyla sevkıyata elverişsiz hale geldi. Savaş sırasında sevkıyatta kullanılan hayvanlar kuraklık, savaşlar, salgın hastalıklar nedeniyle telef olurken, elde kalanlar da açlıktan zafiyet geçirdi. Gerek halkın elindeki, gerekse askerin elindeki hayvanlar, nakliye işlemini gerçekleştirebilecek kapasiteye sahip olamadı. Eldeki hayvan miktarı, ihtiyacı karşılayamadı. Ruslardaki gibi ordu için hayvan yetiştirecek miri çiftlikler ve kışlalar yoktu. İhtiyacın karşılanması için Anadolu içlerinden hayvan getirtilmesi gerekmekteydi. Ancak arazinin durumu, yolların nereden gelip nereye gittiği hakkında kimsenin malumatı olmadığı için bu pek mümkün olamadı ve ordunun levazımat durumuna göre belli bir hareket şekli tayin edilemedi[318]. Çünkü elde mevcut harita yoktu. Bu şekilde yapılan sevkıyatla, istenilen zamanda istenilen miktarda asker ve levazımat ulaştırılamadı.

3.1.2. Demiryolu ve Denizyoluyla Sevkıyat

Sanayi devrimi ve buharlı makinelerin icadıyla taşımacılık alanında yeni bir gelişme kaydedildi. XIX. yüzyılda ilk kez lokomotifler ve vapurlar kullanılmaya başlandı. Bu dönemde demiryolu yapımı hız kazandı. XIX. yüzyılda, gerek Balkanlarda isyanların artmasıyla devletin olaya daha hızlı müdahale etmek istemesi, gerekse batılı tüccarın ve büyük devletlerin ısrarları neticesinde, Osmanlı Devleti demiryolu yapımını başlattı. Bu nedenle demiryolu sevkıyatından, Rumeli cephesinde daha çok faydalanıldı. Burada sevkıyatta yaşanan gecikmeler, Anadolu'dakine göre daha az oldu. Bölgedeki demir yolu hatları Köstence-Mecidiye(Çernavoda)-Boğazköy, Varna-Rusçuk, İstanbul-Edirne-Filibe hatları idi. Yapımına başlanan hatlardan 66 km.'lik Köstence-Çernovada (Boğazköy) hattı 1860 yılında, Karadeniz kıyısındaki Varna ile Tuna üzerindeki Rusçuk arasındaki 224 km.'lik hat ise 1866 yılında işletmeye açıldı[319]. Sirkeci – Yedikule ile Küçükçekmece – Çatalca bölümleri, Dedeağaç – Edirne arasındaki 149 km.lik hat, Banyaluka – Novi arasındaki 102 km.lik hat 1872 yılında hizmete girdi[320]. Ancak Rumeli demiryolu hattı Tuna'ya kadar uzatılamadı. Belova-Sofya arasındaki demiryolu

[318] Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 364
[319] Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları*, Eren yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 1993, s. 40-41
[320] Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları*, s. 108

hattının asker ve mühimmat sevki için çok önemli olması bakımından her kilometresi 145.000 franka inşa edilmek üzere anlaşma yapıldı. Buna rağmen hat tamamlanamadı, demirler ve diğer edevatlar çürümeye yüz tuttu[321].

Tuna yakınındaki Barboşu demiryolu köprüsü, Seymenli demiryolu köprüsü, Küçükçekmece demiryolu köprüleri savaş sırasında kullanılan en önemli köprülerdi[322]. Sevkıyat yapılırken bu yollardan oldukça istifade edildi. Vapurla Dedeağaç'a gelen birlikler, buradan demiryolu ile Şıpka'ya geçirildiler[323]. İstanbul'dan denizyoluyla Varna'ya gelen ikmal maddeleri, buradan demiryoluyla Şumnu'ya gönderildiler. İstanbul'dan, Tatar Pazarcığı'na demiryoluyla gelen takviye kuvvet ise karayoluyla Sofya, Orhaniye, Vidin, Plevne depolarına gönderiliyordu[324]. Bunun yanında İzmit, mevcut ambarları sayesinde gıda malzemelerinin depolanması, nakliye hayvanlarının yüklenmesi, İstanbul'a demiryoluyla bağlı olması ve deniz ulaşımına imkân tanıyan iki iskelesi olması bakımından büyük öneme haiz oldu[325].

Mısır'dan gelen askerler, İskenderiye'den vapurla Dersaadet'e oradan da donanmadan bir zırhlı eşliğinde Varna'ya gönderilmekteydi[326]. Demiryolu taşımacılığında yabancı şimendifer şirketleri oldukça zorluk çıkarıyorlardı. Trenlerin her yarım saatte bir kalkması gerekirken 2,5-3 saatte kalkmış, bu da sevkıyatı sıkıntıya sokmuştu[327]. Savaş öncesinde Rumeli'ye taşınan asker ve mühimmat dolayısıyla nakliye ücreti olan 3772 Osmanlı lirası ile küsuratı olan 30 kuruşun Ser-askerlikten verilmesini istedi[328]. Bu ücret daha sonra 3697 lira-yı Osmani ve küsür 43 kuruşa indirildi.

---

[321] "*… tarik-i mezkûrun tesviye-i turabiyesi ikmâl olunmuş ve bir çok edavât ve temur çifler alınmış ve bir milyona yakın pare sarf edilmiş olduğu halde ameliyatın muattal hükmünde tutulması münasebetiyle mühendis ve memurlara beyhude maaş verilmekde ve yapılan yerler yağmur ve kardan bozularak harab ve bir çok edavat ve eşya meydanlarda çürüyüb telef ve heba olmakda …*" 23 Safer 1292/ 31 Mart 1875 Bkz. BOA., A.}MKT.MHM. 479/52

[322] Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi, s.* 27

[323] Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları*, s. 180

[324] Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi*, s. 512

[325] Mehmet Yavuz Erler, *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık Olayları (1800-1880)*, s. 264

[326]"*Geçende Mısır'dan Varna'ya sevk ve irsâl kılınan asâkir-i Mısriye-i Şahanenin bakiyesi ile cephane ve mühimmat ve müfredât-ı sairesi Posta-i Hadika vapurlarından çend kıt'aya tahmilen iş bu pençşenbe günü İskenderiye'den hareket ve iğram etdirilmiş ve bu Pazar ertesi veyahud Salı günü bilutf-i inayet-i teâlâ sâlimen Dersaadet'e vâsıl olmaları melhuz bulunmuş olduğundan ve Varna'ya gider ve gelürken…*" Gurre-i Muharrem 295/ 19 Ocak 1878 BOA, Y.EE, 127/73

[327] Süleyman Hüsnü Paşa, İstanbul'a çektiği telgraflarla savaş esnasında demiryollarının askeri yönetime verilmesini önerdi. Bkz. Erol Özbilgen, *Osmanlıların Balkanlardan Çekilişi*, s. 107

[328] "*iş bu efrenci bin sekiz yüz yetmiş altı senesinin eylülünde Rumeli demiryolu vasıtasıyla icra olunan nakliyat-ı askeriye ve mühimmata dair leffen takdim olunan araba pusulasıyla beraber mazbataalrı havi sûret-i kat'ide karargîr olan tenzîl-i fiyât mûcebince ücürâtı üç bin yedi yüz yetmiş iki 'aded lira-yı Osmanî ve küsür otuz guruşa baliğ olduğundan Dersaadet'te idaremiz sandığına itâsı hususuna*

Rumeli demiryolları, sadece askeri nakliyat amacıyla kullanılmadı. Rus ve Bulgar zulmünden kaçan yüz binlerce Türk, Tatarpazarcık'ı ve Filibe'deki tren istasyonlarına akın ederek, perişan bir şekilde İstanbul'a göç etmek zorunda kaldı[329]. Savaş bitiminde Balkanlardan çekilmek zorunda kalan devlet, buralara taşıdığı levazımatı yine demiryoluyla geri getirmek zorunda kaldı. Rumeli'ye sevk edilip elde kalan levazımat Rusçuk'a oradan da Şumnu demiryolu ile Varna'ya taşındı[330]. Taşınamayanlar ise sonradan iade edilmek üzere makbuz karşılığında Rus askerlere teslim edildi[331].

Rumeli demiryolları hattının Tuna'ya kadar uzatılamaması, çok önemli askeri bir üs olan Şumnu ile Yanbolu arasında bağlantının olmaması, Osmanlı Devleti için çok büyük bir dezavantaj oldu[332]. Bu eksiklikten dolayı askeri destek ve levazımat, harp bölgelerine anında ulaştırılamadı. Bu da 93 Harbi'nin, Osmanlı Devleti açısından ağır yenilgiyle sonuçlanmasında önemli bir etken oldu.

Savaş sırasında, demiryolunun gelişmediği harp bölgelerinde sevkıyatın bir an önce yapılması için deniz yoluyla taşımacılık, büyük önem arz etti. Varna, İstanbul, Selanik en önemli limanlar olup, bunların yanında Tekirdağ, Gelibolu, Çanakkale, Dedeağaç, Kavala ve Köstence gibi ikinci dereceden limanlar da mevcuttu[333]. Savaş sırasında cephelere gidecek asker, mühimmat ve levazımat, genellikle İdare-i Mahsusa gemileriyle taşınmış olmakla beraber, Avusturya-Macaristan'ın Loyt adlı gemisi ile bazı Fransız gemileriyle de taşındı[334]. İdare-i Aziziye ticaret filosu ile Tuna'daki İdare-i Nehriye vapurları ile diğer küçük tekneler, deniz yoluyla sevkıyatta kullanıldılar[335]. Bunun yanında İşkodra Gölü'nde, asker ve mühimmat sevkiyatı için az su çeker vapurlara ihtiyaç duyulmaktaydı. Tersane-i Amire'de böyle vapurlar olmadığı için yapılan anlaşma üzerine Şirket-i Hayriye vapurları bölgede sevkıyat için kullanıldı[336].

---

müsaade-i aliye-i… meblağ-ı mezbur 3697 lira-yı Osmani ve küsür 43 guruşa tenzil itmişdir" 3 Teşrin-i Evvel 1876/ 3 Ekim 1876 BOA. YPRK.ASK, 1/14

329 Göçmenlerin nakliye ücretini ödemeyi devlet üstlendi. Bkz. Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları*, s. 180-181

330 *" Musaliha akd edilmiş olduğundan sonradan bize 'ita olunmak üzere top ve mühimmat ve eşya-yı saireyi Rusya me'murin-i askeriyesine makbuz senedi mukabilinde teslim itmeğe hacet kalmamışdır binaen-aleyh eşya-yı mezkûreyi Rusçuğa ve oradan dahi Şumnu yolu ile Varna'ya nakl iderek iktiza iden vapur ve işlepleri isticaren…"* BOA. HR.TO, 497/5

331 BOA. HR.TO, aynı belge

332 Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları*, s. 179

333 Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi,* s. 27

334 Bu gemiler bir seferde 35.000 kişiyi taşıyabiliyorlardı. Bkz. Saim Besbelli, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri / 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi / Deniz Harekatı*, s. 17

335 Saim Besbelli, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri / 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi / Deniz Harekatı*, s. 76

336 İşkodra Gölü'nde, asker ve mühimmat sevk ve nakli için, az su çeker vapurlar bulundurulması tümen-i askeriye kumandanı canibinden inha olundu. Ancak Tersane-i Amire'de bunun için uygun vapurlar

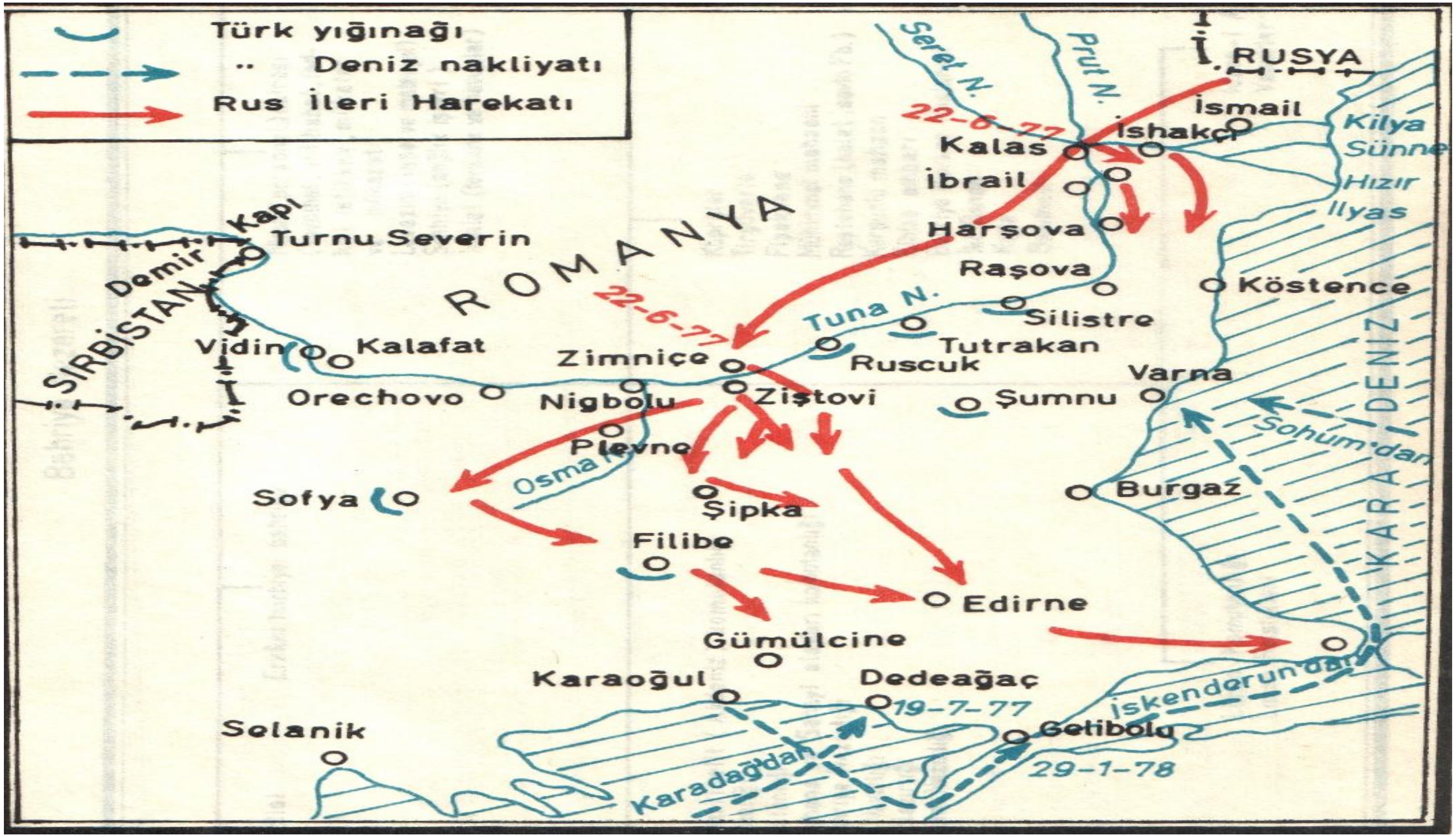
Trabzon, Batum ve Varna yoluyla her iki cephede de yığınak yapılırken, Tunus ve Mısır'dan yapılan sevkıyata ise buraların gemileri de katıldı[337]. Karaoğul, Sohum ve İskenderun'dan gelen gemilerle Varna Limanına nakliyat yapılırken Karadağ'dan gelen gemilerle Dedeağaç Limanı'na sevkıyat yapıldı. (Bkz. Kroki-5) Bu yolla gelen asker ve levazımat Vidin, Filibe, Sofya, Şumnu, Silistre, Tutrakan, Rusçuk'ta toplandı. Ayrıca Tunus, Girit, Trablus, Bingazi, Mısır, İşkodra, Golos, Kavala ve Selanik'ten Dedeağaç Limanı'na; Güney Anadolu, Suriye, Mısır, Karağaç ve Mudanya'dan önce İstanbul'a oradan da Varna ve Köstence Limanları'na; Sohum, Samsun, Trabzon, Sinop'tan İstanbul'a; Batum'dan da Varna ve Köstence Limanlarına denizyoluyla sevkıyat yapıldı. (Bkz. Kroki-6)

---

olmadığından hariçten küçük vapur temin edilme yoluna gidildi. Şirket-i Hayriye'nin 30 ve 31 numaralı iki dumanlı vapuru tahminen uygun olduğundan şirket meclisiyle yapılan pazarlık sonucu yaklaşık üç ay sonra başlamak üzere aylık her biri için biner lira ücret verilmesine karar verildi. 13 Şaban 1293/ 9 Mart 1876 Bkz. BOA. İ..MMS. 55/2455

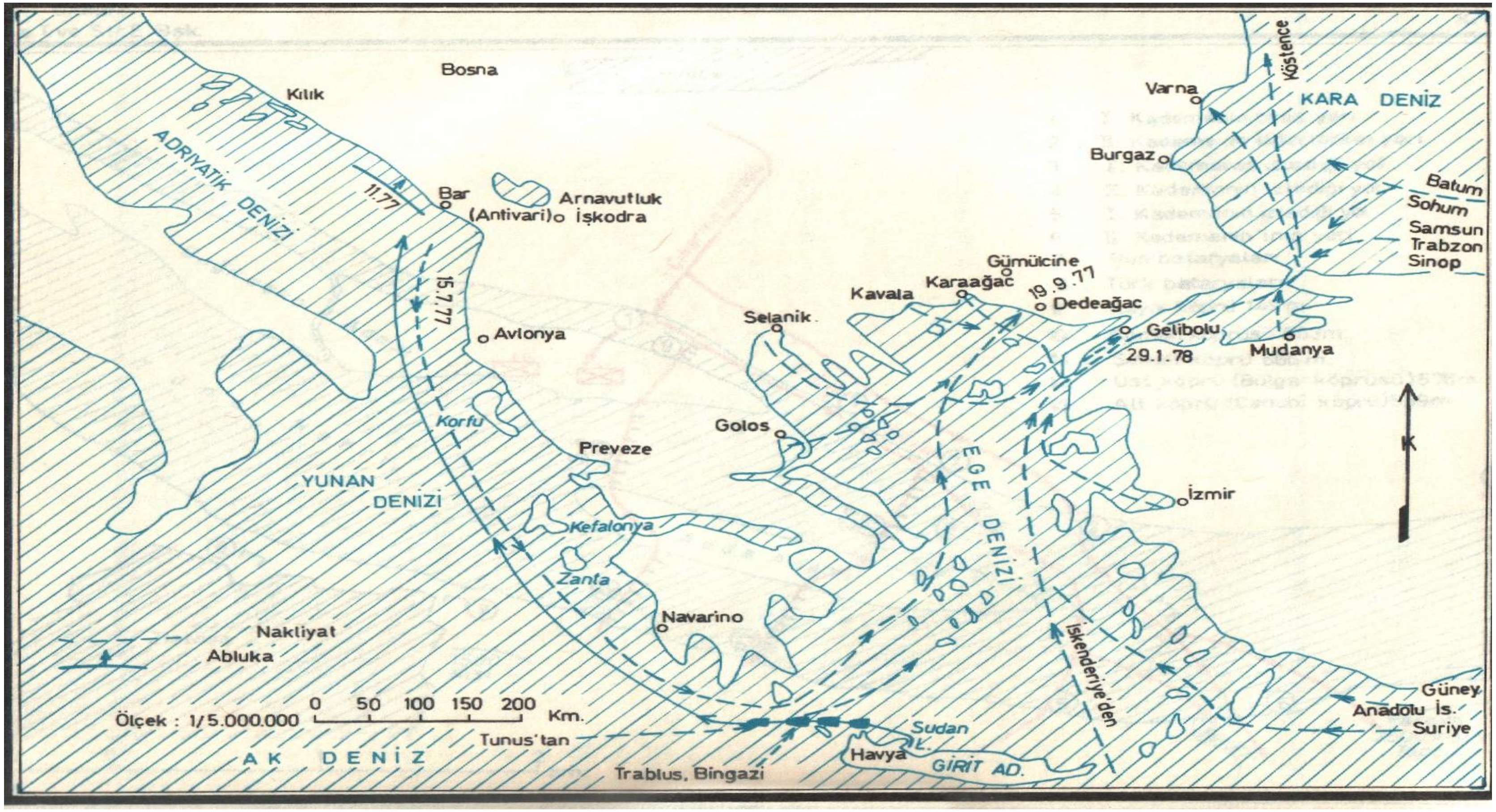
[337] Saim Besbelli, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri / 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi / Deniz Harekatı*, s. 72

Kroki 5. Osmanlı Devleti'nin Balkan Cephesinde Denizyoluyla Yaptığı Sevkıyat ve Rusların İleri Harekâtı

(Kaynak: Saim Besbelli, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi / Deniz Harekat, krokiler)

Kroki 6. Akdeniz'de Nakliyat

(Kaynak: Saim Besbelli, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi / Deniz Harekat, krokiler)

Kafkas cephesine İstanbul ve Samsun denizyoluyla Trabzon'a gelen ikmal maddeleri, Trabzon Sevk Memurluğu personeli tarafından mavna, römorkör ve kayıklarla kıyıdaki ambarlara taşındı[338]. Feth-i Bülend, Muhbir-i Sürur, Mukaddeme-i Hayr, Asir, Süreyya ve Talia gemileri ile Mahmudiye ve Selimiye uskurlu gemileri ve Sultaniye yatı, Karadeniz'de asker ve göçmen taşınmasında önemli hizmetler gördüler[339]. 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinde donanmadan en çok sevkıyat alanında faydalanıldı. Özellikle Kafkas cephesinde yapılan sevkıyatlar ve düşmanın denizden sevkıyat yapmasına engel olunmaya çalışıldı.

3.2. Haberleşme

Savaş sırasında gerek karayolu gerekse modern ulaşım araçlarıyla mümkün olan en kısa zamanda haberleşme sağlanmaya çalışıldı. Karayoluyla yapılan haberleşmeler için kullanılan karayolu postası Osmanlı Devleti'nde çeşitli hatlara ayrılmaktaydı. Her hat üzerine posta durakları olup buralarda tatarlar sayesinde haberleşme sağlanmaya çalışılmaktaydı[340]. Bu nedenle yolların ve köprülerin bakımlı olması gerektiğinden kilit noktalarda bulunan bazı köprülerin tamir edilmesi istenilmişti[341]. Posta, karayolu güzergâhlarının yetersiz olduğu yerlerde modern ulaşım araçları devreye giriyordu. Örneğin Trabzon'a gemiyle gelen postalar, atlı tatarlar sayesinde Erzurum'a ulaştırılmaktaydı[342]. Cephede, askerlerin memleketleriyle veya birliklerin birbirleriyle iletişimini sağlayacak atlı posta askerlerinden kurulmuş bir sahra posta teşkilâtı vardı[343]. Ancak posta teşkilâtı iyi durumda değildi ve günden güne de kötüye gitti.

---

[338] Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, s. 218; Silahların çelik aksamları, gemilerin pusula ibrelerinde sapmalara yol açtığı için, özellikle silah sevkıyatı sırasında sıkıntılar yaşandı. Bkz. Erol Özbilgen, *Osmanlıların Balkanlardan Çekilişi, s.* 104

[339] Ahmet Güleryüz- Bernd Langensıepen, *Osmanlı Donanması,* Denizler Kitapevi, 1. Baskı, İstanbul 2007, s. 15

[340] Franz Teaschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı II,* s. 54

[341] Tuna nehri vasıtasıyla yapılan haberleşmenin, nehrin donduğu zamanlarda sekteye uğramaması için Kili nahiyesi ile Sünne kazası arasındaki köprünün tamir edilmesi istenmişti. BOA., C..NF.., 12/599

[342] Franz Teaschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı II*, s. 545

[343]Bu postalar, bir süvari kumandasının emri altındaydı. Bkz. Yüzbaşı Von Herbert, *Plevne Meydan Muharebesi*, s. 158

Harita 5. Bureau İnternational Des Administrations Telegrafiques Tarafından Yayınlanan 1/75000000 Ölçekli Dünya Milletlerarası Telgraf Haberleşmesini Gösterir Harita

(Kaynak: BOA. HRT. 0006)

Savaş sırasında Osmanlı subaylarının elinde bölgeyi tanıyacak, buna göre bir hareket şekli belirlemeyi sağlayacak haritalar yoktu ve mevcut olanlar da Kiepert'in coğrafya haritalarından kopya edilerek büyütülmüştü [344]. Bunlar da zaten yabancı dilde yazılıydılar. Rusların ise daha 1868 yılında yapmaya başladıkları Balkan haritaları, o zamana kadar yapılmış en iyi haritalardı[345]. Ruslar, savaşa hazırlık yaparken o kadar sistemli çalışmışlardı ki, Erzurum'un dahi haritasını yapmışlardı[346].

Osmanlı subaylarının elinde kale civarını gösteren krokiler bulunsa da bunların, savunma sistemindeki değişikliklerden dolayı bir faydası olmadı. Bu nedenle bölgenin yerli halkından kılavuzlara başvuruldu[347]. Ancak bu durum, bazı zamanlarda Türklerin aleyhine oldu. Balkan cephesinde bölgeyi iyi tanıyan Bulgarlar kılavuz olarak kullanıldığından bunlar, Türklerin gece harekâtını Ruslara göstermek için Türk birliklerinin bulunduğu yerin yakınlarındaki otları ateşe verdiler[348]. Keşif için asıl faydalı olacak olan ve Tuna'nın üst tarafında bulunan Tatar, Yahudi ve Ulahlar'dan ise hiç istifade edilmedi[349].

Zamanının en iyi iletişim aracı olan telgraf sistemi, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Böylece hem merkezle, hem de birliklerin birbirleriyle irtibatı daha iyi bir şekilde sağlanmaya çalışıldı. Buna rağmen 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinde en çok karşılaşılan mesele, komutada karşılaşılan irtibatsızlık ve koordinasyonsuzluk oldu. Gerek Yıldız'la bağlantıya geçilirken, gerekse cephede orduların birbirleri arasındaki iletişiminde stratejik kararların alınması gerektiği zamanlarda pasif kalınarak, iletişim sağlanamadı. Cepheden gönderilen bazı telgraflarda verilen bilgiler, kayıplar, çarpışmalar önemsizmiş gibi gösterildi. Böylece savaş alanında ihtiyaç duyulan yardımın yapılmasına engel olundu. Askerden telgrafçı sınıfı olmadığından dolayı bölgenin sivil telgrafçılarından faydalanılırken bazı telgrafhanelerin de posta sisteminin olmaması gelen telgraflar gecikmeli olarak gönderilmesine yol açtı[350]. Telgraf telleri düşman tarafından kesildiği zamanlarda ise

---

[344] Erzurum, Kars, Ardahan istihkâmları yapılırken bazı zabitler sınırları dolaşarak bölgenin haritasını yapmak istemişler, ancak istihkâm komisyonu reisi Fosfor Mustafa Paşa, Rusya'nın bu durumdan kuşkulanarak devletten izahat isteyebileceği, böylece kendi yerinden edileceği endişesiyle böyle bir şeye gerek görmedi. Bkz. Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 140; Yüzbaşı Von Herbert, *Plevne Meydan Muharebesi*, s. 33

[345] Erol Özbilgen, *Osmanlıların Balkanlardan Çekilişi*, s. 95

[346] Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 676

[347] Erol Özbilgen, *Osmanlıların Balkanlardan Çekilişi*, s. 94-95

[348] Mahmut Talat Paşa, *Plevne Müdafaası*, (Yay.Haz. Eyüp Kul), İstanbul 2008, s. 123

[349] Ahmed Saib, *Son Osmanlı Rus Muharebesi*, s. 28

[350] Gazi Ahmed Muhtar Paşa, *Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Sanisi*, s. 275

bölgedeki bazı fedakâr kişiler sayesinde haberleşme sağlandı[351]. Tahrip olan telgraf telleri de elde mevcut nakit para oranında tamir ettirilerek haberleşmenin yapılmasına çalışıldı[352].

Devletin, istihbarat örgütü zayıf ve sağlıksız olduğundan düşmanın savaş stratejisi hakkındaki bilgiler elçilik raporlarından, yabancı gazetelerden veya savaş muhabirlerinden öğrenilmekteydi[353]. Keşif kollarında görevli zabitler ise sulh zamanında keşif yapmadıkları için elde ettikleri bilgiler yetersizdi[354]. Bazı yerlerde halkın güvenliğini sağlamak için güvenilir kişiler, casus olarak görevlendirildiler[355]. Bu kişilerin verdikleri raporlar doğrultusunda dğşmanın hareketi hakkında bilgi edinilmeye çalışıldı. Orduda emirler ağızdan verildiği için açık ve net bir şekilde yazılı emir bulunmamakla beraber, karargâhlarda harp ceridesi ve durum haritası tutulmamasının yanında muhabere raporu dahi yazılmadı[356].

3.3. İkmal ve İaşe

Savaş sırasında orduların her tür ikmali Harbiye Nezareti ve Levazımat Dairesi tarafından temin edildi. Yerli kaynaklardan temin edilemeyenler yurtdışından getirtildi. Devletin o dönemde tek sanayi kuruluşu olan Haliç tersanesi, ordunun ve devletin ihtiyaç duyduğu, fişek, kovan, silah tamiratı gibi bazı sanayi işlerini tek başına karşılamak zorunda kaldı[357]. Balkan cephesindeki ikmal işleri, Şumnu ve Vidin'de bulunan Askerî İdare Meclisi tarafından yürütülmekteydi[358]. Rusçuk, Silistre, Varna gibi yerlerde merkez ikmal depolarının yanında, ikmalin yapılmasını hızlandırmak için de Karapınar, Hacıoğlu Pazarcığı, Filibe, Kızanlık gibi yerlerde de depolar mevcuttu[359]. Yiyecek gibi birinci dereceden önemli ihtiyaç maddeleri genellikle buralardan temin

---

[351] Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 667

[352] "*Kars teli sâye-i ma'mûriyetvane-i cenâb-ı hilâfet-penâhîde tamir olunub muhaberâta ibtidâr olunduğu…*" 1 Mayıs sene 93/ 13 Mayıs 1877 tarihli telgraf. Bkz. BOA. Y.PRK.PT, 1/2; Erzincan Telgrafhanesi'nin tamiri için 2540 kuruş lazımdı. Ancak istenilen paranın beyhude yere sarf edilmemesi hatta mümkünse gereğinden fazla para harcanmaması belirtilmektedir. BOA. DH.MKT, 1318/78

[353] Süleyman Paşa ve Ali Saib Paşa kolordulari Çetine üzerine hareket edecekken, İşkodra'dan geçen yabancı gazetelerin muhabir telgraflarından, Rus ordularının Balkanlar'a ilerlediği haberini altılar. Bkz. Erol Özbilgen, *Osmanlıların Balkanlardan Çekilişi*, s. 102

[354] Gazi Ahmed Muhtar Paşa, *Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Sanisi*, s. 167

[355] Tırnova'da halkın güvenliğini sağlamak için bazı güvenilir Pomakların, Bulgar dilini ve geleneklerinin bildiklerinden dolayı Bulgar kılığına sokularak 300 kuruş maaşla hafiye olarak görevlendirildiler. 14 Muharrem 93/ 10 Şubat 1876 Bkz. BOA., A.}MKT.MHM, 480/27

[356] Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, s. 43

[357] Şakir Batmaz, *Bilinmeyen Yönleriyle Osmanlı Bahriyesi*, İstanbul 2010, s. 127

[358] Hikmet Süer, 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi, s. 514

[359] Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi,* aynı yer

edilmekteydi. Her taburdan 2'şer subay ve tabur kâtibi, yeteri kadar er, 80 kadar mekkâre beygir, cephedeki birliklerin ikmal işlerini yapmak üzere görevlendirilmişti[360]. Her tabur merkezinde de iki tabura yetecek elbise, silah ve mühimmat bulundurulacaktı. Kafkas cephesindeki ikmal işlerini 4. Ordu Askeri İdare Meclisi yürütmekteydi**.** Erzurum ikmal üssü olup, cephane yiyecek, giyecek, cephane depoları mevcuttu. Depolarda zahire miktarı da azımsanmayacak ölçüde idi[361]. Trabzon ve Diyarbakır'dan gelen ikmal maddeleri Erzurum'daki ambarlarda depolandıktan sonra müstahfaz taburları aracılığıyla Köprüköy ara ambarı ile Zivin ve Velibaba'daki ileri ambarlara taşındı[362]. Nakliyede görevli müstahfaz neferâtının sayısı fazla olduğu zamanlarda nakliye hizmetinde kullanılacaklar ayrılıp geri kalanları diğer taburlara ilave edildi[363]. Erzurum'daki depolardan harp bölgesindeki depolara gönderilen ihtiyaç maddelerinin dağıtımı görevli taburlar tarafından yapıldı.

Yiyecek maddeleri: Askerin yiyeceği günlük olarak verilirdi. Askeri tayınat ve yem kanununa göre barış zamanında askerin günlük kalori ihtiyacı 3150 kalori olup günlük tayınatı 900 gr. ekmek, 650 gr. et, 150 gr. bulgur, 20 gr yağ idi[364]. Ayrıca 20 gr. tuz ve 9 gr. sabun verilecekti[365]. Ancak savaş zamanında her erin yanında demirbaş olarak dört günlük peksimet ile günlük kişi başına 640 gr. Un, 320 gr. et, 11 gr. tuz, yakacak olmayan yerlerde 960 gr. odun verilmesi kararlaştırıldı[366]. Seyyar haldeki birliklerin yiyecek ihtiyaçları ise er başına 962,1 gr. ekmek, katık için önceleri 20 para sonraları ise 40 para elden verilmesi hesap edildi[367]. Ekmeğin bulunmadığı zamanlarda

---

[360] Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi,* aynı yer; Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, s. 208 Bunlardan 10'u çadır taşınmasına, 20'si yedek cephanenin taşınmasına, 10'u istihkâm bölüklerinin edevatı ile mutfak eşyası taşınmasına, 10'u subay eşyasını, 30'u erzak eşyasının taşınmasına ayrıldı.

[361] Ahmed Saib, *Son Osmanlı Rus Muharebesi*, s. 38

[362] Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, s. 218

[363] Bayburt ve Erzincan'da müstahfaza taburlarında bulunan ve nakliye hizmetinde kullanılan neferât sayısı fazla olduğundan, nakliye hizmetinde kullanılmak üzere yeterli sayıda neferât bulundurulması, geri kalanların Bayburt taburlarına ve Erzurum'a gönderilmesi kararlaştırıldı. Bkz. BOA. Y.PRK.ASK, 1/43

[364] Düstur, II. Tertip, C.VI, İstanbul 1334, s.1286

[365] Düstur, II. Tertip, C.VI, aynı yer

[366]Gazi Ahmed Muhtar Paşa, *Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Sanisi*, s. 248; Kuşatma altındaki 48.000 askerin bir haftalık ihtiyacı en az 250 araba erzak ve 1000 baş hayvandı. Bkz. Turhan Şahin, *Öncesiyle ve Sonrasıyla 93 Harbi,* s. 103; Nefer mevcuduna göre 642 gr. un, 257 gr. et, deve hamuru gibi sac ekmeği verildi. Bkz. Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler,* s. 227

[367] Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi,* s. 513

600-630 gr. un veya 600 gr. peksimet verilecekti[368]. Ancak peksimetten başka erzakın bulunmadığı zaman, peksimet miktarı 1000 gr. olarak öngörülmüştü[369].

Peksimetlerin her biri bir çorba tabağı büyüklüğünde olup, her yerde belirli miktarda bulunmaktaydı[370]. Bulgur bulunmadığı zaman yerine kuru sebze veya sebze konservesi, sebze bulunmayan yerlerde de kuskus, arpa şehriyesi, tarhana, irmik, kestane, kuru meyve, buğday, mısır, mercimek, nohut, fasulye unları gibi kuru gıdalar ve konserveler verilecekti[371].

Ordu için gerekli yağın bir kısmı ordu hazinesi tarafından verilen nakit parayla, bir kısmı merkeze bağlı yerlerin aşarlarından yapılan bağışlarla ve halkın ianesiyle, bir kısmı da bazı memurların muharebeye kadarki maaşlarından yaptıkları bağışlarla temin edilemeye çalışıldı[372]. Devlet, yağ sıkıntısı yaşanmamak için sadeyağ ihracını, yasakladı[373]. Yağ bulunmadığı zaman da yerine taze yağlı et, zeytinyağı, kuyruk veya iç yağı, şeker, pekmez, kahve, çay ekmek, süt, yoğurt, tahin helvası verilecekti[374].

Et, savaş bölgesinde parası peşin olarak ödenerek veya senet karşılığında tedarik edilen hayvanlar vasıtasıyla temin edilmekteydi[375]. Ancak halkın senede itimadı kalmadı. Çünkü Kırım Savaşı sırasında halka verilen borç senetleri, henüz ödenmemişti[376]. Ayrıca bazı tüccar Bulgarların ihaneti sonucu, kaimenin itibarı düşürülmüş, 1 kaimenin değeri 62 lira iken, 10'luk kaimeyi 10 kuruşa bozdurulmuştu[377]. Bu da iaşe malzemelerinin bölgeden parayla temin edildiği durumlarda alım gücünü zayıflatmakla kalmayıp daha çok paraya ihtiyaç duyulmasına neden olmaktaydı. Bazı yerlerde ise tüccarın kaime yerine nakit altın istemesi ise savaş

---

[368] Düstur, II. Tertip, C.VI, s. 1287
[369] Düstur, II. Tertip, C.VI, aynı yer
[370] Charles S. Ryan, *Kızılay Emri Altında Pilevne ve Erzurum'da (1877-1878 Rus-Türk Harbi),* s. 59
[371] Düstur, II. Tertip, C.VI, s. 1289
[372] Batum Kumandanlığı'nın Kastamonu'dan satın almak istediği zeytinyağının 7000 kıyyesinin, 2050 kıyyesi ahalinin ianesiyle, diğer bir kısmın bazı memurların muharebeye kadarki maaşları ve mülhakattan iki kazanın ¼ ve üç kaza ile nefs-i Bolu'nun aşarının yarısından yapılacak teberrularla temin edildi. BOA. DH.MKT, 1319/17
[373] Edirne Vilâyeti'nden sadeyağ ihracı savaş dolayısıyla geçici olarak yasaklandı. Ancak kontratosu olanlara 15 gün süre verilerek, bu süre zarfında kontratosunu ibraz ettiren olursa kabul edilmesi, ondan sonra irae edilecek kontratolar muteber kabul edilmeyeceği gazetelerde ilân edildi. 3 Şevval 1294/ 11 Ekim 1877 BOA. DH.MKT, 1321/64; Balçık Varna iskelelerinde sadeyağ ihracı yasaktır. Ancak 93 senesinin 10 ile 25 Eylül tarihleri arasında onaylı kontratolarını getirenlerin sade yağ ihracına getirilen yasak kapsamı dışında tutulacağı belirtildi. 12-14 Ramazan 94/ 20-22 Eylül 1877 BOA. DH.MKT. 1319/74
[374] Düstur, II. Tertip, C.VI, aynı yer
[375] Her taburun gerisinde bir koyun sürüsü bulunmaktaydı. Batum, Ardahan, Kars, Eleşkirt ve Van'da iki aylık zahire ve yakacak depolandı. Bkz. Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, s. 210-212.
[376] Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 62, 354
[377] Hüseyin Raci Efendi, *Zağra Müftüsünün Hatıraları,* s.101

boyunca sadece bir veya iki kere maaş alan askeri iyice zor durumda bıraktı[378]. Hazinede nakit sıkıntısı yaşandığı için ve merkezden istenilen para, mesafe uzaklığından dolayı gönderilemediğinden halktan borç sikke toplandı[379].

Et tayınatı, genellikle kavurma olarak verilmekteydi[380]. Birçok iaşe malzemesinde olduğu üzere et tayınatının temini için de bazı müteahhidlerle anlaşılmıştı. Örneğin Edirne tarafında et tayinatını Hristo Kumpanyası temin edecekti[381]. Devlet, bu müteahhidlerin işlerini yapabilmeleri için bunlara türlü kolaylık sağlamaktaydı. Etin yeterli gelmediği zamanlarda ise açlıktan ölmek üzere olduğu halde cepheye erzak ve cephane taşıyan öküzlerin etleri dağıtıldı[382]. Bazen de savaş meydanlarına yakın nehirlerden elde edilen balıklarla et ihtiyacı karşılanmaya çalışıldı[383].

Balkan cephesinde peksimet ihtiyacı İstanbul, Edirne, Selanik, Gelibolu, Filibe gibi merkezlerden temin edildi[384]. Hububat temininde Macaristan Millet Meclisi mebuslarının da yardımı oldu. Macaristan Millet Meclisi mebuslarından Arnest Simonyi, Osmanlı ordusuna hububat yardımı teminine karar aldı ve bunun nereye sevki veya paraya tahvili mi uygun olacağına dair şehbenderliğe müracaatta bulundu[385].

Kafkas cephesindeki askerin erzak ve giyeceğinin bir kısmı İran'dan satın alınarak temin edilmeye çalışıldı. Bunun için İran şehbenderliği tarafından Osmanlı Bankasında satın alınacak malzeme için poliçe düzenletildi[386]. Muamelenin bir an önce başlaması için gerekli paranın acilen gönderilmesi istendi. Batum Tümeni için gerekli olan un,

---

[378] Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s.365-366

[379] Erzurum'daki ordunun ihtiyacı için merkezden talep edilen para, mesafenin uzaklığı nedeniyle zamanında ulaşamayacağından dolayı gerekli olan miktarın akçe gönderilinceye kadar bölge ahalisinden temin edilmesi istendi. "*Ordu-yı hümâyûna muktezi erzak ve sairenin İran cihetinden tedarik ve mübayaası zımnında bi't-telgraf taleb buıyrulan meskûkatın tertib ve irsali der-dest ise de bad-ı mesafe cihetiyle gönderilecek akçanın vusulüne kadar tehir-i ruhsat caiz olmayacağından oralarca ashab-ı servetden lüzumu kadar meskûkatın istikrazına me'zun oldukda beyân kılınır*" 7 Temmuz sene 93/ 19 Temmuz 1877 tarihli Erzurum valisine gönderilen telgraf. BOA. A.}MKT.MHM. 481/99; Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s.447.

[380] Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 68

[381] "*Hristo Kumpanyası'nın müteahhid oldukları ta'yinat-ı lahmiye için dahil-i vilâyette bulunan hayvanlarının idaresi zımnında ol tarafa iğram olunan vekilleri Sakaryan Karabet nâm kimesnenin tavsiyesi istid'a kılınmış olmağla mûmâ-ileyhin muvâfık-ı usûl vaki' olacak mesûlatunda teshilât-ı mümküne ifâsına…*" 14 Ramazan 1294/ 22 Eylül 1877 BOA. DH.MKT. 1319/78

[382] Komisyon, *Gazi Osman Paşa Hazretleri Nezdinde Yüz Gün*, Mihran Matbaası, İstanbul 1295, s. 3-4

[383] Komisyon, *Gazi Osman Paşa Hazretleri Nezdinde Yüz Gün*, s. 33

[384] Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi,* s. 514

[385] BOA. HR. SYS. 176/16

[386] BOA, DH.MKT. 1321/98

buğday ve arpa, Amasya'dan Samsun'a nakledilerek, Erzurum ve çevre bölgelerdeki birliklerin ihtiyaçları da Giresun'a nakledilerek temin edildi[387].

Kafkas cephesinde ise peksimetin yanında un, pirinç, bulgur, nohut, mısır, buğday, arpa ve sadeyağ gibi temel gıda maddeleri İstanbul, Samsun, Diyarbakır gibi yerlerden kara veya denizyoluyla temin edildi[388]. Ayrıca İran'dan nakit para karşılığında zahire satın alındı.[389] Yağ, peynir, sebze gibi yiyecekler vs. ihtiyaç maddelerinin bir kısmı bölgeden temin edildi. Kafkas cephesinde şeker, bölgede sanayi kuruluşu olmadığından dolayı Karadeniz yoluyla İstanbul'dan getirtildi[390]. Ambar ve depolarda yüklü miktarda buğday bulunduğu için bunlar genelde kale içlerinde mevcuttu[391]. Kars depolarında 29.040.000 kg. şair ve 71.280.000 kg. hınta mevcuttu ve bu da askere yaklaşık altı ay yetecek miktardaydı[392]. Her an çıkacak bir savaş ihtimaline karşı devlet zahire ihraç yasağı getirdiyse de[393] bazı yetkililer Rus tacirlere zahire satmaya devam etti[394]. Un ihtiyacı, savaş bölgesine yakın su değirmenleri ile birliklerin elindeki el değirmenlerinde öğütülen zahireden temin edilirken, ekmek ihtiyacı da birliklerin elindeki saclarda yapılan yufka ekmeğinden ve karargâh bölgesine yakın olan Erzincan, Harput, Diayarbekir, Sivas'taki askeri fırınlardan karşılandı[395]. Ancak sevkıyatta ve ikmalde karşılaşılan aksaklıklar nedeniyle özellikle Kafkas cephesinde daha fazla olmak

---

[387] "*…Amasya sancağından Batum tümen-yı askeriyesi içün külliyet üzre (okunamadı) hınta ve şair Samsun'a nakl ve tesyir olunmakda olduğu gibi Erzurum cihetinde bulunan bi'l-cümle kaza ve nevâhî zehairinin dahi Erzurum'un rah-ı rastı olan Karahisar-ı Şarkiye sevk ve cemine mübaşeret olmuşdı şimdi derhal her tarafa memurlar tertib ve tesrib kılınmış olmağla ikdamat-ı mütemadiyenin icrasıyla…*" 27 Mayıs 1293/ 8 Haziran 1877 tarihli telgraf. BOA. Y.PRK.UM. 1/24

[388] Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, s.213

[389] Mirza Dayı adlı bir kişi Osmanlı askeri için Tahran taraflarına zahire vs. almak için gönderildi. Bu şahıs Bayezid'e bir adam göndererek 250 baş hayvan buldu. Ayrıca kumandan tarafından ihtiyaçtan dolayı 600 deve, askerler için İrankâri bir kumaştan yağmurluk yaptırılması, istendi. 22 Eylül 1293/ 4 Ekim 1877 BOA. Y.PRK.EŞA. 1/13

[390] Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, s. 38

[391] Charles S. Ryan, *Kızılay Emri Altında Pilevne ve Erzurum'da (1877-1878 Rus-Türk Harbi),* s.34

[392] Ahmed Mithad, *Zübdetü'l-Hakayık*, s. 245

[393]1292 senesinde zahirenin bol olduğu Bosna'da savaş ihtimaline karşı devlet, zahire ihracını yasakladı. Bu yasağın, devlet kaldırıncaya kadar da devam ettirilmesi istendi. Bkz. Y.PRK.UM. 1/13

[394] Erzurum valisi ve ordu kumandanı Ferik Paşa, zahire ihracının men edilmesine rağmen Kars ve civarından elde edilen zahireyi Rus tüccara satmış, İstanbul'a şikâyet edildikten sonra emir çıkartılıp satış durdurulduysa da gerekli erzak çoktan düşmana satıldı. O sırada ihraç yasağından dolayı Rus tüccarın satın aldığı zahirelerin çoğu sınırdaki ambarlarda kaldı. Ahmed Muhtar Paşa, Kars mutasarrıfı Şefik Paşa'ya Rus konsoloslara hitaben bir mektup yazarak, sınırdaki zahireye, savaş dolayısıyla bedeli ödenmek şartıyla el konulduğunu belirtti. Toplanan zahirelerin arabalarla Kars'a doğru yola çıkarılması, eğer bir Rus saldırısına uğranırsa kâfi miktarda gazyağı ile zahirenin yakılması istendi. Ancak bu işle görevli olan Rahmi Bey, yakma işini yetiştirememiş, yüklü miktarda zahire düşman eline geçti. Bkz. Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 61,13,144

[395] Osman Ülkü, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Savunma Mimarisi Olarak Tabya", s.266; Ahmed Saib, *Son Osmanlı Rus Muharebesi*, s. 38

üzere her iki cephede de yiyecek sıkıntısı yaşandı. Bu nedenle askerler, bazı zamanlarda çevrede bulunan mısır vs. tarlalarından topladıkları ürünlerle beslenmeye çalıştılar[396]. Daha önce belirtildiği üzere askere verilmesi gereken günlük tayınat çoğu zaman verilemedi. Askerin yiyeceği genellikle yarısı buğday yarısı da kokuruç unundan olmak üzere 140 dirhemlik bir ekmek ile 150 gr. öküz etinden ibaret kaldı[397]. Bazen de sadece kokuruç unundan yapılan çorba verildi[398]. Askerin neredeyse durmadan yola devam etmesi gereken zamanlarda ise yemek verilmediği için askerler, yanlarındaki kuru peksimetleri yürüyüş sırasında karşılarına çıkan derelerde, sularla ıslatarak yemeye çalıştılar[399]. Savaş sonlarında et neredeyse hiç verilmeyip, tayınlar azaltıldı. Askerin günlük yiyeceği bir miktar mısır unu ve tuzsuz mısır ekmeğiyle sınırlı kaldı[400]. Bazen askerin yanında tayın olmadığı için asker aç olarak hareket etti. Maaşlar zaten birkaç aydır verilmediğinden askerin, kendi parasıyla ihtiyaçlarını temin etmesi mümkün olamamaktaydı[401]. Bazen tayınatı fazla gelen veya savaşta düşman askerinden ganimet elde eden askerler, ellerindekini bölgedeki halka satarak paraya çevirmeye çalışırlardı[402]. Elde ettikleri parayla da ihtiyaç duydukları malzemeleri satın alırlardı. Bazı zamanlarda ise bölgede meskûn Müslüman ve Yahudi halk, askerlere torbalarla ekmek, katık, fıçılarla su taşıyarak askerin ihtiyaçlarını gidermeye çalıştı[403]. Ancak savaş boyunca yeteri kadar yemek alamayan askerler arasında bir süre sonra hoşnutsuzluk ve itaatsizlik baş gösterdi[404].

Tuz sıkıntısı savaşın başından sonuna kadar devam etti[405]. Savaşın başlarında pek olmasa da ilerleyen zamanlarda şeker sıkıntısı da fazlasıyla baş gösterdi[406]. Bunda

---

396 Charles S. Ryan, *Kızılay Emri Altında Pilevne ve Erzurum'da (1877-1878 Rus-Türk Harbi),* s.65
397 Komisyon, *Gazi Osman Paşa Hazretleri Nezdinde Yüz Gün*, s. 3
398 Komisyon, *Gazi Osman Paşa Hazretleri Nezdinde Yüz Gün*, s. 4
399 Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 165
400 Yüzbaşı Von Herbert, *Plevne Meydan Muharebesi*, s.233
401 Komisyon, *Gazi Osman Paşa Hazretleri Nezdinde Yüz Gün*, s. 7
402 Komisyon, *Gazi Osman Paşa Hazretleri Nezdinde Yüz Gün*, s. 18
403 Hüseyin Raci Efendi, *Zağra Müftüsünün Hatıraları,* s.83; Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 317
404 İngiltere Sefiri Libart'ın, Mabeyn-i Hümâyûn Feriki Said Paşa'ya gönderdiği 3 Haziran 1877 tarihli mektuba göre askerin ta'yin durumu şöyleydi: *"...askerin lâyıkıyla ve kifâyet idercesine itam olunamıyoruz ve maaşımızı alamıyoruz diyerek pek çoklarının adem-i itaatde bulunduklarını ve hatta bir fenalık vuku'unu men' itmek için geçen çeharşenbe günü Erzurumda kışla kapularının kapadılması lüzumuna..."* Bkz. BOA. Y.EE. 42/90
405 Yüzbaşı Von Herbert, *Plevne Meydan Muharebesi*, s. 200
406 Komisyon, *Gazi Osman Paşa Hazretleri Nezdinde Yüz Gün*, s. 15

fiyatlardaki istikrarsızlık da etkiliydi. Sabah 10 kuruşa alınan malzemeler akşama doğru 20 kuruşa çıkabiliyordu[407].

Hayvanlara kış vaktinde günlük 3,5-5,5 kg. arpa, 2-3,5 kg. ot, 2-3 kg. saman, 2,5-5 gr. tuz verilmesi, çayır mevsiminde 1-2,5 kg. kırılmış arpa, 40-45 kg. çayır otu, 2,5 gr tuz verilmesi kararlaştırıldı[408]. Hayvanlar için gerekli yem, ordu depolarından temin edilmeye çalışılmış, yem olmadığı zamanlarda da otlatılma yoluna gidilmişti. 10.000 hayvan için günde 45 ton arpa gerekmekteydi[409]. Ancak bunlar bulunamadığı zaman ordu ihtiyacı için kullanılan hayvanların beslenmesi için yakın yerlerden saman istendi[410]. Savaş sona erdiği sıralarda Ragoza'da hayvanlara ve askerlere yetecek kadar erzak vardıysa[411] da nakliyat vasıtalarının yeterli olmayışı, kötü hava koşulları ve bozuk yollar dolayısıyla yeteri kadar yem bulunamadığından hayvanlar yem azlığı ve bakımsızlıktan zayıf düşüp telef oldular. Savaş sonlarına doğru atların ne arpası ne de samanı kalmıştı[412]. Bu nedenle elde kalan bir miktar ot ve samanın, topları çeken beygirlere verilmesi kararlaştırılmıştı[413].

İçecek: İçme suları çeşme, pınar ve dere gibi doğal kaynaklardan, bunların olmadığı yerlerde birliklerin arkasından gelen su arabalarından temin edildi[414]. Askerlerin yanlarında su mataraları bulunmaktaydı[415]. Ancak hava ve yol koşullarından, bazı mühim noktaların elden çıkmasıyla su kaynakları ile askeri kuvvetler arasına düşman kuvvetlerinin girmesinden dolayı su sıkıntısı çekildi. Cephe gerisinde halkın da gayretleriyle su sıkıntısı giderilmeye çalışıldı. Tabya, kale gibi yerlerde de yağmur sularını biriktirecek sarnıç veya kuyulardan temin edilmeye çalışıldı. Ancak bazı tabyalarda sarnıç sistemi olmadığı için dışardan temin edilmeye çalışıldı.

Giyecek malzemeleri: Her iki cephede de çamaşır, çorap, pabuç, kürk, kalpak ve kilim gibi ihtiyaç malzemeleri, şehirlerde bulunan dikimevleri temin edildi. Geri kalan kısmı ise (elbise, fotin, çamaşır, çorap, yağmurluk, çizme) İstanbul civarındaki Feshane, Hereke ve İzmit fabrikaları ile yurtdışından temin edilirken, kürk, yemeni, fotin, çarık

---

[407] Komisyon, *Gazi Osman Paşa Hazretleri Nezdinde Yüz Gün*, aynı yer
[408] Düstur, II. Tertip, C.6, s.1295-1296
[409] Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s.52
[410] Varna ve Pazarcık tümenlarındaki hayvanlar için gerekli samanın Aydos, Huri(?) ve Bergos kazalarından getirtilmesi istendi. Bkz. BOA, Y.PRK.ASK 1/52
[411] Raguza'da askeri depolarda 4 alay askeri 18 mah idare edecek ve o kadar müddet için 37 alaya kifayet edecek, askere ve hayvanlara yetecek yiyecek bulunmaktaydı. 31 Ocak 1878. BOA. HR. SYS. 214/3
[412] Komisyon, *Gazi Osman Paşa Hazretleri Nezdinde Yüz Gün*, s. 22
[413] Komisyon, *Gazi Osman Paşa Hazretleri Nezdinde Yüz Gün*, s. Aynı yer
[414] Charles S. Ryan, *Kızılay Emri Altında Pilevne ve Erzurum'da (1877-1878 Rus-Türk Harbi),* s. 59; Mahmud Talat Bey, *Plevne Müdafaası,* Babıali Kültür Yayıncılığı, 1. Baskı, İstanbul 2008, s. 122
[415] Yüzbaşı Von Herbert, *Plevne Meydan Muharebesi*, s. 102

gön, çorap, eldiven ve çamaşırlık bez gibi maddeler cepheye yakın yerlerden temin edildi[416]. Et tayınatı için kullanılan koyunların derisinden kürk yapılırken kürklerin yetmediği durumlarda da çevre vilayetlerden temin edildi[417]. Balkan cephesinde askerin kışlık elbisesini temin etmek üzere idare-i askeriyenin Sofya ve civarından temin ettiği koyun ve kuzu postları kullanıldı[418].

Kafkas cephesindeki askerlere İrankâri kumaşlardan yağmurluk yaptırıldı[419]. Havaların soğuk olduğu yerlerde askere soğuktan korunmak için velense[*] verilmesi kararlaştırıldıysa da hareket halindeki askerin, hareketini kısıtlayacağından dolayı yerine yağmurluk verilmesi kararlaştırıldı[420]. Ayrıca askerin çamaşırını saklaması için boydan yedişer parmak uzunlukta yaklaşık 60-70 cm, geniş, içi fabrika beziyle astarlanmış, düğme yerlerinde dörder parmak parça eklenmiş dolaplar verildi[421]. Askerin giydiği çarıklar ise keçi veya öküz derisinden imal edilmişti[422]. Bunların ökçeleri olmadığı için yağmurlu havalarda ve çamurlu yollarda askerlerin ayağı kaymaktaydı[423].

Silah, cephane, levazımat: Fişek imali için kalıp, kâğıt, şimşir ağacı, barut, balmumu ve sicime ihtiyaç duyulmaktaydı[424]. Silah ve cephanenin bir kısmı İstanbul'dan, diğer kısmı Almanya ve Amerika'ya verilen siparişlerden temin edildi. 1876 yılında Amerika'ya sipariş edilen 600.000 adet Martini Hanri tüfeğin, 442.240 adedi 1877 yılının Temmuz ayında teslim alındı[425]. Kafkas cephesinde nal ve mıh gibi gereçler, Erzurum ve Erzincan'daki imalathanelerde üretildi [426]. Yakın bölgelerden de çeşitli ihtiyaç maddeleri temin edildi. Ancak bunların çoğu ya yükleri taşıyan hayvan

---

[416] Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, s. 209
[417] Gazi Ahmed Muhtar Paşa, *Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Sanisi*, s. 257
[418] Komisyon, *Gazi Osman Paşa Hazretleri Nezdinde Yüz Gün*, s. 4
[419] Mirza Dayı adlı bir kişiden İrankâri bir kumaştan yağmurluk yaptırılması istendi. 22 Eylül 1293/ 4 Ekim 1877 BOA. Y.PRK.EŞA. 1/13
[*] Ağır, tüylü, kalın battaniye
[420] Bosna'da kış şartları dolayısıyla aşırı soğuk havalardan korunmak için askere velense verilmesi düşünüldüyse de bunlar hareket haklindeki askerin hareketini ksıtlayacağı için yerine İrankâri bir kumaştan yağmurluk yaptırılmasına karar verildi. 17 Eylül 91/ 29 Eylül 1875 Bkz. BOA, İDH 710/49727
[421] Dolaplar özellikle Bosna taraflarında bulunan askerler için düşünülmüştür. Her dolap 24,5 kuruşa mal olmuş, toplamda 141.464 adet dolap, 24.5 kuruştan 3.468.318 kuruşa mal oldu. BOA, İ.DH, aynı belge
[422] Komisyon, *Gazi Osman Paşa Hazretleri Nezdinde Yüz Gün*, s. 28
[423] Komisyon, *Gazi Osman Paşa Hazretleri Nezdinde Yüz Gün*, s. Aynı yer
[424] Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı,* s. 215
[425] Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi,* aynı yer
[426] Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, yer

sahipleri tarafından yolda telef edildi ya da eşkıya saldırısına uğrayarak heba oldu[427]. Bazı zamanlarda ihtiyaç duyulan malzemenin yerine yanlışlıkla veya ordu içindeki çekişmelerden dolayı kasıtlı olarak başka malzemeler gönderilmekteydi[428]. Bu da kritik durumda olan askerlerin aleyhine olmaktaydı.

Kafkas cephesinde silah, teçhizat, mühimmat, bölgede sanayi kuruluşu olmadığından dolayı Karadeniz yoluyla İstanbul'dan getirtildi[429]. Baruthane, dökümhane, fişekhane gibi sanayi kuruluşlarının İstanbul'da olmasının, savaş sırasında pek de faydası olmadığından bu tür yerlerin Anadolu içlerine kaydırılması düşünüldü[430]. Cephanelik depolar mevcut olmadığı yerlerde mektep binaları cephanelik olarak kullanıldı[431]. Silah ve cephane ihtiyacından dolayı silah, barut ve güherçile ihracına yasak getirildi. Yasağa uymayanların yakalanması için ihbar edenlere "*ihbariye akçesi*" verileceği bildirildi[432].

Yakacak ihtiyacı temini: Isınmak için odun, kömür, tezek, aydınlanmak için ise çıra, mum ve yağ kandili kullanılmış, bunlarda savaş bölgesinden veya yurt içinden temin edildi[433]. Askere günlük 30 gr. gaz, yemek pişirmek, hamam ve çamaşır için 840 gr. odun, kış vakti için yakacak 1000 gr. odun ve 250 gr. kömür verilecekti[434]. Ancak diğer ihtiyaç malzemeleri gibi bu da istenilen oranda temin edilemedi. Odun ve kömürün bulunamadığı yerlerde terk edilen veya savaş dolayısıyla harap olmuş ev, ahır,

---

[427] Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, s. 212

[428] Bazı zamanlarda ise merkezden istenen cephane sandıklarının yerine yanlışlıkla ya da kasıtlı olarak gaz sandığı gönderildi. Bkz. Hüseyin Raci Efendi, *Zağra Müftüsünün Hatıraları,* s.198

[429] Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, s. 38

[430] Buna göre birinci yol, İznik-Eskişehir-Kütahya-Konya yoluyla genişleme, diğeri de Küplü ve Vezirhan arasındaki Karasu deresi mevkiidir. Ancak burası denizden düşman saldırısına açık ve sıtma hastalığının görülmesinden dolayı bazı sakıncaları vardı. BOA, YPRK.ASK. 1/70

[431] Trabzon vilâyetine gönderilen telgrafta Giresun Rüşdiye Mektebi cephane yapıldığı için buradaki öğrencilerin serian başka bir yere nakledilmeleri gerektiği bildirildi. Fi 21 Zilhicce 93 ve fi 25 Kanun-ı Evvel 92/ 6 Ocak 1877. Bkz. BOA. MF. MKT. 48/135; Babadağı Rüşdiye Mektebine asker ikame edileceği için buradaki mevcudu 65 e baliğ olan şakirdanın sıbyan mektebine nakledilmesi bildirildi. 16 Rebiu'l-Ahir 94/ 18 Nisan 93/ 30 Nisan 1877. Bkz. BOA. MF. MKT. 48/13

[432] Gerek açıktan gerekse gizliden silah ve barut kaçakçılığının yapılmaması için gemilerin teftiş edilmesi istendi. İzinsiz barut satanları ihbar edenler ihbar sonucu elde edilecek barutun gerçek değerinin %20 sine eşit miktarda ihbariye akçesi verileceği ilân edildi. Bu akçeler Dersaadet'te Tophane hazinesinden, vilâyetlerde ise mal sandıklarından verilecektir. Eczacılara gerek olan güherçile Eczacıbaşı tarafından Tophaneden alınacaktı. Güherçilenin değeri olan 8 kuruşun üzerine 20 pare bayia zammı eklenerek kıyyesi 8,5 kuruşa eczanelere sağlam bir teminatla üretildikten sonra dağıtımı ihtiyacı olan yerlere yapılacaktı. BOA. HR.HMŞ.İŞO. 161/1

[433] Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı,* s.209

[434] Düstur, II. Tertip, C.6, İstanbul 1334, s. 1286

araba, kerevetlerin keresteleri sökülerek yakacak olarak kullanıldı[435]. Ayrıca geceleri istihkâm içinde ısınmak ve yemek pişirmek için civar bağlarda bulunan asma kütükleri de yerlerinden sökülerek tabyalara getirildi[436]. Sevkıyat yapan gemilerin kömürleri, Tersane-i Amire tarafından karşılanmaya[437] çalışıldıysa da ancak kömür azlığı dolayısıyla sevkıyatlar aksadı[438]. Adakale'ye kömür sevk etmek isteyen hükümet, Avusturya Kömür komisyonuyla % 2 komisyon verilmek üzere anlaşma yaptıysa da, masraflardan dolayı komisyon, 2700 frank istedi. Komisyona göre telgraf ve yol ve sair masraf 2600 frank civarındaydı ve Osmanlı hükümetinin 3000 frank vermesi yeterliydi. İstenilen meblağ ödenmediği takdirde Avusturya kanunlarına göre 1500 ton kömüre el koyup diğer 1500 tonun da kontratını feshedebileceği bildirildi[439]. Kafkas cephesinde kömür ve kereste gibi yakacak maddeleri, bölgede sanayi kuruluşu olmadığından dolayı Karadeniz yoluyla İstanbul'dan getirtildi[440].

Tahkimat malzemeleri ve Barınma: Kazma, kürek, balta, balyoz ve küskü gibi malzemeler tamamen yurtiçinden temin edilmekteydi. Piyade taburundaki erlerin üzerinde 1 adet peksimet torbası, 1 adet cephane torbası, 1 adet matara bulunması; her mangada 1 adet yufka sacı, 1 adet karavana, her bölükte 4 adet kazma, 4 adet kürek, 2 adet balta, 1 adet güğüm bulunması kararlaştırıldı[441]. Her 15 er için 1 adet, 2 bölük subayına 1 adet, 4 bölük subayının hizmetindeki erlere 1 adet, kâtip-imam ve bunların hizmet erlerine 1 adet, sağlık memuru ve hizmet erlerine 2 adet, binbaşı ile hizmet erlerine 2 adet, topçu birliklerindeki bataryalardaki her 15 ere 1 adet, bataryanın esnaf

---

[435] Yüzbaşı Von Herbert, *Plevne Meydan Muharebesi*, aynı yer; Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 187

[436] Komisyon, *Gazi Osman Paşa Hazretleri Nezdinde Yüz Gün*, s. 3

[437] "*… İzmirden Desa'adete 'avdet iden Terbiye nâm cesim ve azim vapur ile Dakhile vapurunun süvari-i askeri celbi için yine Şam Trablusuna kıyâm ve azimet itmeleri Tersane-i Amire caniblerinden emr ve tasvib buyrulmuş olub iktiza iden kömürleri Tersane-i 'Amire tarafından sarf ve ita kılındığı anda lâzım olan cihete hareket ve azimet ideceklerinin…*" 14 Temmuz 93/ 26 Temmuz 1877 BOA., YPRK.ASK. 1/36

[438] Erol Özbilgen, *Osmanlıların Balkanlardan Çekilişi*, s. 104

[439] *"Mösyö Felicyan Avusturya kanunları iktizasınca kömür komisyonu mesarifât-ı sairesi te'diye oluncaya değin tevkif idebiliyor mümâ-ileyh komisyon olarak iki bin yedi yüz frank talep idiyor biz dahi zaten kendüsüne laakal yüzde iki komisyon itası kabul etmiş idik mümâ-ileyh maaze kirası ve telgraf ücreti ve yol masrafıyla mesarifât-ı saire olmak üzere iki bin altı yüz frankdan mütecaviz masraf etmiş olduğu iddasında ise de hükümet-i seniyeye cümle olmak üzere üç bin frankla iktifa edecek ve meblağ-ı mezkûr virilmediği halde bin beş yüz tonilato kömürü tevkif ederek diğer bin beş yüz tonilatonun kontratosunu fesh dahi muhalefet edilecekdir binaen-aleyh Adakalesine ihrac edeceği kömür için bin beş yüz frank vermeğe mecburuz …"* 21 Temmuz 1877 tarihli viyana sefaretinden gönderilen telgraf tercümesi. Bkz. BOA. HR.TO. 127/62

[440] Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, s. 38

[441] Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, s. 210

takımlarına 1 adet çadır verildi[442]. Kumandanlarınki de dahil olmak üzere çadırlar pek teferruatlı değildi. Kumandan çadırında bir tane ordu yatağı, bir masa ile dört adet deri döşeli küçük sandalyeler mevcuttu[443]. Alet ile edavat ise yeterli değildi. Ancak Osmanlı ordusunda bu tür eksiklikler öteden beri var olduğundan asker bu duruma aldırış etmemekteydi[444]. Kafkas cephesinde, yolların yetersiz ve bozuk oluşu, ağır kış şartları, demiryolu ağının henüz bu bölgeye gelmemiş olması, nakliye arabaları ve hayvanlarının yetersiz olması nedeniyle bu tür ihtiyaç malzemeleri gerektiği gibi sağlanamadı. Askere verilen çadır sayısı yetersizdi. Asker, çadır olmayan yerlerde, bulunulan bölgedeki ev, ahır, kahvehane, okul, han gibi binalara yerleştirildi[445]. Bazı yerlerde askere kalacak yer temin etmek için bölgedeki ormanlardan elde edilen kerestelerden ve halkın gayretinden yardım alarak baraka ve kulübeler inşa edildi[446]. Yatacak yer olmadığı zaman çamurların üzerine taş dökülüp, üzerine biraz kuru ot yayılarak yatak yapıldı[447].

Nakliye vasıtaları: Karadan sevkıyat yapılırken çeşitli nakliye hayvanları kullanıldı. Bunlardan develer ile Sivas, Kayseri, Erzurum ve Kıbrıs bölgelerinde yaygın olarak kullanılan katır ve merkepler en çok kullanılan nakliye hayvanları olup, atlar ulaşım vasıtası olarak kullanıldı[448]. Nakliye hayvanları iki gruba ayrıldı. Mekkâre denilen yük hayvanları, saat başına ya da taşıdıkları yükün ağırlığına göre halktan kiralanan katır, eşek ve deve gibi hayvanlardı; diğeri ise bakımları devlet tarafından temin edilen ordunun elindeki hayvanlardı[449]. Nakliye vasıtası olarak at, öküz ve manda arabaları, iki tekerlekli kağnı, yaylı arabalar kullanıldı[450]. Bu nakliyat vasıtalarından daha çok Kafkas cephesinde faydalanıldı. Balkan cephesinde ihtiyaç duyulan binek ve top koşum hayvanları Romanya ve Macaristan'dan satın alınarak tedarik edildi[451]. Mevcut hayvanlar zaten kıtlık, kuraklık, açlıktan ve ağır hava koşullarından dolayı zayıf

---

[442] Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi,* s. 515
[443] Komisyon, *Gazi Osman Paşa Hazretleri Nezdinde Yüz Gün*, s. 31
[444] Ahmed Saib, *Son Osmanlı Rus Muharebesi,* s. 40
[445] Askerlerin bulundukları yerlerdeki mekteplere yerleştirilmesi, öğrencilerin ise geçici olarak başka münasip bir yere yerleştirilmesi Ser-askerlik tarafından istendi. 23 Kanun-ı Evvel 92/ 4 Ocak 1877. Bkz. BOA. MF. MKT. 45/121; Cezayir Bahr-i Sefid Vilâyet-i Celilesine gönderilen yazıda Midilli Mekteb-i Rüşdiye'sinin gündüzlü kısmına asker yerleştirilmesinin eğitimi engelleyeceğinden bunun çaresine bakılması istenmektedir. 14 Şaban 96/ 21 Temmuz 95. Bkz. BOA. MF. MKT.64/32. Yüzbaşı Von Herbert, *Plevne Meydan Muharebesi*, s.232-233
[446] Yüzbaşı Von Herbert, *Plevne Meydan Muharebesi*, s. 27
[447] Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 179
[448] Mehmet Yavuz Erler, *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık Olayları (1800-1880)*, 234-235
[449] Mehmet Yavuz Erler, *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık Olayları (1800-1880)*, aynı yer
[450] Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları*, s.23
[451] Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephes,* s. 39; Tuna tarafları için tertip edilen top bataryaları için gerekli hayvanların temini için Macaristan'dan derhal 2000 re's hayvan satın alındı. 29 Teşrin-i Sani 92/ 11 Aralık 1876, BOA. İ..MMS. 55/2483

düşmüşlerdi.[452]. Taşıma kapasiteleri de sınırlı olduğu için büyük sevkıyatların yapılacağı zamanlarda daha çok nakliye vasıtasına ihtiyaç duyuldu[453]. Böylece Anadolu içleri de dahil memleketin dört bir tarafından hayvan temin edilmeye çalışıldı. Erzurum'a Konya'dan 150 deve, Esbkeşan kazasından 72, Akşehir'den 25, toplamda 247 deve gönderildi[454]. Çanakkale, İzmir, Antalya, Samsun, Muğla gibi doğrudan Dâhiliye Nezaretine bağlı illerden kiralık hayvan ve araba toplanıp, bunların ne miktarda toplandığı, nerelere sarf edileceği ve telef edilmemeleri için de cetvel tutulması lüzumlu görüldü[455]. Bunun için halkın ianeleriyle bir takım havyanlar ve arabalar toplandıysa da ihtiyacı karşılamadı[456].

Diğer ihtiyaçlar: Savaş sırasında sıkıntı ve bunalımdan çıkış yolu olarak kabul gören tütüne ihtiyaç duyulmaktaydı[457]. Ancak bunun da diğer ihtiyaç maddeleri gibi düzenli olarak temini mümkün değildi. Savaş sırasında tütün fiyatı o kadar çok artmıştı ki 1283 gramı üç Osmanlı altınına denk gelmekteydi[458]. O da kısıtlı olarak bazı Yahudi tüccarlar vasıtasıyla temin edilebilmekteydi[459]. Askerin dini vecibelerini yerlerine getirebilmeleri için Mushaf'a ihtiyaç duyulmaktaydı. Gerekli Mushafların temini için de ordu birliklerine Mushaf parası gönderilmesi istendi[460]. Gönderilen paralarla ordu birliklerinin bulunduğu yakın vilâyetlerden gerekli Mushaf temin edildi. Meselâ Prizren,

---

[452] Trabzon Vilâyeti tarafından gönderilen bir tahrirâta göre askeri mühimmat nakli için Sivas'tan gönderilen hayvanlardan on dördü, lâ-gar olmaları dolayısıyla 6040 kuruşa satıldı. BOA. DH.MKT. 1320/9

[453] Mehmet Yavuz Erler, *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık Olayları (1800-1880)*, s.250

[454]"*… nefs-i Konya hassası olan yüz elli deve bundan on gün mukaddem sevk olunduğu gibi Esbkeşan kazasından yetmiş iki ve Akşehirden yirmibeş ki cem'an iki yüz kırk yedi deve sevk idildi…*" 17 Haziran sen 93/ 29 Haziran 1877 tarihli telgraf. BOA. Y.EE. 143/73

[455]"*Anadolu ve Rumeli ordu-yı hümâyûnları için mahall-i malumeden müretteb zehairi telef ve sarfdan muhafaza için ve sûret-i muntazamada mahallerine irsâl idilmek üzere iktiza idenlere tebligat-ı mukteziye ve müessere ifası ve müretteb mahallerden ne kadar zahire gönderilmiş ve ne mikdarı kaldırılmışdır buralarının yek-nazarda görülüb (?) zımnında nezaretçe bir cedvel tutulması mukteza-yı irade-i seniyeden bulunmuş olmağın bu babda nezaret-i Celilelerince ordu-yı hümâyûnlar içün vilâyât ile evliye-i mustakileden ne kadar zehayir tertib olunduğunun suret-ı mehamda olmak üzere bir cedvelin sür'at-i irsâli…*" 15 Şevval 1294/ 23 Ekim 1877 BOA, DH.MKT, 1323/9

[456] Mitroviçe'den Yenipazar'a askeri mühimmat ve erzak sevki yapılması için civardaki halk tarafından iki yüz haneden üç hayvan hesabıyla 100 baş beygir ianeten verildi. BOA. DH.MKT. 1319/67; Edirne ahalisi tarafından Orhaniye Tümeni'na 2000 baş mekkâre hediye edildi. Bunların yarısından fazlasını başıbozuklar temin etti. BOA. DH.MKT 1321/59; 29 Ramazan 94/7 Ekim 1877 tarihli Bosna vilâyetine gönderilen tahrirâtta İzvornik sancağında kâin Belene Kazası memur ve ahalisi tarafından Hersek Tümeni için ianeten at ve araba toplandı. Bu zor günlerde vatan uğruna böyle güzel hareketlerin takdir edilmesi için devlet tarafından yardımda bulunanların isimlerini havi bir defter tutulması istenerek ismi geçenlere teşekkür edildi. BOA. DH.MKT 1318/86; Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler,* s. 663

[457] Turhan Şahin, *Öncesiyle ve Sonrasıyla 93 Harbi,* aynı yer

[458] Komisyon, *Gazi Osman Paşa Hazretleri Nezdinde Yüz Gün*, s. 15

[459] Komisyon, *Gazi Osman Paşa Hazretleri Nezdinde Yüz Gün*, s. Aynı yer

[460] İtfaiye taburları için 20 adet Mushaf-ı Şerif gönderilmesi istenmiştir. Mushafların her biri için rayiç akçesi olarak 22'şer guruşdan olmak üzere, hediyesi olan 440 guruşun görevli memura teslim edilerek gönderilmesi istenmiştir. 29 Rebiu'l-Evvel 294/ 13 Nisan 1877 Bkz. BOA. MF.MKT. 47/60

Üsküb, İstarova ve Kolonya'daki birlikler için 1155 adet Mushaf ihtiyacı, Manastır vilayetine bildirildi[461]. Ayrıca Beşinci Orduya gönderilmek üzere Mekteb-i Harbiye Kolağası İsmail Hakkı Efendi'ye 300 adet Mushaf verildi[462].

3.4. Rus Ordusunda İkmal ve İaşe

Savaşa bir yıl öncesinden hazırlık yapmaya başlayan Rusya, 1877 yılına kadar 20.000 km. uzunluğundaki demiryolu hattını inşa etmiş, Doğu cephesindeki askerî birliklerine lojistik desteği, Kuzey Kafkasya'da bulunan Wiladi kentine kadar uzanan demiryolu ve buradan Tiflis'e kadar uzanan karayolu ile sağlamıştı[463]. Savaştan üç ay önce de Anadolu sınırına ve Balkanlara asker yığmaya başladı[464]. Hocabeğ'de bulunan Rus birlikleri demiryolu ile Tuna üzerine sevk edildi. Boşalan yerlere önce Hassa askerleri, daha sonra da Landor askerleri getirildi[465]. Asker ve erzak sevkıyatında problem yaşamamak için verilecek bir emre kadar, demiryolu vagonlarıyla eşya ve erzak taşınmasını yasakladı[466]. Rusya zahire ve mühimmatını depolamak için Ragoza'yı tercih etmedi bunun yerine Karadağ'a zahire sevki için Kataro Boğazı'na durmadan Mısır buğdayı yüklü vapurlar gönderdi[467]. Buradan zahire adı altında mühimmat sevki

---

[461] Prizren, Üsküb, İstarova ve Kolonya tarafından istenen 1155 kıta Mushaf-ı şeriflerin gönderildiği, ulaşınca bunların kontrollerinin yapılması ve 21600 guruş mecidiye 25 guruş hasebiyle bedellerinin gönderilmesi. Manastır Vilâyet-i Celilesine gönderilen 2 Şaban 93/ 10 Ağustos 92/22 Ağustos 1876 tarihli yazı. Bkz. BOA. MF.MKT. 42/19

[462] Beşinci Ordu'ya gönderilmek üzere Mekteb-i Harbiye Kolağası İsmail Hakkı Efendi'ye 300 cilt Mushaf verildi. Bu 300 cilt Mushafın ücreti olan 300 adet sim mecidinin bir an önce ödenmesi gerekmekteydi. BOA. MF.MKT. 38/111

[463] Nedim İpek, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı", s. 13

[464] Ahmed Saib, *Son Osmanlı Rus Muharebesi,* s. 40

[465] "*Arasında bi-süratli zugur eylemiş ve ceneral Kenbel Muhtar Paşa ile kendi arasında zuhur iden bir ihtilaf üzerine (okunamadı) gitmiş ve iki taraf-ı askeriyeye biz evvelki hal ve mevkide bulunmuştur. Hocabeğden Ağustosun dördünde gönderilen telgrafa göre oradaki Tuna askeri demiryolu ile Tuna üzerine sevk olunduğu ve yerlerine hassa askeri gönderilip anların yerlerine dahi Landor askeri ta'yin ve ikame edildiği işar olunmuşdur Bükreşden Ağustosun dördünde gönderilen telgrafa göre geçen Salı günün Biyelada akd olunan askeri meclisde yeni asker geldikten sonra Plevneye bir daha hücum olunmasına karar verilmiş ve Rusya ordusunun*" 22 Ağustos 1877 BOA. HR. TO. 127/94 Lef 3

[466] "*Erzak ve mühimmatını verenlere yeniden gelecek on beş bin askere muktezi erzakı hazır bulundurmaları emr olmuş olduğu (okunamadı) eteğini demiryolu hattının vagonlarını asker naklinde ikmal etmek içün badehu gelecek emre değin yolcu ve eşya taşımaları men edildiği muharrerdir Peşte'den ağustosun beşinde gönderilen telgrafa göre Bükreşde akdolunan metin (okunamadı) Plevnede şehid olan asâkir-i şahane ailelerine ianeyi nakdiye toplanmasına karar verilmişdir. Bükreşden ağustosun beşinde gönderilen telgrafa göre*" 22 Ağustos 1877, BOA. HR. TO. 127/94 Lef 4

[467] 15 Kanun-ı Evvel 1877 tarihli Ragoza Şehbenderliğinden gönderilen telgrafname tercümesine göre Rusya devleti zehair ve levazımatı Ragoza'da toplamayıp Karadağ'a göndermek üzere Kataro Boğazı'na la-yenkat mısır buğdayı yüklü vapurlar irsal eylemektedir. Zahirenin 1.200.000 kıyyesi Hersek idare-i askeriyesi marifetiyle Riesa'ya gönderilecek, Karadağ prensi kendi mesarifinden olarak Nikşik'e 150.000 kıyye dakik gönderecektir. Bu durum Rusya'nın yeni bir muharebe için Karadağ'da zehair topladığını göstermektedir. Kataro Boğazı'na zahire namıyla mühimmat-ı harbiyye sevkinin Viyana sefaretinin

de kolay olduğu için sürekli mühimmat sevki de yaptı. Zaten Karadağ'da, Rusya'ya iki yıl yetecek kadar zahire ve mühimmat mevcuttu. Gönderilen zahirenin 1.200.000 kıyyesi/1.538.400 kg. Hersek askeri idaresi tarafından Riesa'ya gönderilecekti[468]. Karadağ Prensi, kendi masrafından olmak üzere Nikşik'e 150.000 kıyye/192.300 kg dakik (un) nakledecekti[469]. Ayrıca Dalmaçya hükümetinin düşmanca hareket etmesi ve Dalmaçyalı mahalli memurların çoğunlukla Slav olmasından dolayı, Rusya Karadağ'da mühimmat ve zahireyi rahatlıkla depoladı[470].

Rusya ordusunun yiyecek ikmali, Seyyar Levazım Dairesi tarafından Rusya'daki müteahhitlerle anlaşma yapılarak veya ordunun bulunduğu bölge kaynaklarından yararlanma suretiyle temin edildi[471]. Harekât alanında ikmal depoları oluşturularak gerekli erzak, bu depolardan temin edilip, demiryolu veya çift koşumlu atlı arabalarla taşındı. Her birliğin yanında en az 8 günlük erzakı olmak zorundaydı ve bunun 3 günlük kısmı erlerin üstünde, geri kalanı da alayların nakliye kolları tarafından taşındı[472]. Giyecek, silah ve cephane sıkıntıları olmayıp, gerekli levazımat düzenli ve süratli bir şekilde yapıldı.

---

dikkatini çekmektedir. Şimdilik her gün çıkacak muharebeye için Karadağ'a iki senelik zehair ve levazımat gönderilmektedir. Bkz. BOA. HR.TO. 125/27, Lef 1

[468] BOA. HR.TO. aynı belge

[469] BOA. HR.TO. aynı belge

[470] Avusturya halkının ekserisi Slav olduğundan ve Dalmaçya memurunun kötü niyetinden dolayı Karadağ'da sürekli mühimmat bulundurulmaktadır. BOA. HR.TO. 125/27, Lef 2

[471] Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi,* s. 48

[472] Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, s. 51

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.SAĞLIK HİZMETLERİ

4.1. Sağlık Hizmetleri ve Hastaneler

İkmal ve iaşe temini konusunda önemli olan diğer bir husus da cephede ve cephe gerisinde yeterli sağlık hizmetlerinin verilmesiydi. Ancak savaş sırasında birçok alanda olduğu gibi sağlık hizmetleri konusunda da eksiklikler vardı. En ziyade eksiklik personel yetersizliğiydi. Ordunun kâfi miktarda doktor, eczacı ve sıhhiye eri yoktu. Olanlar da genelde Gayr-i Müslimlerdi. Her taburda 1 doktor, 1 cerrah, 1 eczası bulunması gerekmekteydi. Bu nedenle Avrupa'dan anlaşmalı olarak İngiliz, Fransız ve Avusturyalı 100'den fazla doktor getirtildi[473]. İngiltere Kızıl Haç Kurulu tarafından savaş alanlarına doktorlar ve cerrahlar gönderildi[474]. Hastabakıcı olarak ayrı ayrı alay ve birliklerden alınan erler bulunmaktaydı[475]. Bunun yanında yabancı ülkelerden gönderilen hastabakıcılar da mevcuttu. Saksonya Kraliçesi, yaralıların bakımı için 12 hemşireyi İstanbul'a göndermişti[476]. Bazen de halktan gönüllü kişiler, yaralıların bakımında mevcut sağlık personeline mümkün mertebe yardımcı oldular.

Hastaneler savaş döneminde yeterli gelmemişti. İstanbul'da bulunan Haydar Paşa Hastanesi 920 hasta, Bâb-ı Seraskeri Hastanesi 350 hasta, Tophane-i Amire'ye bağlı olan Zeytinburnu Hastanesi 50 hasta, Liman-ı Kebir Hastanesi 100 hasta, Mekteb-i Harbiye-i Şahane Hastanesi 30 hasta, Çatladıkapı Hastanesi 342 hasta, Heybeliada'daki Mekteb-i Bahriye Hastanesi 10 hasta bakabilecek kapasitede olup, Gureba ve Haseki Nisa Hastaneleri de gerektiğinde askerlerin tedavisi için kullanılmaktaydı[477].

---

[473] Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, s. 44

[474] Charles S. Ryan, *Kızılay Emri Altında Pilevne ve Erzurum'da (1877-1878 Rus-Türk Harbi),* s. 17

[475] Charles S. Ryan, *Kızılay Emri Altında Pilevne ve Erzurum'da (1877-1878 Rus-Türk Harbi),* s. 54

[476] *"...Zât-ı haşmet-penâhileri mütevakıf oldukları şi'âr ve insaniyet ve hem şefkat iktizasınca mecruhiye askere bakmak üzere on iki nefer kadınlardan Baron dö Grizen tefrikan Dersaadet'e iğram olmuşdur…*" Bkz. BOA. HR.TO 496/96

[477]Dersaadet'te bulunan Haydar Paşa Hastanesi 920 hasta, Bâb-ı Seraskeri Hastanesi yaklaşık 350 hasta, Tophane-i Amire'ye bağlı olan Zeytinburnu Hastanesi 50 hasta, Liman-ı Kebir Hastanesi 100 hasta, Mekteb-i Harbiye-i Şahane Hastanesi yaklaşık 30 hasta, Çatladıkapı Hastanesi 342 hasta, adadaki Mekteb-i Bahriye Hastanesi 10 hasta, bakabilecek kapasitede olup, Gureba ve Haseki Nisa Hastaneleri de mevcuttu. Buralar sürekli teftiş edilerek eksiklikler rapor edilmekteydi. Buaralar hastaların kalabilmesi için temizlik, giyecek, yiyecek bakımından yeterli hastanelerdi. Ancak askerler arasında salgın hastalıklar baş göstermişti ve geren tedbirlerin alınması istenmekteydi. Buarlarda tedavi gören yaralı ve hasta askerlere ihtimam gösterilmekte, sık sık hatırları sorulmaktaydı. Hastanede görevli doktor, hasta bakıcı gibi kişiler işlerini iyi yapan kişilerdi. Bazı hastanelerde ortodontist te bulunurken bazı hastanelerde burun

Malatya'da bir tane hastane mevcut olup yaklaşık 700 yatak kapasitesi mevcuttu[478]. Bahsi geçen hastaneler gerek çalışan gerekse tıbbi malzeme açısından yeterli ve sıhhi şartları uygundu. Kavak Karantinahânesi de hastaneye çevrilerek Kızılay'a devredilmişti[479]. Bu hastanenin kapasitesi 497 yataktı. Ancak bunlar savaş sırasında yeterli gelmemiş, gerek hastane binası gerekse sağlık ekipleri açısından çok büyük eksiklikler olup, yaralılar gerektiği gibi tedavi edilememişti.

Erzurum, Kars, Ardahan, Batum, Erzincan ve Trabzon'daki hastanelerin yatak kapasitesi savaş nedeniyle 100'e çıkarılırken Sohum, Eleşkirt'de 750 yataklı, Van'da 500 yataklı hastane açıldı[480]. Ancak Kafkas cephesindeki en donanımlı hastane Erzurum'daki merkez hastane olduğundan, yaralıların ilk tedavisi yapıldıktan sonra buraya gönderilmekteydiler. Yaralı ve hasta sayısı giderek arttığından gerek sıhhi açıdan, gerek yatak sayısı bakımından hastaneler yetersiz kaldı. Hastanelerin yeterli olmadığı savaş bölgelerinde yerel halktan servet sahiplerinin konakları, okullar, mahkeme binaları, hatta camiler bile hastane olarak kullanıldı[481]. Kars Hastanesi Başhekimi Galip Bey, artan yaralı ve hastalar için civardan parça parça ev kiralamak zorunda kaldı[482]. Hastanelerde bulunan şilte ve yorganlar yetmediği için birçok yaralı, çamaşırsız ve yorgansız olarak sırtlarındaki elbiselerle tahta zemin üzerinde yatırıldı. Yaralıların üzerindeki elbiseler kırk elli gün kadar değiştirilmeden ya da çamurlar içerisinde haftalarca kaldı. Yaralı ve hasta sayısı o kadar fazlaydı ki, bütün hastaları bazı zamanlarda birbiri üstüne yığmak zorunda kaldılar. Muhasara altına alınan yerlerdeki hastaların her birine yol parası verilerek memleketlerine gönderildiler[483]. Hastalar soğuk havalarda koğuşlarda bulunan sobalar veya kendilerine verilen battaniyelerle ısıtılmaya çalışıldı. Ancak bütün bunlardan da vahim olanı bazı hastane başhekimlerinin bazı

---

gibi uzuvlarını kaybetmiş kişilere gümüşten yapılan burunlar nakledilmekteydi. 29 Zilhicce 1293/ 15 Ocak 1877 BOA. YPRK.MYD 1/2

[478] BOA, Y.PRK.MYD aynı belge

[479] Kavak Tahaffuzhânesi hastaneye çevrilerek 497 yatak kapasitesiyle Kızılay'a devredildi. 25-28 Temmuz 1877, BOA., Y.PRK.SH 1/2

[480] Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, s. 217

[481] Erzurum rüşdiyesi muallimine gönderilen bir yazıda Erzurum rüşdiye mektebi ordu-yı hümâyûn tarafından hastane ittihaz olunduğundan buradaki talebelerin başka bir yere tahliye edilmesi gerektiği ya da ya da mekteb-i rüşdiye için yeni bir yer bulunması gerektiği bildirildi. Bkz. BOA. MF.MKT 50/32, Üsküdar'da Paşa Kapısı'nın hastane olarak kullanılmasından dolayı buradaki mahkemenin adliye ve zaptiye nezaretlerinin bilgisi dâhilinde başka bir mahalle sevk edilmesi gerektiği, buradaki rüşdiyenin de tahliye edilmesi gerektiğine dair cevap. Bkz. BOA. MF.MKT 50/64; Charles S. Ryan, *Kızılay Emri Altında Pilevne ve Erzurum'da (1877-1878 Rus-Türk Harbi),* s. 73-81

[482] ATASE, ORH, Kutu: 63, Gömlek:32, Lef 1

[483] Kars'ın düşmesiyle, buradaki 2500 hastaya yolluk 30'ar kuruş verilerek memleketlerine gönderilmesi istendi. ATASE, ORH Kutu: 63, Gömlek:32, Lef 4

başhekimlerin savaş sırasında görevlerini gereği gibi yerine getirememesidir[484]. Bu kişiler, sadece işlerini yapıyor gibi görünmek için hastalara mum, yorgan, çamaşır, vs. ihtiyaçların küçük bir kısmını temin ettiler[485]. Şehir topa tutulurken görevlerini unutup, hastalık bahanesiyle evlerine çekilip, tehlike geçtikten sonra ortaya çıktılar[486]. Hastalara verilmesi gereken tayınat parasını israf ederek hastaların aç kalmasına neden oldular[487].

Savaş sırasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından, cephe gerisinde 9 seyyar hastane ve İstanbul'da dört ilkyardım hastanesi faaliyete geçirilerek, 1 Ağustos 1877 tarihinden 30 Haziran 1878 tarihine kadar, 25.115 yaralı ve 13.896 hasta olmak üzere toplam 39.011 kişiye hizmet verildi[488]. Ayrıca Varna'da da Hilal-i Ahmer hastanesi kuruldu[489]. Hükümet, Mösyö Eselid adlı bir şahısla Anadolu ve Rumeli'de, kumandanların belirleyeceği yerlerde seyyar hastaneler kurulması için anlaşma yaptıysa da seyyar hastaneler[490], savaş boyunca yeterli olamadı. Doğu cephesinde seyyar hastane zaten mevcut değildi[491]. Hastaneler, beyaz renkli Kızılay bayrağıyla belirlenmiş olmasına rağmen bazı zamanlarda Rusların ateşine maruz kalarak içindeki yaralı ve görevlileriyle birlikte top atışına tutuldu[492]. Rusların bu hareketi Cenevre Sözleşmesine aykırı bir davranıştı. Çünkü sözleşmeye göre gerek Kızılhaç gerekse Kızılay bayrağı olan yerler düşman ateşi altında tutulmayacaktı[493]. Savaşın bitiminden sonra da yaralıların sevki ve Rus zulmünden korunması ayrı bir sorun oldu. Kaybettiği

---

[484] Kars hastanesi Ser-tabibi Galip Bey, görevini kötüye kullandığı için, bu kişinin işlerini takip etmek üzere bir memur gönderilmesi istendi. ATASE, ORH, Kutu: 63, Gömlek:32, Lef 2

[485] ATASE, ORH, aynı belge

[486] ATASE, ORH, aynı belge

[487] ATASE, ORH, aynı belge

[488] Muharrem Uçar- Süleyman Deniz, "Türk Tarihinde Askeri Sağlık Hizmetleri", *TAF Preventive Medicine Bulletin/TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni,* Volume: 11, Issue: 1, Gulhane Medical Faculty Dpt. of Public Health Yayınları, Ankara 2012, s. 110

[489] "*… Varna'da tesis kılınan Hilal-i Ahmer hastanesinin dahi ikmâl-i nevâkısı içün mahal-i mezkûr komite reisi …*" 25-28 Temmuz 1877 BOA., Y.PRK.SH 1/2

[490] 8 Nisan 1877 tarihli Viyana sefaretinden gönderilen telgrafın tercümesine göre: yerleri kumandan paşalar tarafından belirlenmek üzere Rumeli ve Anadolu'da seyyare hastaneler tesis edilecektir. Bu hastanelerin yapımı için gerekli malzeme ve levazımat gümrükten muaf tutulacak, ayrıca memurin-i askeriye ve hastane doktoru beyninde teshil-i münasebat için Fransızca veya İngilizce bilen memur atanması, hastane memurlarıyla edavatı için Salib-i Ahmer istimalâta müsaade eder mi diye suali hakkında berat-ı evvelin kendisine verilmesini istenmiştir. Bkz. BOA. HR.TO. 126/42

[491] Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 55

[492] ATASE, ORH, aynı belge; Turhan Şahin, *Öncesiyle ve Sonrasıyla 93 Harbi,* s. 105; Hüseyin Raci Efendi, *Zağra Müftüsünün Hatıraları,* s. 230; Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler,* s. 53

[493] Osmanlı devleti bu sözleşme gereği haç yerine hilal kullanabilecekti. "When, the Turkish Government shall have, with the previous consent of Russia, adopted in place of the Geneva red-cross flag a special distinctive badge for its hospitali and ambulances, the commanders of the belligerent armies will take all the measures necessary to ensure the inviolability of establishments and persons placed under the protection of this distinctive badge, in conformity with the Geneva Convention, if the stipulations of the latter are observed by the Ottoman authorities". The London Gazette, June 5, 1877; Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 429

topraklardan çekilmek zorunda kalan Osmanlı Devleti, yaralı askerlerin herhangi bir müşkül duruma düşmemesi için İngiltere'ye müracaat etti[494]. İngiltere, boşaltılan yerlerdeki yaralı askerlerin durumu için Rusya ile irtibata geçeceğini, Rusya'nın yararlılara iyi davranacağından umutlu olduğuna dair bir cevap verdi. Ancak beklenenin aksine Rusların işgali ve zulmü neticesinde yaralılar, kurşunlanarak veya süngülenerek öldürüldü.

Ameliyatların yapılması için narkoz olarak kloroform kullanılmaktaydı ki o da yok denecek kadar az miktardaydı[495]. Bir miktar karbolik, su ile karıştırılarak[496] veya potasyum permanganat dezenfektan olarak kullanılıyordu[497]. İlaç yapımı yeterli değildi. Yaraların sarılması ve temizlenmesi için tiftik ve beze ihtiyaç vardı. Ameliyat masası olarak sağda solda mevcut sedirler kullanıldı. Ameliyatlar, yaralı sayısının aşırı derecede çok olmasından dolayı üstün körü yapıldı. Yaralıların çabuk iyileşmesi için merkez depolardan çorba, pirzola, süt gibi gıda maddeleri verildi[498]. Sargı bezi ve kefenlik bez bulma konusunda da sıkıntı yaşandı[499].

Rusların ise toplamda 57.209 yataklı 78 hastanesine ek olarak Karadeniz'de muhtelif yerlerde 15.500 yataklı yurtiçi hastanesi ile savaş bölgelerinde sabit ve seyyar hastaneleri mevcuttu[500]. Ayrıca tıbbi malzeme, doktor, sağlık memuru mevcudunu yeterli miktarda temin etti[501].

4.2. Hastalıklar

Savaş sırasında bazı yerlerde havanın rutubetli olmasından veya kötü sıhhi şartlardan dolayı sıtma[*] ya da diğer adıyla bataklık humması en çok karşılaşılan hastalıktı[502]. Dizanteri, güneş çarpması[503] ve zatürre gibi akciğer hastalıkları da

---

[494] Sofya'nın terki halinde hastanelerde kalacak yaralılar hakkında Lord Derby'den yardım talebinde bulunulmuş, Lord ise bu istek karşısında Sofya'nın terki halinde hastanelerde kalacak yaralılar hakkında Rusya ile irtibata geçeceğini ve Rusların bu yaralılara iyi davranacağı yolunda umutlu olduğunu bildirdi. 28 Zilhicce 94/3 Ocak 1878. Bkz. BOA. Y..PRK.HR 2/28

[495] Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi* s. 520; Charles S. Ryan, *Kızılay Emri Altında Pilevne ve Erzurum'da (1877-1878 Rus-Türk Harbi),* s. 84

[496] Charles S. Ryan, *Kızılay Emri Altında Pilevne ve Erzurum'da (1877-1878 Rus-Türk Harbi),aynı yer*

[497] Yüzbaşı Von Herbert, *Plevne Meydan Muharebes*i, s. 118

[498] Charles S. Ryan, *Kızılay Emri Altında Pilevne ve Erzurum'da (1877-1878 Rus-Türk Harbi),* s. 80

[499] Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 693

[500] Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, s. 52

[501] Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, aynı yer

[*] Genellikle sivrisinekler veya kan yoluyla bulaşan ateşli bir hastalık.

[502] Charles S. Ryan, *Kızılay Emri Altında Pilevne ve Erzurum'da (1877-1878 Rus-Türk Harbi),* s. 36

yaygındı[504]. Yürüyüş yollarının kötü olmasından dolayı askerlerin bir kısmının uzun yürüyüşler sırasında ayak derileri soyulmaktaydı[505] ya da ayakları şişerek yürüyemez hale gelmekteydiler. Ayak şişmesini önlemek için askerler ayaklarını, bulabildikleri oranda koyun iç yağıyla geceden ve sabah yola çıkmadan ovarak kendilerini tedavi etmeye çalıştılar[506]. Antiseptik sargılar yetmediği için oradan buradan temin edilen ad, pamuk ve renkli basmalar kullanılması kangren, kan zehirlenmesi, yaraların kurtlanması ve beyin zarı iltihaplanmalarına neden olurken kötü sıhhi şartlardan bitlenmeler baş gösterdi [507]. Havanın soğuk, yakacağın yetersiz olmasından dolayı hastane camları sadece vizite sırasında açılmaktaydı. Bu da havasızlıktan dolayı kanlı ishal ve tifo humması/karahumma hastalıklarının artmasına neden oldu[508]. Ayrıca tifüs ve soğuktan donarak ölmeler, ishal sıklıkla karşılaşılan durumlardandı. Kars'ta bir takım ihmal ve zorluklar nedeniyle asker arasında basur illeti başladı[509]. Dersaadet'e nakledilen bazı askerlerin burunları Karadağlılar tarafından kesildiği için bunlara gümüşten burun imal edilip nakledildi[510]. Cephe gerisinde ise hayvan hastalıkları dolayısıyla her tarafta biriken hayvan leşleri ve muhacirlerin çokluğundan dolayı salgın hastalıklar baş gösterdi[511]. Savaş ve hava şartlarından dolayı Rus askerler arasında da tifo salgını yaygındı[512]. Savaş sonunda Çatalca'da bulunan Rus askerinin çoğu çevredeki

---

[503] Charles S. Ryan, *Kızılay Emri Altında Pilevne ve Erzurum'da (1877-1878 Rus-Türk Harbi),* s. 54-61
[504] Charles S. Ryan, *Kızılay Emri Altında Pilevne ve Erzurum'da (1877-1878 Rus-Türk Harbi),* s. 190
[505] Charles S. Ryan, *Kızılay Emri Altında Pilevne ve Erzurum'da (1877-1878 Rus-Türk Harbi),* s. 61
[506] Yüzbaşı Von Herbert, *Plevne Meydan Muharebesi*, s. 32
[507] Charles S. Ryan, *Kızılay Emri Altında Pilevne ve Erzurum'da (1877-1878 Rus-Türk Harbi),* s. 158-161; Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 56
[508] ATASE, ORH, Kutu: 63, Gömlek:32, Lef 4
[509] Bu ihmalde Ahmed Muhtar Paşa suçlu görülmektedir. Ahmed Muhtar Paşa'nın Kars'ta bazı ihmal ve müşkilatın giderilmesine lüzum görmemesi sonucu basur hastalığı zuhur etdi. Bkz. BOA. HR. TO. 127/94 Lef 2-3
[510] Dersaadet'te bulunan Haydar Paşa Hastanesi 920 hasta, Bâb-ı Seraskeri Hastanesi yaklaşık 350 hasta, Tophane-i Amire'ye bağlı olan Zeytinburnu Hastanesi 50 hasta, Liman-ı Kebir Hastanesi 100 hasta, Mekteb-i Harbiye-i Şahane Hastanesi yaklaşık 30 hasta, Çatladıkapı Hastanesi 342 hasta, adadaki Mekteb-i Bahriye Hastanesi 10 hasta, bakabilecek kapasitede olup, Gureba ve Haseki Nisa Hastaneleri de mevcuttu. Buralar sürekli teftiş edilerek eksiklikler rapor edilmekteydi. Bunlar hastaların kalabilmesi için temizlik, giyecek, yiyecek bakımından yeterli hastanelerdi. Ancak askerler arasında salgın hastalıklar baş göstermişti ve geren tedbirlerin alınması istenmekteydi. Buarlarda tedavi gören yaralı ve hasta askerlere ihtimam gösterilmekte, sık sık hatırları sorulmaktaydı. Hastanede görevli doktor, hasta bakıcı gibi kişiler işlerini iyi yapan kişilerdi. Bazı hastanelerde ortodontist te bulunurken bazı hastanelerde burun gibi uzuvlarını kaybetmiş kişilere gümüşten yapılan burunlar nakledilmekteydi. 29 Zilhicce 1293/ 15 Ocak 1877 BOA. YPRK.MYD 1/2
[511] Gazi Ahmed Muhtar Paşa, *Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Sanisi*, s. 248
[512] A.B., Şirokard, *Osmanlı-Rus Savaşları,* s. 409

bataklıklardan dolayı sıtma ve tifoya tutulmuştu[513]. Erzurum'da ise 16.000 kadar Rus askeri tifodan ölmüştü[514].

4.3. Veteriner Hizmeti

Tanzimat döneminde meslekî, teknik eğitim ve öğretim alanında yapılan bazı girişimler sonucu 1842 yılında Prusyalı bir uzman danışmanlığında Askerî Baytar Mektebi açıldı[515]. Ancak ordunun bütün subay kademelerinde olduğu gibi ordu ihtiyacını karşılayabilecek miktarda veteriner yetiştirilemedi. Bu bakımdan gerek barış zamanında gerekse savaş zamanında veteriner hizmeti yok denecek kadar az oldu. İstanbul'dan başka yerde hayvan hastanesi olmadığı için savaş meydanında veya cephe gerisinde yaralanan, hastalanan hayvanlar, tedavi edilmek yerine vurularak imha edildi[516]. Baytarlık hizmeti ya nalbantlar ya da bu işten anlayan subaylar tarafından görüldü[517].

4.4. Yaralı ve Ölülerin Tahliyesi

Cephede yaralananlar, cepheden geri dönen erzak arabaları ve mekkârelerle veya arkadaşlarının sırtında taşınmak zorundaydı. Bu nedenle yaralıların çoğu kan kaybından hastaneler ulaşamadan hayatını kaybetti[518]. Seyyar taşıma araçları yoktu ve İngiltere Kızıl Haç'ı önderliğinde cephe gerisinde açılan seyyar hastaneler de kısa süre sonra Ruslar tarafından kuşatıldı. Yaralıların sevki, ilkel taşıma araçlarıyla veya herhangi birinin sırtında taşınarak yapıldı[519]. Hastanelerin dolması sonucu bazı yaralılar, vapurlarla İstanbul'a gönderildi. Balkan cephesinde çok ağır olmayan yaralılar genelde Sofya'ya nakledildi[520]. Yolların karla kaplı olduğu zamanlarda hasta, yaralı, ölü nakil işlemleri kızaklarla yapıldı[521]. Ölüleri gömmek için ölü gömücü postalar kullanıldı.

---

[513] Sedat Bağırgan, *Osmanlı Basınında 1877–1878 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi),* s. 63

[514] Sedat Bağırgan, *Osmanlı Basınında 1877–1878 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi),* aynı yer

[515] Ayşin Şişman, "Osmanlı Devleti'nde Batılı Anlamda Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 1/1,* Uşak 2008, s. 30

[516] Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi,* s. 520

[517] Yüzbaşı Von Herbert, *Plevne Meydan Muharebesi*, s.16

[518] Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, s. 217

[519] Balkan cephesinde yaralıların sevki sırasında bölgedeki Bulgar halkın elindeki arabalar kullanıldı. Bu arabaların başında da araba sahipleri bulunmaktaydı. Yaralı sevki sırasında yaralı olan Türk askerini öldürmesin diye Bulgarların arabacılarının yanına birer Türk askeri verildi. Bkz. Charles S. Ryan, *Kızılay Emri Altında Pilevne ve Erzurum'da (1877-1878 Rus-Türk Harbi)*, s. 75

[520] Charles S. Ryan, *Kızılay Emri Altında Pilevne ve Erzurum'da (1877-1878 Rus-Türk Harbi),* s. 168

[521] Charles S. Ryan, *Kızılay Emri Altında Pilevne ve Erzurum'da (1877-1878 Rus-Türk Harbi),* s. 199

Bunlar savaş meydanındaki ölüleri bir araya topladıktan sonra kazdıkları çukurlara gömmekteydiler[522]. Rusların ölüleri ise savaş meydanında bırakıldığından başıbozuk gönüllüler tarafından soyuldu[523].

[522] Ölü sayısı çok olduğu zamanlarda bir çukura 20-30 kişi birlikte gömülmüştür. Ancak asla Rus ve Türk ölüleri bir arada gömülmedı. Çünkü inanca göre asla bir Müslüman, mezarda bile gâvurla beraber yatmazdı. Bkz. Charles S. Ryan, *Kızılay Emri Altında Pilevne ve Erzurum'da (1877-1878 Rus-Türk Harbi),* s. 89

[523] Bu nakliye işlemi, Balkanlardan geri çekilirken, ordunu işlerini kolaylaştırdı. Bkz. Charles S. Ryan, *Kızılay Emri Altında Pilevne ve Erzurum'da (1877-1878 Rus-Türk Harbi),* s. 167

BEŞİNCİ BÖLÜM

5.SAVAŞIN SEYRİ

5.1. Balkan Cephesi

Osmanlı Devleti'nin Londra protokolünü reddetmesi üzerine Rusya, Osmanlı Devleti'nin reform yapmaya yanaşmadığını ve Balkanlarda statükonun korunmasını istemediği gerekçesiyle 24 Nisan 1877 tarihinde savaş ilân etti. Gerçi Rus vapurları savaştan önce zaman zaman Batum sahillerini dolaşarak gelecek savaşın işaretlerini vermişti[524]. Nitekim daha savaş ilân edilmeden devletlerarası hukuka aykırı olarak Osmanlı Devleti'nin Karadeniz kıyılarındaki bazı yerleri bombalandı. Savaşın ilân edilmesiyle birlikte Sırbistan, Karadağ ve Romanya, Rusya'nın yanında savaşa girdiler. Osmanlı Devleti ise bu savaşta yalnız bırakıldı. İngiltere, ilk başta savaşı protesto etse de kendi çıkarlarına ters düşülmediği sürece tarafsız kalacağını bildirdi[525].

Rusya'nın savaş ilân etmesinin akabinde Osmanlı hükümeti, Rumeli'nin tamamını ve Anadolu'da da bazı yerleri örfi idare (sıkıyönetim) altına aldı[526]. Orduların moral seviyesini yükseltmek için harbin ilânının akabinde mekteplere telgraflar çekilerek, mektep hocalarının her gün dua okumaları istendi[527]. Savaş iki cephede cereyan etti. Savaşın en kritik cephesi olan Balkan cephesi, Kroki-7'de görüldüğü üzere Tuna gibi doğal bir savunma hattına sahipti. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Tuna'yı savunmak için ince bir nehir donanması vardı.

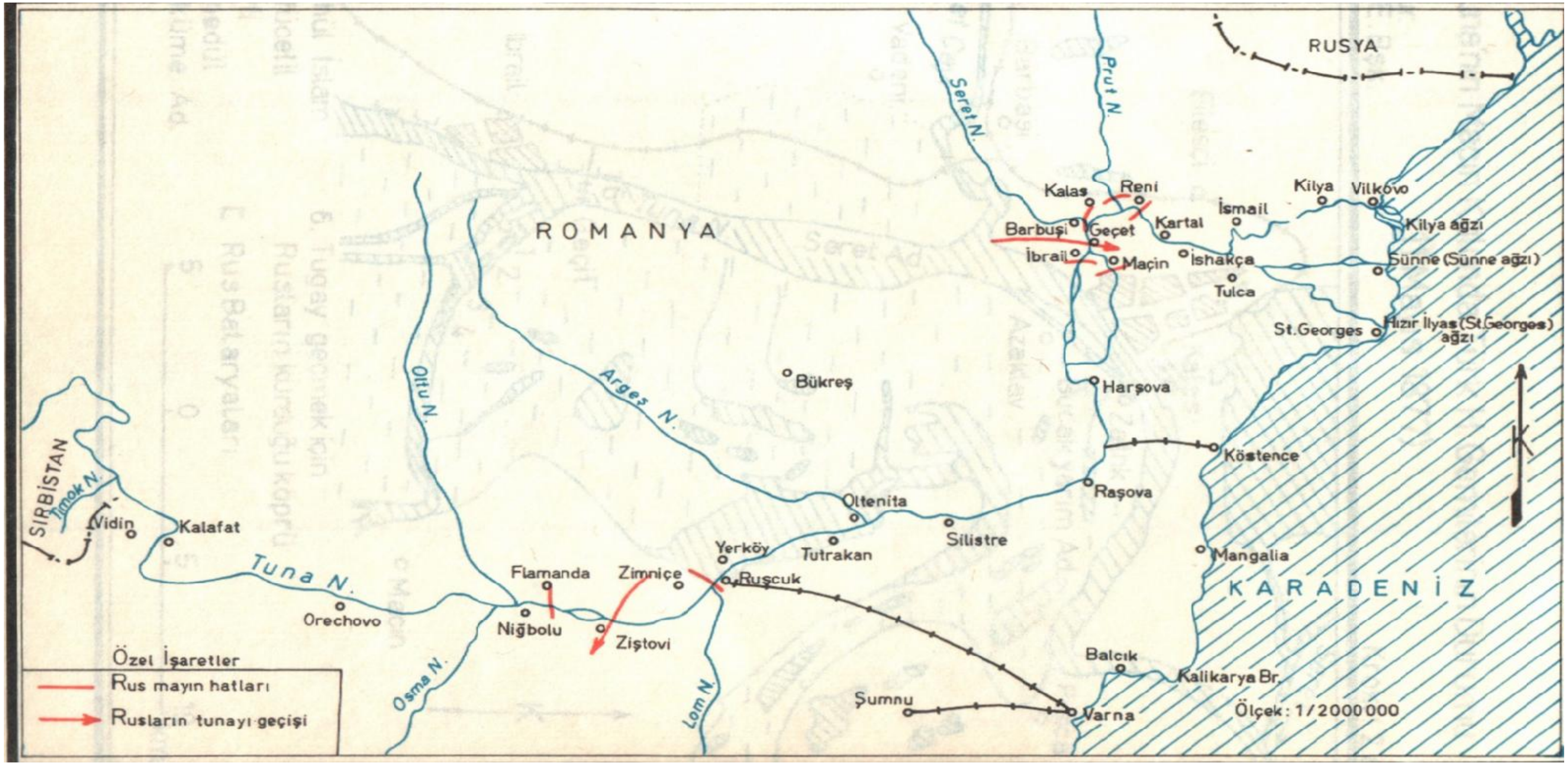
[524] Rusya aralık aralık Batum sahillerine gelip dolaşmaktadır. Oraların muhafazası ve Rusya vapurlarından korumak üzere zırhlı Avnillah ve Muin-i zafer korvetleriyle Şehper vapurunun asker ve teçhizatla donatılıp Bahriye mirlivası Ahmed Paşa kumandasında Batum limanına sevki kararlaştırıldı. 15 Zilhicce 1293/ 1 Ocak 1877 BOA. İ..MMS. 55/2507

[525] Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, s. 517

[526] Örfi idare kararnâmesi, Tümen Kumandanlıklarıyla örfi idare altında bulunan mahallerin askeri kumandanlıklarına gönderildi. BOA. YPRK. ASK. 1/45

[527] Harb ilân edilmesi dolayısıyla sıbyan mekteplerindeki hocalara gönderilen telgrafta her gün Fetih suresi ve Salat-ı Münciye okunması istendi. 16 Rebiu'l-Ahir sene 1294/ 30 Nisan 1877. Bkz. BOA. MF.MKT 47/203

Kroki 7. Tuna Harp Sahası

(Kaynak: Saim Besbelli, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi / Deniz Harekat, krokiler)

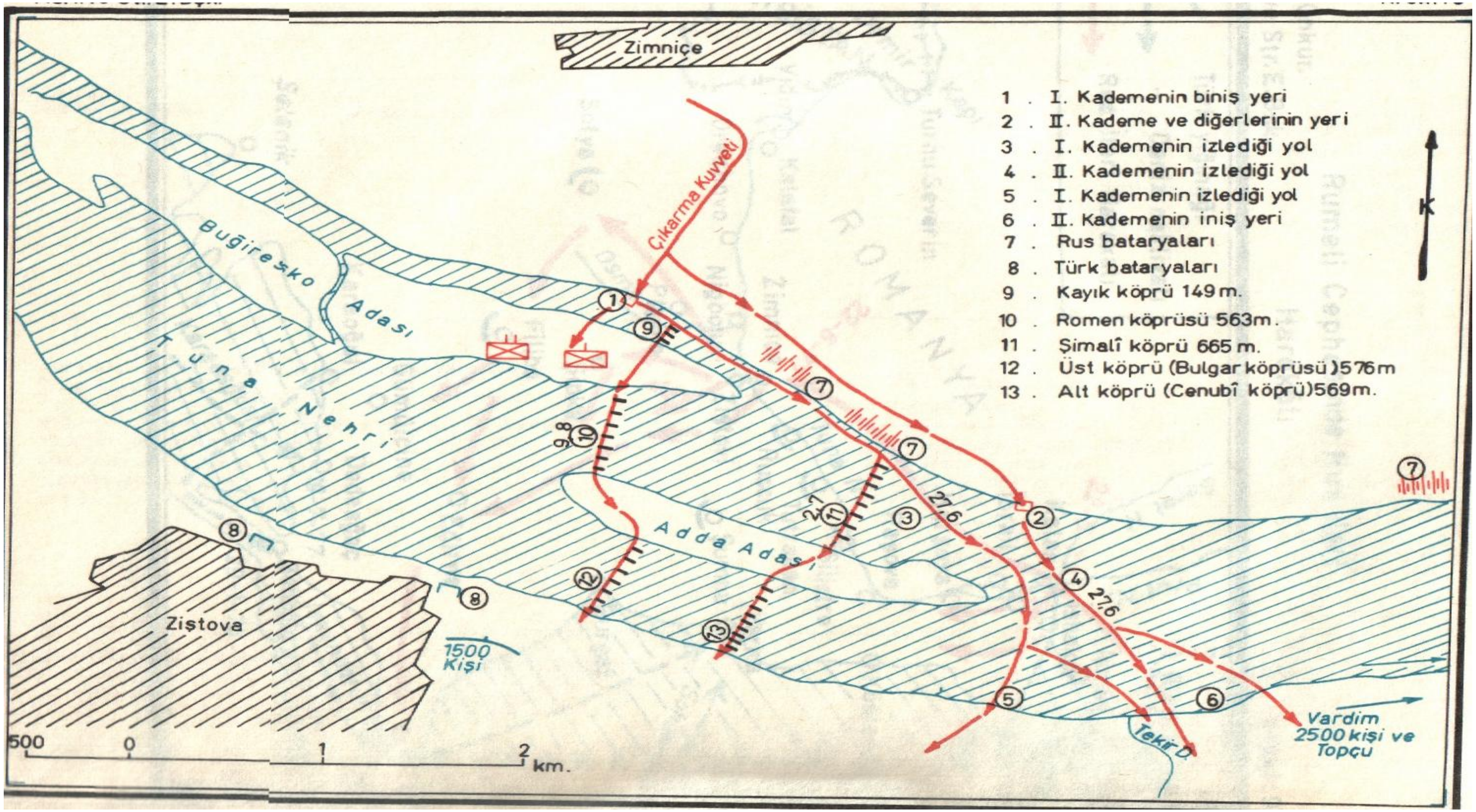
Savaşın başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti, Serdar-ı Ekrem Çırpanlı Abdülkerim Nadir Paşa'nın girişimleriyle kalelerin onarılması ve yeni istihkâmlar yapılması için harekete geçti. Ancak bu tedbirlerin yanında Paşa, Rusların doğal savunma hattı olan Tuna'yı geçmelerini engelleyecek ya da düşmanı Tuna ile Balkanlar arasında sıkıştıracak tedbirler almadı[528]. Ancak buradaki tedbirsizlik Abdülkerim Nadir Paşa'nın savaşa dair bilgisizliğinden kaynaklanmamaktaydı. Zira Abdülkerim Nadir Paşa, Yıldız Sarayı'ndan Başkumandanlığın işine müdahale edilmesine kızmaktaydı[529]. Böyle bir durumda Başkumandan olarak insiyatifi ele almak yerine, meydana geleceklerden mesul olmamak için sessiz kalmayı tercih etmişti[530]. Böylece Rusya, karşısına çıkan bu fırsatı iyi değerlendirdi.

Ruslar 22 Haziran'da iki alaylık bir kuvvet halinde vapur, sandal ve sallarla Tuna'yı aşıp Bucak mevkiinde bir köprübaşını zapt ettiler[531]. (Bkz. Kroki-8 ve 9) Rusçuk ve Niğbolu'yu topa tutarak Osmanlı kuvvetlerini şaşırtan Rus kuvvetleri, Zimniçe'de ikinci çıkarmayı yaptılar[532]. Rahatlıkla Ziştovi üzerinden Tuna'yı aşan Rus birliklerinin bir kısmı Rusçuk'a, diğer kısmı da Niğbolu ve Balkan cephesinin kalbi sayılan Plevne'ye doğru ilerlediler. (Bkz. Kroki-10) Temmuz başlarında Tırnova'nın düşmesinden sonra Süleyman Paşa emrindeki 25,000 kişilik kuvvetini önce deniz yoluyla Dedeağaç'a, oradan da Edirne üzerinden demiryoluyla Şıpka'ya doğru yola çıkardı[533].

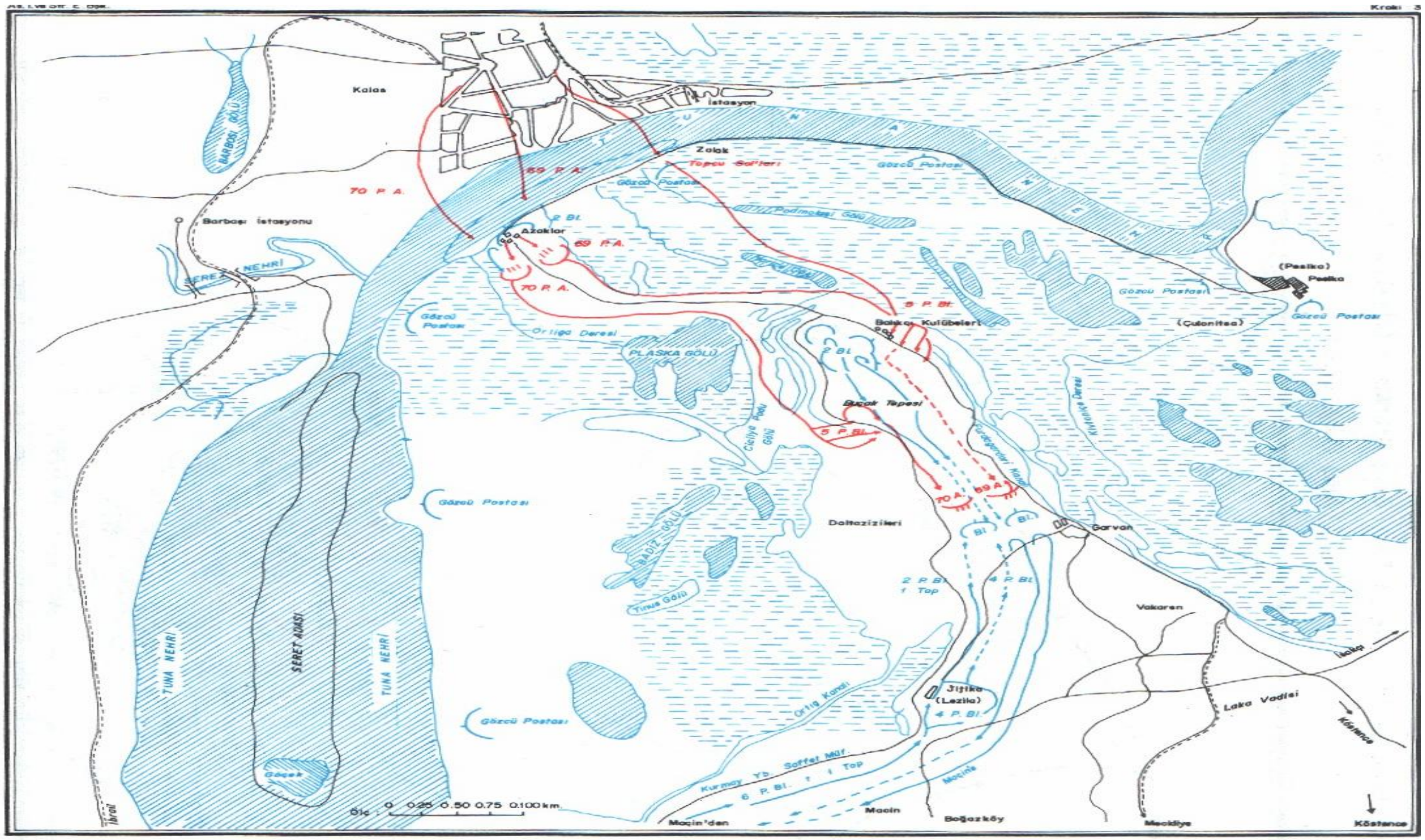
[528] Erol Özbilgen, *Osmanlıların Balkanlardan Çekilişi*, s. 101
[529] Basiretçi Ali Efendi, *Yıldızın Hatası*, s. 10
[530] Basiretçi Ali Efendi, *Yıldızın Hatası*, aynı yer
[531] Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi,* C. VI, TTK Basımevi, 1. Baskı, Ankara 2011, s. 3306
[532] Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi,* aynı yer
[533] Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları*, s. 180

Kroki 8. Rusların Aşağı Tuna'dan Dobruca'ya Geçişleri (22-23 Haziran 1877)

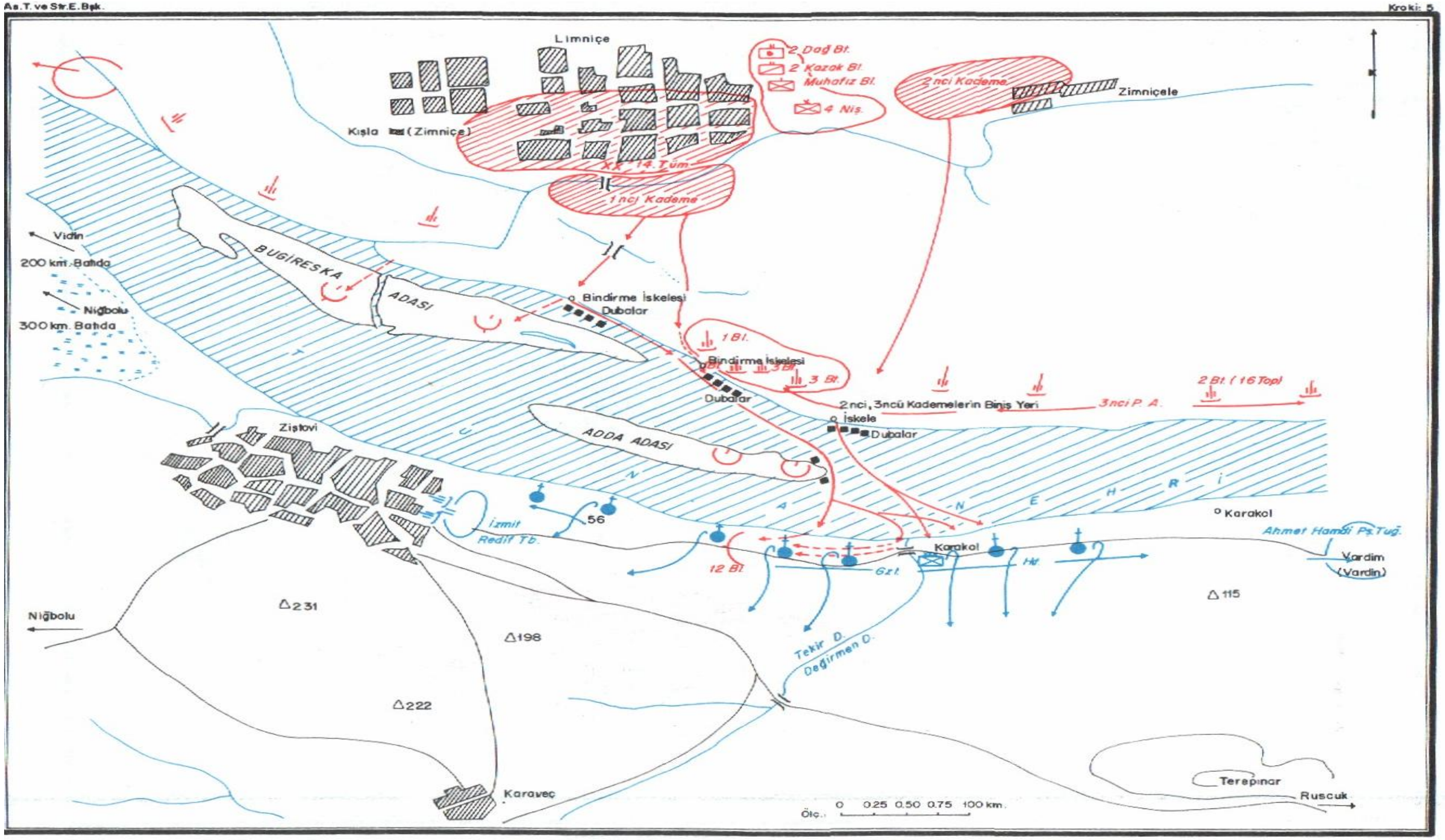
(Kaynak: Hikmet Süer, 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi, krokiler)

Kroki 9. Rusların Tuna'yı Geçişleri Ve Tuna Üzerine Kurulan Köprüler

(Kaynak: Saim Besbelli, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi / Deniz Harekat, krokiler)

Kroki 10. Rusların Ziştovi'yi Geçişi

(Kaynak: Hikmet Süer: 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi, krokiler)

16 Temmuz'da Niğbolu kalesinin asker ve cephanesiyle birlikte düşmesi, Abdülkerim Nadir Paşa'nın, Rumeli Orduları Umum kumandanlığından alınarak yerine Mehmed Ali Paşa'nın atanmasına neden oldu[534]. General Gurko emrindeki Rus birliklerinin önce Hain Boğazı'nı, ardından da çok önemli bir geçit olan Şıpka'yı Elena ve Frediç geçitlerini ele geçirmeleri üzerine Süleyman Paşa, geri almak için saldırılarda bulunduysa da başarılı olamadı[535].

Şıpka'nın düşmesiyle burayı ele geçiren Ruslar, insanlık ve savaş kanunlarına uymayacak hareketlerle 150 kadar çocuğu idam ettiler[536]. Bu arada 160.000-180.000 kişilik bur kuvvetle Tuna'dan saldırıya geçtiler[537]. Süleyman Paşa'dan sonra Mehmed Ali Paşa ve kuvvetleri Şıpka'yı yeniden ele geçirmeye çalıştıysa da Rusların sürekli asker takviyesi dolayısıyla başarılı olamadı ve geri çekilmek zorunda kaldı[538]. Bu nedenle Ekim ayında görevinden alınarak, yerine geçici olarak Balkan Ordusu kumandanı, Süleyman Hüsnü Paşa atandı.

Ruslar Eski ve Yeni Zağra'ya yönelince burada yaşayan Bulgarlar, Ruslardan da destek alarak, Müslüman halkı katlettiler. Süleyman ve Rauf Paşaların direnişlerine rağmen Eski ve Yeni Zağra, Rusların elinde kaldı[539]. Bu arada savaşın kaderini belirleyecek olan Plevne'de Osman Paşa ve birlikleri bulunmaktaydı. Rusların Balkanlara rahatlıkla inmek için öncelikle Plevne'nin ele geçirilmesi gerekiyordu. Ancak Ruslar burada, Gazi Osman Paşa ve emrindeki birliklerin kuvvetli direnişiyle

---

[534] Erol Özbilgen, *Osmanlıların Balkanlardan Çekilişi*, s. 105

[535] *"…although Suleiman Pahsa has not succeeded in driving out the garrison, he has almost completely blockaded it…"* The New York Times, September 2, 1877

[536] Daily Telgraf muhabirinin telgraf tercümesine göre Şıbkada birkaç gündür muharebe yoktu. Ruslar naaşlarını defnetmekte cumartesi günü vuku bulan muharebede asâkir-i Osmaniye ve Şumnu'dan 800 tüfenk iğtinam olunmakta ve Şıbka yakınlarında Ruslar 150 kadar çoluk çocuk idam etmişlerdi. Bkz. BOA. Y..PRK.HR.. 1/77, Lef 10

[537] Harbiye Nezaretinden alınan bilgiye göre Tunadan saldırıya geçen Rusların miktarı 160.000-180.000 raddesinde olup bunarlın büyük kısmı da Balkanların Ober cihetindedir. 10 Receb 1294/ 21 Temmuz 1877 BOA. *A.}MKT.MHM.481/100*

[538] 27 Eylül 1877 tarihinde Mösyö (?)ye gönderilen telgrafa göre Mehmed Ali Paşa'nın geri çekilmesi pek yerinde değildi. Geri çekilme şu şekildeydi: "*geri çekilmekliğimizin hiçbir sebebi yoğ idi zira biz kırk iki tabur olduğumuz halde düşamnın yalnız bir kol ordusu var idi hatta bizi düşmandan takip iden olmadı disem mübalağa olmaz bununla beraber karma karışık hareket itdik zira askerin muntazaman ricati içün ittihazı iktizâ iden tedâbir kâmilen ihmal olunmuşdu havalar fena yalnız birkaç saat evvel virilen emr üzerine otuz bin kişi birden kalkub ahmâl veeşkaliyle beraber birbiri arkası sıra tek bir yoldan geçmeğe mecbur oldu sular taşmış ve köprüler dar olduğundan ma'âda odun parçalarından yapılmış idüğünden bu odunlar ikide bir kırılıyor ve peksimad ve mühimmat torbaları ve saire atılıb bırakılıyor idi "Vodiça"da edhâr olunan levâzımât urbalar olmadığından ihrâk olundu… bu ricat yalnız geriye hareketten ibaret ve bizim kuvvetimiz ise düşmana nisbeten ziyade idi…*" 27 Eylül 1877. Bkz. BOA, Y.PRK.HR., 1/67

[539] Süleyman Paşa'ya göre Eski Zağra yolunda düşmanla savaşa tutuştuğu sırada, durumdan haberdar olan Rauf Paşa beceriksizlik gösterip kendisine yardıma gelmedi. Bkz. Erol Özbilgen, *Osmanlıların Balkanlardan Çekilişi,* s. 109

karşılaştılar. Temmuz ayından itibaren 5 ay boyunca Plevne, Ruslar tarafından üç kere kuşatıldı.

1. Kuşatma, 18-19 Temmuz 1877 tarihinde gerçekleşti. 13.000 piyade, 3 alay süvari ve 60 toptan oluşan Rus birlikleri, şiddetli top atışlarıyla Plevne'ye saldırdı[540]. (Bkz. Kroki-11) Top taarruzuna, Osman Paşa ordugâhından şiddetli top atışıyla karşılık verildi. Osman Paşa'nın kıtalara sert ve kesin emirler göndererek aldığı tedbirler sayesinde düşman eline geçen bazı noktalar geri alındı ve muharebe, Osman Paşa birliklerinin zaferiyle sonuçlandı. Ruslar bu muharebede 1000 kadar ölü 2000'den fazla yaralı olmak üzere 3000'in üzerinde zayiat verdi[541]. Türkler ise 1000 yaralı, 1000 şehit olmak üzere 2000 zayiat verdi[542].

2. Kuşatma, temmuz sonlarında gerçekleşti. (Bkz. Kroki-12,13) Plevne'nin azimli direnişi karşısında Çar'ın kendisi savaş meydanına geldi. Sürekli destek alan Rus birlikleri, yine şiddetli top atışlarıyla Plevne'ye hücumda bulundular. Osman Paşa emrindeki birliklerin tabyalarda ve siperlerden yaptıkları istikrarlı karşı ateş karşısında Rus birlikleri yine hezimete uğradı. Bu ikinci yenilgi, Rusları ve bölgedeki destekçilerini endişeye düşürdü. Savaşı kaybedeceği korkusuna kapılan Çar, Romanya'dan yardım talep etti. Bulgarlar, bölgedeki müftülüklere başvurarak himaye talebinde bulundu[543].

Plevne'de kuşatma devam ederken, İstanbul'da savaşın seyri ve ne yapılması gerektiği hususunda çeşitli mütalaalar yapılmaktaydı. Plevne'nin düşmesi için tek yol, Plevne'ye erzak sağlayan Lofça yolunun kesilmesiydi. Bu nedenle Ruslar, Eylül ayında Lofça'yı ele geçirdiler. Plevne'ye gelen ikmal yollarının kesilmesiyle Osman Paşa, dışarıdan asker, erzak, mühimmat alamadığı halde direnişe devam etti.

3. Kuşatma 11 Eylül'de yapıldı ve yine Osman Paşa birliklerinin şiddetli direnişiyle karşılaşıldı. (Bkz. Kroki-14) Ruslar 20.000 zayiat verdiler[544]. Ağustos ortalarında da Süleyman Paşa komutasındaki birliklerin Kalofer'i zapt ederek Rusları

---

[540] Mahmud Talat Bey, *Plevne Müdafaası*, s. 44

[541] Metin Hülâgu, *Gazi Osman Paşa,* Boğaziçi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1993, s. 84; Mahmud Talat Bey, *Plevne Müdafaası*, s. 44

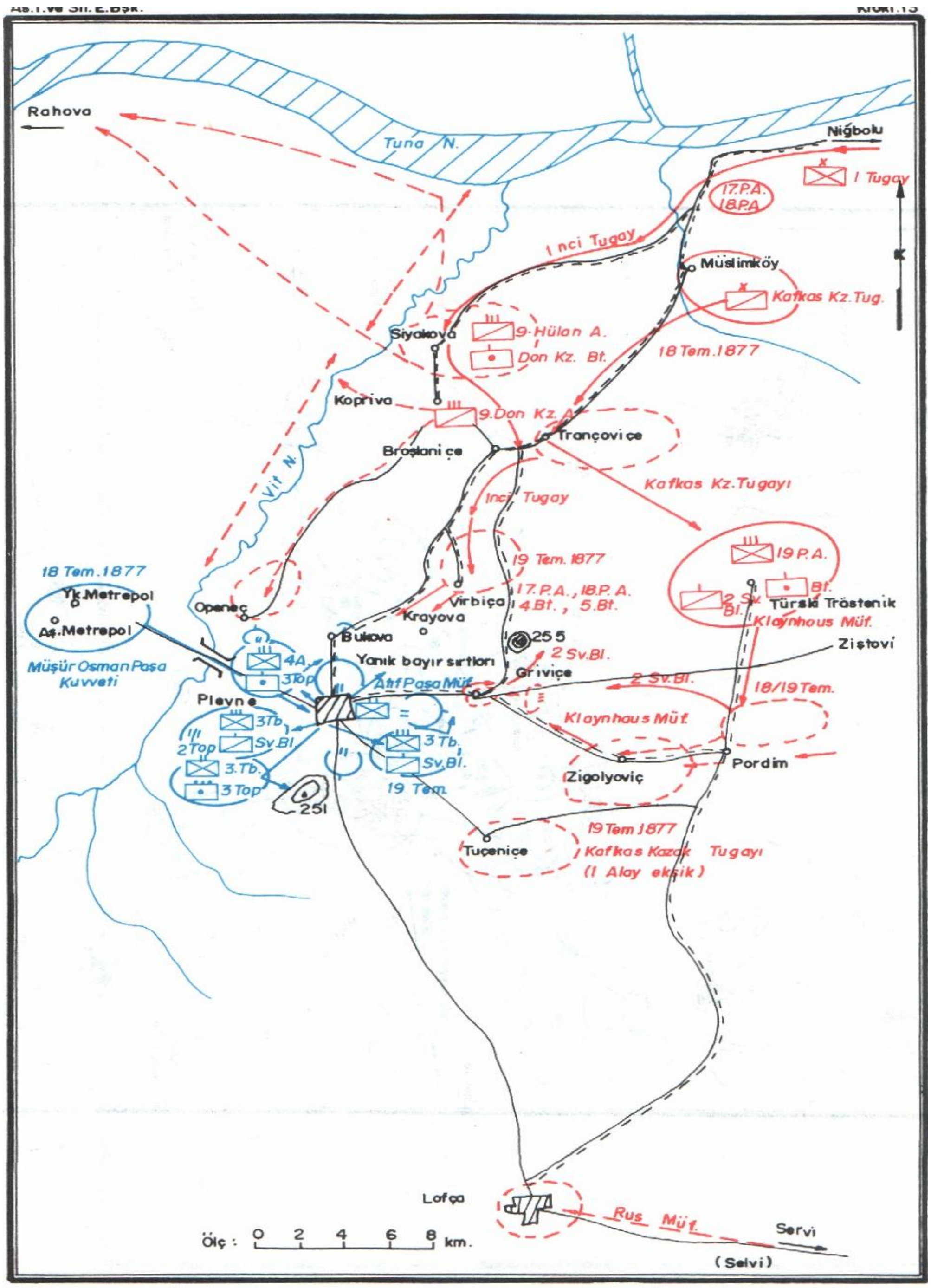
[542] Mahmud Talat Bey, *Plevne Müdafaası*, aynı yer

[543] Mahmud Talat Bey, *Plevne Müdafaası*, s. 65

[544] Rusların Plevne'de çok telefat vermesi, Petersburg'da heyecan uyandırdı. Eylül ayının 16'sında Plevne'de ki muharebede Ruslar 20000 telefat vermişlerdir. Osmanlı askeri dağlar gibi Rus leşinin üstünden atlayıp düşmanı takip etmekteydi. Prens Gorçakof mütareke için Berlin'e müracaat etti. Daily Telgraf gazetesinin muhabirinin haberine göre Plevne'deki Rus askerin çoğu prensin imdadına yetişmek için Biyela'ya gitmektedir. 17 Eylül 1877, Bkz. BOA. Y..PRK.HR 1/72 Lef 1

yenilgiye uğratması[545], Rusları daha da telaşlandırarak Petersburg'ta olağanüstü tedbirlerin alınmasına yol açtı[546].

Kroki 11. 1. Plevne Kuşatması

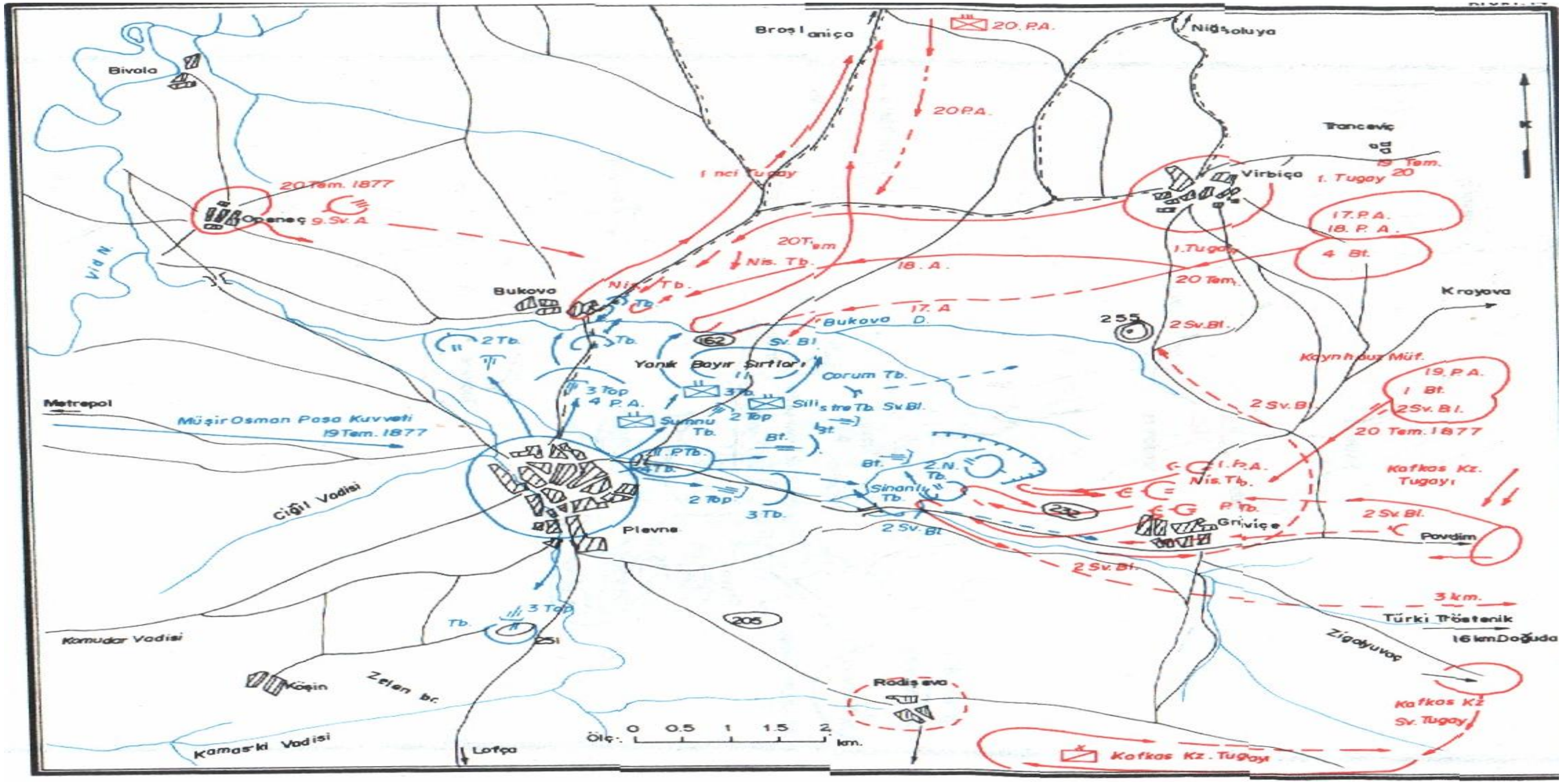

(Kaynak: Hikmet Süer, 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi, krokiler)

545 Mösyö Gay'ın Şumnu'dan gönderdiği telgraflara göre Süleyman Paşa'nın Kalofer'i zapt etmiştir. Bu muharebede Ruslardan 500 ölü ve 1000 yaralı vardır. 2 Ağustos 93/ 14 Ağustos 1877 Bkz. BOA. Y..PRK.HR 1/69

546 BOA. Y..PRK.HR 1/72 Lef 1

Kroki 12. 19-20 Temmuz'daki Plevne Kuşatması

(Kaynak: Hikmet Süer, 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi, krokiler)

Öyle ki Osman Paşa'nın kazandığı bu zaferler karşısında baygınlık geçiren Prens Gorçakof'un mütareke için Berlin'e başvurduğu haberleri yayıldı[547]. Rusya'nın ordu merkezi Ziştovi'ye nakledildi[548]. Rus askerleri telaşa kapılarak Tuna'nın karşı kıyısına firar etmeye başladı[549].

Osman Paşa kuvvetlerinin kazandığı muharebelerden dolayı heyecana kapılan Peşte halkı, şehri kandiller ve bayraklarla donatarak şenlikler düzenlediler. 15.000'den fazla kişi, ellerinde Osmanlı bayrakları ve meşaleleriyle yürüyüşler yaptı[550]. Rus ordugâhında toplanan Divan-ı Harp'te başkumandan ile generaller arasında ciddi bir tartışma çıktı ve başkumandan azlettirilerek yerine geçici olarak General Koçbo tayin olundu[551]. Ancak Plevne'ye giden sevkıyat yollarının Ruslar tarafından tutulması, buradaki Osmanlı kuvvetlerinin yardım alamamasına yol açtı. Ruslar Plevne'yi tamamen bir çember içine aldılar. Osman Paşa ve birlikleri, Aralık ayında erzak ve levazımat eksikliğinden dolayı Rus kuvvetlerini yarma girişiminde bulundu. Harekâtın ilk başlarında Rus kuvvetleri yarıldıysa da Rusların düzenli bir şekilde takviye kuvvet alması sonucu teslim olmak zorunda kaldılar.

---

[547] BOA. Y..PRK.HR, aynı belge; Grandük bu yenilgiden sonra perişan olmuştu. Bkz. Ahmed Saib, *Son Osmanlı Rus Muharebesi,* s. 181

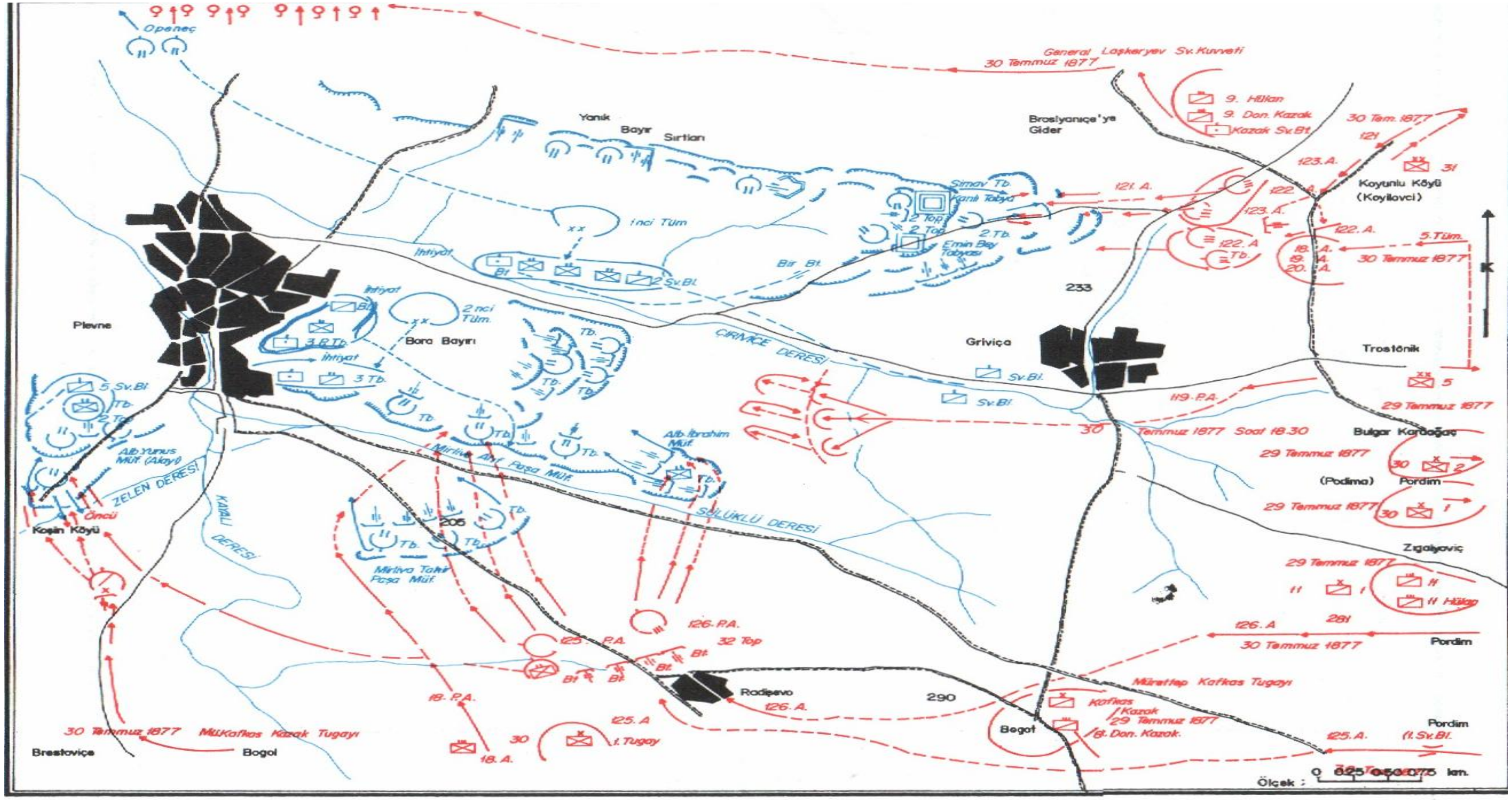
[548] Rus imparatoru Osman Paşanın muzafferiyetini uzaktan görünce iki kere bayılmıştı. Rus ordusunun büyük kısmı prensin imdadına yetişmek için Biyela'ya çekilmekte Plevne'de Ruslar ile Ulahlar kalarak Mehmed Ali Paşa'ya hücum edecektir. 4. ve 9. Kol veliahdın imdadına yetişecektir. Bu tedbir Berlin'den verilmiştir. Rusya'nın ordu merkezi bugün Ziştovi'ye naklolunacaktır. 18 Eylül 1877 Bkz. BOA. Y..PRK.HR 1/72 Lef 2

[549] Bükreş'ten Ağustosun üçünde e alınan telgrafa göre Plevne'deki muharebede Osmanlılar Rusların 9. Ordusu ve ona yardıma gelen 4. Orduyu emsalsiz bir mağlubiyete uğratmıştı. Ruslar Tuna'nın karşı yakasına firar etmeye başlamışlardı. Bkz. BOA. Y..PRK.HR 1/60

[550] Osmanlı ordusunun Plevne'deki zaferi dolayısıyla Peşte kandiller ve bayraklarla donatıldı. Şehrin her kesiminden bir komite bu şenliği düzenlemekte olup programda 15.000 kişiden fazla insan Osmanlı bayrakları ve meşaleleriyle yürüdü. BOA. Y..PRK.HR 1/74

[551] "*Bükreşden gelen bir telgrafnameye nazaran şehr-i hâlin üçüncü günü Rusya ordugâhında akd olunan divân-ı harbde baş kumandan ile hazır bulunan ceneraller beyninde bir münâza'a-i şedide zuhur itmişdir cenerallerin cümlesi birden istifa idecekleri ve li-ecli'l-iştikâ nezd-i imparatoriye bir meb'us göndererek ya başkumandanlıkça tebdilât-ı icrâ veyahud muharebeden feragat olunmak lâzım geleceği mütâla'asında bulunduklarını beyan eyleyecekleri söyleniyor iş bu şikâyât üzerine ceneral Koçbo her ne kadar kumandan nasb ve ta'yin olunmuş ise de mûmâ-ileyhin me'muriyeti muvakkat olub o halde kumandanlığa ceneral Kuman yahud ceneral Tutleben intihâb olunacakmış…*" 7 Teşrin-i Evvel 1877 BOA. Y..PRK.HR 1/84

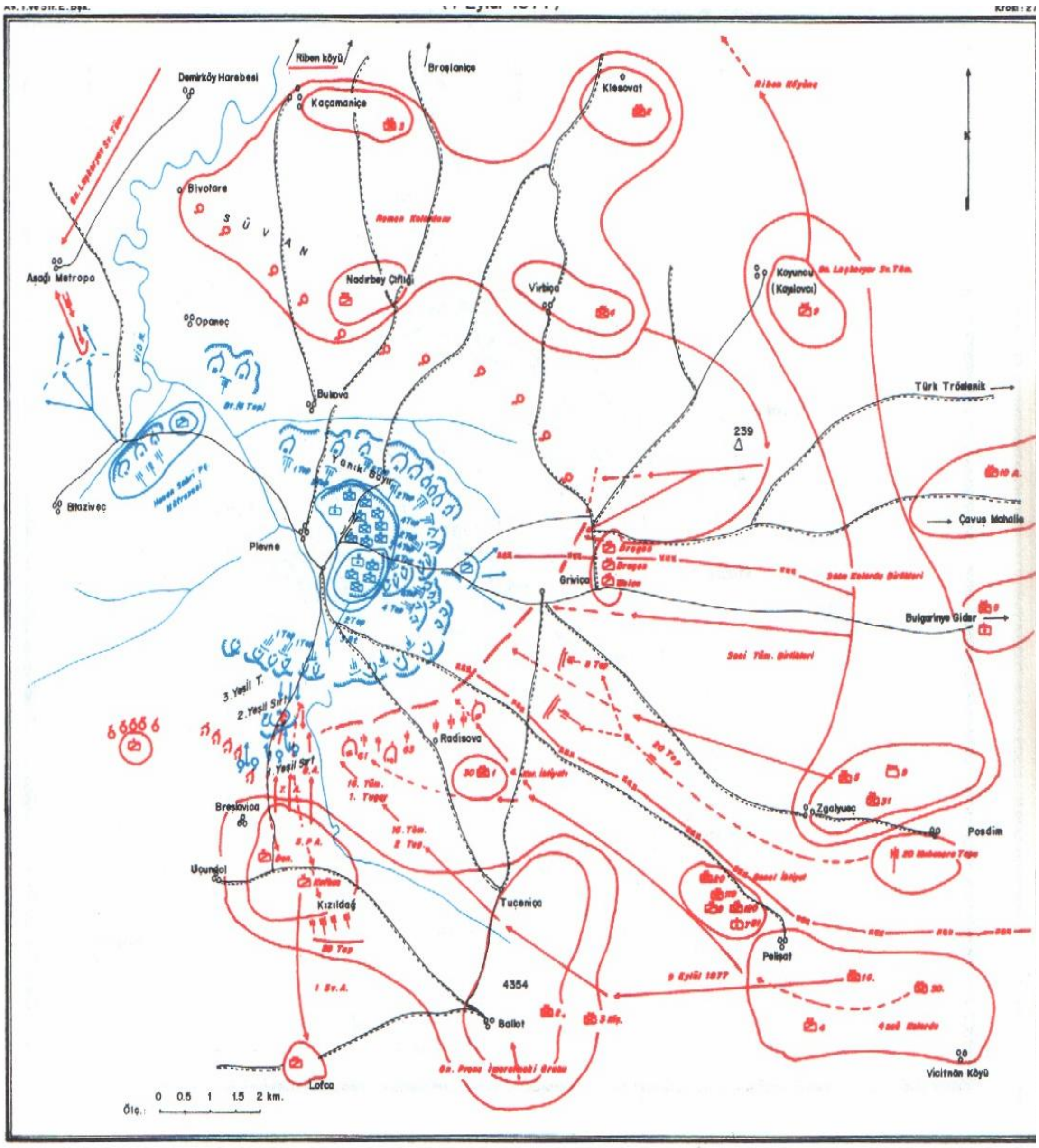
Kroki 13. 30 Temmuz'daki Plevne Muharebesi

(Kaynak: Hikmet Süer, 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi, krokiler)

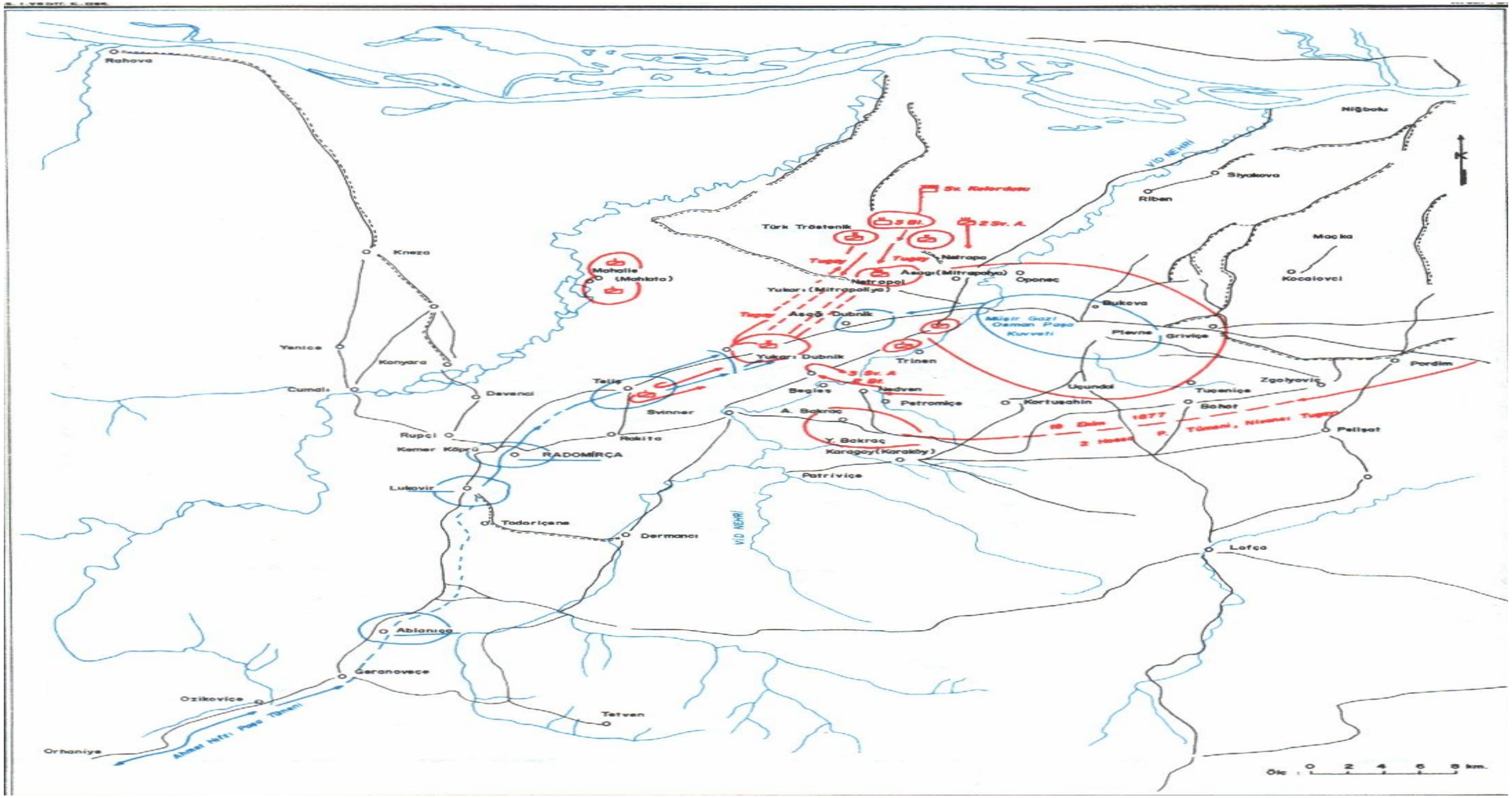
Osman Paşa yaralı olarak esir alındı. Bu arada Sırplar Niş'i, Karadağlılar da İşkodra'yı ele geçirerek Adriyatik kıyılarına kadar ilerlediler. Elena geçidi ve Rusçuk tekrar ele geçirildiyse de Köstence ve Plevne'nin düşmesiyle zor durumda kalan Osmanlı birlikleri art arda yenilgilerle geri çekilmek zorunda kaldılar. Böylece, Balkanlar yolu Ruslara açıldı. Plevne ve Balkanlardan sonra Rusların ilerleyişini durudracak doğal bir savunma hattı kalmadığından Ruslar, rahat bir şekilde ilerleyerek önce Sofya'ya ardından da Edirne'ye girdiler.

Kroki 14. 3. Plevne Kuşatması

(Kaynak: Hikmet Süer, 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi, krokiler)

Kroki 15. Plevne'nin Son Günleri

(Kaynak: Hikmet Süer, 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi, krokiler)

5.2. Kafkas Cephesi

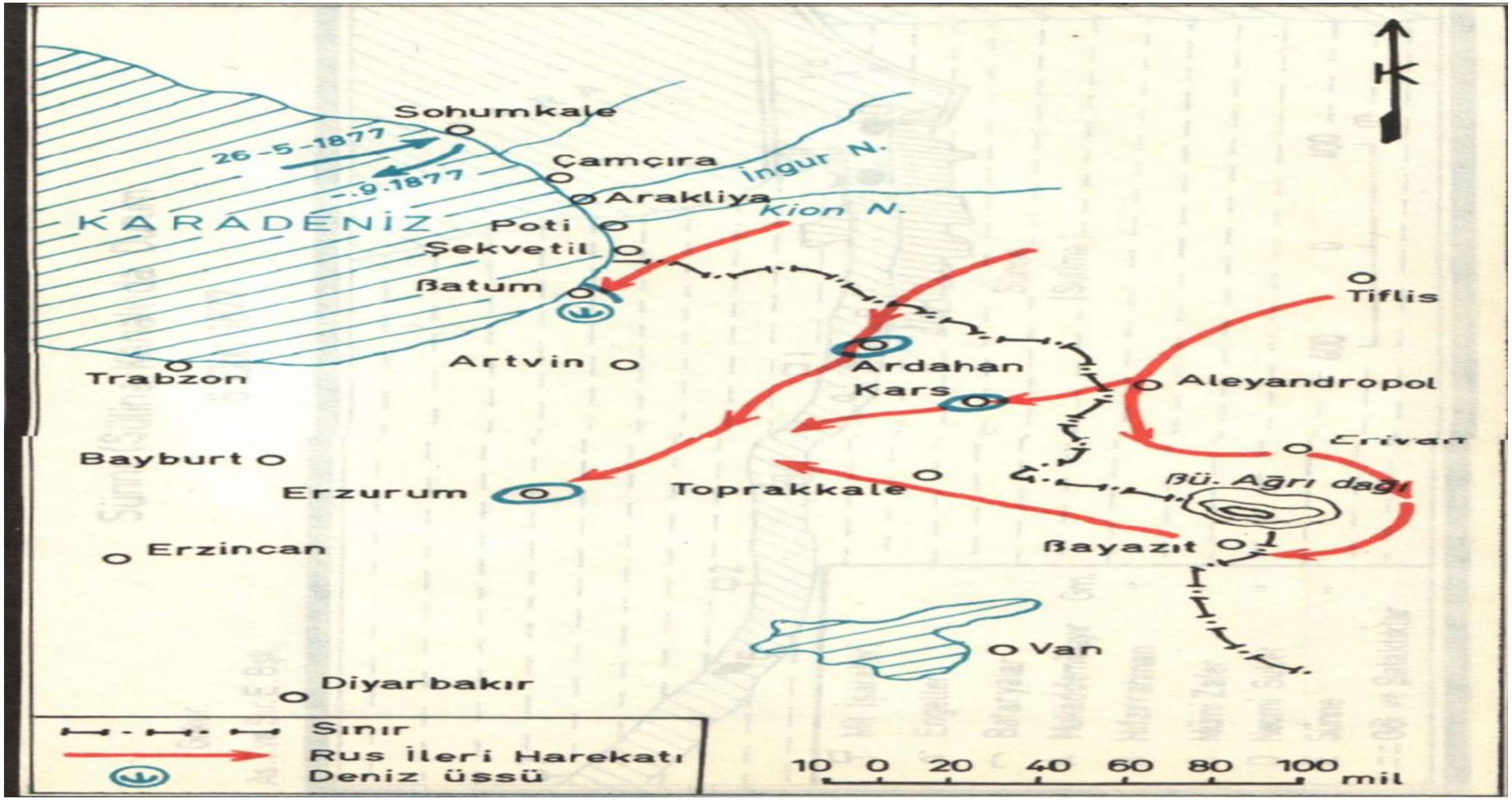
Savaş, Kafkas cephesinde Balkan cephesinden önce başladı. Kroki-16'da görüldüğü üzere Arpaçay, Iğdır ve Gümrü taraflarından taarruza geçen Rus birlikleri, gerek iklim ve coğrafi şartlar gerekse de Ahmed Muhtar Paşa'nın kumandası altında olan Osmanlı kuvvetlerinin başarılı savunmasından dolayı ilk başlarda geri çekilmek zorunda kaldılar. Ancak General Loris Melikof kumandasındaki Rus birlikleri, önce Doğubeyazıt'ı, ardından da Ardahan'ı ele geçirdiler. Ardahan'ın düşmesi, Kars'ı tehlikeye düşürmüştür. Kars gerisinde yapılan Halyaz, Zivin, 25 Ağustos'taki Gedikler ve 3-4 Ekim'de yapılan Yahniler muharebelerinin, Osmanlı birliklerinin başarısıyla sonuçlanması, Kars'ın Rusların eline düşmesini engelledi. Üst üste kazanılan zaferler neticesinde Ahmed Muhtar Paşa'ya, padişah tarafından "Gazilik" unvanı verildi. Ancak Ekim ortalarında yapılan Alacadağ muharebesinin kaybedilmesiyle birlikte yeterli asker, erzak ve mühimmat sevki yapılamadığı için Ruslar bir süre sonra Kars'ı muhasara altına altılar. Kars kalesi yapılan girişimler sonucu geri alındıysa da Kasım ayında tekrar Ruslar tarafından zaptedildi.

Kars kalesinde bulunan tonlarca erzakın Rusların eline geçmesiyle, zaten sevkıyatta sıkıntı çeken Osmanlı kuvvetlerine ağır bir darbe indirildi. Ruslar tarafından ikiye ayrılan Osmanlı kuvvetleri, Ahmed Muhtar Paşa'nın başarılı idaresi sonucu Deveboynu geçidine çekildi. Rusların Erzurum'a ilerlemesini yavaşlatmak için Deveboynu'nu tutan Osmanlı kuvvetleri, Rusların yoğun ateşiyle karşılaştı[552]. Bu nedenle birlikler, Erzurum'a doğru çekilmeye başladı. Düşman, Erzurum'daki Aziziye tabyasındaki birliklere baskın yaptıysa da gerek Ahmed Muhtar Paşa'nın emrindeki birliklerle çok iyi bir savunma yapması, gerek aralarında Nene Hatun'un da bulunduğu Erzurum halkının, eline geçen taş, sopa, balta, vs.lerle tabyaya hücum etmesi sonucu Ruslar, bu savunma hattını geçemediler. Bu arada Batum'da da Rus saldırıları devam etmekteydi ve Batum'un müdafaası yoğun olarak halk tarafından yapılmaktaydı[553].

---

[552] Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat II,* s. 363-364
[553] Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat II,* s. 373

Kroki 16. Kafkas Cephesindeki Harekât

(Kaynak: Saim Besbelli,1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi / Deniz Harekat, krokiler)

Sohum kalesinin ise Abaza ve Çerkezlerin yardımıyla fethedilmesi büyük sevinç yarattıysa da[554] Rusların Edirne üzerinden Yeşilköy'e ilerlemesi sonucu Kafkas cephesi kumandanı Ahmed Muhtar Paşa, İstanbul'un savunulmasıyla görevlendirildi. Ahmed Muhtar Paşa'nın buradan ayrılmasıyla yerine Kurt İsmail Paşa görevlendirilmiş, Plevne'nin düşmesi ve Rusların İstanbul önlerine kadar ilerlemesi sonucu Kafkas cephesinde de Ruslar galip gelmişti. 31 Ocak 1878'de yapılan Edirne Mütarekesi'yle Erzurum da Ruslara teslim edildi[555]. Daha sonra yapılan Ayastefanos Anlaşması sonucu Ruslar Erzurum'dan çekildiler.

5.3. Donanma Harekâtı

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiltere, Rusya, Fransa ve İtalya'nın donanmayı geliştirmek için giriştikleri yarışa Osmanlı Devleti de katılmıştı. Ancak Osmanlı Devleti'nin bu yarışta istikrarlı bir deniz politikası olmadı. Bunda da başa gelen padişahların psiko-sosyal yapıları, diğer devletlerle olan siyasî ilişkileri, mali durum, deniz teknolojisindeki gelişmeler gibi nedenler etkili oldu[556]. Nitekim Sultan Abdülaziz'in çabalarıyla dönemin ikinci büyük donanması haline getirilen Osmanlı donanması, II. Abdülhamid devrinde Haliç'e hapsedildi. Öyle ki 1899 yılına gelindiğinde donanma, dünyada dokuzuncu sıraya geriledi[557]. Hal böyle iken, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı Devleti, donanma kuvvetlerinden yeteri kadar istifade edemedi.

Büyük güçler tarafından askerî ve siyasî platformda yalnız bırakılan Osmanlı Devleti, gelişmeler karşısında 3 Mayıs 1877/21 Nisan 1293 tarihinde Karadeniz sahillerini abluka altına aldığını ilân etti[558]. Buna göre Mayısın 5'inden itibaren Osmanlı

[554] Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat II,* s. 375
[555] Mahir Aydın, "Doksanüç Harbi", *T.D.V.İ.A.,* C.IX, İstanbul 1994, s. 498-499
[556] Şakir Batmaz, "II. Abdülhamid Devri Osmanlı Bahriyesi", *Türk Denizcilik Tarihi II*, (Edt: İdris Bostan-Salih Özbaran), Deniz Basımevi, 1. Baskı, İstanbul 2009, s. 159
[557] Şakir Batmaz, "II. Abdülhamid Devri Osmanlı Bahriyesi", s. 169
[558] Osmanlı devleti 1877 yılında Rusya'ya savaş açtığını ilân etti. Buna göre: 1. Osmanlı Devleti Asya tarafındaki Çürüksu'dan Kilya'ya kadar bütün Karadeniz sahillerini abluka altına alacaktır; 2. Abluka Mayısın 5'inden itibaren yürürlüğe girecek ve ablukaya alınan yerler Osmanı donanması tarafından korunacaktır; 3. Abluka altına alınan limanlara gitmek isteyen tüccar gemilerine Mayısın 5'inden itibaren 3 gün verilecek, bu limanlardan çıkmak isteyenlere ise 5 gün süre verilecek, bu süre bitiminde buralara girmek veya çıkmak isteyen gemiler düşman kabul edilecektir; 4. Yolda olup ablukadan haberi olmayan gemilee Osmanlı donanması tarafından bilgi verilecek, buna rağmen buraya girip çıkmaya çalışan düşman kabul edilecektir. 3 Mayıs 1877 Bkz. BOA, Y.PRK.HR 1/31

donanması tarafından, Asya kıtasından Rumeli'ye kadar bütün Rusya sahilleri abluka altına alındı[559]. Kroki-17'de görüldüğü üzere Sohum Kalesine çıkarma yapıldı.

Abluka altındaki sahillerden birine gitmek isteyen ticaret gemilerine Mayısın beşinden itibaren 3 gün, bu limanlardan çıkmak isteyenlere de 5 gün mühlet verildi. Bu süre haricinde abluka altındaki sahillere girmek ya da çıkmak isteyenlere düşman muamelesi yapılacağı bildirildi. Ablukadan haberi olmadan hareket eden gemilere öncelikle ablukadan haberdar edileceği, buna rağmen hareketine devam etmek isterse düşman muamelesi yapılacağı bildirildi. Karadeniz'in abluka altına alındığını İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisi telgrafla öğrendi. [560].

Karadeniz'deki Osmanlı donanmasının görevi, Rusların Karadeniz sahillerini dövmek ve Sohum'a asker çıkarılmasına yardımcı olmaktı[561]. Eylül ayında Büyükdere koyunda toplanan Karadeniz filosu, Aralık ayında harekete geçti. Avnillah ve Muin-i Zafer zırhlı korvetlerinin Batum'a gitmesi, Sehber buharlı gemisinin de deniz mayınları yüklenmesi emredildiyse de bürokratik engeller nedeniyle, gemiler ancak savaş bitiminde gidecekleri yere vardılar[562]. Ahşap gemilerden oluşan Karadeniz filosu ve bazı zırhlı gemiler Batum ve Sohum'daki Rus top mevzilerini topa tutarak, Ruslara kayıplar verdirdiler. Bu arada Tuna'daki Hıfz-ur Rahman tahrip gemisinin, savaş çıktığından haberi olmadığı için bir alay Kazak süvarisi, Tuna nehri üzerindeki çok önemli bir demiryolu köprüsünü ele geçirdiler[563]. Rusların Tuna'yı aşmasıyla buradaki bir kömür ikmal istasyonu yağmalanmış ve Rus mayın gemileri tarafından nehre mayın döşenmişti[564]. Neticede Osmanlı ordusu ve nehir filosu duruma müdahale edemedi. Bunların haricinde her iki donanma arasında ufak tefek muharebeler yaşandıysa da büyük kayıplar verilmedi. Bu savaşta donanmanın kaybı Kutfutecelli, Seyfi, İşkodra ve Böğürtlen, Sünne gambotları ile İntibah karakol gemisi, Mersin vapuru, Müteahhit yelkenli gemi oldu[565].

---

[559] BOA, Y.PRK.HR 1/31

[560] Osmanlı Devleti'nin abluka ilânını İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisinin telgrafla öğrendiği ve ablukayla ilgili maddeler London Gazette'de de yayınlandı. "*The following Official Notification of the Blockade of the Russian Ports in the Black Sea, issued by the Turkish Government, has this day been received by telegraph from Her Majesty's Ambassador at Constantinople.*" The London Gazette, Saturday, May 5, 1877

[561] Ahmed Saib, *Son Osmanlı Rus Muharebesi,* s. 24

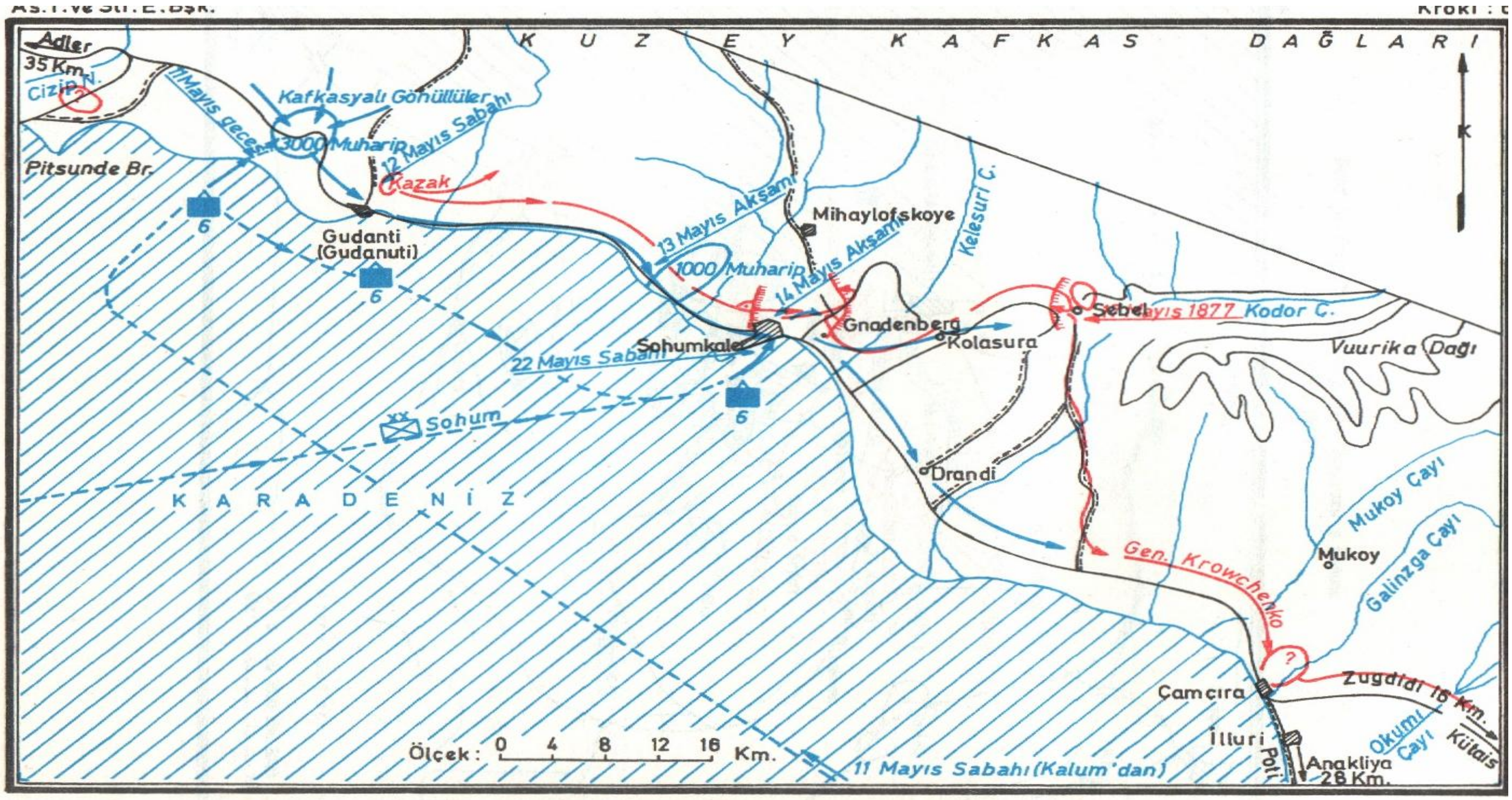
[562] Ahmet Güleryüz- Bernd Langensıepen, *Osmanlı Donanması,* s. 15

[563] Ahmet Güleryüz- Bernd Langensıepen, *Osmanlı Donanması,* s. 16

[564] Ahmet Güleryüz- Bernd Langensıepen, *Osmanlı Donanması,* aynı yer

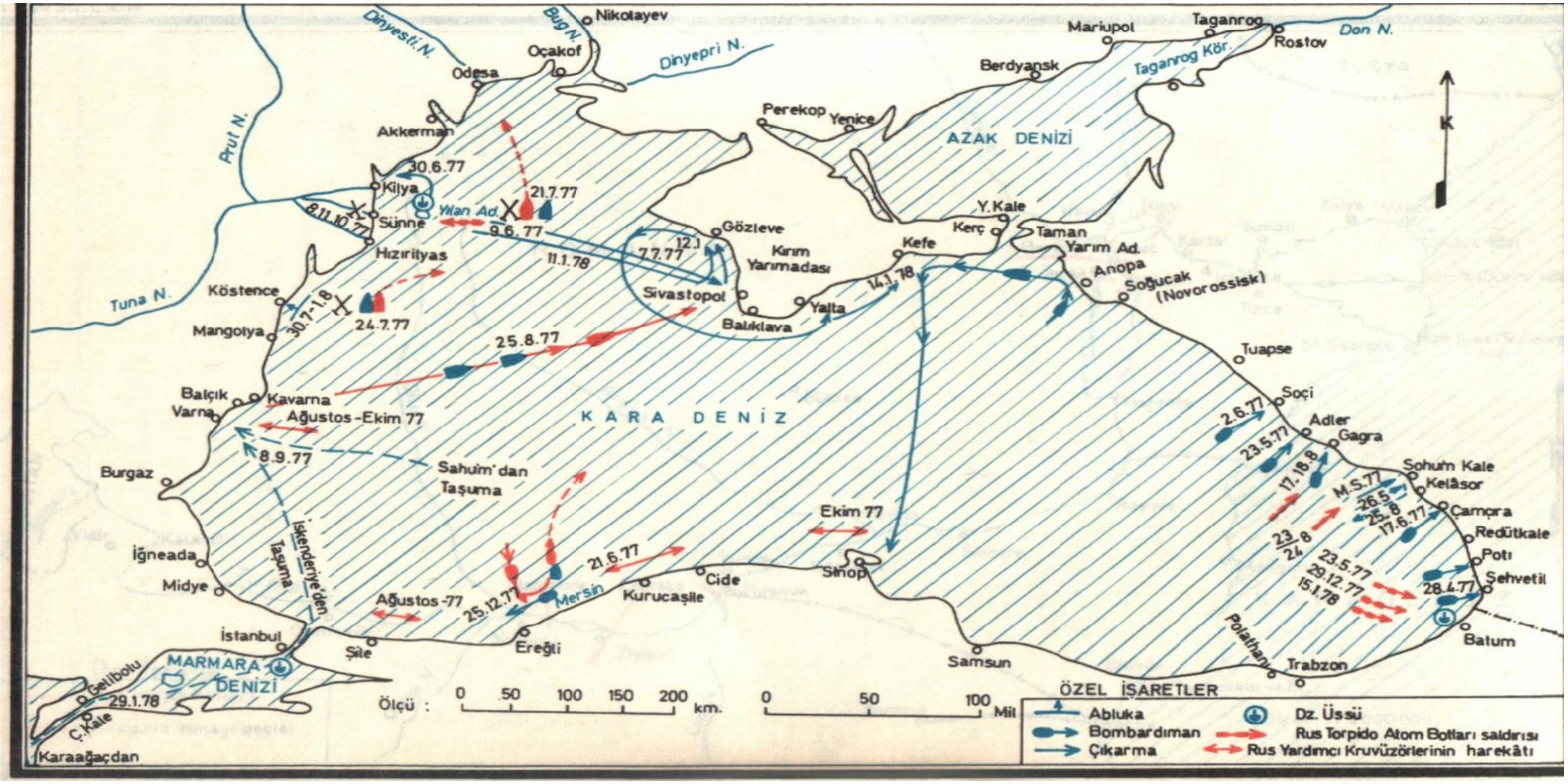
[565] Saim Besbelli, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri / 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi / Deniz Harekatı*, s. 78

Kroki 17. Mayıs Ayında Osmanlı Donanmasının Sohumkale'ye Yaptığı Çıkarma

(Kaynak: Şadi Sükan, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı, krokiler)

Kroki 18. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Karadeniz Harp Sahası

(Kaynak: Saim Besbelli, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi / Deniz Harekat, krokiler)

5.4. Savaşın Sona Ermesi

Üst üste alınan mağlubiyetler sonucu Rusların, İstanbul'a gelmesinden çekinen Padişah, bizzat Çardan barış yapılmasını istedi. 31 Ocak 1878 tarihinde yapılan Edirne Mütarekesiyle, Türk birliklerinin Terkos-Küçükçekmece hattına çekilmesine, bu hattın 5. km. ilerisine Rus birliklerinin yerleştirilmesine ve iki ordu arasında tarafsız bölge bulundurulmasına karar verildi[566]. Ayrıca Rusya'nın, Boğazlar üzerindeki hak ve menfaatlerinin korunması kararlaştırıldı[567]. Böylece savaş sona erdi. Buna rağmen Rus birlikleri, ilerlemeye ve işgallerine devam ettiler. Rusya'nın İstanbul'u dolayısıyla Boğazları işgal etmesinden çekinen İngiltere, duruma müdahale etmek üzere İstanbul'a bir donanma göndererek Rusya'ya nota verdi. Çıkarları tehlikeye düşen Avrupalı devletlerin de araya girmesiyle iki devlet arasında barış antlaşması imzalandı. Yirmi dokuz maddeden oluşan antlaşmayı, Rusya adına General İgnatiyef ve Nelidof, Osmanlı hükümeti namına Hariciye Nazırı Safvet Paşa ve Berlin Elçisi Sadullah Bey imzaladı. 3 Mart 1878'de Ayastefanos/Yeşilköy'de imzalanan antlaşma şartları şöyledir:

Karadağ-Sırbistan-Romanya ile ilgili olarak: Osmanlı, Karadağ-Sırbistan-Romanya'nın bağımsızlıklarını kabul edecek; Karadağ Adriyatik'e kadar genişleyecek, Sırplara Niş verilecek, Romanya'ya Dobruca verilecekti[568],

Bulgaristan ile ilgili olarak: Sınırları kuzeyde Tuna Nehri, doğuda Karadeniz, güneyde Ege Denizi, batıda Arnavutluğa kadar uzanan Osmanlı Devleti'ne bağlı, özerk, Büyük Bulgaristan Prensliği kurulacaktır[569]. Prens, Avrupalı devletlerin hanedanından olup, halk tarafından seçilip, Osmanlı hükümeti tarafından atanacak, Osmanlı askeri Bulgaristan'dan çıkacak, yerine iki yıl kadar Rus askeri burada kalacaktı[570],

Bosna ve Hersek'le ilgili olarak: Osmanlı Devleti burada, İstanbul konferansında belirlenen şartlar dahilinde ve Rusya ile Avusturya'nın kontrolünde düzenleyeceği bir nizamnameyle Girit, Tırhala, Arnavutluk ve Rumeli'nin sair yerlerinde ıslahatlar yapacaktı[571],

---

[566] Rıfat Uçarol, *Siyasî Tarih (1789-2001),* s. 379
[567] Mahmud Muhtar, *Maziye Bir Nazar Berlin Antlaşmasından Harbi Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye Almanya Münasebetleri*, Ötüken Yayıncılık, 1.Baskı, (Yay. Haz. Erol Kılıç), İstanbul 1999, s. 272
[568] Rıfat Uçarol, *Siyasî Tarih (1789-2001),* s. 380
[569] Oral Sander, *SiyasîTarih- İlkçağlardan 1918'e,* s. 279
[570] Rıfat Uçarol, *Siyasî Tarih (1789-2001),* aynı yer
[571] Ali Fuat Türkgeldi, *Mesail-i Mühime-i Siyasîye II*, (Yayına Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1987, s. 51-52

Tuna kaleleri bir daha yaptırılmamak üzere yıkılacak ve nehirde savaş gemileri bulundurulmayacaktı[572],

Ermeni, Kürt ve Çerkezlerin yaşadığı bölgelerde ıslahatlar yapılacak, Kotur bölgesi İran'a verilecekti[573],

Rusya'ya terk edilen yerlerdeki halk, üç yıl içinde malını mülkünü satıp göç etmezse buranın tebaası sayılacak, Rusya konsoloslukları ve sefarethanelerine Rus papaz ve tebaasını resmen himaye etme hakkı verilecekti[574],

Osmanlı Devleti, Rusya'ya ödeyeceği 1.410.000.000 ruble (245.207.301 Osmanlı altını) savaş tazminatının bir kısmını, Balkanlardan bazı yerler ile Ardahan, Kars, Batum, Beyazıt'ı vererek, geri kalan 300 milyonluk rubleyi nakit olarak ödeyecekti[575]. Osmanlı Devleti'nde görev yapan Rusların kutsal yerleri himaye hakları saklı tutulacak, Ruslar savaştan önce olduğu gibi ticaretlerini sürdürecek, Bulgaristan hariç Rumeli'yi üç ay içinde, Anadolu'yu da altı ay içinde boşaltacaktı[576]. Anlaşma imzalandıktan hemen sonra Osmanlı hükümeti, Varna, Şumnu ve Batum mevkilerinin Rus askerlerine teslim edilmek üzere boşaltılmasınıilgili birimlere bildirdi[577].

Ayastefanos Antlaşması şartlarının, Balkanlardaki siyasî dengeyi Rusların lehine değiştirmesi, başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupalı devletleri rahatsız etti. Rusların Anadolu'da ele geçirdikleri yerlerin bir sonucu olarak Avrupa'nın İran ile Trabzon üzerinden yapacağı büyük ticareti, Rusya'nın istediği zaman engellemesinden[578] çekinen İngiltere ve Balkanlar'da Rusları kendi varlığı için tehlike gören Avusturya'nın ısrarları neticesinde, antlaşma şartlarının devletlerarası bir konferansta yeniden gözden geçirilmesi kararlaştırıldı. Bu arada İngiltere, olası bir Rus tehdidine karşı yardımcı olabilmek adına Kıbrıs'ı geçici olarak istedi. Osmanlı hükümeti başta buna yanaşmadıysa da İngiltere, gerekirse askeri güç kullanarak burayı alacağını bildirerek

---

[572] Mahmud Muhtar, *Maziye Bir Nazar Berlin Antlaşmasından Harbi Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye Almanya Münasebetleri*, s. 273

[573] Ali Fuat Türkgeldi, *Mesail-i Mühime-i Siyasîye II*, s. 52

[574] Mahmud Muhtar, *Maziye Bir Nazar Berlin Antlaşmasından Harbi Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye Almanya Münasebetleri*, s. 274

[575] Rıfat Uçarol, *Siyasî Tarih (1789-2001)*, s. 381

[576] Rıfat Uçarol, *Siyasî Tarih (1789-2001)*, aynı yer; Mahmud Muhtar, *Maziye Bir Nazar Berlin Antlaşmasından Harbi Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye Almanya Münasebetleri*., s. 273-274

[577] Hariciye Nezarteinden 19 Nisan 1878 tarihiyle alınan yazıya göre Şumnu, Varna, Batum mevkilerinin belirli bir müddet içerisinde Rusya askeri memurlarına teslim edilmesi Bâb-Ali tarafından istendi. Bu nedenle buraların bir an önce tahliye edilmesi gerekmekteydi. BOA. HR.TO. 497/14

[578] İlhan Ekinci, "Karadeniz'de Bir Serbest Liman: Batum", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 14 (Yaz 2007), Çorum 2007, s. 68

Osmanlı hükümetini buna razı etti. 4 Haziran 1878 tarihinde yapılan antlaşmayla Kıbrıs, İngiltere'ye üs olarak verildi[579].

13 Haziran 1878 tarihinde, Berlin'de Bismarck'ın önderliğini yaptığı konferans sonunda 13 Temmuz'da Berlin Antlaşması[580] imzalandı. Antlaşmaya göre Rusya'nın Balkanlarda tek güç olması önlenirken, Sırbistan, Bulgaristan, Romanya ve Karadağ'ın bağımsızlıkları tanınmakta, Büyük Bulgaristan bölgesi de Doğu Rumeli, Makedonya ve Bulgaristan Prensliği olarak üç bölgeye ayrılmaktaydı[581].

Ermenilerin meskûn olduğu yerlerde, Girit ve Makedonya'da ıslahatlar yapılacak, bütün din ve mezhepler Osmanlı topraklarında serbest olacaktı.

Rusya, Batum limanını serbest liman haline getirecek, Boğazların statüsü 1856 Paris, 1871 Londra anlaşmaları şartlarına göre devam ettirilecek, 802.500.000 frank tazminat, yıllık 350.000 liralık taksitlerle ödenecek, ödenememesi durumunda Rusya toprak isteme hakkına sahip olacaktı[582]. Böylece Osmanlı Devleti, toplam 287.510 km^2 toprak kaybetti, daha önceleri Osmanlı'nın toprak bütünlüğünden yana olan İngiltere politikası, bundan sonra Osmanlı'nın parçalanması yönünde değişti[583].

Berlin Konferansı sırasında yaptığı kulis çalışmaları neticesinde Fransa, anlaşma şartlarında olmamasına rağmen, bu antlaşmayı dayanak göstererek 1881 yılında Tunus'u işgal etti. Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarına aykırı olması bakımından Berlin Antlaşmasıyla alınan en önemli kararlardan biri de borçlar meselesi oldu. Antlaşmaya göre büyük devletlerin katılacağı bir konferansta uluslararası bir komisyon oluşturulacak ve Osmanlı'nın dış borç ödemelerinin nasıl yapılacağı belirlenecekti[584].

Ayastefanos Anlaşmasıyla kazanılıp, Berlin Anlaşmasıyla kaybedilen kazançlar Rusya'da büyük bir hayal kırıklığına yol açtı. Halk nezdinde bu durum Çar II. Aleksandr'ın başarısızlığı olarak görülürken, rejime karşı olan tepkileri artırdı[585]. Çar'a karşı suikast girişimleri dahi yapıldı. Neticede Çar II. Aleksandr, 1881 yılının Mart ayında düzenlenen bir suikastle, Rus hürriyetperverleri tarafından öldürüldü[586]. Bundan

---

579 Rıfat Uçarol, *Siyasî Tarih (1789-2001),* s. 388
580 The New York Times, July 15, 1878 Bkz. Ekler
581 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi VIII,* s. 76-77
582 Mahmud Muhtar, *Maziye Bir Nazar Berlin Antlaşmasından Harbi Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye Almanya Münasebetleri*, s. 277
583 Fahir Armaoğlu*, 19. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1789-1914,* s. 529
584 Mehmet Hakan Sağlam, *Osmanlı Devleti'nde Moratoryum 1875-1881,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2007, s. 49
585 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi- Başlangıçtan 1917'ye Kadar,* s. 356

586 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi- Başlangıçtan 1917'ye Kadar,* s. 357

sonra başa gelen yöneticiler, Balkanlarda ilerlemek mümkün olmadığı için Doğuya yönelmek zorunda kaldılar. Ancak bu durum Asya'daki çıkarları nedeniyle Rus-Japon mücadelesine yol açtı. Rusların bu mücadelede mağlup olması Rusya'da 1905 yılında ilk ihtilalin patlak vermesine yol açtı[587]. Bunu takiben 1917 yılında Çarlık rejimi yıkıldı.

5.5. Kayıplar ve Esirler

Osmanlı Devleti 93 harbi neticesinde kaybettiği topraklarla beraber yaklaşık olarak 4,5 milyon insan kaybına uğradı[588]. Bunun yanı sıra bir hayli askeri kayıp söz konusuydu. Ziştovi muharebesinde 224 şehit, 85 yaralı, 31 kayıp olmak üzere 340 er zayi olmuş, Ruslardan ise 30 subay, 782 er (toplam 812 asker)ve 2 dağ topu ile birlikte birkaç topçu hayvanı zayi oldu[589]. Niğbolu muharebesinde, 7000 Türk askeri esir düşmüş, 1000 kadar şehit, 300 kadar da yaralı verilmiş, 10.000 tüfek ve 113 işe yaramaz kale topu, imha edilemeyen az miktarda cephane ile bol miktarda erzak düşman eline geçti[590]. Rusların kaybı 7 üstsubay, 24 subay, 1279 er oldu[591]. Oflani çarpışmasında Ruslar 2 subay, 70 er zayiatı verirken, Türklerden tabur komutanları da dahil çok miktarda şehit verildi[592]. 1. Plevne muharebesinde Ruslar 430 zayiatına karşı Osmanlıların 2200 civarında, Eski Zağra muharebesinde Ruslar 557 ölü ile 21 yaralı verirken Türkler 173 şehit ve 566 yaralı verdiler. Eski Zağra halkından Bulgar zulmünden dolayı 3500 zayiat verildi. Bulgar eşkıyasından ise 5000 zayiat verildi[593]. Balkan cephesinin en önemli geçitlerinden biri olan Şıpka'daki Veysel Paşa, emrindeki 12.000 civarındaki askerle teslim oldu. Rusların kaybı 2 general, 108 subay, 3318 er oldu[594]. Biyela'daki muharebede ise Ruslardan 4000 ölü, 8000 yaralı zayiat verildi[595].

II. Plevne muharebesinde Türkler 12.000 zayiat verirken, Ruslar da 169 subay, 7136 er zayiat verdi[596]. Süleyman Paşa'nın kuvvetlerinden de 63 subay ile 1604 er şehit

---

587 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi- Başlangıçtan 1917'ye Kadar,* s. 371
588 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914,* s. 90
589 Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi,* s. 103
590 Niğbolu kalesinin levazım takviyesi, daha önceden istenilmiş olmasına rağmen yapılmadı. Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi,* s. 132
591 Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi,* aynı yer
592 Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi,* s. 146
593 Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi,* s. 195-203
594 A.B., Şirokard, *Osmanlı-Rus Savaşları,* s. 429
595 BOA, Y.PRK.TKM 1/54, 1/57
596 Talat Yalazan, *Plevne Savunması,* Genelkurmay Basımevi, 1. Baskı, Ankara 1997, s. 25

olmuş, 171 subay ve 4970 er yaralanmış, Rusların 672 ölü, 2966 yaralı zayiatı oldu[597]. Elena muharebesinde Ruslar 3000'den fazla zayiat, 11 sahra topu, 20 kapaklı, 500 tüfek; 2.Tröstenik muharebesinde 4000 zayiat verdi[598]. Türklerin ise 200'den fazla şehit, 100 kadar da yaralı zayiatı oldu. III. Plevne kuşatmasında Ruslar 20.000 zayiat verdiler[599].

Plevne'nin düşmesinden sonra esir düşen 43.000[600] civarındaki Türk askerinin Bükreş'ten Rusya'ya yürüyüşü sırasında 5000'i yolda, 25.000 civarında Rusya'ya varıldığında, 3000 kadarı da esir kamplarında şehit odu[601]. Rus esir kampları çok kötü durumdaydı. Buralarda yaşamak çok zordu. "Eve dönme" hayalini kurmak bile imkânsızdı[602]. Neticede yurda ancak 10.000 kadar asker dönebildi. Rusların kaybı ise 22.500 ölü ve yaralı oldu[603]. Plevne'deki yaralılar ise Bulgar papaz ve ileri gelenlerine, bunlara kötü muamele edilmeyeceği hususunda yemin ettirilerek bırakılmış, ancak askerlerin oradan çıkmasıyla 4000 hasta ve yaralı Türk askerinin 3000'ini öldürmüşlerdir[604].

Savaşın başlarında Kafkas cephesinde Ruslara karşı üstünlük sağlanmıştı.. 5 Mayıs'ta Ardahan'da yapılan muharebede Türklerden 10 kadar şehit ve yaralı, 12 de esir verilirken, Ruslardan 300'den fazla telefat ile çok sayıda eğerli büyük baş hayvan ele geçirildi[605]. Ancak ilerleyen zamanlarda durum değişmeye başladı. Ardahan kalesinde yapılan muharebede Türklerden 1000 esir, top, cephane araç ve gereç Rusların eline geçmiş, 800 şehit verilirken Ruslardan sadece 500 zayiat verildi[606].

---

[597] Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi,* s. 298
[598] Hikmet Süer, *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi,* s. 447
[599] Ruslar Plevne'de çok telefat vermiştir. Ayın 16'sında Plevne'de ki muharebede Ruslar 20000 telefat vermişlerdir. 17 Eylül 1877.BOA. Y..PRK.HR.. 1/72 Lef 1
[600] A.B., Şirokard, *Osmanlı-Rus Savaşları,* s. 425
[601] Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, aynı yer
[602] "*…Anything is beter than to sit stil rotting in filth. Dreaming vainly of home. And watching death sowing and repaing…*" The New York Times, April 21, 1878
[603] A.B., Şirokard, *Osmanlı-Rus Savaşları*, aynı yer
[604] Mahmud Kirazlı- Ali Hüsrevoğlu, *93 Harbinde Plevne Müdafaası ve Gazi Osman Paşa*, Erkam Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1981, s. 69; Komisyon, *Gazi Osman Paşa Hazretleri Nezdinde Yüz Gün*, Mihran Matbaası, İstanbul 1295, s. 34
[605] Ardahan taraflarından gelen 1 tabur piyade, 300-400 kadar süvari düşman askeri ve bir hayli eğerli boş büyük hayvan, Zaim karyesinde bulunan diğer süvari alayları ve 8 kıta top ile Karadağ tabyasının karşısındaki 7000-8000 adım mesafedeki sırt üzerine geçti. Oradaki 2-3 bölük süvari Hafız Paşa tabyasına doğru ilerleyerek Yahniler önüne geldi. Kıtanın geri kalanı da o tarafa gelince bu tarafa sevk edilen Osmanlı askeri arasında çarpışma olmuştur. Bu çarpışmada 10 kadar Osmanlı Nizâmiye ve Yardımcı askeri şehit ve yaralı oldu, 10 kadar yaralı piyade ile 2 süvari esir düştü. Ruslardan ise 300'den fazla telef ve yaralı vardır. 5 Mayıs 93/ 17 Mayıs 1877 tarihli telgraf. Bkz. BOA. Y. PRK. MF. 1/2
[606] Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, s.76; Rus kaynaklarına göre 2000 Türk askeri şehit oldu, 300 kadarı da yaralandı. Bkz. A.B., Şirokard, *Osmanlı-Rus Savaşları,* s. 439

Yahniler muharebelerinde Osmanlılardan 3400 civarında kayıp verilirken, Ruslar 8000 civarında kayıp verdiler[607]. Gedikler muharebesinde Türklerden 1220 kadar şehit verilirken Ruslardan da 3500 kadar asker ölmüştür[608]. 14-15 Ekim günü yapılan Alacadağ muharebesinde Ferik Ömer ve Hacı Raşid Paşalarla birlikte bazı Osmanlı generalleri ve yaklaşık 7000 asker esir düşerken, 1500 kadar da şehit verildi[609]. Kars savaşı sırasında Kars kale komutanı Hüseyin Paşa, Erzurum'a geri çekilmek istediyse de bu geri çekilme sırasında emri altındaki 14.000[610] ila 20.000[611] arasında askerle Ruslara esir düştü. Ayrıca Türklerden 7000 kadar şehit ve yaralı verilirken Rusların kaybı 2300 ölü ve yaralı oldu[612]. İkinci Yahniler muharebesinde Türklerden toplam 3330 asker zayiat verilirken Rusların 6000-7000 civarında kaybı oldu[613]. Rusların Erzurum'a kadar ilerlemesi üzerine Aziziye tabyalarında yapılan muharebede askerden 398 şehit, 693 yaralı, 600 esir, sivil unsurlardan da 130 şehit ve 280 yaralı zayiat verilmiş, Rusların kaybı ise 800 ölü ve yaralı, 130 esir oldu[614]. Bunların haricinde ufak tefek muharebeler sırasında her iki taraftan da yüzlerce kişi yaralanmış veya hayatını kaybetmişti. Savaş sırasında 70.000'den fazla asker, Ruslara esir düştü. Sadece Balkanlardaki asker kaybı 100.000'den fazla olup, bunların bir kısmı şehit, bir kısmı esir, bir kısmı yaralı, bir kısmı ise firar edenlerdir. Doğu cephesindeki askerî kayıp ise 28.000'dir[615]. Bu rakamlar, Osmanlı askeri kuvvetinin neredeyse yarısına denktir. Ayrıca savaş sırasında tonlarca erzak, top, top arabası, cephaneler ve silahlar savaş meydanında bırakıldı.

Ruslar ellerindeki esir Türk askerlerine çok kötü muamele yaptılar. Zahireleri çok olmasına rağmen günlerce askere tayınat vermediler. Verdikleri ise yeterli değildi. Plevne'de 14 gün bekleyen esir askerlere sadece 8 defa birer dilim ekmek verildi[616]. Askerler ayakları ve üstleri yarı çıplak olarak kar üstünde bekletilerek zorlu koşullar

---

[607] Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, s. 128-144
[608] Turhan Şahin, *Öncesiyle ve Sonrasıyla 93 Harbi,* s. 65-66
[609] Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, s. 153
[610] Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 94
[611] Komisyon, *Gazi Osman Paşa Hazretleri Nezdinde Yüz Gün*, Mihran Matbaası, İstanbul 1295, s. 2
[612] A.B., Şirokard, *Osmanlı-Rus Savaşları*, s. 441
[613] Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, s. 144
[614] Şadi Sükan, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, s. 169
[615] Nedim İpek, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı", s. 19
[616] Mahmud Kirazlı- Ali Hüsrevoğlu, *93 Harbinde Plevne Müdafaası ve Gazi Osman Paşa*, s. 69

altında sürüklene sürüklene yürütüldüler. Ruslar savaş zamanında bazı yaşlı ve ağır yaralı Türk esirleri, iade ettiler.

Esirlerin teslimiyle Osmanlı kuvvetlerinin hasta sayısı ile erzak ve levazımat sarfiyatını artırmayı hedeflediler[617]. Savaş sırasında Rusya'nın müttefiklerimnden olan Romanya ile savaş bitiminde esir mübadelesiyle ilgili yapılan anlaşmanın gizli maddesine göre Osmanlı Devleti, Vidin kalesinde bulunan bazı savaş malzemeleri ve topları da Romanya prensliğine bırakmayı taahhüt etti[618].

Berlin Antlaşması'na dayanarak Bosna ve Hersek'e giren Avusturya da Ruslardan geri kalmadı. Buradaki halkı ve Osmanlı askerlerini güçsüz bırakmak için saldırılarda bulunup, önüne çıkan her şeyi, ahaliyi dahi kırıp geçirdi. 1500 kişinin üstüne 30-40 bin kişilik tam teçhizatlı asker gönderdi[619]. Avusturya askeri kendilerine ateş açıldığını iddia ederek dükkân ve evleri yağma etmeye kadın çoluk çocuk herkesi öldürdüler[620]. Ahalinin elindeki ve devlete ait silahları toplatıp Avusturya'ya gönderdiler. Silah arama bahanesiyle Müslümanların evlerini basıp, kadınların ve kızların namuslarına el uzattılar[621]. Avusturya merkez kumandanı Filiboviç kumandasındaki askerler, askeri

---

[617] Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, s. 691

[618] "*Zat-ı şevket-semat hazrte-i padişâhî ile fehametlü Romanya prensi hazretleri yekdiğerinin üsera-yı harbiyesini iadesi arzusu sebebiyle ol babda bir mukavelename akdini tasmim etmiş olduğundan taraf-ı eşref-i hazret-i padişâhîden (boş) ve taraf-ı fehametlü Romanya prensi hazretleri canibinden (boş) murahhas ta'yin olunmuşlardır mumaileyhüma usul ve nizamında bulunan ruhsatnameleri bade't-teati mevad-ı atiyeye karar vermişlerdir:*

Madde 1: tarafeyn-i müteakkideyn yekdiğerinin üsera-yı harbiyesini mukavele-i hazırenin heman tasdik itmekliği taahhüd ederler

Madde 2: üsera-yı harbiyenin iaşeleriçün hazır olub tarafeyn memurları tarafından bi'd-tetkik kabul olunmuş olan mesarif iki kısma taksim olarak birincisi esir düştükleri günden muahesematın hitamına ikincisi hıtam-ı muahesamttan itibaren memleketlerine iadesine değin vuku bulan masraflardır

Madde 3: birinci kısım mesarif mukavele-i hazırenin tasdik gününden itibaren her biri altı ay fasılalı", BOA, HR.TO., 476/5, Lef 1, "*Harbiyeyi ve bazı toplarla kabil-i istimal olmayan esliha-i atika-i saireyi Romanya hükumetine terk ve teslim itmekliği taahhüd ider. İşbu edavt-ı harbiyenin kıymeti devlet-i aliye ile Romanya hükumeti tarafından ta'yin olunacak mütehamminler canibinden tahmin olunarak bunlar mukavelename-i mezkurun teatisini müteakib bilâ-iafet-i vakt Romanya hükumetine teslim edilecektir. İşbu mukavelename (boş) tarihinde Bükreşde tanzim edilmiştir*." BOA, HR.TO., 476/5, Lef 3

[619] Bosna ve Hersek'te Avusturya hükümetinin, 1500 sivilin üstüne 30-40 bin kişilik tam teçhizatlı asker göndermesi tahrip etme amaçlı bir muameledir. Avusturya askeri kendilerine ateş açıldığını iddia ederek dükkân ve evleri yağma etmeye, kadın çoluk çocuk herkesi öldürmeye başlamıştır. Şehrin önde gelenleri evlerinden dışarı bile çıkmazken, Hafız Paşa bu duruma karşı çıkınca onu da tutuklayarak Pirot'a göndermişlerdir. 6-21 Eylül sene 1294/ 18 Eylül-3 Ekim 1878. Bkz. BOA. Y..PRK.AZJ 2/23, Lef 2

[620] Avusturya askeri ıslahat zımnında Bosna-Hersek sınırına tecavüz edip buraya asker gönderince, halk heyecana kapılıp karşı koymuştu. Avusturya askeri buradaki halkı ve Osmanlı askerini zayıf bırakmak için saldırılarda bulunmuştu. Saldırıların 22. gününde Avusturya askeri Saray Bosna'ya ulaşmış, yolu üstündeki her şeyi ahaliyi dahi kırıp geçirmişti. 6-21 Eylül sene 94/ 18 Eylül-3 Ekim 1878. Bkz. BOA. Y..PRK.AZJ 2/23, Lef 1

[621] Filiboviç, silah arama bahanesiyle İslam evlerini bastırdı. Kadınların kızların namuslarına tecavüz etti. Yolda yakaladığı çiftçiyi çobanı idam ettirdi. Avusturya'nın amacı o bölgede hiçbir İslam ahalinin kalmamsıydı. Bunun içinde katliam yaptılar. 6-21 Eylül sene 94/ 18 Eylül-3 Ekim 1878. Bkz. BOA. Y..PRK.AZJ 2/23, Lef 3

depolara zorla girip buradaki resmî eşyaları cebren zapt ettiler[622]. Halk, durumun protesto edilmesini istemek üzere oradaki bir İngiliz konsolosa müracaat etti. Ancak konsolos, "bu durumun İstanbul'a gidip hariciye nezaretine bildirilmesi gerektiğini" söyleyerek, yapılan zulme ve katliama karşı kayıtsız kaldı[623].

Savaş sonrasında yapılan incelemelere göre ise Osmanlı Devleti'nin silah zayiatı şöyleydi[624]: 156.277 Martini Hanry tüfeği, 207.555 iğneli Snider tüfeği, 11.708 Winchester filintası, 28.527 Winchester tüfeği, 87.137 ağızdan dolar tüfek, 24.409 adet çeşitli markalardan revolver tabancadır. Bu silahların bir kısmı kalelerde, bir kısmı halkın elinde bırakılırken, geri kalan kısmı da geri çekilme sırasında sandıkları bile açılmamış halde savaş meydanlarında bırakıldı. Halkın elinde yaklaşık olarak 80.000 adet tüfek bulunmaktaydı. Savaş dolayısıyla zarara uğrayan halk geçimini temin edebilmek için ellerindeki bu silahlarla eşkıyalık yapmaya, posta trenlerini ve yolcuları soyma yoluna gitti[625]. Bu tür hareketlerin önünü almak isteyen devlet, halkın elindeki silahları para karşılığında geri almak istedi.

5.6. Göçler ve Muhacirler

XIX. yüzyılda, milli devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte yükselen milliyetçilik akımı ve toprak kayıpları sonucunda Anadolu'ya yapılan göçler arttı. Sırp, Bulgar, Yunan zulmünden kaçan on binlerce Türk Balkanlar'dan[626], Rus ve Ermeni zulmünden kaçanlar ise Kafkaslardan Anadolu'ya göç etmeye başladı. Siyasî birliklerini kurmak isteyen etnik gruplar, yaşadıkları yerlerde çoğunluğu sağlamak için Müslümanları tasfiye etmeye çalıştılar. Böylece, XIV. yüzyılda asıl gücünü fetihler vasıtasıyla Rumeli'de odaklanan Osmanlı Devleti, Rumeli'nin çöküşüyle yıkıma sürüklendi[627].

[622] Avusturya merkez kumandanı General Filiboviç hükümet konağına girerek hazine odasının anahtarını zorla almıştır. Diğer taraftan Avusturya askeri depolara zorla girip buradaki eşya-yı mirîyeyi cebren zapt etmiştir. 6-21 Eylül sene 1294/ 18 Eylül-3 Ekim 1878. Bkz. BOA. Y..PRK.AZJ 2/23, Lef 2

[623] Bosna ve Hersek'te, halkın şikâyet için müracaat edebileceği merci olarak, sadece adı belli olmayan bir İngiliz konsolos kalmıştır.İngiliz konsolosunun bu durumu protestosunu beklerken o da bu durumun İstanbul'a gidip Hariciye Nezaretine bildirilmesi gerektiğini söylemişti. Bunun içinde katliam yaptılar. 6-21 Eylül sene 94/ 18 Eylül-3 Ekim 1878. Bkz. BOA. Y..PRK.AZJ 2/23, Lef 2-3

[624] Ali İhsan Gencer- A.F. Örenç-M. Ünver, *Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi,* s. 135

[625] Ali İhsan Gencer- A.F. Örenç-M. Ünver, *Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi,* s. 136

[626] Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yay., İstanbul 2010, s. 78

[627] Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, s. 91

Çünkü buralardaki hukuki varlığının sürmesi, Müslümanların mevcudiyeti nispetinde mümkündü[628].

93 Harbi neticesinde devletin karşılaştığı en büyük muhacir meselesinin halledilmesi için Muhacirin İskân Komisyonu kuruldu[629]. İngilizlerin Şefkat-i Osmanî Cemiyeti de muhacirlerin iaşesi konusunda oldukça yardımcı oldu[630]. Ayrıca maddî bakımdan muhacirleri desteklemek için ianeler toplandı[631]. Filibe'deki Muhacir çocukları için Muhacirin Komisyonu tarafından Maarif kütüphanesinden temin edilerek 760 adet cüz-i şerif gönderildi[632]. Peşte'de de muhacirler için 90.000 kg. zahire toplandı[633].

Devlet, Dobruca'dan gelip Dersaadet'te iskân edilen muhacirlere önceleri nüfusu az olanlara aile başına aylık 30 kuruş, daha fazla olanlara 40 kuruş kira bedeli verdi[634]. Daha sonra bu uygulamadan vazgeçildi. Rumeli'den yapılan göçlerle İstanbul'da nüfusun yoğunlaşması sonucu Kafkaslardan gelen göçmenlerin bir kısmı, Anadolu'nun iç kesimlerine yönlendirilmiş, Sivas ve Mamüretülaziz vilayetlerine yerleştirilmişti[635]. İstanbul'a gelenler ise Muhacirin İskân Komisyonu tarafından Adapazarı, İzmit, İzmir, Yalova, Bolu, Bursa, Eskişehir, Balıkesir, Çanakkale, Ankara, Adana bölgelerine yerleştirildi [636]. Ayrıca Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilerin Rusya'ya göçürülmesi sonucu, boşalan yerlere Müslüman muhacirler yerleştirilerek, bölgedeki Ermeni hareketleri kontrol atına alınmak istendiğinden, Rus sınırındaki Müslüman nüfus arttırılmaya çalışıldı[637]. Rumeli'den gelenler ise Trakya, Marmara, Ege ve Akdeniz

---

[628] H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makus Talihi,* Kum Saati Tarih Dizisi, 1. Baskı, İstanbul 2001, s. 100

[629] H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makus Talihi,* s. 149

[630] Hüseyin Raci Efendi, *Zağra Müftüsünün Hatıraları,* s. 237

[631] Tarık ÖZÇELİK, *Basiret Gazetesi'ne Göre Doksanüç Harbi'nde İstanbul'da Rumeli Göçmenleri (1877-1878),* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1993, s. 21-30

[632] "… iş bu taleb buyrulan eczâ-yı şerife ve saireden maarif kütüphanesinde mevcudu olanlardan yedi yüz altmış adedi Maarif kapu çukadarına teslim-i irsâl olup…" 23 Rebiu'l-Evvel 93/ 29 Nisan 1876 Bkz. BOA., MF.MKT. 61/51

[633] Peşte'de muhacirler için toplanan 90.000 kg. zahire, Teryeste'ye kadar ilerleyen demiryolu şirketi tarafından taşınacaktı. Zahire nakliye ücreitnde % 50 indirim yapılacaktı. 7 Teşrin-i Evvel 1877 BOA. Y.PRK.HR. 1/87 Lef 2

[634] Dersaadet'te iskân edilen Dobruca muhacirlerine aile başına nüfusu az olanlara aylık otuz kuruş, daha fazla olanlara 40 kuruş kira bedeli verilmesinden vazgeçilerek, kendileri taşrada veya sayfiyede oldukları için evlerine istekleri dışında muhacir yerleştirilen mülk sahipleri mağdur duruma düşmüştür. Bkz. BOA. DH.MKT. 1320/28

[635] Muammer Demirel, "Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından Sonra)" *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* S. 40, Erzurum 2009, s. 323

[636] Muammer Demirel, "Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından Sonra)", aynı yer

[637] H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makus Talihi,* s. 102

bölgesinin sahil kesimleriyle, İç Anadolu'daki büyük ve boş çiftliklere yerleştirildi[638]. Muhacirlerin boş arazilere yerleştirilmesiyle onları ekonomiye kazandıran devlet[639], bu sayede savaş sırasında kaybettiği iş gücünü de temin etti.

Devlet muhacirlere, verdiği arazilerin işlenebilmesi için tohumluk yardımı olarak her bir muhacir hanesi başına 4'er kile buğday ve arpa dağıtırken, öküz ve tarımsal alet yardımları da yaptı [640].

Muhacirlerin yerleştirilmesini, kalacak yerlerinin teminini devletten önce, gerek Müslüman gerekse Gayr-i Müslim Osmanlı vatandaşları temin etti[641]. Bunun yanında muhacirleri iaşesi, alet, edevat ve hayvan temin edilmesi konusunda Anadolu'nun yerli halkı da elinden geleni yaptı.

Tarihe "Doksan Üç Muhacereti" ya da "Büyük Bozgun" diye geçen bu olaydan sonra göçler durmamış, aksine devletin de kucak açmasıyla süreklilik kazanmıştı[642]. Dalmaçya taraflarındaki halk, varakalar neşredilerek bu tarafa davet edildi[643]. Bir ara Dalmaçyalı muhacirlerin geri gönderileceğine dair bir söylenti çıkmışsa da bunun, muhacir kafilesinin kuvvetini kırarak Osmanlı'yı müşkül durumda bırakmak için Slav memurlar tarafından ortaya atıldığı tespit edildi[644]. Yapılan göçler neticesinde 1877-1896 yılları arasında Osmanlı topraklarındaki muhacir nüfusu, 1.015.015'i buldu[645]. 1877-1914 yılları arasındaki göçler ve iskân politikası neticesinde nüfus yoğunluğu kilometrekarede 16,2'den 21,17'ye yükseldi[646]. Savaş sırasında 1.250.000 kadar nüfus

---

638 H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makus Talihi,* s.102

639 Muammer Demirel, "Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından Sonra)" s. 320

640 Hilmi Bayraktar, "Kırım ve Kafkasya'dan Adana Vilâyetine Yapılan Göç ve İskânlar", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 22, Konya 2007, s. 422

641 Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, s. 90; Hüseyin Raci Efendi, *Zağra Müftüsünün Hatıraları,* aynı yer

642 Ahmet Halaçoğlu, "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler", *TÜRKLER*, C.13, Yeni Türkiye Yayınları,Ankara 2002, s. 1600

643 "… Ahmed Muhtar Paşa hazretlerinin varakalar neşriyle Dalmaçya tarafında bulunan ahaliyi davete memuriyeti olub olmadığının lütfen telgrafla eşarı…"29 Kanun-ı Sani 91/ 10 Şubat 1876 Bkz. BOA., A.}MKT.MHM. 479/64

644 "… şu kadar ki muhacirin-i merkumenin avdet itdirileceği sözü Islav memurlarının desais-i me'muarnesinden birisi olub çünkü bunlar umûr-ı tahfize ikmâl olunmuş olan mahaller ahalisini iadeye yanaşmayub bi'l-akis yevyeveyi kale alıyor ki bundan muradları tümen-i seyyarenin tenfis-i kuvvetiyle manevrasına halel virilmek ve memuriyet-i mahalliyenin buna fevkalade ehemmiyet vermelerinde…" 25 Nisan 92/ 7 Mayıs 1876 BOA., A.}MKT.MHM. 480/71

645 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914,* s. 152

646 H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makus Talihi,* s. 193

muhacir durumuna düşmüş, bunların 261.937'si katledilmiş, bir kısmı topraklarına geri dönmüş, 515.000 kadarı da Osmanlı topraklarına yerleştirilmişti[647].

Göçler, kötü şartlar altında ve Osmanlı Devleti'nin kontrol ve iradesi dışında yapıldığından[648], muhacirlerin bir kısmı yollarda salgın hastalıklardan, açlıktan ve olumsuz hava koşullarından dolayı telef oldu. Muhacirler, cepheye asker ve malzeme taşıyan vagonlara akın ederek, askeri sevkıyatın yapılmasını engellediler. Yolculuk sırasında bazı aileler birbirini kaybederken, muhacirlerin çoğu salgın hastalıklar, Rus, Sırp ve Bulgarların katliamları sonucu zayi oldular. Muhacirlerin İstanbul'a yığılmasıyla ayrı bir problem baş gösterdi. Şehrin temizlik ve sağlığı tehlikeye düştü. İaşe ve ilaç sıkıntısı yaşandığından muhacirlerin acilen başka yerlere nakledilmesi gerekirken yerel makamların sebepsiz yere çıkardıkları sorunlarla karşılaşıldı[649]. Evlerinde ikamet etmeyip dışarıda veya sayfiyede olan vatandaşların evine izinsiz olarak muhacir yerleştirildiği için ev sahipleri mağdur oldu[650]. Yapılan göçlerin iyi yansımaları da oldu. Anadolu'da Müslüman-Türk nüfusunun artması, çokuluslu bir devlet modelinden, ulus devlet modeline geçişi hızlandırmıştı.

[647] Nedim İpek bu rakamı 1.230.00 olarak gösterirken, J. McCarthy 1.253.000 olarak gösterdi. Bkz. H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makus Talihi,* s. 33-35

[648] Ahmet Halaçoğlu, "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler", aynı yer

[649] H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makus Talihi,* s. 171

[650] Dersaadet'te iskân edilen Dobruca muhacirlerine aile başına nüfusu az olanlara aylık otuz kuruş, daha fazla olanlara 40 kuruş kira bedeli verilmesinden vazgeçilerek, kendileri taşrada veya sayfiyede olan şahısların evlerine yerleştirilmelerine karar verildi. Ancak mülk sahipleri, istekleri dışında evlerine muhacir yerleştirilmesiyle mağdur duruma düştü. Bu nedenle mağdur olan mülk sahiplerine uygun bir yer kiralanmasına karar verildi. BOA. DH.MKT. 1320/28

ALTINCI BÖLÜM

6.SAVAŞIN MALÎ KAYNAKLARI

6.1. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinin Malî Bütçe İçindeki Yeri

XIX. yüzyıl, Osmanlı maliyesi açısından oldukça çalkantılı bir süreçti. Bu süreç içerisinde uzun süren savaşlar, isyanlar, kuraklık ve kıtlığın getirdiği pahalılık dolayısıyla merkezi hazine yetersizdi. Bunun yanında gelir kaynaklarının sınırlı olması ise devletin gelir-gider dengeleri arasında büyük farklılıklara yol açtı. Devletin gelir-gider dengesi arasında bir uyum sağlanabilmesi için 1846-1847 mali yılına ait olmak üzere ilk kez modern anlamda bütçe oluşturulmuştu[651]. Böylece gelir ve giderler kontrol altında tutulmaya çalışıldı. Ancak alınan önlemler bütçeyi dengelemek için yeterli olamadı. Bütçedeki dengesizlik savaş yıllarında daha da fazlalaştı. Nitekim 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında bütçedeki açık hat safhaya ulaştı.

1876-1877 mali bütçesine göre devletin toplam tahmini geliri 2.202.747.000 kuruştu[652]. Bunun 338.006.000 kuruşu bedel-i askeri vergisiydi[653]. Yani toplam gelirin % 15'ini bedelli askerlik vergisi oluşturmaktaydı. 1876-1877 mali bütçesine göre devletin toplam tahmini gideri ise 2.513.000.000 kuruş[654] ile 2.572.624.000 kuruş[655] arasındaydı. Dolayısıyla bütçe gelir gider dengesi arasında -32.716.000 kuruşluk bir açık vardı.

---

651 Tevfik Güran, *Osmanlı Malî İstatistikleri Bütçeler 1841-1918,* Tarihi İstatistikler Dizisi C.7, 1. Baskı, Ankara 2003, s. 7

652 Tevfik Güran, *Osmanlı Malî İstatistikleri Bütçeler 1841-1918,* s. 95

653 Tevfik Güran, *Osmanlı Malî İstatistikleri Bütçeler 1841-1918,* s. 95

654 Stanford J. Shaw, "Ottoman Expenditures and Budgets in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centruies", *International Journal of Middle East Studies,* Vol.:9, No: 13, (October 1978), Cambridge University Pres, Cambridge 1978, s. 374

655 Tevfik Güran, *Osmanlı Malî İstatistikleri Bütçeler 1841-1918,* s. 96

Tablo 11. 1876-1877-1878-1878 Malî bütçelerine göre devletin toplam gelir ve giderleri ile askeri harcamaların bütçedeki payı (Tahmini)

Bütçeler		1876/1877 Malî Bütçesi		1877/1878 Malî Bütçesi		1879/1880 Malî Bütçesi	
		Kuruş	Bütçedeki Payı (%)	Kuruş	Bütçedeki Payı (%)	Kuruş	Bütçedeki Payı (%)
	Toplam Gelir	2.202.747.000	100	2.007.096.500	100	1.428.582.000	100
	Askerlik Vergisi	338.006.000	15	93.111.500	4,6	34.000.000	2,3
				Mesarif-i Fevkalade			
	Toplam Gider	2.572.624.000	100	4.628.324.000	100	1.523.660.339	100
Askeri Harcamalar	Nizâmiye	596.722.500	23	1.167.860.000	25	332.500.000	21
	Bahriye	80.000.000	3	58.648.000	1,2	60.800.000	4
	Tophane	95.822.000	3,7	226.410.500	5	91.200.000	6
	Toplam	772.544.500		1.452.918.500		484.500.000	

(Kaynak: Tevfik Güran, *Osmanlı Malî İstatistikleri Bütçeler 1841-1918*)

Tablo 12. 1290-1295 mali yılları arasında Osmanlı Hazinesi Toplam gelir -gideri (tahmini ve gerçek)

Osmanlı Hazinesi Toplam Gelir Gider									
Mali Yıl	Tahmini Gelir	Gerçek Gelir	Tahmini Harcamalar	Gerçek Harcamalar	Tahmini Denge	Gerçek Denge	Kredi Anlaşmalı	İndirim	Hazineye Alınan
1290	2.480.742.000	n.a.*	2.513.458.000	n.a.	- 32.716.000	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
1293	1.972.534.500	n.a.	2.947.099.000	n.a.	- 974.564.500	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
1295	1.428.582.000	n.a.	1.523.660.339	n.a.	- 95.078.339	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.

(Kaynak: Stanford J. Shaw, Otoman Expenditures and Budgets in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centruies)

* Not applicable, Not available, No answer: Uygulanabilir değil, kullanılamaz, cevabı belli değil.

Giderlerin 596.722.500 kuruşu Nizâmiye kalemine[**], 80.000.000 kuruşu Bahriye kalemine, 95.822.000 kuruşu Tophane kalemine aitti[656]. Toplamda 772.544.500 kuruş (toplam giderin % 30'u) askerî harcamalar için sarf edilmişti.

Tablo-13. 1290-1293-1295 Mali yılı büyük kalem harcamaları

1290-1293-1295 Mali Yılı Bazı Büyük Kalem Harcamaları /Kuruş Olarak						
Mali Yıl	Harbiye	Bahriye Nez.	Polis Ve Jandarma Nez.	İç Borç	Dış Borç	Tophane Nez.
1290/ 1874-75	415.291.000	100.000.000	14.904.500	610.049	784.437.000	90.000.000
1293/ 1877-78	300.000.000	n.a.	17.140.000	1.486.812	991.132.500	80.000.000
1295/ 1879-80	481.381.056	60.800.000	n.a.	284.663.721	82.074.003	91.200.000

(Kaynak: Stanford J. Shaw, Otoman Expenditures and Budgets in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centruies)

1877/1878 mali yılında, gerek dış borçların ödenme problemi gerekse Osmanlı-Rus Harbi dolayısıyla devlet giderleri oldukça artmıştı. Bu dönemde devletin toplam tahmini geliri 1.972.534.500[657] - 2.007.096.500 kuruş olup bunun 93.111.500 kuruşunun bedel-i askeri vergisinden (toplam gelirin % 4,6'sı) tahsis edildiği görülmektedir[658]. Askerlik vergisinden elde edilen gelirde bir önceki seneye oranla düşüş yaşanmasının nedeni, savaş dolaysıyla askere artan ihtiyaçtan ve nüfustaki azalmadan kaynaklandığı söylenebilir. Bu dönemde devletin toplam geliri bir önceki seneye oranla düşüş kaydederken, toplam tahmini gider iki kat artarak 4.628.324.000 kuruşa yükseldi[659]. Bunun nedeni ise savaş dolayısıyla askeri kalemlere yapılan harcamalardır. 1877-1878 mali yılı içerisinde bütçede mesarif-i fevkalade olarak belirtilen giderlere göre Nizâmiye kaleminin gideri 1.167.860.000 kuruşa, Tophane kaleminin gideri 226.410.500 kuruşa yükseldi[660]. Buna göre önceki seneye göre Nizâmiye kaleminin giderlerinde 571.137.500 kuruş, Tophane kaleminin giderlerinde

[**] Kara kuvvetlerinin silah-teçhizat ve toplar hariç harcamalarıdır
[656] Tevfik Güran, *Osmanlı Malî İstatistikleri Bütçeler 1841-1918,* s. 96
[657] Stanford J. Shaw, "Otoman Expenditures and Budgets in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centruies", s. 373
[658] Tevfik Güran, *Osmanlı Malî İstatistikleri Bütçeler 1841-1918,* s. 97
[659] Tevfik Güran, *Osmanlı Malî İstatistikleri Bütçeler 1841-1918,* s. 98
[660] Tevfik Güran, *Osmanlı Malî İstatistikleri Bütçeler 1841-1918,* s. 98

ise 130.588.500 kuruş artış yaşandı. Tophane-i Amire masraflarınndaki bu aşırı artış 1294/1878 malî yılı bütçesi düzenlenirken göze çarpmış ve nereye ne kadar harcama yapıldığına dair Serasker Paşa ve Tophane Müşiri Paşaların belirleyeceği bir komisyon oluşturularak hesapların yeniden gözden geçirilmesi istenmişti[661].

Bir önceki mali yıl hesaplarına göre Nizâmiye ve Tophane kalemlerinde yaşanan bu fevkalade artışa nispeten Bahriye kaleminin giderlerinde düşüş yaşandı. 1876-1877 malî bütçesinde 80.000.000 kuruş olan Bahriye masrafları, 1877-1878 mali yılı içerisinde 58.648.000 kuruşa düştü[662]. Bunun nedeni ise donanmanın savaş sırasında aktif olarak kullanılmamış olmasıdır. Toplamda 1.452.919.500 kuruş "Mesarif-i Fevkalade" olan savaş masrafları[663], 1877-1878 malî bütçe giderinin % 31,2'sini oluştururken, gelirin de %72'sine denk gelmekteydi. Devletin ise bu savaş için toplamda 5 milyon liraya ihtiyacı vardı[664]. Bütçedeki tahmini gelir- gider arasındaki açık ise bir önceki seneye oranla otuz kat artarak -974.564.500 kuruşa çıkmıştı[665].

1879-1880 mali bütçesinde önceki senelere göre devletin toplam gelirinde gözle görülür bir şekilde düşüş göze çarpmaktadır. 1877-1878 mali yılında 2.007.096.500 kuruş olan toplam devlet geliri 1.428.582.000 kuruşa düşerken, toplam giderler de 1.523.660.339 kuruşa düştü[666]. Gelirlerde yaşanan bu düşüşün nedeni, savaş dolayısıyla nüfus ve kaybedilen topraklardan elde edilen gelirlerin kaybedilmesidir. Burada göze çarpan bir nokta devletin gelir-gider dengeleri arasındaki farkın dikkate değer bir ölçüde azalmasıdır. Bunun nedeni ise Rüsûm-ı Sitte[*] idaresinin kurularak gelir ve giderlerin kontrol altına alınmasıdır.

---

[661] "*Tophanenin sene-i haliye muvazenesinin sûret-i tedkiki hakkında komisyon-ı mahsûsanın mazbatası ve Maliye Nezaretinin tezkeresi melfûfatıyla beraber okundu bu muvazeneye idhal olunan mesarifât hâl-ı hazıra göre şayân-ı tenkıh olduğuna zât-ı Seraskeri ile Tophane Müşiri paşalar hazerâtının ve dâr-ı şûra azâsının münâsiblerinden mürekkeb bir komisyon teşkiliyle bir derece daha tedkikat ve nihâyet-i mertebede tenzilât icrâ olunarak anın üzerine meclisce mütalâ'a-i keyfiyet olunmak üzere da'ire-i askeriyeye ve Tophâneye teblii keyfiyet olunması kararlaştırıldı*" 8 Rebiu'l-Ahir 1295/ 11 Nisan 1878 BOA. A.}MKT.MHM. 482/46, Lef 1

[662] Tevfik Güran, *Osmanlı Malî İstatistikleri Bütçeler 1841-1918,* s. 98

[663] Tevfik Güran, *Osmanlı Malî İstatistikleri Bütçeler 1841-1918,* s. 98

[664] Erdoğan Keskinkılıç, "Yenileşme Dönemi Osmanlı Bütçeleri Üzerine Genel Bir Bakış", *OTAM,* S.14, Ankara 2003, s. 336

[665] Stanford J. Shaw, "Otoman Expenditures and Budgets in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centruies", s. 373

[666] Tevfik Güran, *Osmanlı Malî İstatistikleri Bütçeler 1841-1918,* s. 99-100

[*] 1875 yılında mali iflasını açıklayan Osmanlı Devleti, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında ihtiyaç duyduğu nakdi temin edebilmek için Galata Bankerleri ile Osmanlı Bankası'ndan borç alarak iç borçlanma yoluna gitti. Savaş sonunda bu alacaklılara borçlarını ödeyemeyeceğini açıklaması üzerine devlet ile Galata Bankerleri ve Osmanlı Bankası arasında 1879 yılında bir anlaşma yapıldı. Anlaşmaya göre borçlara karşılık olarak devlet damga, içki, balık avı, tuz ve tütünden alınan vergilerin idaresini 10

Rusya 1870 yılı başlarından itibaren ordunun yapılanmasına özen göstererek 49,2 milyon sterlin olan askeri harcamalarını 1900'lerin başına kadar 91,2 milyon sterline çıkardı[667]. Her iki ülke için dışa bağlı teknolojilerin hâkim olduğu bu savaşta Rusya, dış borçların büyük kısmını ordu donanımına sarf ederken, Osmanlı İmparatorluğu'nda bu pay çok düşüktü[668]. 1854-1910 yılları arasında 1 İngiliz sterlininin Osmanlı altını karşısındaki değeri 1,10 liraya[669] denk geldiği göz önünde bulundurularak Rusya'nın 1870 yılı başlarında 54,12 milyon lira olan askeri harcamalarını, 1900'lerde 100,32 milyon liraya çıkardığı düşünülürse, Rusya yaklaşık olarak bu savaşa 60-70 milyon lira bütçe ayırmıştır. Osmanlı Devleti'nin ise 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında yaptığı askeri harcamaların - XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin en yüksek askeri harcamasıdır- 2000 milyon kuruş/20 milyon liraya denk geldiği[670], savaşta ikmal ve iaşenin temini için en önemli unsurlardan birinin maddi güç olduğu göz önünde bulundurulursa, Rusya'nın bu savaştaki galibiyetinin nedenleri anlaşılacaktır.

6.2. Dış Borç

XIX. Yüzyıla kadar, gelirleri mümkün olduğu kadar yükseltmeye dayanan fiskalizm[671] anlayışıyla hazinesini her zaman dolu tutmaya çalışırdı. Ancak 1838 yılında Balta Limanı Anlaşması'yla malî bunalım dönemlerinde başvurduğu önemli bir ek gelir kaynağını kaybetmişti[672]. Neticede Osmanlı Devleti, ilk kez 1854'te Kırım Savaşı sırasında dış borçlanmaya gitti. Bunu takip eden 21 yıllık süreçte toplam 15 kere dışardan borç alındı.

1875 yılına gelindiğinde borçların yıllık geri ödemesi toplam 13.200.000 lira iken 1874-1875 yıllık bütçe gelirinin tamamı 25.104.928 lira seviyesindeydi[673]. Bu da Osmanlı borçlarının yıllık geri ödeme tutarı, yıllık bütçe gelirinin yarısından daha fazla olduğu anlamına geliyordu. Böyle sıkıntılı bir süreçte dış borçlanma yoluyla elde edilen

---

yıllığına alacaklılara bırakmaktaydı. Böylece Rüsum-ı Sitte idaresi kurulmuş oluyordu. Bkz. Mehmet Hakan Sağlam, *Osmanlı Devleti'nde Moratoryum 1875-1881*, s. 49-52

[667] Galip Gürsakal, "Osmanlı ve Büyük Güçlerin Askeri Harcamalarına Karşılaştırmalı Bir Bakış (1840-1900)", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C.4, S.7, Ankara 2010, s.13

[668] Haydar Kazgan, *Galata Bankerleri I*, Orion Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 2005, s. 134

[669] Mustafa Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", *TÜRKLER*, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 818

[670] Galip Gürsakal, "Osmanlı ve Büyük Güçlerin Askeri Harcamalarına Karşılaştırmalı Bir Bakış (1840-1900)", s. 10

[671] Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s. 50

[672] Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1994, s. 18

[673] Mehmet Hakan Sağlam, *Osmanlı Devleti'nde Moratoryum 1875-1881*, s. 27

mali kaynaklar gereği gibi tasarruf edilemedi. Bu da dış borçlanma koşullarını ve Osmanlı maliyesini daha da kötüleştirdi[674]. Bu arada vadesi dolan dış borçların taksitleri yaklaşmaktaydı. Ancak borç taksitleri için gerekli nakdi sağlayamayan devlet, önce 1875 yılında mali iflasını ilân etmek zorunda kaldı. 1876 yılında ise tüm borç ödemelerini durdurmak zorunda kaldı. Bunun üzerine bir de 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinin patlak vermesiyle yapılan askeri harcamalardan dolayı daha fazla nakit paraya ihtiyaç duyulduysa da 1875 yılında devlet malî iflasını ilân ettiği için savaş için gerekli para dış kaynaklardan sağlanamadı. Bu nedenle devlet, iç borçlanma ve kaime bastırma yoluna gitmek zorunda kald[675]ı.

6.3 .İç Kaynaklar ve Kaime Bastırılması

XIX. yüzyılda Amerika, İngiltere ve Almanya'dan yapılan silah ve mühimmat ithalatında, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi öncesinde ve esnasında olağanüstü bir artış yaşandı. Ancak yapılan bu ticaret için devletin yeterli mali kaynağı yoktu. Bu nedenle satın alınan silah ve mühimmatın bedelleri değişik para birimleriyle hesaplandı[676]. Amerikan şirketlerinden satın alınan silah ve mühimmatın finansmanında Hıristiyanlardan alınan bedel-i askeri vergisi ile Müslüman erkeklerin muvazzaf askerlikten muaf olmak için ödedikleri bedel-i nakdi vergisi önemli bir kaynaktı[677]. Bedel-i askeri ve nakdinin yeterli gelmediği zamanlarda Osmanlı Bankası'ndan veya Galata Bankerlerinden faizli borçlar alındı. Örneğin 1875 yılında Amerikan Providence Tool Şirketine yapılacak ödeme için para bulunamayınca devlet, Banker Zarifi'ye başvurarak, o yılki Boğdan ve Eflak Emareti'nden alınan otuz sekiz bin dokuz yüz küsur liralık vergisi teminat olarak göstermek zorunda kaldı[678].

---

[674] Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1970, s. 229

[675] Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu,* s. 164-165

[676] Ali İhsan Gencer- A.F. Örenç-M. Ünver, *Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi,* s. 150

[677] Selanik ahalisinden toplanan ve dahası gönderilecek olan bedelât-ı askeriyeyle ester ve çarık alındığı ve Azaryan Efendi vasıtasıyla Londra'dan silah ithal edildi. Bkz. BOA. DH.MKT. 1323/44; Satın alınan silah ve mühimmatın taksitleri, sigorta ve nakliye ücreti gibi çeşitli masrafları, çoğu zaman Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri debboyunun bedel-i askeri hasılatından temin edildi. Bkz. Ali İhsan Gencer- A.F. Örenç-M. Ünver, *Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi,* s. 153

[678] Zarifi'den alınan borç 1 Ocak 1876'dan itibaren 11 taksitte, haftada bir nakden 12.000 Osmanlı lirası olarak ödenecekti. Taksitler ödendiğinde Zarifi'nin izniyle Sterline çevrilen para, hesaba gelir olarak kaydolup, hazine yararına %4 faizle işletilecekti. Taksitlerin gecikmesi durumunda her taksit için yıllık %12, aylık %0,5 komisyon ödenecekti. Ayrıca teminat olarak gösterilen vergi, Marta ayından önce tahsil edilirse, yapılan geri ödeme bakiyesinden sayılacaktı. Ali İhsan Gencer- A.F. Örenç-M. Ünver, *Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi,* s. 155-156

1875 Ramazan Kararnamesiyle başlayan mali iflas, fevkalade savaş masraflarının karşılanmasında dış finansman kaynaklarının kaybedilmesine neden olmuştu[679]. Ancak hazinenin boş olmasından dolayı savaş için nakit sıkıntısı da iyice artmıştı. Bu durumda devlet, tekrar kaime basma yoluna gitti[680]. 2, 1, 7 ve 6 milyon değerinde olmak üzere toplam 16 milyon lira değerinde kaimeler bastırıldı[681]. Ancak lojistik madde satan müteahhitler ödemeyi, altın veya gümüş sikke olarak istediklerinden, devlet İstanbul'daki sarraflardan kaime karşılığı altın ve gümüş satın almak zorunda kaldı[682]. Ancak hem kaime miktarının fazlalığı hem de sarraflardan alınan altın ve gümüş dolayısıyla kaimenin değeri düştü. Devlet, kaimenin değerini korumak için Banker Zarifi'yle bir anlaşma yaptı. Anlaşmaya göre Zarifi, kaime için gerekli altın ve gümüşü kendi tedarik edecek, bunun karşılığında devlet, Hazinedeki ve Osmanlı Bankasındaki bütün kaimeleri kendisine verecekti[683]. Savaş sonunda Zarifi Efendi'yle masaya oturulduğunda, devlet 22.373 Osmanlı altını borçlu çıktı. Savaş sırasındaki askerî acil ihtiyaçları karşılamak üzere, Osmanlı bankasından 5 milyon sterlinlik istikraz yapıldı. Bunun faizi için de Mısır'ın yıllık 690.000 sterlin olan geliri teminat gösterildi[684]. Ayrıca Amerika'dan alınan silahların ödemesi için Azaryan Efendi'ye verilen 118.000 sterlinlik borç ya %3 komisyon ve yıllık % 18 faizle İstanbul Rüsûmat Emaneti hasılatından haftada 3000 lira verilerek geri ödenecek ya da 5 milyon sterlinlik borçtan sayılacaktı[685]. Hazine açığının iyice büyüdüğü bu dönemde, devlet borçların, anapara ve faiz ödemelerine teminat olarak devlet gelirlerinin büyük kısmını gösterdi.

Kaime bastırılması, nakit para ihtiyacını giderememesinin yanında piyasada kalpazanlık, enflasyon ve pahalılık, ödemelerin gecikmesi gibi sıkıntılara neden oldu.

---

[679] Ö. Faruk Bölükbaşı, *Tezyid-i Varidat ve Tenkih-i Mesarifat/ II. Abdülhamid Döneminde Mali İdare*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2005, s. 12

[680] Osmanlı'da ilk kaime Sultan Abdülmecit döneminde (1839-1861) çıkarıldı. Mehmet Ali Paşa isyanı ve uzun süren savaşlar dolaysıyla artan nakit para ihtiyacını karşılamak üzere yabancı devletlerden borç alamayan devlet masrafları karşılamak üzere Kavâim-i Nakdiye-i Mu'tebere adıyla ilk kez kâğıt para çıkardı. Bunu takip eden süreçte 1840, 1842, 1846-1847, 1851, 1854, 1861 ve 1877-1878 yıllarında kaime basarak hazineye nakit para sağlanmaya çalışıldı. Daha fazla bilgi için bkz. Mustafa Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", s. 816-817

[681] Alper Değer-Adem Anbar, "Osmanlı İmparatorluğu'nun İç Borçlanmada Kullandığı Yöntem ve Araçlar", *Maliye Finans Yazıları,* Yıl:24 Sayı:87, Nisan 2010, s. 47

[682] Harp sırasında Filibe'deki aba tüccarlarından Filibeli Tanaş Dimitri adlı şahıs, askerlere verdiği abanın bedelini, kaime olarak verilirse zarara uğrayacağı gerekçesiyle metelik olarak istedi. Bkz. DH.MKT. 1326/74; Ali İhsan Gencer- A.F. Örenç-M. Ünver, *Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi,*aynı yer

[683] Banker Zarifi kaimeleri, devletin bilgisi dahilinde parça parça piyasaya sürecek, Zarifi'nin alacaklı çıkması durumunda senelik %15, para bozdurmak için de % 0,5 komisyon ödeyecekti. Bkz. Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu,* s. 195

[684] Ali İhsan Gencer- A.F. Örenç-M. Ünver, *Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi* ,s. 162

[685] Ali İhsan Gencer- A.F. Örenç-M. Ünver, *Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi,* s. 162

1878 yılında lira ile kaime arasındaki fark 327 kuruşa çıktı[686]. Belediye dairelerine verilen bilgiye göre, unun her çuvalı 1 lira 100 kuruş hesabıyla 102 kuruş raddesine ulaştı[687]. Un fiyatının artması üzerine ekmeğin her kıyyesine 10'ar para zam yapılarak, dükkânlarda üretilen ekmeğin her kıyyesi 6 kuruş 10 paradan satıldı[688]. Simitçi dükkânlarında çıkarılan ekmeğin ise her kıyyesi 6 kuruşa satılmaya başlandı[689].

İlk kaime uygulamasında halkın nazarında oluşan olumsuzluk, 1875 yılında borç ödemelerinin durdurulmasıyla Osmanlı tahvillerine karşı oluşan güvensizlik gibi nedenlerden dolayı, ikinci kaime uygulamasının da başarısızlığa uğradı ve bastırılan kaimeler toplatılarak halkın huzurunda yakıldı. Ancak, kaimelerin tamamı ortadan kaldırılamadı. Kaimenin toplatılması için de paraya ihtiyaç duyulmaktaydı ve bunun için gerekli para bulunamadığından, tedavülden kaldırılmasının üzerinden hayli zaman geçmiş olmasına rağmen, durumdan habersiz olan bölgelerde kaimelere rastlanmaktaydı.

Savaş sonunda Romanya ile yapılan esir mübadelesi mukavelenamesine göre esirlerin iaşe masrafları için yapılacak ödeme, devleti iyice zor durumda bıraktı[690]. Mukaveleye göre esirlerin iaşe ödemesi iki kısma ayrıldı. Birinci kısım esir düştüğü günden savaşın bitimine kadar olan süreçteki esir iaşesi, ikinci kısımda ise savaşın

---

686 "*bu gün lira ile kaime farkının üç yüz yirmi yedi ve dakikin beher çuvalı lira-i yüz guruş hesabıyla yüz iki guruş raddesine terakki etmesi mülâsebesiyle meclis-i emantece tutulan hesaba göre etmeğin beher kıyyesine onar pare zam olunmak icab itmiş olduğundan etmekçi esnafi muteberanı hazır olduğu halde yarınki Cuma gününden itibaren etmekçi dükkânlarında tabh olunan nân-ı azizin beher kıyyesi altı guruş on paraya simitçi dükkânlarında çıkarılan etmeğin beher kıyyesi dahi altı guruşa satılmasına karar verilmiş ve iktiza-i keyfiyet devair-i belediyeye bildirildiği gibi evrak-ı havadisle dahi der-dest ilân buyrulmuş olmağla…*" 9 Şevval 1295/ 6 Ekim 1878BOA. DH.MKT. 1324/44

687 BOA. DH.MKT. 1324/44

688 BOA. DH.MKT. 1324/44

689 BOA. DH.MKT. 1324/44

690 *"Madde 1: tarafeyn-i müteakkideyn yekdiğerinin üsera-yı harbiyesini mukavele-i hazırenin heman tasdik itmekliği taahhüd ederler*

Madde 2: üsera-yı harbiyenin iaşeleriçün hazır olub tarafeyn memurları tarafından bi'd-tetkik kabul olunmuş olan mesarif iki kısma taksim olarak birincisi esir düştükleri günden muahesematın hitamına ikincisi hıtam-ı muahesamttan itibaren memleketlerine iadesine değin vuku bulanmasraflardır

Madde 3: birinci kısım mesarif mukavele-i hazırenin tasdik gününden itibaren her biri altı ay fasılalı on dört tekasit-i musaviye ile yesi sene zarfında kamilen tesviye olunacak ve bunun için hazine-i celile tarafından havalenameler ita olunacaktır

Madde 4: ikinci kısım mesarif işbu mukavelenamenin tasdik gününden itibaren üç ay zarfında tesviye olunacak ve bunun için hazine-i celile tarafından havalenameler verilecektir.

Madde 5: işbu mukavelename tasdik olunacak ve tasdiknameleri on beş gün zarfında ve mümkün ise daha evvel Bükreş'de teati kılınacaktır. Tarafeyn murahhasları tasdiken (boş) mukavele-i hazıreyi imza ve armalı mühürleriyle temhir itmişlerdir

Mahtremane kararlaşdırılan zeyl-i mukavelename

Devlet-i Osmani ile Romanya hükumeti yekdiğerinin üsera-yı harbiyesini vatanlarına iadesi içün bentlerinde akd ve imza eylemiş oldukları mukavelenamenin ikinci maddesinde bi-beyan olunan ikinci kısım mesarifin tesviyesi içün devlet-i Osmaniye Vidin kalesinde bulunan lüzumsuz edavat ". Bkz. BOA, HR.TO., 476/5, Lef 1-2

bitiminden memleketlerine iade edilinceye kadar süreçteki esir iaşesidir. Birinci kısım ödemeler, mukavelenin imzalandığı günden itibaren altı ay aralıklı olarak 14 taksitte 7 sene boyunca, hazinenin vereceği havalenamelerle ödenecekti. İkinci kısım ödemeler, mukavelenin onaylanmasından itibaren üç ay içinde yine hazinenin vereceği havalenamelerle ödenecekti.

Savaş sonunda Osmanlı Devleti sadece dış borçlarını değil, Osmanlı Bankası ve Galata Bankerleri aracılığıyla yapmış olduğu iç borçları da ödeyemez duruma geldi. Bu nedenle 1879 yılında Galata Bankerleri ve Osmanlı Hükümeti arasında 1879 Kararnamesi denilen bir anlaşma yapıldı. Buna göre: müskirat, pul, İstanbul civarındaki deniz ürünleri vergisi, Edirne-Samsun-Bursa ipek öşrü, tömbeki ve tütün tekeli vergilerinin toplanması ve işletme hakkını on yıllığına Osmanlı Bankası'na ve Galata Bankerleri'ne verdi[691]. Böylece Rüsûm-ı Sitte İdaresi kuruldu. Beklenin aksine idare, başarı elde edince yabancı devlet alacaklıları harekete geçtiler.

Borçların tahsili için Berlin antlaşmasında alınan karar gereği, 1881 yılında borç ödemelerinin nasıl yapılacağı konusunda görüşmeler başlandı. Görüşme sonucunda Osmanlı gelirlerinin denetimi alacaklı devletlerin temsilcilerinin idaresi altına verilmek kaydıyla anapara ve faiz ödemelerinin azaltılmasını öngören ünlü "Muharrem Kararnamesi" yayınlandı[692]. Kararnameye göre Rüsum-ı Sitte İdaresini feshederek Osmanlı gelirlerini kontrol etmek üzere alacaklı devletlerin temsilcilerinden oluşan Duyun-ı Umumiye idaresi kurulmuş ve 1882 yılında göreve başladı. Muharrem Kararnamesi kapsamında, Kıbrıs adası gelir fazlası, tömbeki vergisinden 50.000 Osmanlı lirası, Doğu Rumeli geliri, Bulgaristan vergisi, Sırbistan-Karadağ-Bulgaristan-Yunanistan hisselerine düşen miktarlar, yenilenecek ticaret anlaşmalarına göre gümrük gelirlerinin fazlası, gelir vergisi fazlalıkları, tuz-damga-müskirat-ipek aşarı- balık avı rüsumları gibi vergiler idareye tahsis edildi[693].

Savaşa bir yıl öncesinden hazırlanan Rusya ise harbin ilanından sulh yapılıncaya kadar ve harp ilan edilmeden 5 ay öncesine kadar, yani 16 ay kadar süre zarfında 350 milyon rublelik üç dahili, 93 milyon 750 bin yani kaime olarak 125 milyon rublelik

---

[691] Resul Narin, "Düyûn-ı Umûmiye İdaresi ve Adapazarı", *Karadeniz Araştırmaları,* Cilt: 6, Sayı: 21, (Bahar 2009), Çorum 2009, s. 49-59, s.51; Mehmet Hakan Sağlam, *Osmanlı Devleti'nde Moratoryum 1875-1881,* s. 50

[692] Ali Yavuz, "Başlangıcından Bugüne Türkiye'nin Borçlanma Serüveni: Durum ve Beklentiler", *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı:20, (Aralık 2009), Isparta 2009, s. 207

[693] Mehmet Hakan Sağlam, *Osmanlı Devleti'nde Moratoryum 1875-1881,* s. 105-106

harici bir istikraz yaptı[694]. Düyun-i umumiye idaresi borçlarından oluşan masrafa muadil olmak üzere Rusya bankasından 285 milyon rublelik avans aldı. Muharebe masrafı olarak 800 milyon, askerlerin memleketlerine dönüşü için tahminen 50 milyon rublelik olan borcun faizi senelik 45 milyon ruble ediyordu[695]. Rusya'nın borç taksiti, geçen senekine göre 108 milyon 250 bin ruble ediyordu[696]. Rusya'nın Osmanlı Devleti'nden alacağı 300 milyon rublelik tazminat nakit olarak verilseydi Rusya'nın borcu yarım milyar olacaktı ve borç taksitleri 30 milyona düşecekti[697].

6.4. İaneler

6.4.1. Halktan Toplanan İaneler

Osmanlı Devleti, savaşın ağır maddi külfetinin altından kalkabilmek için borçlanma ve kaime bastırmanın yanında farklı yollar da denedi. Devlet, halka duyurular yaparak, onlardan nakdi veya ayni yardım istedi. Halk bu çağrıya olumlu cevap vermiş, güçleri miktarında ellerinden gelen yardımı yaptılar. Toplanacak nakdi yardımların tek bir elden idare edilmesi için 1876 yılında İane-i Harbiye komisyonu kuruldu. Bu komisyon, düzenli olarak iane ödemelerinin hesabını tutacaktı. Ancak halkın katılımına rağmen, açık bir türlü kapanamadı. Halk nakit olarak yapamadığı yardımı, erzak, hayvan, çorap, hırka, çarık, çamaşır vs. giyecek bağışında bulunarak yaptı. Nitekim Rusçuk kumandanlığı tarafından merkeze verilen bir bilgiye göre; Tutrakan ahalisi, süvari askerlerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere 40 baş beygiri iane olarak verdiler[698].

---

[694]Petersburg'da yayınlanan gazete Delabors(?) adlı gazete Rusya'nın harp mesarifi hakkında yaptığı açıklamaya göre: Rusya'nın harbin ilânından sulh yapılıncaya kadar 12 ay 20 gün ve harb ilân edilmeden 5 ay öncesine kadar yani 16 ay kadar süre zarfında 1876 senesi Teşrin-i Sanisinde 350 milyon rublelik üç dahili, 93 milyom 750 bin yani kaime olarak 125 milyon rublelik harici bir istikraz akd olunduktan başka düyun-i umumiye idaresi (okunamadı) borçlarından oluşan masrafa muadil olmak üzere Rusya bankasından 285 milyon rublelik avans aldığı belirtilmekteydi. Cephe tedariki ve muharebe masrafı olarak 800 milyon, askerlerin memleketlerine dönüşü için tahminen 50 milyon rublelik, vuku bulacak masraf da ilave edilince 850 milyon ruble kadardı. Bunun re'sü'l-akçesi ve faizi senelik 45 milyon ruble etmekteydi. Geçen seneki borcuna göre Rusya'nın borç taksiti 108 milyon 250 bin ruble olmuştu. Eğer devlet-i aliye muahede gereğince Rusya'ya ödemesi lazım gelen 300 milyon rubleyi nakden vermiş olsaydı Rusya'nın borcu bu derecede artmayıp masraflar da yarım milyar olacaktı ve borç taksiti dahi 30 milyona düşecekti. Bkz. BOA. Y..PRK.HR.. 2/73

[695] BOA. Y..PRK.HR.. 2/73

[696] BOA. Y..PRK.HR.. 2/73

[697] BOA. Y..PRK.HR.. 2/73

[698] "Süvari-i asâkir-i şahane içün bu kere dahi Tutrakan ahalisi tarafından kırk re's bargir ianeten ita olunduğuna ve iane iden kurânın esamisini mübeyyin defterin gönderildiğine dair…" 9 Şevval 94/ 17 Ekim 1877 BOA. DH.MKT. 1322/100

Bolu ahalisi tarafından Hilal-ı Ahmer ve Sohum ahalisinin ihtiyacı için bir miktar iane toplandı. Toplamda 300 adet 100'lük kaime postayla gönderilirken bunun 10.000 kuruşu komisyon veznesine yatırılıp, 20.000 kuruşu da yaralı askerler için sarf edildi[699]. Plevne'de şehit düşen askerlerin aileleri için nakit yardım toplanmasına karar verildi[700]. Bu bağlamda 5. Ordu yönetici ve subaylarının maaşlarından topladıkları 100.000 kuruşluk kaime, poliçe halinde iane komisyonuna hazinedar vekili Mösyö Fonhanz'a teslim edildi[701]. Bazı bölgelerin avarız vergisi ile ¼ oranındaki aşar vergileri de iane-i harbiye kapsamında kullanıldı[702]. Ancak bazı zamanlarda yerel idarecilerin ve görevli memurların haksız davranışları nedeniyle İane-i Harbiye toplanması sırasında bazı sıkıntılar yaşandı. Fakir halktan güçlerinin üstünde iane toplanmaya çalışılması, halkın şikâyetçi olmasına neden oldu ve devlet, şikâyetlerin olduğu bölgelerde çeşitli tahkikatlar yaptırmak zorunda kaldı[703].

6.4.2. Hanedan Mensuplarından ve Yabancı Ülkelerden İaneler

İane-i harbiye kapsamında başlatılan gönüllü bağışlara genel olarak Müslümanlar katıldığından, bütün halkın katılmaya mecbur olduğu bir iane-i harbiye kampanyası başlatıldı[704]. Yapılan çağrılar tüm dünyada yankı uyandırdı ve özellikle Müslüman memleketlerde, yardım yapabilmek için çeşitli organizasyonlar yapıldı. Hicaz Vilayeti'nce, Hindistan'daki bazı hükümdarlara, iane-i cihadiye toplanması hakkındaki

---

[699] "*Bolu ahali-i hamiyet-mendanı taraflarından hilâl-i ahmer hastaneleriyle Sohum ahalisi ihtiyacâtı içün ianeten itâ idilen cem'an üç yüz aded yüzlük kaimenin postaya teslimen gönderildiğine dair varid olan tahrirâtlar üzerine iane-i harbiye komisyonu riyaset-i celilesiyle bi'l-muhabere alınan cevabda meblağ-ı mezkûr postahaneden aldırtılarak yirmi bin guruşu mecruhin-i askeriyeye sarf olunmak üzere küsür on bin guruş ile beraber komisyon veznesine teslim olunduğu…*" 9 Ramazan 1294/ 17 Eylül 1877 BOA., DH.MKT. 1319/16

[700] "*Erzak ve mühimmatını verenlere yeniden gelecek on beş bin askere muktezi erzakı hazır bulundurmaları emr olmuş olduğu (boş) eteğini demiryolu hattının vagonlarını asker naklinde ikmal etmek içün badehu gelecek emre değin yolcu ve eşya taşımaları men edildiği muharrerdir Peşte'den ağustosun beşinde gönderilen telgrafa göre Bükreşde akdolunan metin (boş) Plevnede şehid olan asâkir-i şahane ailelerine ianeyi nakdiye toplanmasına karar verilmişdir. Bükreşden ağustosun beşinde gönderilen telgrafa göre*" 22 Ağustos 1877 BOA. HR. TO. 127/94 Lef 4

[701] "*… asâkir-i şahane-i mecruhin içün beşinci ordu-yı hümâyûn yönetici ve subay-ı askeri hamiyetdan-ı ahali tarafından ianeten itâ olunan yüz bin guruşluk kaimenin poliçe suretiyle gönderildiğine dair vilâyet-i celileden vekâletine meb'ûs tahrirât üzerine mecruhin-i askeriye komisyonu riyâset-penâhisiyle lede'l-muhabere alınan cevabda meblağ-ı mezbûr cemiyet-i mezkûre hazinedar vekâletinde bulunan Mösyö Fonhanz'a teslim olunub…*" BOA., DH.MKT. 1320/70

[702] İane-i cihadiye olarak Edremit ve Kemer-i Edremit ahalisinin bağışladıkları rub-ı aşar ile Edremit ahalisi avarız akçesi denilen dört beş yüz kuruş tahmin kılınan meblağın zeytin mahsulâtından verilmesi kararlaştırıldı. 4-10 Ramazan 94/ 12-18 Eylül 1877 BOA. DH.MKT. 1319/42

[703] İane-i Askeriye tahsili sırasında Kayseri Sancağı'na tabi Tolsun Karyesi fukara ahalisine tazyikte bulunulduğu yolundaki şikâyetle ilgili gerekli tahkikat yapılması istendi. BOA., DH.MKT. 1323/23

[704] Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu,* s. 175

yazışmaların gönderildi[705]. Hindistan'da kurulan Türkiye'ye Yardım Komitesi kuruldu[706]. Afganistan, Hindistan ve Türkistan'daki Müslümanlar üzerinde büyük nüfuzu olan Suad Hakimi Ahund, Mescid-i Şerifte yaptığı konuşmayla Türkistan, Herat ve Kandahar valilerinin derhal 250 bin lirayı iane olarak göndermelerini istedi[707]. Neticede Hindistan'ın içinde bulunduğu kıtlığa rağmen 124.843 Osmanlı lirası nakit, ayni olarak tıbbi malzeme, bunun yanında Osmanlı dış borç tahvillerinden satın aldıklarını hükümete gönderdi[708]. Hindistan'da toplanan ianeden 4500 İngiliz lirası, İane-i harbiye komisyonuna havale edilmek üzere Londra'daki Bank-ı Osmanî şubesine yatırıldı[709]. Her İngiliz lirası için 9.5 kuruş fark gösteren 4500 İngiliz lirasına karşılık, 4527 adet iki rub' Osmanlı altını tanzim edildi. Bir İngiliz sömürgesi olan Hindistan'ın, Osmanlı Devleti'ne karşı gösterdiği bu yakın alâkaya ve sağladıkları maddi desteğe İngiltere ses çıkarmamış, aksine desteklemişti. Çünkü Rusya ve İngiltere arasında Orta Asya, Afganistan ve Karadeniz üzerinde büyük bir rekabet vardı. İngiltere, Hindistan'daki hâkimiyetini tahkim etmek için Rusya'nın Asya'da yayılmasını engellemek amacıyla Osmanlı Devleti'ne yardım eden bir politika izlemekteydi[710]. Bu nedenle Asya'daki Rus yayılmacılığına karşı Hindistan ve Osmanlıların Panislamist düşünceler doğrultusunda Müslüman bir blok oluşturması İngiltere'nin Akdeniz'deki çıkarları için çok faydalı olabilirdi[711].

İane kapsamında olmamasına rağmen Tunus, 949.200 frank nakdi, 600 baş hayvanı ayni olarak göndermiş, Macaristan halkı tarafından 112.531 kuruş[712], yaralı

---

[705] "*Bazı Hindistan hükümdarlarına iane-i cihadiye cem'i hakkında teşviki havi irsâl kılınmış olan muharrerât sûretinin gönderildiği ifadesine dair Hicaz vilâyet-i celilesinden meb'us tahrirât melfufuyla beraber…*"17-21 Ramazan 1294/ 25-29 Eylül 1877 BOA. DH.MKT. 1320/52

[706] Azmi Özcan, *Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914),* İSAM, İstanbul 1992, s. 141

[707] Eğer Rusya Osmanlıya savaş ilan ederse Afgan Emiri Şir Ali Han tüm askeri gücüyle Rusya'ya hücum edeceğini bildirdi. Bunun yanında Afganistan, Hindistan ve tüm Türkistan'da herkes tarafından çok sevilen ve büyük nüfuzu olan Suad Hakimi Ahund hazretleri mescid-i şerifde yaptığı konuşmayla Türkistan, Herat ve Kandahar valilerinin derhal 250 bin lirayı iane olarak göndermelerini istedi. BOA. Y..PRK.HR.. 1/16

[708] Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu,* s. 177

[709] Hindistan Müslüman ahalisi tarafından ianeten toplanan 4500 İngiliz lirası, Londra'daki Bank-ı Osmani şubesine yatırılarak oradan Harbiye komisyonuna havale edildi. Her İngiliz lirası için 9,5 kuruş fark gösteren 4500 İngiliz lirasına karşılık 4527 adet 2 rub Osmanlı altını tanzim edildi. 9 Ramazan 94/ 17 Eylül 1877 BOA. DH.MKT. 1319/28

[710] İngiltere Rusya'ya karşı 1876 yılında, Kaşgar hâkimi Yakup Han'ın talebi üzerine Osmanlı Devleti'nin gönderdiği top, tüfek ve mühimmatı Bombay üzerinden Peşanver'e kadar kendi ternleriyle taşımıştı. Bunun sebebi, Kaşgar'daki Çin ve Rus yayılmasının önüne geçmektir. Bkz. BOA. Y.EE. 91/28

[711]Azmi Özcan, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlılar ve Hindistan Müslümanları", *TÜRKLER*, c. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 246

[712] Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu,* s. 178

askerler için tiftik[713], 6815 filorin, 26 karaçper(?) ile tüfek, çamaşır, bağ ve bez gönderildi[714]. Özellikle Macaristan halkı, boyunduruğundan kurtulmaya çalıştığı Avusturya Devleti'ne karşı Osmanlı Devleti'ni destekleyerek, her türlü yardımı desteği yapmaya çalıştı. Floransa ve Venedik'ten 20.000 lira ve sıhhiye memuru gönderildi[715]. Amerika'da bazı kadınlar tarafından, yaralı Osmanlı askerleri için yardım toplandı. Devlet, yardım toplanmasında gayret gösterenleri ödüllendirmek ve teşekkür etmek için üçüncü rütbeden birer nişan verilmesine karar verdi[716].

Hanedan mensupları, üst düzey devlet görevlileri, bazı devlet memurları, bazı yabancı devlet adamları ve eşleri, iane kapsamında bağışta bulundular[717]. Moris adasında (bu günkü Mauritius Cumhuriyeti) Podlui (Port Louis)'de bulunan Osmanlı şehbender vekili Mösyö Dukalya yaralı Osmanlı askerleri ve aileleri için oradaki Arap ve diğer muteber kişilerden bir komite oluşturarak iane topladı[718]. İlk olarak 90 gün vade ile 850 liralık bir poliçe düzenlendi. Lord Tebenham ve eşi 125 İngiliz lirası, Mösyö Dujhan 5 gine, adı bilinmeyen iki kişi 10 şilin bağışta bulundular. Bu paralar, 845 lira 5 şilin 4 pense eklenerek 976 lira 4 penslik iki poliçe düzenlenmek suretiyle gönderildi. Ayrıca Moris Müslümanları tarafından harp mağdurları, yaralılar, dul ve yetimler için ilk defa yardım kampanyası düzenlenerek toplanan 2000 İngiliz lirası Londra Büyükelçiliği vasıtasıyla İstanbul'a gönderildi[719].

Padişahın kendisi 207.200 kuruş, Hindli Mehmed Paşa 2000 lira, Saksonya Grandüşesi 1000 frank, Ve'l-Cevaib gazetesi imtiyaz sahibi 500 lira bağışta

[713] Macaristan ahalisi tarafından hediye-i askeriye olmak üzere tiftik gönderildi. 30 Kanun-ı Evvel 1876'dan 4 Mart 1877'ye kadar. BOA. HR.TO.. 518/40

[714] Macaristan ahalisi yaralı Osmanlı askerleri için 6815 filorin 26 karaçper gönderirken Macar kadınlar da sekiz denk içinde tüfek, çamaşır, bağ ve bez gönderdiler. 7 Teşrin-i Evvel 1877 BOA. Y.PRK.HR. 1/87 Lef 1

[715] "… Floransa ve Venedik şehirlerinden gönderilen iane-yi nakdiyeye ve bütün sıhhiye memurunda oarac şimdilik yirmi bin frank cem' ve tedarik idildiğine dair vasıl olan muharerat kıraat olunduğu esnada…" 25-28 Temmuz 1877 BOA. Y.PRK.SH, 1/2

[716] Amerika'da Osmanlı yaralıları için iane toplayan bazı kadınlara nişan verilmesi 30 Teşrin-i Evvel 877 tarihli tahrirâtta arz edilmiş 14 Kanun-i Evvel 877 tarihli yazıda da isimleri geçen Amerikan kadınlara, kadınlara özel bir nişanla, padişahın izniyle verilmesi, üçüncü rütbeden birer nişanla taltif edilmeleri istenmiştir. 18 Teşrin-i Evvel 78/ 18 Ekim 1878 tarihli tahrirât. BOA. HR.TO. 115/123, Lef 2

[717] Harp gailesi bitinceye kadar geçici olarak memurların maşlarının bir kısmını iane-i harbiye olarak kendi rızalarıyla terk edeceği bildirildi. Bkz. BOA. MF.MKT. 50/57

[718] "… *"Moris" adasında vaki "Podlui"de mukim saltanat-ı seniyye şehbender vekili Mösyö Dukayla mecruhin-i asâkir-i Osmaniye ile eramil ve eytamına iane toplamak içün orada mukim Arap ve sair muteber ahalinin efhâm-ı yardımcıtleriyle bir komite teşkiline muvaffak olmuş ve şehr-i sabıkın on dokuzunda ilk defa olarak doksan gün vade ile sekiz yüz elli liralık bir poliçe irsal eylemişdir…*" 24 Ağustos 1877 BOA. Y.PRK.HR. 1/63

[719] M. Zahit Yıldırım, "Moris Müslümanlarından Trablusgarb ve Balkan Savaşları Mağdurlarına Yapılan Yardımlar", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* C: XI, S.:2, Afyon 2009, s. 53

bulundular[720]. Banker Zarifi, İskodomor, Mişel Timodin tarafından Galatasaray'da kurulan bir komite tarafından verilen 1100 liralık iane ile hastane yapılması istendi[721]. Bu şekilde toplanılan ianeler harp mevkilerindeki yaralı askerler için sarf edildi. Bunun haricinde 1877 yılına mahsup olmak üzere o seneki ağnam vergisi iki katına çıkarılıp, her zamanki gibi üç taksitte ve makbuz karşılığında toplanması kararlaştırıldı[722]. Ancak iki buçuk yıl içinde 180 milyon kuruş iane toplanması beklenirken ancak bunun ¼ oranında iane toplandı. Bu da nakit sıkıntısı çeken hazine için hayal kırıklığı oldu[723]. 1877'de Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kurulmasıyla özellikle Hindistan ve Müslüman Afrika ülkelerinden 72.000 altın nakdi yardım toplanmış[724] bunlar da hasta ve yaralı askerlerle göçmenlerin ihtiyacı için harcanmıştı.

---

[720] "… maneviyat-ı aliye cenâb-ı hilâfet-penâhileri taraflarından gönderilen iki yüz yedi bin iki yüz guruş ve Hindli Mehmed Tahir Paşa cânibinden irsâl kılınan iki bin liraya ve Saksonya grandüşesinin göndermiş olduğu bin frank ve'l-cevaib gazetesi sahib-i imtiyazının tedarik eylemiş olduğu beş yüz liraya ve nevakıslara mukim Mösyö Karavşay namında bir tacirin yolladığı yüz liraya dair olan muharrerat bi'l-kırae…" 25-28 Temmuz 1877 BOA. Y.PRK.SH. 1/2

[721] "*Zarifi ve İskodomor ve Mişel Timodinden mürekkeb Galatasaray'ında teşekkül iden komite tarafından ianeten gönderilecek bin yüz liranın dahi İstanbul'da bir Hastane tesisine sarf edilmesi*" BOA. Y.PRK.SH. aynı belge

[722] Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu,* s. 181. İyi bir tahsilât sisteminin olmayışı, bu kaynağı da boşa çıkardı.

[723] Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu,* s. 182

[724] Muharrem Uçar- Süleyman Deniz, "Türk Tarihinde Askeri Sağlık Hizmetleri"

SONUÇ

Tarih boyunca yapılan tüm savaşlarda orduların en önemli sorunlarından biri ikmal ve işaenin temini meselesiydi. Gerek yiyecek-giyecek maddelerinin, gerek diğer askerî levâzımatın, gerekse toplanan askerlerin önce cephe gerisindeki depolara, oradan da cephelere kadar zamanında ve eksiksiz olarak sevk edilmesi, harp meydanlarındaki askerî harekâtın gidişatını büyük ölçüde etkilemiştir. Nitekim 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında gerek cephede gerekse cephe gerisinde ikmal ve iaşe faaliyetlerinde yaşanan aksaklıklar, devlet ve cephedeki asker açısından büyük felaketlere yol açmıştır. Bu nedenle çalışma konusu olan 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının ikmal ve iaşesinin temini meselesi askerî, siyasî, sosyal ve iktisadi tarihimiz açısından oldukça önemli bir yere sahiptir.

Sanayi devrimiyle birlikte batıda yaşanan teknolojik gelişmeler, birçok alanda kullanılmaya başlanmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sırasında ise bu gelişmelerin birçok alanda kullanılması daha da yaygınlaşmıştır. İletişimde telgrafın, ulaşımda buhar gücüyle çalışan gemilerin ve demiryolu taşımacılığı gibi teknolojik ulaşım araçlarının, savunma stratejisinde tabyalı tahkimat sistemlerinin ilk kez kullanılması, konumuza esas olan Osmanlı-Rus savaşını Yakınçağ askerlik tarihi açısından daha da önemli kılmaktadır.

1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sırasında teknolojik gelişmelere paralel olarak ikmal ve iaşenin temin usulleri de değişmeye başlamıştır. Klasik dönem muharebelerinde cephedeki askerin ihtiyaçlarını temin için menzil sistemi mevcutken savunma sistemindeki değişikliğe paralel olarak bu sistem de değişiklik göstermiştir. Menzillerin yerini, içerisinde su, zahire, mühimmat, bazı yerlerde tuvalet ve hamam gibi ihtiyaçları karşılayabilecek bölmeler olan tabyalı tahkimat sistemleri almaya başlamıştır. Ayrıca cephe gerisinde deniz, demiryolu ve karayoluyla gönderilen asker, zahire, mühimmat, hayvan vs. levazımatın toplandığı ordu depoları oluşturulmuştur. Cephede ihtiyaç duyulan asker, hayvan ve her türlü levazımat bu depolardan cepheye sevk edilmiştir.

İkmal ve iaşenin zamanında yapılabilmesi için en önemli unsurlardan biri de sanayi kuruluşları olmuştur. Bu dönemde Avrupa'da, Sanayi Devriminin getirdiği teknolojik gelişmelerin zamanında takip edilememesi sonucu devletin en önemli ve tek sanayi kuruluşu Haliç Tersanesi olmuştur. Savaş bölgelerinde sanayi kuruluşlarının

eksikliği ise, ordu için gerekli ihtiyaç malzemelerinin zamanında ve tam olarak tedarik edilememesine neden olmuştur. İşte bu sanayi kuruluşlarının eksikliği bahsi geçen dönem içerisinde Osmanlı Devleti'nin dışa bağımlı olduğunun göstergesi olmuştur. Özellikle silahlarda ve cephanelerde görülen çeşitlilik, dışa bağımlılığın bir sonucu olarak yurt dışından yapılan silah ticaretinden kaynaklanmıştır.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde Balkan cephesindeki ikmâl imkânları, Kafkas cephesine göre daha fazla olmuştur. Burada demiryolu ve denizyolu ile ulaşımın payı çok büyüktür. Kafkas cephesinde ise demiryolu ile ulaşım sağlanamadığından, nakliyenin ise biraz ordudan biraz da halktan temin edilen ilkel taşımacılık yöntemleriyle sağlanmaya çalışılmasından dolayı ikmal ve iaşenin temini fazlasıyla aksamıştır. Ancak her iki cephede de halkın yoğun özverisi ile eksikler giderilmeye çalışılmıştır.

Cephede iaşe konusunda baş gösteren sıkıntıların başında yeterli iaşe malzemelerini taşıyacak nakliye vasıtalarının azlığı ile savaşın ilerleyen aşamalarında ikmal yollarının düşman tarafından kesilmesi olmuştur. Ordu deposu olarak kullanılan yerlerin düşman eline geçmesi de iaşe ve ikmalde sıkıntılar yaşanmasına neden olmuştur. Bunların yanında kötü hava ve yol şartlarından dolayı askerler ve hayvanlar telef olmuştur. Askerler günlük almaları gereken tayinat yerine çoğu zaman kuru peksimetlerini suyla ıslatarak yemek zorunda kalmıştır.

İkmal ve iaşenin yeteri kadar temin edilememesi, gönderilen iaşe maddelerin ise gereği gibi idare edilememesinden dolayı askerler beslenme, giyecek, silah, mühimmat, ilaç, vs. konusunda oldukça sıkıntı yaşadılar. İkmal ve iaşede görülen bu eksikliklerin, savaşın kaybedilmesinde çok büyük payı olmuştur.

Devletin savaş sırasında ikmal ve iaşeyi temin edebilmesi için yolların ve nakliye vasıtalarının haricinde en önemli etken maddi güçtür. Ancak XIX. yüzyıl, Osmanlı maliyesi için büyük çalkantıların yaşandığı bir dönem olmuştur. Hazineye acil nakit akışını sağlamak üzere alınan ve geri ödemesi yapılamayan borçlar, Osmanlı merkez hazinesini çıkmaza sürüklemiştir. Ayrıca nakit ihtiyacını karşılamak üzere basılan kaimelerin önce değerinin düşmesi, sonra da tedavülden kaldırılmasıyla orduya sattıkları mal bedellerinin karşılığını alamayan bazı tüccar ve zengin kişiler servetlerini kaybetmişlerdir.

Dış borçlar ve kaime bastırılmasıyla yeterli oranda nakit paranın temin edilememesiyle devlet iç borçlanmaya yani Galata Bankerlerine başvurmak zorunda

kalmıştır. Yüksek faizlerle mali kaynak sağlayan Galata Bankerleri, savaş sonunda alacaklarını tahsil edebilmek için devlete ait bazı vergi kaynaklarını geçici olarak denetim altına almışlardır. Böylece Osmanlı Devletinde prototip bir vergi dairesi kurulmuştur. Bu durum, yabancı devlet alacaklılarını harekete geçirmiştir. Berlin Antlaşmasına dayanarak borçların, yabancı devletlerin temsilcilerinden oluşacak uluslararası bir komisyon yani Düyûn-ı Umûmiye İdaresi tarafından tahsil edilmesine karar verilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti, büyük güçlerin isteği doğrultusunda yarı-sömürge bir devlet haline getirilmiştir.

Savaş dolayısıyla yapılan yardımlara bakıldığında özellikle Türk-İslam, Hindistan ve diğer Asya Müslümanlarının, Moris Adası Müslümanlarının yardımları, dünyadaki bu halkların Osmanlı Devleti'ne karşı teveccühünü ve sempatilerini göstermektedir. Çünkü bu halklar Osmanlı Devleti'ni Ruslara karşı bir engel olarak görmekteydiler. Nitekim Hindistan ve diğer Asya Müslümanlarının Rusya'ya karşı savaşan Osmanlı Devleti'ni desteklemeleri, Rus emperyalizminin önüne set çekmiştir. Bu durum kendini Milli Mücadelede de göstermiş veAsya ve Hind Müslümanları, savaş öncesinde en kapsamlı yardımı yapmışlardır.

Savaşın kaybedilmesi ekonomik olduğu kadar bazı toplumsal problemleri de beraberinde getirmiştir. Savaş sonunda devlet tarafından halka dağıtılan silahların tamamı toplanamadığından, geçim sıkıntısına düşen erkek nüfusun bir kısmı, ellerindeki devlete ait silahlarla dağa çıkıp eşkıyalık yapmaya başlamıştır Böylece Anadolu'nun birçok yerinde büyük bir asayiş sorunu başlamıştır.

Kafkaslardan ve Rumeli'deki toprak kayıplarından dolayı binlerce Türk, kitleler halinde Anadolu'ya göç etmiştir. Göçler neticesinde Anadolu'da nüfus patlaması yaşanırken diğer taraftan da toplumsal ve ekonomik bunalım baş göstermiştir. Muhacirlerin iskânı, iaşesi, asayişin temini, salgın hastalıkların artması gibi bir takım yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Bazı muhacirlerin mecburi olarak mekteplere yerleştirilmesinden dolayı eğitim büyük oranda aksamıştır. Balkanlar'daki Osmanlı varlığı sona ererken, Anadolu'da Müslüman-Türk unsurların birikmesi, çokuluslu devlet modelinden ulus devlet modeline geçiş sürecini de hızlandırmıştır.

XIX. yüzyılda genel olarak Osmanlı Devleti'nin Batı'yı, çok da uzak olmayan bir mesafeyle takib ederek önemli kalkınma hamlesi içinde olduğu görülmektedir. Bilhassa 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi öncesinde bayındırlık, demiryolları ve karayolları yapımı, telgraf hatlarının çekilmesi, eğitim-öğretim alanındaki gelişmeler, basım-yayın,

tercüme vs. idari alanda önemli gelişmeler yaşanmaktaydı. İşte bu kalkınma süresi savaşla birlikte sekteye uğramış ve bundan sonra Osmanlı Devleti, hiçbir zaman harp öncesi kalkınma hızına ulaşamamıştır. Aksine yenilgilerin sonucu çözülüş, bu savaş ile başlamıştır.

Rusya'nın, galip geldiği bu savaş sonunda imzalan Ayastefanos Anlaşmasıyla elde ettiği kazançları Berlin Anlaşmasıyla kaybetmesi, büyük bir hayal kırıklığına yol açarken, Çarlık rejimine karşı tepkileri ve iç isyanları artırmıştır. Bu tarihten itibaren Balkanlar'da ilerleme fırsatı olmayan Rusya, Asya'ya yönelince Japon-Rus mücadelesi başlamıştır. Ancak bu mücadelede mağlup olması, Balkan uluslarına bağımsızlık kazandıran Çarlık rejiminin, Rus hürriyetperverleri tarafından yıkılmasına neden olmuştur.

KAYNAKLAR

I. ARŞİV KAYNAKLARI

I.I. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1.Cevdet Tasnifi Nafia Evrakı: 12/599

2. Dahiliye Nezareti Tasnifi

Mektubi Kalemi (DH.MKT.): 1318/78; 1318/86; 1319/16; 1319/17; 1319/28; 1319/36; 1319/42; 1319/47; 1319/67; 1319/78; 1320/28; 1320/52; 1320/70; 1321/59; 1321/64; 1322/98; 1322/100; 1323/9; 1323/23; 1324/44; 1326/74

4. Haritalar HRT. 0006

3.Hariciye Nezareti Tasnifi

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO.): 123/59; 125/27; 127/62; 127/94; 519/62; 253/7 ; 497/5; 496/96; 126/42; 497/14; 476/5; 476/5; 127/94; 518/40; 115/123

Hariciye Nezareti Tasnifi Siyasi (HR. SYS.): 176/16; 214/3

Hariciye Nezareti Tasnifi Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR.HMŞ.İŞO.):161/1

4.İradeler

İradeler Meclis-i Mahsus (İ..MMS.) : 55/2507; 55/2455; 56/2556; 55/2483

İradeler Dahiliye (İ.DH): 710/49727

5.Maarif Nezareti Tasnifi

Mektubi Kalemi (MF. MKT 48/135; 48/13; 45/121; 47/60; 42/19; 38/111; 50/32; 50/64; 47/203; 61/51; 50/57

6. Sadaret Tasnifi:

Mektubi Mühime Kalemi (A}MKT.MHM): 478/57; A479/52; 480/27 481/52; 481/99; 480/53; 482/23; 481/100; 479/64; 480/71; 482/46

7.Yıldız Tasnifi

Esas Evrakı (Y.EE.) : 42/90; 84/106; 91/28; 127/73; 143/73

Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı (Y.PRK.A): 2/32

Perakende Evrakı Askeri Maruzat (YPRK.ASK): 1/14; 1/35; 1/36; 1/40; 1/42; 1/45; 1/52; 1/59; 1/67; 1/70; 2/10; 2/25; 2/27; 2/45

Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnaller (Y..PRK.AZJ): 2/23

Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (Y.PRK.EŞA.) 1/13

Perakende Evrakı Hariciye (Y..PRK.HR..): 1/31; 1/52; 1/60; 1/631/67; 1/69; 2/28; 1/74; 1/77; 1/72; 1/84; 1/87; 2/73; 1/16

Perakende Evrakı Maarif Nezareti Maruzatı (Y. PRK. MF.): 1/2

Perakende Evrakı Yâverân ve Maiyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi (YPRK.MYD): 1/2

Perakende Posta Ve Telgraf Nezareti Maruzatı (Y.PRK.PT): 1/2

Perakende Sıhhıye Nezareti Maruzatı Evrakı (Y.PRK.SH): 1/2

Perakende Evrakı Umûm Vilayetler Tahriratı (Y..PRK.UM.) 1/13; 1/24; 1/27; 1/28; 1/35; 1/37

I.II. Genel Kurmay Başkanlığı bünyesindeki, Askeri Tarih ve Stratejik Araştırma Başkanlığı Arşivi (ATASE)

Osmanlı-Rus Harbi (1877-1878) Koleksiyonu Kataloğu (ORH), Ankara 1995.

Kutu 84/Gömlek 48; Kutu 67/Gömlek 63; Kutu 84/ Gömlek 50; Kutu 110/Gömlek 149; Kutu: 63/ Gömlek:32

II. GAZETELER

The London Gazette (September 19, 1876; May 5, 1877; June 5, 1877)

The New York Times (September 2, 1877; April 21, 1878; July 15, 1878)

III. DÜSTURLAR

Düstur, II. Tertip, C.VI, İstanbul 1334,

IV. HATIRATLAR VE TETKİK ESERLER

Adanır, F., *Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2001

Ağanoğlu, h. Y., *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanlar'ın Makus Talihi,* Kum Saati Tarih Dizisi, 1. Baskı, İstanbul 2001

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarihi-i Cevdet XII,* Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1301

Ahmed Midhat, *Zübdetü'l-Hakayık*, Takvim-i Vekayi Matbaası, İstanbul 1295

Ahmed Saib, *Son Osmanlı Rus Muharebesi,* 1. Tab, Hindiye Matbaası, Kahire 1327

Akdağ, M., *Yakınçağ Dönemi Avrupa Tarihi*, (Yayına Haz: Selda Kaya Kılıç), Berikan Yayınları, 2. Baskı, s. 104

Aksın, A., "Kura'-i Şer'iyye Usulü'nün Harput Eyaleti ve Çevresinde Uygulanması", *XIII. Türk Tarih Kongresi-Kongreye Sunulan Bildiriler - III. C. III. Kısım*, TTK, Ankara 2002, s. 1787-1795

Akşin, S.,"Siyasal Tarih (1789-1908)", *Türkiye Tarihi 3-Osmanlı Devleti 1600-1908,* (Yay. Yön: Sina Akşin), İstanbul 2000

Aktan, C.C., "Osmanlı İltizam Sistemi", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi", Sayı: 71, (Nisan-1991), İstanbul 1991, s. 73-79

Akyıldız, A., *Para Pul Oldu (Osmanlı'da Kâğıt Para, Maliye ve Toplum*), İstanbul 2003

Albayrak, M., "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu'nun Yapımı", *OTAM*, Sayı: 6, Ankara 1995, s. 001-038

Ali Fuad., *Musavver -Osmanlı Rus Seferi: 1293-1294*, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1326

Armaoğlu, F., *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1789-1914,* TTK Basımevi, 1.Baskı, Ankara, 1997

Aydın, M., "19. Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler* Dergisi, S. 15, Denizli 2004, s. 73-82

Basiretçi Ali Efendi, *Yıldızın Hatası*, İkbal-i Millet Matbaası, Dersaadet 1324

Batmaz, E., "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi,* Cilt: 18, Sayı: 29, Ankara 1996, s. 39-50

Batmaz, Ş., "II.Abdülhamid Devri Osmanlı Bahriyesi", *Türk Denizcilik Tarihi II*, (Edt: İdris Bostan-Salih Özbaran), Deniz Basımevi, 1. Baskı, İstanbul 2009

Baykal, B.S., "Makamat-ı Mübareke Meselesi ve Bâbıali," *Belleten, XXIII/90,* Ankara 1959, s. 242-266

Bayraktar, H., "Kırım ve Kafkasya'dan Adana Vilayetine Yapılan Göç ve İskânlar", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* S. 22, Konya 2007, s. 405-434

Bayraktar, K., "Osmanlı Bankasının Kuruluşu", *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C: 3, S: 2, (2002), Adana 2002

Besbelli, S., *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri / 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi / Deniz Harekatı*, Genelkurmay Basımevi, 1. Baskı, Ankara 1980

Bölükbaşı, Ö. F., *II. Abdülhamid Döneminde Mali İdare*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2005

Çadırcı, M., "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi* VII- XII/ 14-23 (1975), s. 63-75

……………, *Osmanlı Ordusunda Yeni Düzenlemeler (1792-1869),* İmge Kitapevi, 1. Baskı, Ankara 2008

……………, "Tanzimat Döneminde Karayolu Yapımı ", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi,* 15 /26, Ankara 1963, s. 153-167

……………, "Yenileşme Sürecinde Osmanlı Ordusu", *TÜRKLER*, C.13, Yeni Türkiye yayınları, Ankara 2002, s. 1454-1466

Çavdar, T., *Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu,* Ant Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1970

Değer, A.- Anbar, A., "Osmanlı İmparatorluğu'nun İç Borçlanmada Kullandığı Yöntem ve Araçlar", *Maliye Finans Yazıları,* Yıl:24 Sayı:87, Nisan 2010, s. 27-43

Demirel, M., "Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından Sonra)" *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 40, Erzurum 2009, s. 317-340

Dikmen, N., "Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* C:19, S: 2, Erzurum 2005

İlhan Ekinci, "Karadeniz'de Bir Serbest Liman: Batum", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 14 (Yaz 2007), Çorum 2007, s. 63-77

Eldem, V., *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1970

Engin, V., *Rumeli Demiryolları*, Eren yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 1993

Eralp, T.N., *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silâhlar,* TTK Yayınevi, 1. Baskı, Ankara 1993

Ergün, M.- Duman, T., "19. Yüzyıl Osmanlı Askerî Okullarının Ders Programları ve Ders Kitapları", *Yeni Türkiye*, S. 7, Ankara 1996, s. 494-511

Erler, M. Y., *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtlık Olayları (1800-1880),* Libra Kitap, İstanbul 2010

Gazi Ahmed Muhtar Paşa, *Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Sanisi*, (Eski Yazıdan Aktaran: Yücel Demirel, Sad: Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yay., 1. Baskı, İstanbul 1996

Gencer, A.İ., *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezaretinin Kuruluşu (1789-1867),* TTK, Ankara 2001

Gencer, A.İ.,- İpek, N., "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Rumeli Cephesi Vesikaları (Temmuz 1877)", *Begeler*, C:XV, S:19, TTK Basımevi, Ankara 1993, s. 205-244

Gencer, A.İ.,- vd., *Türk-Amerikan Silah Ticareti Tarihi,* Doğu Kütüphanesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2008

Genç, E. S., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme ve Buhar Makineleri*, İstanbul 2010

Genç, M., *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2007

Goldfrank, D.M.,"Osmanlı İmparatorluğu ve Kırım Savaşı'nın Çıkış Nedeni: Kaynaklar ve Stratejiler", *Türkler,* C:12, Ankara 2002

Greene, F.V., *The Russian Army and Its Campaings in Turkey in 1877-1878,* New York 1879

Güleryüz, A.-Langensıepen, B., *Osmanlı Donanması,* Denizler Kitapevi, 1. Baskı, İstanbul 2007

Gülsoy, U., *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, Timaş Yay., İstanbul 2010

Gümüş, M., "Anayasal Meşrûtî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi", *Bilig*, S.47, Güz / 2008, s. 215-240

Güran, T., *Osmanlı Malî İstatistikleri Bütçeler 1841-1918,* Tarihi İstatistikler Dizisi C.7, 1. Baskı, Ankara 2003

Güran, T., *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998

Gürsakal, G., "Osmanlı ve Büyük Güçlerin Askeri Harcamalarına Karşılaştırmalı Bir Bakış (1840-1900)", *Gazi Akademik Bakış Dergisi,* C.4, S.7, Ankara 2010, s. 115-131

Haker, E., *93 Harbi Tuna'da Son Osmanlı Yahudileri*, Timaş Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2011

Heinzelmann, T., *Cihaddan Vatan Savunmasına,* (Çev: Türkis Noyan), Kitap Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 2009

Hülâgu, M.,*Gazi Osman Paşa,* Boğaziçi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1993

-Hüseyin Raci Efendi, *Zağra Müftüsünün Hatıraları Tarihçe-i Vak'a-i Zağra,* (Çeviren: M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul 2009

İpek, N., "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı", *TÜRKLER,* c.13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 9-27

Karagöz, M., "Osmanlı Devletinde Islahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700-1839)", *OTAM*, S. 6 , Ankara 1995, s. 173-194

Karal, E. Z., *Osmanlı Tarihi V-Nizâm-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856),* TTK, 5. Baskı, Ankara 1988

……………,*Osmanlı Tarihi VI*, TTK, Baskı, Ankara 1988

……………,*Osmanlı Tarihi VIII,* TTK, Ankara 1988

Karataş, M., "18-19. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Bazı Müsâdere Uygulamaları", *OTAM*, Sayı: 19, Ankara 2005, s. 219-237

Karpat, K. H., *Osmanlı Nüfusu 1830-1914,* Timaş Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2010

……………., *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş Yay., İstanbul 2010

Kazgan, H., *Galata Bankerleri I*, Orion Yayınevi, 2. Baskı, Ankara 2005

Keskinkılıç, E., "Yenileşme Dönemi Osmanlı Bütçeleri Üzerine Genel Bir Bakış", *OTAM*, S.14, Ankara 2003, s. 319-345

Komisyon, *Gazi Osman Paşa Hazretleri Nezdinde Yüz Gün*, Mihran Matbaası, İstanbul 1295,

Kurat, A. N., *Rusya Tarihi- Başlangıçtan 1917'ye Kadar,* TTK, Ankara 1999

Kurat, Y.T., "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinin Sebepleri", *Belleten,* XXVI / 103, TTK Basımevi, Ankara 1962, s. 567-592

Mahmud Celaleddin Paşa, *Mirat-ı Hakikat II,* (Yay. Haz: İsmet Miroğlu), Berekât Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1983

Mahmud Muhtar, *Maziye Bir Nazar Berlin Antlaşmasından Harbi Umumiye Kadar Avrupa ve Türkiye Almanya Münasebetleri,* (Yay.Haz. Erol Kılıç),Ötüken Yayıncılık, 1.Baskı, İstanbul 1999

Mahmud Şevket, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyâfet-i Askeriyesi II*, TTK, Tıpkıbasım, 2010 Ankara

Mahmut Talat Paşa*, Plevne Müdafaası*, (Yay.Haz. Eyüp Kul), İstanbul 2008

Manastırlı Mehmet Rıfat Bey, *93 Harbi Faciası,* (Yay. Haz: Tahsin Yıldırım), DBY Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010

Mehmed Arif Bey, *Başımıza Gelenler*, (Yay. Haz: M. Ertuğrul Düzdağ), İz yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2006

Moreau, O., *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu,* (Çev: Işık Ergüden), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010

Mutlu, C., *Birinci Dünya Savaşında Amele Taburları,* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2007

Narin, R.,"Düyûn-ı Umûmiye İdaresi ve Adapazarı", *Karadeniz Araştırmaları,* Cilt: 6, Sayı: 21, (Bahar 2009), Çorum 2009, s. 49-59

Ortaylı, İ., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Timaş Yayınları, 11. Baskı, İstanbul 2010

Önsoy, R., *Osmanlı Borçları 1854-1914,* Turhan Kitabevi, 1. Baskı, Ankara, 1999

Özbilgen, E., *Osmanlının Balkanlardan Çekilişi: Süleyman Hüsnü Paşa ve Dönemi,* İstanbul 2006

Özcan, A., "Osmanlı Devleti'nin Askerî Yapısı", *TÜRKLER,* c. 13, Yeni Türkiye yayınları, Ankara 2002, s. 199-203

Özcan, A., *Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914),* İSAM, İstanbul 1992

………….., "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlılar ve Hindistan Müslümanları", *TÜRKLER*, c. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 245-253

Öztürk, M., "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Belgeleri: Abdi Paşa'nın Muhakemesi", *Belgeler*, c.XXIII., S.27'den ayrıbasım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003

…………….., “Batılı Devletlerin Osmanlı Üzerindeki Politikaları ve Bunun Osmanlı Dış Politikasına Etkisi”, *Türk Dış Politikası-Osmanlı Dönemi,* c.2, (Edt: Mustafa Bıyıklı), İstanbul 2008, s. 347-381

…………….., “Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi”, *TÜRKLER,* c.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 802-822

…………….., “Osmanlı Mîrî Rejiminin Misak-ı Millî ile Münasebetleri”, *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I* (23-25 Ekim 1995-İstanbul), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1996, s. 186-192

Pamuk, Ş., *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 2. baskı, İstanbul 1994

Ryan, C. S., *Kızılay Emri Altında Pilevne ve Erzurum'da (1877-1878 Rus-Türk Harbi),* (Çev: Ali Rıza Seyfioğlu), Milli Eğitim Basımevi, 1. Baskı, İstanbul 1962

Sağlam, M. H., *Osmanlı Devleti'nde Moratoryum 1875-1881,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2007

Sander, O., *Siyasi Tarih 1- İlkçağlarda 1918'e,* Ankara 1997

Sander, O - Fişek, K., *Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı (1829-1929),* İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara 2007

Sedes, İ.H., *1875-1878 Osmanlı Ordusu Savaşları: 1875-1876 Bosna-Hersek ve Bulgaristan İhtilalleri ve Siyasî Olaylar II***,** (1.Kısım), İstanbul 1946

Seyfeli, C., “Osmanlı Devlet Salnamelerinde Bulgar Eksarhlığı ve Bulgar Katolikler (1847-1918)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 52,* Ankara 2011, s. 157-190

Shaw, S. J., “Otoman Expenditures and Budgets in the Late Nineteenth and Early Twentieth Centruies”, *International Journal of Middle East Studies*, Vol. :9, No: 13, (October 1978), Cambridge University Pres, Cambridge 1978, s. 373-378

Süer, H., *1877-1878 Osmanlı Rus Harbi Rumeli Cephesi,* Genelkurmay Basımevi, 1. Baskı, Ankara 1993

Sükan, Ş., *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Kafkas Cephesi Harekatı*, C. II, Genelkurmay Basımevi, 1. Baskı, Ankara 1985

Süleyman Hüsnü Paşa, *Umdetü'l-Hakayık VI*., Askeri Matbaa, İstanbul 1928

Şahin, T., *Öncesiyle ve Sonrasıyla 93 Harbi,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1988

Şentürk, H., *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875*), TTK, Ankara 1992

Şirokard, A.B. , *Osmanlı-Rus Savaşları*, Selenge yay., İstanbul 2009

Şişman, A., "Osmanlı Devleti'nde Batılı Anlamda Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 1/1,* Uşak 2008, s. 27-43

Tabakoğlu, A., *İktisat Tarihi- Toplu Makaleler 1*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005

Tarakçı, N., *Deniz Gücünün Osmanlı Tarihi Üzerindeki Etkileri*, Deniz Basımevi, 1. Baskı, İstanbul 2009

Teaschner, F., *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı,* c. II., Bilge Kültür Sanat, 1. Baskı, İstanbul 2010

Tekdemir, A.,"Tanzimat Dönemi Nafia Nezareti", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* Cilt: 1, Sayı: 1, (Ocak 2011),Edirne 2011, s. 121-144

Topsakal, İ., *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1522-1917),* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1. Baskı, İstanbul 2009

Turan, Ş., "Edirne Andlaşması", *DTCF*, c. 9, S.1.2, Ankara 1951, s. 111-151

Türkgeldi, A.F., *Mesail-i Mühime-i Siyasîye II,* (Yayına Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), TTK Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1987

Uçar, M.,- Deniz, S., "Türk Tarihinde Askeri Sağlık Hizmetleri", *TAF Preventive Medicine Bulletin/ TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni,* Volume: 11, Issue: 1, Gulhane Medical Faculty Dpt. of Public Health Yayınları, Ankara 2012, s.103-118

Uçarol, R., *Siyasi Tarih (1789-2001),*Der yay., İstanbul 2006

……………..,*Gazi Ahmet Muhtar Paşa Bir Osmanlı paşası ve Dönemi*, Milliyet Yay., İstanbul 1976

Ülkü, O., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Savunma Mimarisi Olarak Tabya", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi,* S.27, Erzurum 2007

Yalazan, T., *Plevne Savunması,* Genelkurmay Basımevi, 1. Baskı, Ankara 1997

Yaramış, A.-Güneş, M., *Askerî Kanunnâmeler (1826-1827)*, Asil Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2007

Yavuz, A., “Başlangıcından Bugüne Türkiye’nin Borçlanma Serüveni: Durum ve Beklentiler”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:20, (Aralık 2009), Isparta 2009, s. 203-226

Yeniçeri, Ö., “Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Paris Barış Antlaşması*”, Türkler,* c.12 Ankara 2002

Yıldırım, İ., “Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme(1838-1918)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 11, S. 2, Elazığ 2001, s. 313-326

Yıldırım, M. Z., “Moris Müslümanlarından Trablusgarb ve Balkan Savaşları Mağdurlarına Yapılan Yardımlar”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. XI, S.:2, Afyon 2009, s. 49-72

Yılmaz, B. E., “Osmanlı İmparatorluğu’nu Dış Borçlanmaya İten Nedenler ve İlk Dış Borç”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi,* (4) , 2002, s. 186-198

Yılmaz, İ., “Milli Mücadelede Ulaşım”, Atatürk Dergisi, c.1, S.3, Erzurum 1989, s. 101-120

Yüzbaşı Von Herbert, *Plevne Meydan Muharebesi*, (Çev: Nurettin Artam), Kastaş Yay., 1. Baskı, İstanbul 2004

V. TEZLER

Aksu, C., *Dâr-ı Şûrâ-yı Askeri (Kuruluşundan 1876 Yılına Kadar),* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2004

Ayayadın, R., *Osmanlı Devleti’nde Askeri Yükümlülükler ve Muafiyetler (1826-1914),* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2011

Bağırgan,S., *Osmanlı Basınında 1877–1878 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi),* (Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa 2008

Çelik, B., *Osmanlı Seferlerinin Lojistik Sorunlarına Kentli Esnafın Getirdiği Çözümler,* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2002

Erdem, G., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyanların Sosyal ve Dini Hayatları (1856-1876)*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2005

Subaşı, C. S., *Dünden Bugüne Panislavizm*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2007

Tunalı, A. C., *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839 - 1876)*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2003

Ülkü, O., *Kars ve Ardahan Tabyaları*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 2006

Vurmaz, M., *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askere Alma Sistemi (1826–1970*), (Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Kırıkkale 2007

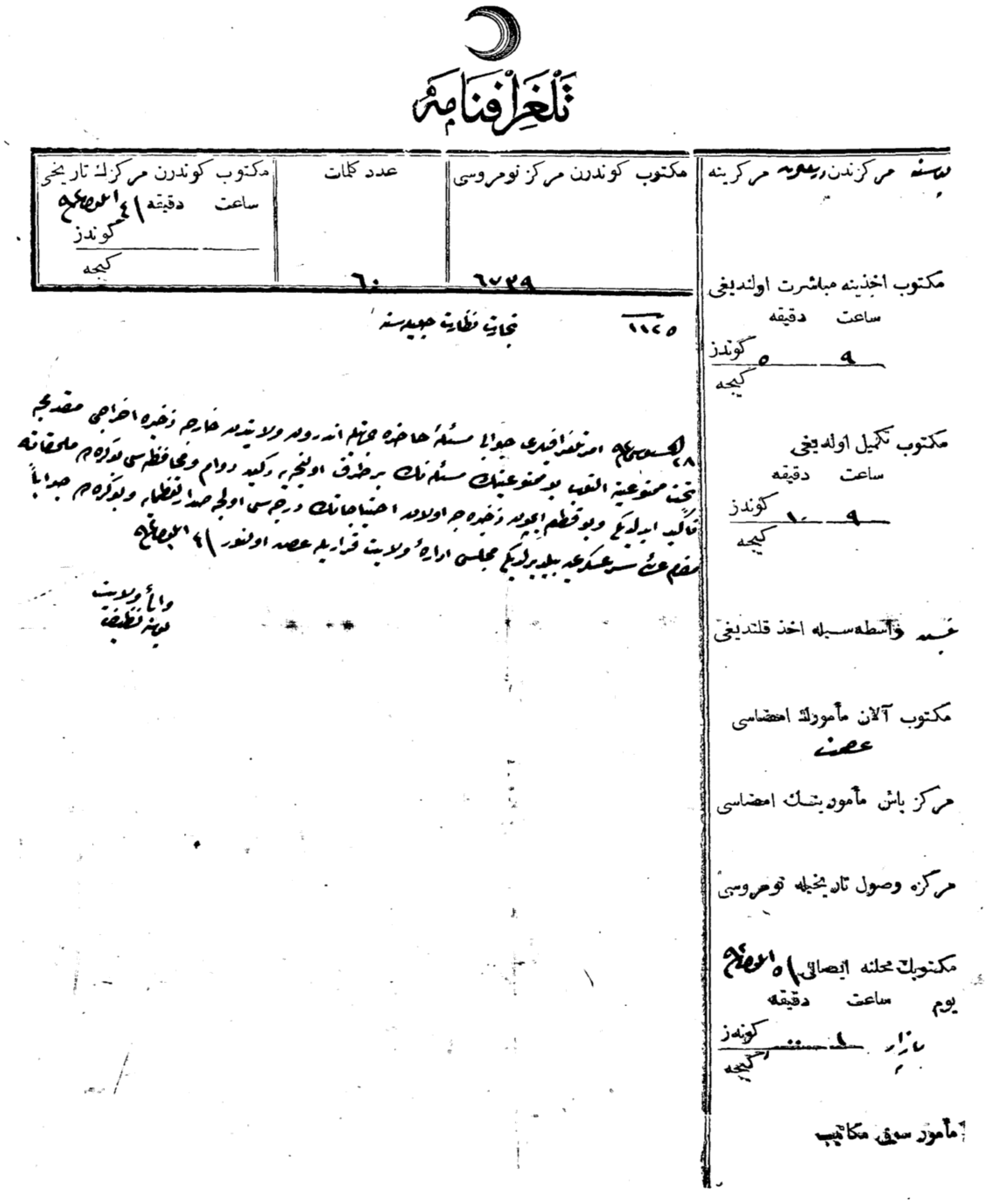
Yıldız, G., *Osmanlı Kara Ordusunda Yeniden yapılanma ve Sosyo-Poiltik Etkileri (1826-1839)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2008

Yiner, A., Müşir Recep Paşa'nın Askeri ve Siyasi Hayatı (1842-1908), (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2006

EKLER

Ek 1. Bosna'da zahire ihracı yasağına dair telgraf

(Kaynak: BOA. Y.PRK.UM. 1/13)

تلغرافنامه

مكتوب كوندرن مركزك تاريخى
ساعت دقيقه
كوندز
كيجه

عدد كلمات

مكتوب كوندرن مركز نومروسى

مركزندن مركزينه

مكتوب اخذينه مباشرت اولنديغى
ساعت دقيقه
كوندز
كيجه

مكتوب تكميل اولنديغى
ساعت دقيقه
كوندز
كيجه

واسطه‌سيله اخذ قلنديغى

مكتوب آلان مأمورك امضاسى

مركز باش مأمورينك امضاسى

مركزه وصول تاريخيله نومروسى

مكتوبك محلنه ايصالى
يوم ساعت دقيقه
كوندز
كيجه

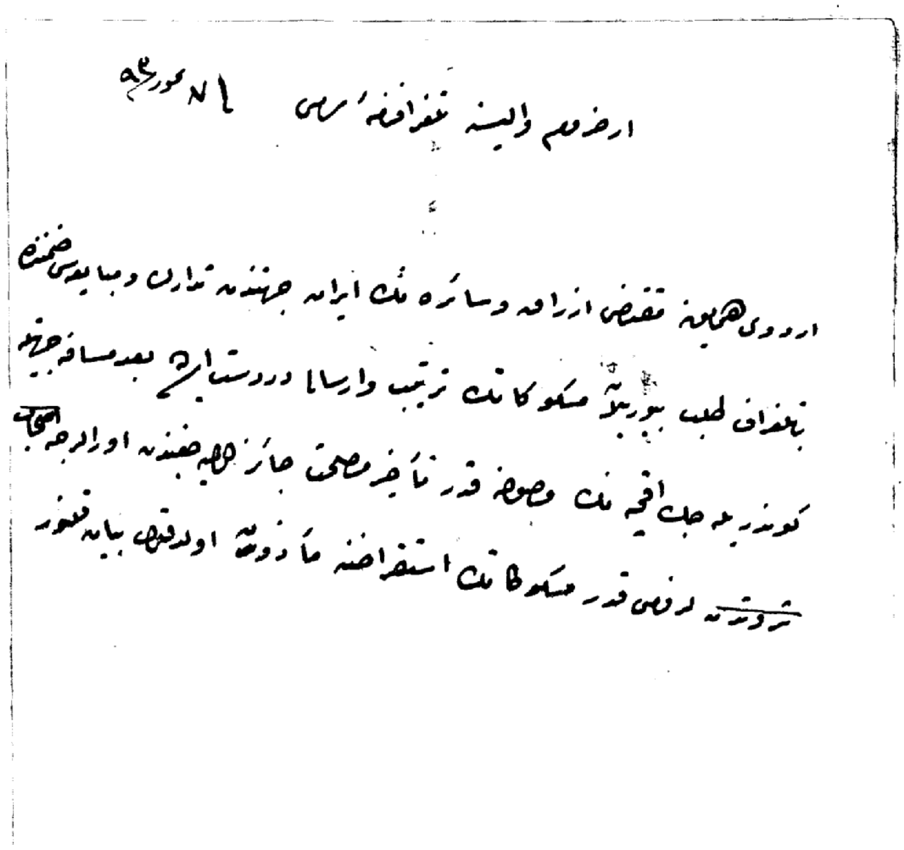
مأمور سوق مكاتيب

Ek 2. Karadeniz’de Osmanlı Devleti tarafından uygulanan abluka

(Kaynak:BOA. Y.PRK.HR. 1/31)

باب عالی
نظارت جلیلهٔ خارجیه
ترجمه اوطهسی

Ek 3. Ordunun ihtiyacı olan erzakın alınması için, merkezden gönderilecek para gelinceye kadar borç alınmasına dair (Kaynak: BOA. A.} MKT.MHM. 481/99)

Ek 4. Asker toplanmasına dair Dersim'deki aşiret reisleri ile Erzurum ve Harput mutasarrıflıklarına yapılan tebligat (Kaynak: BOA. Y.PRK.UM. 1/37)

تلغرافنامه

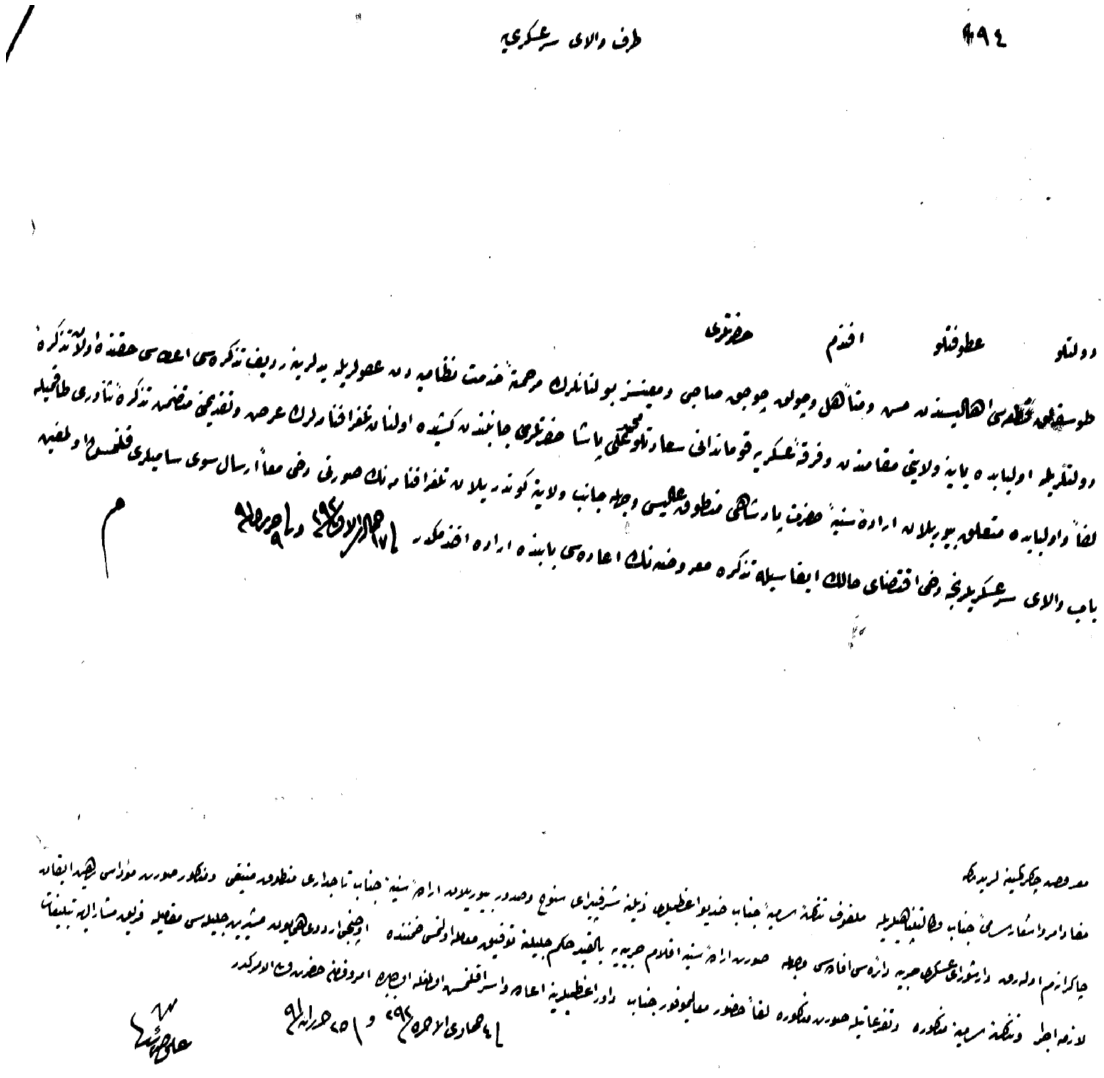
عن سيواس | الى | نومرو ٦٧٠٢ | كلمات ١٦٠ | ساعت ١٠ | دقيقه | فى سنه

واسطه سيله مركزه وصولى — كوندز كيجه فى سنه — ساعت دقيقه — بدأ مخابرات — تكميل مخابرات — تلغرافى كشيده ايدن مأمور — اخذ ايدن مأمور

تلغرافنامه دهنك محلنه ارسالى — ساعت دقيقه — مرسل اليهنه كوندرلديكى — مركزينه كوندرلديكى — فى سنه — مأمور سوق مكاتيب — مأمور سر نوبت

Ek 5. Toskalık ahalisinden savaşamayacak durumda olanların rediflikten muaf tutulmasına dair

(Kaynak: BOA. A. }MKT. MHM. 478/57)

Ek 6. Biyela'daki muharebede Rusların uğradığı yenilgiye dair
(Kaynak: BOA. Y.PRK.TKM 1/54**)**

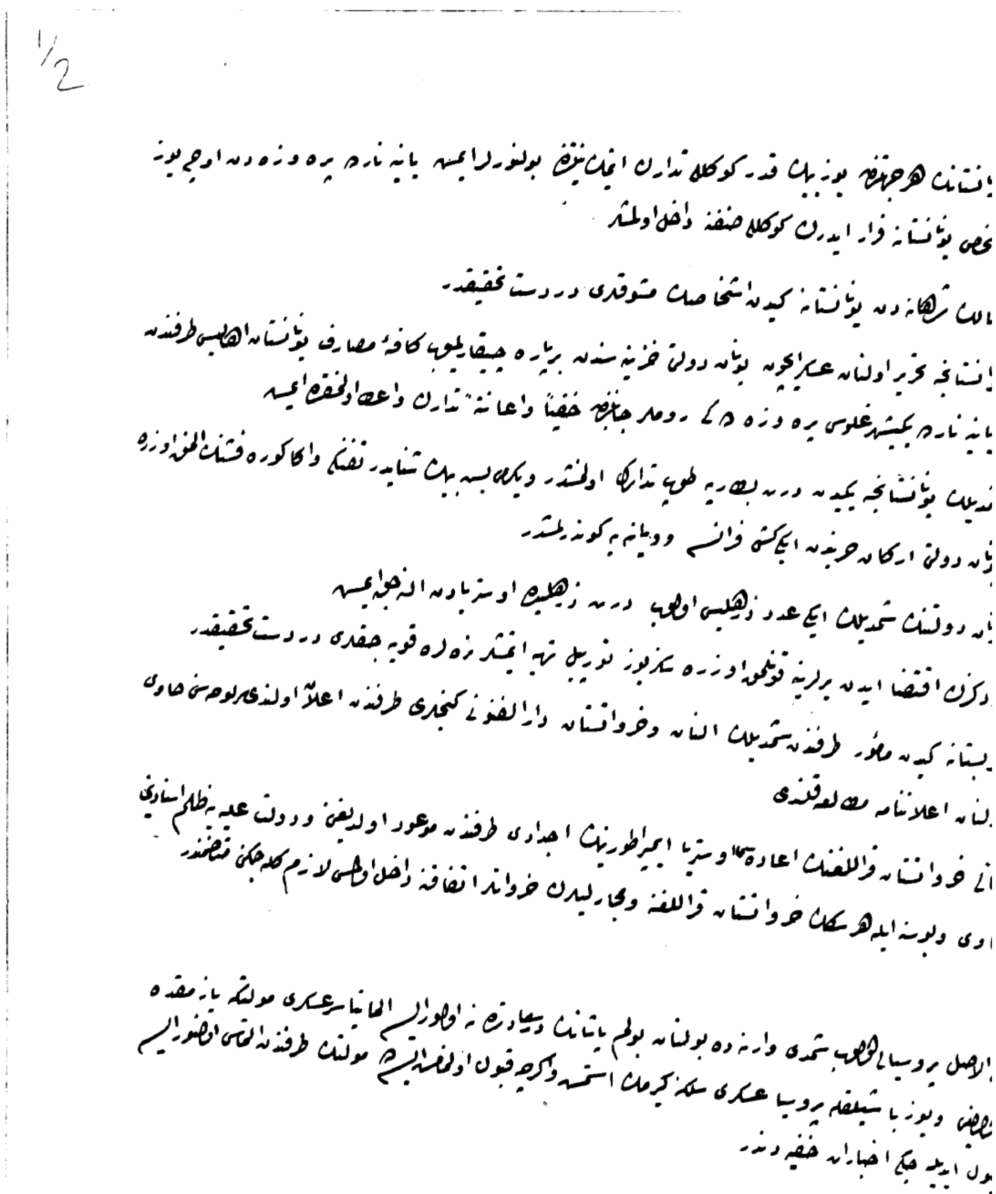
Daily Telegraph
London.

Mehemet Ali Pasha
has this moment
telegraphed to say
that he has won
great victory at
Biela, 4000 Russians
are dead 5000
wounded. Battle
lasted all day

Gay

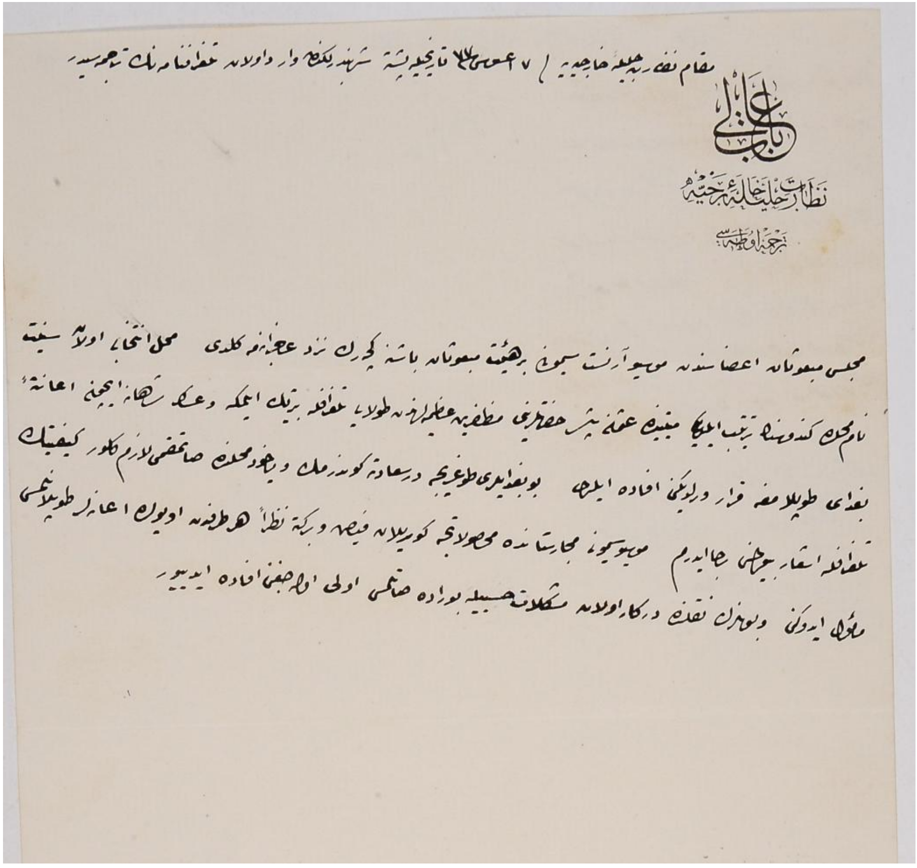
Ek 7. Rusların Rumeli'deki asker sayısına dair

(Kaynak: BOA. Y.PRK.ASK. 1/40)

Ek 8. Macaristan Millet Meclisi'nin, Osmanlı ordusuna hububat yardımı yapacağına dair aldığı karar

(Kaynak: BOA. HR. SYS. 176/16)

Ek 9. Bütün Ordularda Müstakil Fırkaların Yerini Gösterir Harita (Kaynak: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Harita No: 93537)

ÖZGEÇMİŞ

15.05.1980 tarihinde Gaziantep'te doğdu. 2001 yılında Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Lisans eğitimini tamamladı. 2004 yılında aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yakınçağ Tarihi bölümünde "155 Nolu Gaziantep Şer'iyye Sicilinin Tarnskripsiyonu ve Değerlendirmesi" adlı çalışmayla Yüksek Eğitimini tamamladı. 2007 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD Yakınçağ Tarihi bölümünde doktoraya başladı.